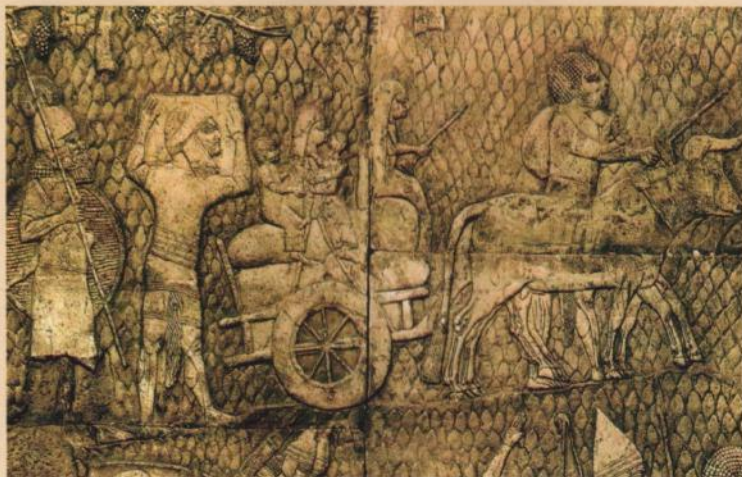

Eskiçağda Göçler

Prof. Dr. Ekrem Memiş
Yrd. Doç. Dr. Cemil Bülbül

ESKİÇAĞDA GÖÇLER

PROF. DR. EKREM MEMİŞ
YRD. DOÇ. DR. CEMİL BÜLBÜL

Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ

17 Mayıs 1956'da Niksar'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini adı geçen yerde, lise öğrenimini ise Turhal'da tamamladı.

1974-1975 öğretim yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü'nde Yüksek Öğrenime başlayan MEMİŞ, 1978 yılında adı geçen fakülteden mezun oldu. Hiç ara vermeden Yüksek Lisans ve Doktora programlarına devam eden MEMİŞ, 28 Mart 1983 tarihinde "Tarih Doktoru" oldu.

Yüksek Lisans ve Doktora programlarına devam ettiği 1978-1983 yılları arasında Ankara'da Tarih öğretmenliği de yapan Ekrem MEMİŞ, 1984 yılında bu görevinden ayrılarak Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Anabilim Dalı'nda Dr. Araştırma Görevlisi olarak vazifeye başladı. Adı geçen kurumda bir yıl çalıştıktan sonra, 17 Nisan 1985'te Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Anabilim Dalı'na Yardımcı Doçent olarak atanan MEMİŞ, Merkezi Yabancı Dil ve Bilim sınavlarını başarıarak 1987 yılında Doçent oldu. Ekrem MEMİŞ, 1993 yılında da, adı geçen fakültenin söz konusu Anabilim Dalı'na Profesör olarak atandı.

Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ, 28 Temmuz 2004 tarihinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölüm Başkanlığı görevini üstlendi. 15 Mayıs 2010 tarihine kadar bu görevini sürdüren Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ, 30 Eylül 2013 tarihi itibarıyla de Sinop Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölüm Başkanlığı görevine getirilmiştir.

Dekan, Dekan Yardımcılığı, Bölüm Başkanlığı, Anabilim Dalı Başkanlığı, Üniversite Yönetim Kurulu Üyeliği, Senatörlük gibi idari ve akademik görevlerde de bulunmuş olan Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ'in "**İSKİTLERİN TARİHİ**, 1. Baskı Konya 1987, 2. Baskı Konya 2005, 3. Baskı Ankara 2012", "**ESKİÇAĞ TÜRKİYE TARİHİ**, 1. Baskı Konya 1989, 2. Baskı Konya 1995, 3. Baskı Konya 2001, 4. Baskı Konya 2002, 5. Baskı Konya 2003, 6. Baskı Konya 2005, 7. Baskı Konya 2007, 8. Baskı, Konya, Ocak 2009, 9. Baskı Konya, Ekim 2009, 10. Baskı Bursa 2010, 11. Baskı Bursa 2011, 12. Baskı Bursa 2013", "**TARİHİ COĞRAFYAYA GİRİŞ**, 1. Baskı Konya 1990, 2. Baskı Bursa 2012", "**TARİH BOYUNCA ORTADOĞU-ANADOLU İLİŞKİLERİ**, Konya 1992, "**ESKİÇAĞ TARİHİNDE DOĞU-BATI MÜCADELESİ**, 1. Baskı Konya 1993, 2. Baskı Konya 2001, 3. Baskı Konya 2003, 4. Baskı Konya 2009", "**TÜRK KÜLTÜR TARİHİ**, 1. Baskı Konya 1996, 2. Baskı Konya 1998, 3. Baskı Konya 2003, 4. Baskı Konya 2008", "**FİLİSTİNLİLERİN KÖKENİ VE TARİHİ**, Konya 1996", "**ORTADOĞU SORUNLARI VE TÜRKİYE**, Konya 1995", "**TARİH METODOLOJİSİ**,

1. Baskı Konya 1989, 2. Baskı Konya 1995, 3. Baskı İstanbul 1996, 4. Baskı Konya 2005, 5. Baskı Konya 2008, 6. Baskı Bursa 2014”, **“GENEL TARİH**, 1 Baskı Konya 1997, 2. Baskı Konya 1999, 3. Baskı Konya 2002”, **“TÜRK DÜNYASI TARİHİ**, 1. Baskı Konya 1995, 2. Baskı Konya 2000, 3. Baskı Konya 2002, 4. Baskı Konya 2005, 5. Baskı Konya 2008”, **“KAYNAYAN KAZAN ORTADOĞU**, 1. Baskı Konya 2002, 2.Baskı Konya 2006”, **“ESKİÇAĞDA TÜRKLER**, 1.Baskı Konya 2002, 2.Baskı Konya 2005, 3. Baskı, Konya 2009”, **“TROYA VE TROYALILAR (TROYALILAR TÜRK MÜDÜR?)”** 1. Baskı Konya 2005, 2. Baskı Ankara 2012”, **“ESKİÇAĞ MEDENİYETLERİ TARİHİ”**, 1. Baskı Bursa 2006, 2. Baskı Bursa 2009, 3. Baskı Bursa 2012”, **“ESKİÇAĞDA YAŞANMIŞ BÜYÜK AŞKLAR**, 1. Baskı Bursa 2006”, **“İSRAİL NEREYE KOŞUYOR? (En Eski Çağlardan Günümüze İsrail-Filistin Mücadelesi)”**, 1. Baskı, Bursa 2006”, **“ESKİÇAĞDA MEZOPOTAMYA**, 1.Baskı Bursa 2007, 2. Baskı Bursa 2012”, **“AMURRULAR (ARAPLARIN EN ESKİ ATALARI)”**, 1. Baskı Elazığ 2012” **“ESKİÇAĞDA GÖÇLER**, 1. Baskı Bursa 2014” isimli kitapları ile ulusal ve uluslararası dergilerde yayınlanmış pek çok makalesi ve tebliği vardır.

İngiltere, Mısır, İtalya ve Hollanda gibi ülkelerde alanıyla ilgili araştırma ve incelemelerde bulunmuş olan Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ, Türkiye’nin çeşitli üniversitelerinin yayınlamış olduğu birçok bilimsel derginin yayın kurulu üyeliğini de yürütmektedir.

Evli ve iki çocuk babası olan Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ, İngilizce ve Almanca gibi Avrupa dillerinin yanı sıra bilim dili olarak da Hititçe’yi bilmektedir.

Yrd. Doç. Dr. Cemil BÜLBÜL

01.03.1981'de Hatay'ın İskenderun ilçesinde doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini adı geçen yerde tamamladı.

2003 yılında Selçuk Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra, 2003-2005 yılları arasında Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisansını tamamladı. Daha sonra 2006-2009 yılları arasında ise adı geçen Üniversitede Doktora yapan Bülbül, 2007-2008 eğitim-öğretim döneminde, 1 yıl süre ile Hollanda Leiden Üniversitesi Eski Yakınoğu Dilleri ve Kùltürleri Bölümü'nde (Department of Near Eastern Languages and Cultures) Doktora tez çalışmasını sürdürmüştür. Bülbül, 21.12.2009 tarihinde ise Doktor unvanını aldı.

Yüksek Lisans ve Doktora yaptığı 2004-2010 yılları arasında Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakùltesi Tarih Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak görev yaptı. 2010 Ağustos ayında ise Kilis 7 Aralık Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakùltesi Tarih Bölümü'ne Yardımcı Doçent olarak atandı. 2012-Kasım ayında da adı geçen üniversitedeki görevinden ayrılarak Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakùltesi Tarih Bölümü'ne Yardımcı Doçent olarak atandı. 2012-2013 eğitim-öğretim döneminde 1 yıl süreyle ABD Yale Üniversitesi Eski Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü'nde (Department of Near Eastern Languages and Civilizations) Doktora sonrası çalışmalarını sürdürmüştür.

Halen Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi'ndeki görevini sürdürmekte olan Dr. Bülbül'ün **Amurrular (Arapların En Eski Ataları)**, 1. Baskı, Elazığ 2012, **Eski Yakınoğu Tarihinde Alalah**, 1. Baskı, Ankara 2012 ve **Eskiçağda Göçler** 1. Baskı Bursa 2014 isimli kitapları ile Ulusal ve Uluslararası dergilerde yayınlanmış makaleleri ve tebliğleri vardır.

Evli ve iki çocuk babasıdır.

ESKİÇAĞDA GÖÇLER

PROF. DR. EKREM MEMİŞ
YRD. DOÇ. DR. CEMİL BÜLBÜL

E K İ N

Basım Yayın Dağıtım

2014

© 2014 Ekin Yayınevi

Tüm hakları mahfuzdur. Bu kitabın tamamı ya da bir kısmı 5846 Sayılı Yasa'nın hükümlerine göre, kitabı yayınlayan yayınevinin izni olmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılamaz, özetlenemez, yayınlanamaz, depolanamaz.

Sertifika No: 0607-16-008681

ISBN: 978-605-327-065-2

Sayfa Düzeni / Kapak Tasarımı: Aslı AYRANCI

Baskı ve Cilt:

Star Ajans Ltd. Şti.

Alaaddinbey Mah. 634. Sk.

NİLTİM Ayaz Plaza No: 24

Tel. (0224) 249 33 20

Sertifika No: 15366

Baskı Tarihi: Eylül 2014

EKİN Basım Yayın Dağıtım

Şehreküstü Mah. Cumhuriyet Cad.

Durak Sk. No: 2 Osmangazi / BURSA

Tel .: (0.224) 220 16 72 - 223 04 37

Fax.: (0.224) 223 41 12

e-mail: info@ekinyayinevi.com

www.ekinyayinevi.com

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	xi
KISALTMALAR	xv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM TARİH ÖNCESİ DEVİRLERDE YAPILAN GÖÇLER

a) Orta Asya'dan Yapılan Göçler Ve Türklerin Anayurdu Meselesi.....	7
b) Sümer Göçleri.....	11

İKİNCİ BÖLÜM MÖ. 3. BİNYILDA MEYDANA GELEN GÖÇLER

a) Akkad Göçleri ve Samilerin Anayurdu Meselesi	17
b) Luvi Göçleri.....	29
c) Amurru (Martu) Göçleri	34

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM M.Ö 2. BİNYILDA MEYDANA GELEN GÖÇLER

a) Aka Göçleri	49
b) Hitit Göçleri	66
c) Hiksos Göçleri.....	82
d) Mitanni Göçleri.....	90
e) Ege Göçleri (Deniz Kavimleri Göçü)	107
f) İsrailoğulları'nın Arz-ı Mev'ud'a Yaptıkları Göç.....	121
g) Arami Göçleri.....	135
h) Dor Göçleri.....	142
i) Frig Göçleri	146

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MÖ. 1. BİNYILDA MEYDANA GELEN GÖÇLER

a) İskit Ve Kimmer Göçleri	157
b) Etrüsk Göçleri	172
c) Yunanlılar'ın Büyük Kolonizasyon Hareketi (MÖ. 750-550)	183
d) Galat Göçleri	188

BEŞİNCİ BÖLÜM

MİLADİ DEVİRLERDE MEYDANA GELEN GÖÇLER

a) Kavimler Göçü Ve Roma İmparatorluğu'nun Başına Gelenler	197
b) Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye Göç Etmesi (Hicret Hadisesi)	213
c) Oğuz Göçleri	223

ALTINCI BÖLÜM

GÖÇ VE KÜLTÜR

a) Sümerlerin Mezopotamya Ve Dünya Medeniyetine Kazandırdıkları:	250
b) Sami Kavimlerin Mezopotamya Medeniyeti İçerisindeki Payları:	253
c) Hiksoslar'ın Mısır Medeniyetine Katkıları:	256
d) Mitanniler'in Eski Yakın Doğu Medeniyetine Katkıları:	257
e) Egeli Kavimlerin Kazandırdıkları Ve Kaybettirdikleri:	257
f) Dor Göçlerinin Aka Medeniyetine Verdiği Zararlar:	259
g) İskit Ve Kimmerlerin Anadolu Medeniyeti Üzerindeki Etkileri:	260
h) Etrüskler'in İtalya'ya Kazandırdıkları:	262
i) Galatlar'ın Bıraktığı İsimler Ve İnsanlık Dersi:	264
j) Germen Kavimlerinin Romalılaşması:	264

SONUÇ	267
EKLER.....	273
KAYNAKÇA	281
DİZİN.....	297

ÖNSÖZ

Bilindiği üzere, geçmişten günümüze uzanan zaman dilimi içerisinde dünya coğrafyası sayısız göç hareketlerine sahne olmuştur. Açlık, kıtlık, **sel** felâketi, deprem, kuraklık, toprak yetmezliği, otlak yetmezliği, iç çekişmeler, dış baskılar, ırksal ve dinsel dayatmalar başta olmak üzere, çeşitli nedenlerle meydana gelen göçler birçok yıkımlara yol açmakla birlikte, yepyeni medeniyetlerin doğmasına da zemin hazırlamışlardır.

Aslına bakılacak olursa, İnsanoğlunun Âdem'le Havva'nın cennetten kovulmasıyla başlayan göç serüveni, günümüzde de bütün hızıyla devam etmektedir. Ancak günümüzün ulaşım şartları insanların bir yerden başka bir yere göç etmesi hadisesinde fazla bir zaman kaybına yol açmazken, günümüzden binlerce yıl önce insanların ya da toplumların bir yerden başka bir yere göç etmesi aylarca, hatta yıllarca sürebiliyordu. Biz de zaten bu çalışmamızda imkânların kısıtlı, ulaşım şartlarının zor olduğu o eski devirlerin göçlerini ele aldık.

Şunu özellikle belirtmek isteriz ki, bizim yapmış olduğumuz bu çalışma, Eskiçağ Tarihi sahasında Türkiye'de yapılmış ve Türkçe olarak kaleme alınmış ilk kapsamlı çalışmadır. Ayrıca, Türkiye dışındaki ülkelerde de, bizim yapmış olduğumuz çalışmanın bir benzeri henüz mevcut değildir. Bu ifademizle, yabancı bilim adamlarının Eskiçağlarda meydana gelen göçler konusunda hiçbir çalışma yapmadıklarını kastetmiyoruz. Elbette ki onların bir kısmı, bazı göçlere ilişkin makaleler yazmışlar ve bunları çeşitli akademik dergilerde yayınlamışlardır. Fakat bizim yaptığımız gibi, bütün göçleri bir bütün halinde ele alan ve bunları irdeleyen kapsamlı bir çalışmaya, yurt dışında da henüz rastlayabilmiş değiliz. Bu durum, takdir edersiniz ki, eserimizin kıymetini daha da artırmaktadır.

Elinizdeki kitap, 4 yıllık bir emeğin sonunda ortaya çıkmıştır. Gerçekten, bu kitabın ortaya çıkabilmesi için yerli ve yabancı yüzlerce kitap ve makaleden yararlanılmıştır.

“ESKİÇAĞDA GÖÇLER” başlığını taşıyan çalışmamız, **ÖNSÖZ** ve **GİRİŞ** kısımları dışında, 6 ana bölümden oluşmaktadır.

GİRİŞ kısmında, “Göç nedir? İnsanlar ya da topluluklar neden göç ederler?” soruları sorulduktan sonra, Eskiçağın zaman ve mekân bakımından sınırları belirlenmiştir.

Çalışmamızın I. Bölümünde **“Tarih Öncesi Devirlerde Yapılan Göçler”** konusu ele alınmış, bu bağlamda Orta Asya’dan Yapılan Göçler ve Türklerin Anayurdu Meselesi ile Sümer Göçleri masaya yatırılmıştır.

Çalışmamızın II. Bölümünün başlığı, **“MÖ. 3. Binyılda Meydana Gelen Göçler”**dir. Bu bölümde; Akkad Göçleri ve Samilerin Anayurdu Meselesi, Luvi Göçleri ve Amurru (Martu) Göçleri, yazılı ve arkeolojik kaynakların ışığında irdelenmeye çalışılmıştır.

Eserimizin III. Bölümünü teşkil eden **“M.Ö 2. Binyılda Meydana Gelen Göçler”** bahsinde kronolojik sıra takip edilerek, Aka Göçleri, Hitit Göçleri, Hiksos Göçleri, Mitanni Göçleri, Ege Göçleri (Deniz Kavimleri Göçü) İsrailoğullarının Arz-ı Mev’ud’a Yaptıkları Göç, Arami Göçleri, Dor Göçleri ve Frig Göçleri gibi Eskiçağ tarihine yön veren büyük göçler, yine her zaman olduğu gibi, yazılı ve arkeolojik vesikaların ışığında gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızın IV. Bölümünde İskit ve Kimmer Göçleri, Etrüsk Göçleri, Yunanlıların Büyük Kolonizasyon Hareketi ve Galat Göçleri gibi, **“MÖ. 1. Binyılda Meydana Gelen Göçler”** ele alınmıştır.

Kitabımızın **“Milâdî Devirlerde Meydana Gelen Göçler”** başlığını taşıyan V. Bölümünde ise Kavimler Göçü ve Roma İmparatorluğu’nun Başına Gelenler, Hz. Muhammed’in 622 yılında Mekke’den Medine’ye Hicret Etmesi ve Oğuz Göçleri gibi, dünya

tarihinin önemli dönüm noktaları olarak kabul edilen hadiseler ele alınmıştır.

Çalışmamızın VI. Bölümü ise “**Göç ve Kültür**” konusuna ayrılmış olup, bu bölümde öncelikli olarak sosyologların ortaya attığı “Göç Kuramları” üzerinde durulmuş, ardından da ele aldığımız göç hareketlerinin bu kuramlara uyup uymadıkları ya da ne dereceye kadar uydukları tartışılmıştır.

SONUÇ kısmında ise 6 bölüm halinde ele aldığımız göç hareketlerinin kısa bir değerlendirmesi yapıldıktan sonra, vardığımız sonuçlar maddeler halinde sıralanmıştır.

Çalışmamızın **KAYNAKÇA (BİBLİYOGRAFYA)** kısmında, yararlandığımız yerli ve yabancı tüm kitap ve makalelerin bir listesi sunulmuştur. **EKLER** kısmında ise ele aldığımız göçlere ilişkin muhtelif haritalar yer almaktadır. Çalışmamız, **DİZİN (İNDEKS)** kısmıyla sona ermektedir.

Eskiçağda meydana gelen göçler konusunda gerçekleştirdiğimiz bu çalışmanın, sadece Eskiçağ Tarihi konularına ilgi duyanların değil, tarihe meraklı olan herkesin ilgisini çekeceğine inanıyoruz.

Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ

17 Mayıs 2014/Sinop

KISALTMALAR

a.g.e	: adı geçen eser
a.g.m	: adı geçen makale
AJA	: American J ournal of Archaeology. Baltimore
An. St.	: Anatolian S tudies. Journal of the British Institute of Archaeology at Ankara. London
A.Ü.D.T.C.F	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
CAH	: Cambridge Ancient History. Cambridge
E.Ü.E.F	: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
İ.Ü.E.F	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
JCS	: Journal of Cuneiform Studies. New Haven.
JNES	: Journal of Near Eastern Studies. Chicago.
KBo	: Keilschrifttexte aus Bogazköi. Berlin
Klf	: Kleinasiatische Forschungen. Weimar
KUB	: Keilschrifturkunden aus Bogazköi. Berlin
M.Ö	: Milattan Önce
M.S	: Milattan Sonra
MVAeG	: Mitteilungen der Vorderasiatisch-ägyptischen Gesellschaft. Leipzig
OIP	: Oriental Institute Publications. Chicago University.
RA	: Revue d'Assyriologie et d'Archaeologie Orientale. Paris
RHA	: Revue Hittite et Asianique. Organe e la Societe des Etudes Hittites. Paris
TAD	: Türk Arkeoloji Dergisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TTK	: Türk Tarih Kurumu
UET	: Ur Excavations Texts

GİRİŞ

Medeniyetlerin oluşumundaki en önemli faktörlerden biri göçlerdir. Göç nedir? İnsanlar neden göç ederler? Göç eden insanların kayıpları ve kazançları nelerdir? Göç eden topluluklar gittikleri yerlerde ne gibi zorluklarla karşılaşır? Bu zorlukları aşmak için hangi yöntemlere başvururlar? Bu sorulara elbetteki makul ve mantıklı cevaplar arayacağız. Fakat öncelikle çağ kavramı içerisinde Eskiçağın yerini ve önemini belirtmemiz, ardından da Eskiçağın zaman ve mekân bakımından sınırlarını çizmemiz icap etmektedir.

Bilindiği üzere tarih yazıyla başlar. Yazıyı ilk keşfedenler, Mezopotamya'ya göçmen olarak gelen ve buradaki köy kültürünü şehir kültürüne dönüştüren Sümerler'dir. M.Ö 3500'lerde Güney Mezopotamya topraklarına yerleşen bu kavim, MÖ. 3200'lerde yazıyı keşfetmiş, ticarî ve kültürel münasebetler çerçevesinde bu yazı tüm Önasya ülkelerine yayılmış ve muhtelif kavimler tarafından yaklaşık üç bin yıl boyunca kullanılmıştır. Demek oluyor ki, yazının keşfedildiği MÖ. 3200'ler, hem tarihî devirlerin hem de tarihî devirlerin ilk aşamasını teşkil eden Eskiçağın başlangıcı olarak kabul edilmelidir. Ancak, yazının keşfinden önce yaşanan ve “prehistorik devirler” olarak isimlendirilen uzun süreli geçmişin de Eskiçağın araştırma sahası içerisine girdiğini unutmamak lâzımdır. Tarih öncesi dönemler olarak da bilinen bu geçmişin, bazı coğrafyalarda binlerce yıl, bazı coğrafyalarda ise yüzbinlerce yıl sürdüğü kabul edilir.¹

Tarihçi yazılı belgelerin yanı sıra yazısız belgelerden de yararlanmak zorundadır. Ama her şeye rağmen, yazılı belgelerin,

¹ Örneğin Mısır ve Mezopotamya'da tarih öncesi devirler 10-15 bin yıl sürdüğü halde, Anadolu'da taş devri kültürlerinin en eski safhası olarak kabul edilen Paleolitik (Eski Taş) devir, günümüzden 500-600 bin yıl öncesine tarihlenmektedir. Bu konuda geniş bilgi edinmek için bkz: E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, Ekin Kitabevi Yayını, 11. Baskı, Bursa 2011, s. 9-12.

tarihçiler için ne kadar kıymetli olduğunu idrak etmek gerekir. Bir tek cümle ile ifade etmek gerekirse; “**yazı** tarih demektir, yazının olmadığı yerde tarihten söz etmek mümkün değildir”²

Dünyanın farklı coğrafyalarında yaşayan muhtelif kavimler, yazıyla aynı zaman dilimi içerisinde tanışmamışlardır. Örneğin Mezopotamya kavimleri MÖ. 4. Binyılın sonlarından itibaren yazıyı keşfedip kullandıkları halde, Anadolu kavimlerinin yazıyla tanışması ancak MÖ. 2. Binyıl başlarında mümkün olabilmektedir. Ege adaları ve Yunanistan’da oturan kavimlerin yazıyla tanışmaları ise daha geç zamanlarda gerçekleşebilmiştir.³ Ama biz, tarih çağlarının ve tarih çağlarının birinci basamağını oluşturan Eskiçağın başlangıç noktası olarak, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, yazının ilk kez keşfedildiği MÖ. 3200’leri baz alıyoruz. Asıl sorun, Eskiçağın ne zaman başladığı hususu ile ilgili olmayıp, ne zaman sona erdiği noktasında yoğunlaşmaktadır. Gerçekten, hemen herkes Eskiçağın MÖ. 3200’lerde yazının icadı ile başladığını kabul eder. Fakat Eskiçağın sonu Ortaçağın da başlangıcı için teklif edilen tarihler şunlardır: **325, 375, 395, 476**. Şimdi bu tarihleri biraz daha yakından inceleyelim.

325 yılında İznik Ruhanî Meclisi toplanmış ve alınan bir kararla İncil sayısı dörde indirilmiştir. Bunlar; **Matta, Markos, Luka ve Yuhanna** İncilleridir. Bu karar, dini açıdan, Hristiyan Avrupa için önemli bir hadisedir.

375 yılı Kavimler Göçü’nün başlangıcı olup, bu göçler sonucunda iki önemli olay gerçekleşecektir. Bu olaylardan ilki, **395** yılında Roma İmparatorluğu’nun Doğu Roma ve Batı Roma olmak

² E.Memiş, Tarih Metodolojisi, Çizgi Kitabevi Yayını, 5. Baskı, Konya 2008 s. 6.

³ Yunanlılar gerçek anlamda yazıya MÖ. 9. yüzyıl sonlarında kavuşabilmişlerdir. Yunanlı tacirlerin, Fenikelilerden aldıkları Fenike alfabesi üzerinde birtakım düzenlemeler yapılarak Yunan alfabesi oluşturulmuş, Yunan alfabesi de ilerleyen süreçte Lâtin alfabesine kaynaklık etmiştir. Görüldüğü üzere, Batılı kavimlerin yazıyla tanışmaları MÖ. 1. Binyıl içerisinde mümkün olabilmektedir.

üzere ikiye ayrılmasıdır. İkincisi ise, **476** yılında Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasıdır.⁴

Yukarıda kısaca açıklamaya çalıştığımız dört önemli tarih dışında, Justinianus devrini (MS. 527-565) Eskiçağın sonunu işaretlemek için kullananlar ya da kullanmayı teklif edenler olmuştur. Ancak Prof. Dr. Bülent İplikçioglu'nun da ifade ettiği gibi, bu önerilerin hiçbirisi **sağlam** temeller üzerine oturmamaktadır.⁵ Gerçekten, açıkça görüleceği üzere, yukarıdaki hadiselerin hepsi Avrupa tarihi ile ilgilidir ve teklif edilen rakamlar, 4. yüzyılın ilk yarısından başlayarak 6. yüzyılın ortalarına kadar uzanmaktadır. Aslına bakılacak olursa, bu konuda tam bir fikir birliğine varılamaması, kafaları karıştırmaktadır. Üstüne üstlük bazı otoriteler, Eskiçağın sonu için teklif edilen zaman sınırını 700'lere hatta 800'lere kadar uzatmaktadırlar.⁶ Gerçekten onlara hak vermemek mümkün değildir. Çünkü hiçbir devir, birden bire sona ermez. O halde, ne kadar önemli olursa olsun, yukarıda sıralanan rakamlardan herhangi birini (325, 375, 395 veya 476), Eskiçağın sonu ve Ortaçağın da başlangıç olarak kabul etmek, mantığa aykırı gibi görünmektedir. Zira teklif edilen rakamlardan sonuncusunu kabul etsek bile, bu dönemde, Eskiçağın kurumları, gelenek ve görenekleri halen devam etmektedir. Eskiçağ kurumlarının, gelenek ve göreneklerinin büyük ölçüde kaybolup, yerini Ortaçağ kurumlarına terk ettiği dönem, 8. yüzyıl ortalarıdır ki, Avrupa

⁴ E. Memiş, Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Bursa 2012, s. 15.

⁵ B. İplikçioglu, Eski Batı Tarihi I, TTK Yayını, Ankara 1997, s. 14.

⁶ Burada verilen rakamlar, Avrupalı otoritelerin, sırf kendi tarihlerinde meydana gelen önemli hadiseleri dikkate alarak verdikleri rakamlardır. Ne yazık ki, Eskiçağ'ın bitimi ve Ortaçağın başlangıcı hususunda bile bu otoritelerin ortak bir fikri yoktur. Üstelik onlar, Eskiçağ'da yaşayan ve önemli hadiselerde pay sahibi olan Türk devlet ve topluluklarını görmezden gelmişlerdir. Hâlbuki Türklerin de bir Eskiçağı vardır. Bize göre, Türk tarihinin Eskiçağı, bütün milletlerin kabul ettiği başlangıçla, yani MÖ. 3200'lerde gerçekleştirilen yazının icadıyla başlar ve Türk kitlelerinin büyük ölçüde İslâmiyet'i benimsediği 10. yüzyıl ortalarına kadar devam eder. Bir başka ifadeyle, Türk tarihinin Eskiçağı, MÖ. 3200 – MS. 10. yüzyıl ortaları arasına tarihlenmelidir. Bu konuda geniş bilgi edinmek için bkz: E. Memiş, Eskiçağ'da Türkler, Çizgi Kitabevi Yayını, 3. Baskı, Konya 2009, s. 30-31

Ortaçağını bu tarihten itibaren başlatmak daha mantıklı görünmektedir.

Eskiçağın zaman bakımından sınırlarını bu şekilde tespit ettikten sonra, şimdi de mekân bakımından sınırların nereden nereye kadar uzandığı hususunu gözden geçirmeye çalışalım.

Eskiçağ tarihi otoritelerinin büyük çoğunluğu, Eskiçağın mekân bakımından sınırlarını belirlerken daha ziyade Hellen ve Roma tarihindeki hadiseleri dikkate almışlardır. Onlara göre, Eskiçağ tarihi mekân bakımından doğuda Hindistan'daki İndus vadisinden batıda İspanya ve Britanya'ya, kuzeyde Ren ve Tuna nehirlerinden güneyde Büyük Sahra'ya kadar uzanan saha içerisinde cereyan etmiştir. Bu muazzam sahanın birbiri ile teması yalnız Akdeniz aracılığı ile mümkün olmuştur. İşte bu yüzdendir ki, Eskiçağ tarihine “**AKDENİZ MEDENİYETLERİ TARİHİ**” de denilir.⁷

Ancak hemen belirtelim ki, bu geniş coğrafya, hiçbir zaman birlikte inkişaf etmemiştir. Bununla beraber, zaman zaman evrensel devlet (dünya devleti) fikri, Eskiçağ tarihinde daima etkili olmuştur. Örneğin **Büyük İskender** ve **Sezar**, böyle bir dünya devleti kurmaya çalışmışlar ve bunda da kısmen başarılı olmuşlardır. Özellikle Helenistik çağda (MÖ. 330-30) Roma İmparatorluğu, denilebilir ki, Eskiçağ dünyasının coğrafi hudutlarına egemen olmuş gibi görünür. Fakat Romalılar İran'a kadar gelebilmişler, daha doğuya Hindistan vadisine geçememişlerdir. Makedonya kralı Büyük İskender ise 13 yıl süren kısa saltanatına (MÖ. 336-323) rağmen, Hindistan'a kadar uzanmış, fakat o da batıyı (İspanya, İtalya vs.) ele geçirememiştir.⁸

⁷ E. Memiş, Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Bursa 2012, s. 18.

⁸ Büyük İskender, 13 yıllık iktidarı boyunca Anadolu, Suriye, Mısır, İran, Kafkaslar ve Orta Asya'nın bir kısmı ile Hindistan'da İndus vadisine kadar uzanan toprakları egemenliği altına almayı başarmıştır. Eğer İskender henüz daha 33 yaşındayken ölmeseydi, herhalde Orta ve Batı Avrupa topraklarını da imparatorluğuna dâhil edebilirdi.

Eskiçağ tarihinin cereyan ettiği bu muazzam saha içerisinde doğan, gelişen ve nihayet çökmüş bulunan medeniyetler, Eskiçağ tarihinin konusunu teşkil ederler. Fakat hemen hatırlatalım ki, bu medeniyetlerin ortaya çıkmasında göçlerin önemli bir payı vardır.

Geçmişten günümüze uzanan zaman dilimi içerisinde dünya coğrafyası çok sayıda göç hareketine sahne olmuştur. Dünyanın farklı bölgeleri arasında gerçekleşen bu göç hareketlerinin belirli zaman aralıkları içerisinde vuku bulması oldukça dikkat çekicidir. Özellikle Eskiçağda meydana gelen göçlerin aşağı yukarı 300 ile 400 yıllık zaman aralıkları içerisinde cereyan etmesi, belki bir rastlantı olabilir. Fakat yine de bu rastlantıyı sorgulamak lâzımdır.

Bir insan ya da bir toplum yaşadığı yeri niçin terk eder? İnsanların, alıştıkları bir yeri, şartlar zorlamadığı sürece bırakıp gittikleri görülmemiştir. Demek oluyor ki, aslında her göç hareketinin görünen ya da görünmeyen nedenleri vardır. Açlık, kıtlık, sel felâketi, deprem, toprak yetmezliği, işsizlik, iç çekişmeler ve dış baskılar başta olmak üzere, çeşitli nedenlerle meydana gelen göçler birçok yıkımlara yol açmakla birlikte, yepyeni medeniyetlerin doğmasına da zemin hazırlamışlardır.

Bu bilgiler çerçevesinde göçün tanımı şöyle yapılabilir: **“insanların, doğdukları yerden başka yerlere geçici ya da sürekli olmak üzere taşınmasına göç denir.”** Göç kelimesi, **“Dini, iktisadî, siyasi, sosyal ve diğer sebeplerle insan topluluklarının bir yerden bir başka yere gitmesi”** olarak da tanımlanmaktadır.

Göçler, iç göçler ve dış göçler olmak üzere iki ana başlık altında ele alınabilir.

“Ülke içerisinde, nüfusun yer değiştirmesine iç göç denir. İç göçlerle bir ülkenin toplam nüfusunda değişme olmaz. Sadece, bölgelerin ve illerin nüfusunda artma ya da azalma meydana gelir. İç göçler, sürekli ve mevsimlik göçler olmak üzere ikiye ayrılır.”

İç göçlerin çeşitli sebepleri vardır. Kırsal alandaki hızlı nüfus artışı, miras yoluyla tarım alanlarının daralması ve ailelerin geçimine yetmemesi, toprağın verimsizleşmesi, kırsal kesimde iş imkânlarının sınırlı olması, ekonomik istikrarsızlık ve sosyal problemler, iklim ve yer şekillerinin olumsuz etkileri, iç göçün belli başlı nedenleri olarak gösterilebilir.

Dış göçlere gelince; **“bir ülkeden diğer bir ülkeye yapılan göçlere dış göç denir.”** Dış göçlerin çeşitli sebepleri vardır. Bunları; ekonomik nedenlerle ülkeyi terk etmek, doğal afetler, savaşlar, etnik nedenler, sınırların değişmesi, uluslararası anlaşmalarla sağlanan nüfus değişimi şeklinde sıralayabiliriz.

Dış göçler sonucunda göç edilen ülkede nüfus artarken, göç veren ülkenin nüfusu ve bununla bağlantılı olarak insan gücü azalır. Bununla beraber, göçler sayesinde ülkeler arasındaki ekonomik ve kültürel ilişkilerde belirgin bir artış görülür.⁹

Göç kelimesinin tanımı ve göçlerin nedenleri hakkında aktardığımız bu ön bilgilerden sonra, **“Tarih Öncesi Devirlerde Yapılan Göçler”** konusuna geçebiliriz.

⁹ www.ozetbilgiler.com:goc.nedirogren.com

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİH ÖNCESİ DEVİRLERDE YAPILAN GÖÇLER

a) Orta Asya'dan Yapılan Göçler ve Türklerin Anayurdu Meselesi

Bugün dünya coğrafyasında Türk'ün yaşamadığı yer, hemen hemen yok gibidir. Öyle zannediyoruz ki, bu coğrafi yaygınlık, Türk milletinin, tarih sahnesine çıktığı en eski dönemlerden itibaren belirli bir bölgeden dünyanın farklı bölgelerine gerçekleştirdiği sayısız göç hareketiyle izah edilebilir. Türk'ün, göçlere başlamadan evvel oturduğu bu bölgenin genellikle Orta Asya olduğu kabul edilir. Fakat burada sorgulanması gereken asıl mesele şudur: Orta Asya gerçekten Türk'ün yegâne anayurdu mudur yoksa Türk'ün başka anayurtları da var mıdır? Daha da önemlisi, başka milletler pek az göç hareketinin içerisinde yer alırken ya da hiç göç etmezken, Türklerin çok sayıda göç hareketinin içerisinde faal olarak rol oynamalarının sebepleri nelerdir? Türkler Avrupalı bilim adamlarının iddia ettiği gibi medeniyetten nasibini almamış barbar ve göçebe bir kavim midir? Bu soruları, ilerleyen bölümlerde, duygularımızı bir yana bırakarak, cevaplama yoluna gideceğiz.

Yerli ve yabancı birçok bilim adamı, Orta Asya'yı, Türk'ün anayurdu olarak kabul etmektedir. Ancak hemen belirtelim ki,

Türkler Orta Asya'nın tamamında değil, belirli bir bölgesinde oturuyorlardı. Bu bölgenin sınırları da tam olarak belli değildir.¹⁰ Bununla birlikte son araştırmalar, Türklerin ağırlıklı olarak Altay dağlarının eteklerinde yaşadığını göstermiştir.¹¹ Filolojik tetkiklerden anlaşıldığına göre Türkler, tarihi kesin olarak tespit edilemeyen bir dönemde doğuya, batıya ve güneye doğru göç etmişlerdir. Birçok bilim adamı bu göçlerin muhtemel sebeplerini sıralarken, iklim şartlarının değiştiğine, büyük bir kuraklık felâketinin yaşandığına, hayvanlar için elzem olan otlak yerlerinin azaldığına ve eskiden mevcut olan bir iç denizin kuruduğuna dikkat çekmektedirler. Bu olumsuzluklara doğal afetler ve dış baskılar gibi nedenleri de ekleyen bilim adamları, bazı Türk gruplarının ister istemez dünyanın başka bölgelerine göç etmek zorunda kaldıklarını da ifade ederler.

Yukarıda sıralanan bu tahmini nedenlerin bir kısmını kabul etmekle beraber, bir kısmının kabul edilemez olduğu kanaatindeyiz. Örneğin, eskiden mevcut olan bir iç denizin kuruması yüzünden bazı Türk gruplarının göçe kalkışmasını anlamak mümkün değildir. Çünkü günümüzden binlerce yıl önce deniz suyunu arıtarak içme suyu haline getiren teknoloji mevcut değildi. Tuzlu olan deniz suyunu sulama amaçlı olarak da kullanmak mümkün olmadığına göre, iç denizin kuruması, bir göç hareketinin temel nedenlerinden biri olamaz. Göç nedenleri arasında gösterilen kuraklık hadisesi de kafaları karıştırmaktadır. Eğer gerçekten büyük bir kuraklık felâketi yaşandıysa ve bu durum uzun yıllar devam ettiyse, o bölgede oturan bütün Türk gruplarının göç etmesi gerekirdi. Hâlbuki bazı Türk grupları göçe zorlanırken, bazıları bölgedeki yaşantılarını

¹⁰ Türkler'in Orta Asya'nın neresinde yaşadıklarına ilişkin muhtelif görüşler için bkz: Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul 1981, s.9-10; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 1989, s.47-48; Salim Koca, *Türk Kültürünün Temelleri – 1*, Damla Neşriyat, İstanbul 1990, s.12, n.17; Nuri Yazıcı, *Türk Tarihinin Eski Çağları*, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 101-107.

¹¹ Zeki Velidi Togan, a.g.e., s. 9; Salim Koca, a.g.e., s.12.

devam ettirmişlerdir. O halde, anayurdu terk eden Türk grupları için daha mantıklı bir senaryo oluşturmamız gerekmektedir. Bize göre bu senaryo şöyle olabilir: Altay dağlarının eteklerinde yaşayan Türkler, genellikle hayvancılıkla geçiniyorlardı. Zaman içerisinde o kadar çoğaldılar ki, bu topraklar onlara yetmez oldu. Çok geçmeden Türk grupları arasında otlak kavgaları başladı. Mücadeleyi kaybeden gruplar, bölgeyi terk etmek zorunda kaldılar. Böylece Orta Asya'dan dünyanın diğer yörelerine göçler başladı. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, bu göçlerin ne zaman başladığını tam olarak bilemiyoruz. Ancak Orta Asya'dan gerçekleştirilen göç hareketinin bir defaya mahsus olmadığı, belirli zaman aralıklarıyla bu göçlerin devam ettiği anlaşıyor.

Türk grupları dünyanın muhtelif bölgelerinde yeni kültürlerle temasa gelirken, anayurtta da bir takım Türk kültürlerinin ortaya çıktığı görülüyor. Bu kültürler; AFANESYOVO KÜLTÜRÜ¹² (MÖ. 2500-1700), ANDRONOVO KÜLTÜRÜ¹³ (MÖ. 1700-1200), KARASUK KÜLTÜRÜ¹⁴ (MÖ. 1200-700), TAGAR VE TAŞTIK KÜLTÜRÜ¹⁵ (MÖ. 700-100), ve ANAV KÜLTÜRÜ¹⁶ (MÖ. 4000-1000) gibi adlarla anılmaktadırlar. Bu kültürler içinde Anav Kültürü'nün apayrı bir yeri vardır. Batı Türkistan'da Aşkabad yakınlarındaki Anav bölgesinde yapılan kazılarda oldukça gelişmiş yerleşik bir kültüre rastlanmıştır. Anav Kültürü'nün insanları

¹² Afanesyovo Kültürü hakkında bilgi edinmek için bkz: Bahaeddin Ögel, İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, TTK Yayını, 2. Baskı, Ankara 1984, s.17-19; İ.Kafesoğlu, a.g.e., s.48-49, 206,208 S.Koca, a.g.e., s. 14; Nuri Yazıcı, a.g.e., s.115-116

¹³ Andronovo Kültürü hakkında bilgi edinmek için bkz: B. Ögel, a.g.e., s.24,27-29; İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 48-50, 154, 201, 205-209; S. Koca, a.g.e., s.15; N. Yazıcı, a.g.e., s.116

¹⁴ Karasuk Kültürü için bkz: B. Ögel a.g.e., s.34, 49; İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 51; S. Koca a.g.e., s. 15; N. Yazıcı, a.g.e., s. 117-119.

¹⁵ Tagar ve Taştık Kültürü için bkz: B. Ögel, a.g.e., s.11,37-38, 41,47,83,87; S. Koca, a.g.e., s.15-16; N.Yazıcı, a.g.e., s.120.

¹⁶ Anav Kültürü için bkz: Z.Velidi Togan, a.g.e., s.7-8; B.Ögel, a.g.e., s.6,15,20,28,42; S.Koca, a.g.e., s.16; N.Yazıcı, a.g.e., s.110,112,114,199-200,204; E. Memiş, Eskiçağ'da Türkler, Çizgi Kitabevi Yayını, 3. Baskı, Konya 2009, s. 38-40; E. Memiş, Eskiçağ'da Mezopotamya, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Bursa 2012, s.26

güneşte kurutulmuş tuğlalardan yapılan evlerde oturuyor; koyun, sığır gibi hayvanlar besliyor, çiftçilik yapıyordu.¹⁷

Diğer taraftan, Anav insanının Mezopotamya ve Hindistan istikametinde yayılarak, Sümer ve Mohenja-daro kültürlerini yarattıkları tahmin edilmektedir.¹⁸

Bütün bunlar gösteriyor ki, anayurtta kurulan ilk Türk medeniyetlerinden Anav Kültürü dışındakiler belirli bir bölgede ortaya çıkmış olup, gelişmelerini de o bölge sınırları içerisinde tamamlanmışlardır. Hâlbuki Anav Kültürü, diğer kültürlerden oldukça farklı bir görünüm arz etmektedir. Her şeyden önce bu kültür, MÖ. 4000 yıllarından MÖ. 1000 yıllarına kadar uzanan üç bin yıllık uzun bir ömre sahiptir. Bu kültürün insanı, diğer kültürlerin aksine, yerleşik hayatla hayvancılığı bir arada yürütmeyi başarmıştır. Fakat her şeyden önemlisi, Anav Kültürü, ortaya çıktığı bölgeyle sınırlı kalmamış, dış ülkelere de yayılmıştır. Örneğin Mezopotamya'daki Sümer Kültürü ile Pakistan ve Hindistan'daki Harappa ve Mohenja-daro kültürlerinin temeli de Anav Kültürü'ne dayanmaktadır. Bir başka ifade ile bu son kültürleri yaratanlar, Orta Asya kökenli Anav Kültürü'nün Mezopotamya, Pakistan ve Hindistan'daki temsilcileridirler.¹⁹

Demek oluyor ki Türkler, daha Orta Asya'da iken bile, şartların müsait olduğu yörelerde yerleşik hayata geçebilmişlerdi. Diğer bir ifadeyle onlar, yerleşik hayatı, sonraki dönemlerde başka kavimlerden öğrenmemişlerdi.

¹⁷ B. Ögel, a.g.e., s.20; S.Koca, a.g.e., s.16.

¹⁸ Z. Velidi Togan, a.g.e., s. 7-8; S. Koca, a.g.e., s.16

¹⁹ E.Memiş, Eskiçağda Türkler, 3. Baskı, Konya 2009, s.39

b) Sümer Göçleri

Orta Asya'dan göç etmek zorunda kalan en eski kavimlerden biri Sümerlerdir.²⁰ MÖ. 3500'lerde Sümerler Mezopotamya'ya geldikleri zaman²¹, bu ülkede henüz bir köy kültürü yaşanmaktaydı. Sümerler öncesi Mezopotamya kavimleri²² arasında siyasal bir birlik de yoktu. Sümerler Mezopotamya'ya yepyeni kültür unsurları getirmişlerdir ki, bunların başında **çömlekçi çarkı, silindir mühür ve yüksek mabet** gelmektedir.²³ Sümerler, Mezopotamya'nın güneyindeki bataklık bölgeye yukarıda sıraladığımız kültür unsurlarını da katarak, mevcut eski köy kültürünü bir "şehir kültürü"ne dönüştürmüşlerdir. Gerçekten onlar, bataklık arazinin içinde yerleşmeye elverişli adacıklara ayrı ayrı cemaatler halinde yerleşerek, birçok şehir devleti kurmuşlardır. **Eridu, Ur, Uruk, Lagaş, Umma, Şuruppak, Nippur ve Kiş**, bu şehir devletlerinin önde gelenleri arasında sayılabilir. Sümerler'in

²⁰ Sümerler hakkında geniş bilgi edinmek için bkz: F. Kinal, Eski Mezopotamya Tarihi, A.Ü.D.T.C.F. Yayını, Ankara 1983, s.37-73; Marc Van De Mieroop, Antik Yakın Doğu'nun Tarihi (İ.Ö 3000-323), Çeviren: Sinem Gül, Dost Kitabevi Yayını, Ankara 2006, s.39-84; K.Köroğlu, Eski Mezopotamya Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s.49-73; S.N. Kramer, Tarih Sümer'de Başlar, Çeviren: Muazzez İlmiye Çığ, TTK Yayını, Ankara 1990; S.N. Kramer, Sümerler, Çeviren: Özcan Buze, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2002; Harmut Schmökel, Das Land Sumer, Stuttgart 1956; E. Memiş, Eskiçağ'da Mezopotamya, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Ekin Kitabevi Yayını, Bursa 2012, s.21-50

²¹ Sümerler'in ilk defa Mezopotamya'nın bataklık bölgelerine yerleşmiş oldukları arkeolojik olarak da kanıtlandığı için, adı geçen kavmin bu ülkeye deniz yoluyla geldiği düşünülmektedir. Demek ki daha o çağlarda Sümerler gemi yapmayı ve deniz yollarını kullanmayı biliyorlardı. (Bkz: E. Memiş, Eskiçağ'da Mezopotamya, 2. Baskı, Bursa 2012, s. 25, n. 8). MÖ. 3. yüzyılda yaşamış olan Babilili rahip Berossos da "Babiloniaca" adlı eserinde, "Sümerlere şehir ve ev kurmayı, yazı sanatını, tek kelimeyle medeniyeti, denizden gelen OANNES isimli yarı-insan yarı-balık bir yaratığın öğrettiğini" söyler. Gerek arkeolojik deliller, gerekse Berossos'un yukarıdaki ifadeleri, Sümerler'in Asya'dan Mezopotamya'ya deniz yoluyla gelmiş olabileceklere kanaatini kuvvetlendirmektedir. Esasen İngiliz ekolü de, Pakistan ve Hindistan'daki Harappa ve Mohenja-daro kültürleriyle Sümer kültürünün benzer özellikler göstermesine dayanarak, Sümerler'in Mezopotamya'ya Hindistan üzerinden deniz yoluyla geldiklerini öne sürer (Bkz: J. Bottero, Eski Yakındoğu, Çeviren: A. Kâhiloğulları – P. Güzelyürek – L. Aslan Özcan, Dost Kitabevi Yayını, Ankara 2005, s. 36).

²² Mezopotamya'daki Sümerler öncesi kavimlere Önsümerler anlamına "Presümerienler" ve "Protofiratlılar" gibi isimler verilmektedir. Bu hususta bkz: E. Memiş, Eskiçağ'da Mezopotamya, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Bursa 2012, s. 15

²³ F. Kinal Eski Mezopotamya Tarihi, Ankara 1983, s. 37.

tarihini aydınlatan binlerce çivi yazılı belge ve çok sayıda arkeolojik malzeme vardır.

Bu belgelerden öğrenildiğine göre, “Sümer şehir devletlerinde her şehrin ayrı bir tanrısı vardı. Sümerler, bu şehir tanrılarına tepeler üzerinde mabetler kuruyorlardı. Vatandaşlara ait özel evler bu mabedin etrafında kümeleniyor, sonra şehrin etrafına yine müşterek emekle bir sur inşa ediliyordu.

Sümerler’in inanışına göre, yeryüzündeki bütün yaratıklar ve varlıklar tanrının malı idi. Fakat tanrıya ait olan bu toprakları verimli hale getirebilmek için bataklıkları kurutmak, suları kanallarda toplamak gerekiyordu. Bütün bu büyük ve zor işleri ancak müşterek emekle başarabilirlerdi. İşte bu yüzdendir ki, bütün şehir halkı birlikte kanallar açıyorlar, toprağı birlikte ekiliyorlar ve yetişen ürünleri birlikte topluyorlardı.”²⁴

H. Schmökel’e göre, Sümerler’in kurduğu bu küçük şehirler, bir çeşit ilkel sosyalizm ile idare ediliyorlardı. Fakat bu sosyalizm gücünü tanrıdan aldığı için, Mezopotamya’da Sümerler’le başlayan bu rejime **“mabet sosyalizmi”** ya da **“teokratik sosyalizm”** denilmektedir.²⁵

“Bu sistem gereğince her vatandaş, topraktan elden ettiği ürünleri, yetiştirdiği hayvanları, avladığı avları ve hayvanlardan elde ettiği et ve süt ürünlerini mabede teslim etmek zorundaydı. Mabette görevli bulunan rahip memurlar, toplanan bu ürünleri, her ailenin ihtiyacı oranında paylaşıyorlardı. İhtiyaç fazlası ürünlerle de taş, kereste ve maden gibi memlekette mevcut olmayan maddeler, dış ülkelerden satın alınıyordu.”²⁶ Demek oluyor ki,

²⁴ F. Kinal a.g.e. , s. 37.

²⁵ H. Schmökel, Das Land Sumer, Stuttgart 1956, s. 81; E. Memiş, Tarihi Coğrafyaya Giriş, Ekin Kitabevi Yayını, 2. Baskı, Bursa 2012, s. 30; F. Kinal, a.g.e. ,s. 37.

²⁶ F. Kinal, a.g.e. , s.37.

Sümerler’de mabet sadece dinin değil, ekonominin de merkezi idi.²⁷

Sümerler bu ilkel sosyalizmin doğal bir neticesi olarak çok geçmeden MÖ. 3200’lerde yazıyı da keşfetmeye muvaffak oldular. Zira rahipler, her vatandaşın mabede getirdiği malı, kil tabletler üzerine ancak kendilerinin anlayabileceği şekilde kaydediyorlardı. Bu, bir çeşit resim yazısıydı. Fakat zaman içerisinde ürünlerin çeşidi ve miktarı artınca, bu resimle kaydetme yöntemi kifayet etmemeye başladı. Resimlerin yerini yavaş yavaş şekiller ve çizgiler aldı. Yaş kil üzerine uçken uçlu bir kamyışla yazılan bu yazının işaretleri çiviye benzediği için, modern araştırmacılar tarafından “çivi yazısı” olarak isimlendirilen yazı sistemi böyle ortaya çıktı. Yüzlerce işaretten oluşan ve hece esasına dayanan bu yazının dili Sümerce²⁸ olduğu için, çivi yazısının Sümerler tarafından keşfedildiği anlaşıldı.²⁹

Sümerler’in keşfettiği çivi yazısı doğuda İran’dan batıda Anadolu ve Akdeniz’e kadar yayılmış ve MÖ. 1. yüzyıla kadar uzanan yaklaşık üç bin yıllık zaman dilimi içerisinde çeşitli kavimler tarafından kullanılmıştır.

Sümerler, MÖ. 3500-2500 yılları arasına rastlayan dönemde Mezopotamya’da gerçekten büyük bir medeniyet meydana getirdiler. Fakat ne gariptir ki, coğrafi şartlar uygun olmasına

²⁷ E. Memiş, Eskiçağda Mezopotamya, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Bursa 2012, s.22.

²⁸ Sümercenin Türkçe ile aynı dil grubuna girdiğini ilk kez Jules Oppert dile getirmiştir. Adı geçen bilim adamı, 17 Ocak 1869’da Fransa Nüvizmatik ve Arkeoloji Demeği’nin Etnografya ve Tarih Bölümü’nde verdiği konferansta çivi yazısının Sümerler tarafından keşfedildiğini, Sümerce’nin de Türkçe, Fince ve Macarca ile akraba olduğunu ifade etmiştir. (Bkz: S. N. Kramer, Sümerler, Çeviren Özcan Buze, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2002, s. 35). Alman filoloğu Fritz Hommel de Sümer dilinin Türkçe ile benzerliğine dikkat çeken bir başka bilim adamıdır. Fritz Hommel, 70 kadar Türkçe kelimenin Sümerce ile benzerliğini gösteren bir tabloyu da çalışmasına eklemiştir. (Bkz: Fritz Hommel, Geschichte Babyioniens und Assyriens, Vol 1, Berlin 1885, s.252).

Türkçe ile Sümercenin benzerliği ve bu iki dilin ilişkisi konusunda ayrıca Bkz F. Kınal, Eski Mezopotamya Tarihi, Ankara 1983, s. 181; M. İlmîye Çığ, Ortadoğu Uygarlık Mirası, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002, s. 15; Osman Nedim Tuna, Sümer ve Türk Dillerinin Tarihi İlgisi ve Türk Dilinin Yaşı Meselesi, TDK Yayını, Ankara 2011; E. Memiş Eskiçağda Mezopotamya, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Bursa 2012, s. 27; E. Memiş Tarihi Coğrafyaya Giriş, Ekin Kitabevi Yayını, 2. Baskı, Bursa 2012, s.31; Joan Oates, Babil, Çeviren: Fatma Çizmeli, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2004 s.19.

²⁹ S. N. Kramer, Sümerler, Çeviren: Özcan Buze, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2002, s.35.

rağmen, büyük bir imparatorluk kuramadılar. Tam tersine onlar, şehir devletleri halinde yaşamayı tercih ettiler.³⁰ Merkezi bir devlet kuramamalarının önde gelen nedenlerinden biri, bu şehirler arasında yaşanan ve bitmek tükenmek bilmeyen hâkimiyet mücadeleleri olsa gerektir.

MÖ. 2500'lerden itibaren Mezopotamya, Akkadlar, Asurlular, Babilliler ve Kaslar gibi çeşitli kavimlerin de yurdu olacaktır. Fakat adları geçen bu kavimler de yüksek Sümer kültürünü büyük ölçüde benimseyeceklerdir.

Demek oluyor ki, en eski kavimlerden biri olan ve Türkçe'ye akraba bir dil konuşan Sümerler, Mezopotamya'ya şehir kültürünü getirdikleri gibi, tarihi devirlerin başlamasını mümkün kılan yazıyı da icat etmişlerdi.

Mezopotamya'nın coğrafi şartlarının zorlaması neticesinde "emekte ve nimette müştereklik" esasına dayanan ve Batılı tarihçiler tarafından **"Teokratik Sosyalizm"** ya da **"Mabet Sosyalizmi"** denilen rejimi meydana getirenler de onlardır. Bir başka ifade ile ilk sosyalist rejimin mucidi Sümerler'dir.

Yine Mezopotamya'da MÖ. 2650-2550 yılları arasına tarihlenen **Er Sülaleler II Devri'**nde, Sümer kentlerinde din ve devlet işleri birbirinden ayrılarak, dünya tarihinin ilk lâik devlet sistemi meydana getirilmiştir. Bu yetki paylaşımından sonra, **"LUGAL"** unvanını taşıyan krallar sadece devlet işleriyle uğraşmışlar, din işlerini ise tamamıyla rahipler sınıfına bırakmışlardır. Görülüyor ki, günümüz dünya devletlerinin büyük bir kısmının benimsediği lâik devlet sisteminin ilk yaratıcıları yine Sümerler olmuştur.

Gelenek hukukunu yazıya geçirerek ilk yazılı kanunları meydana getirenler de onlardır. Urukagina Kanunları (MÖ. 2375'ler), Ur-Nammu Kanunları (MÖ. 2060'lar), Ana-İtüşu Kanunları (MÖ. 2060-1960), Lipit-İştur Kanunları (MÖ. 1900'ler), Sümerce olarak kaleme alınmış olan kanunlardır. MÖ. 1750'lerde

³⁰ E. Memiş- N. Köstüklü, Tarih Boyunca Ortadoğu- Anadolu İlişkileri, Konya 1992, s.12.

Babil kralı Hammurabi tarafından yazdırılan ve onun adını taşıyan kanunların ilham kaynağı, işte bu Sümer kanunları olmuştur.³¹

Ayrıca Sümerler sütun, kemer ve kubbe gibi Batı dünyasına ancak binlerce yıl sonra **girmiş** olan mimari öğeleri, günümüzden 5000 yıl önce başarıyla **kullanmışlardır**. Başka bir deyişle, tarihte ilk kemer ve kubbe Sümerler'de görülür.³²

Bütün bunlar bize **gösteriyor** ki, Sümerler'in Mezopotamya'ya göç etmeleri sadece Mezopotamya medeniyetine değil, dünya medeniyetine de önemli **katkılar** sağlamıştır.

³¹ Adı geçen Sümer kanunları hakkında geniş bilgi edinmek için bkz: Mevrure Tosun- Kadriye Yalvaç, Sümer Babil Asur Kanunları ve Ammi- Saduqa Fermanı, TTK Yayını, Ankara, 1975.

³²M. İlmiye Çiğ, Ortadoğu Uygarlık Mirası, İstanbul 2002, s.28; E. Memiş, Eskiçağda Mezopotamya, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Bursa 2012, s.198.

İKİNCİ BÖLÜM

MÖ. 3. BİNYILDA MEYDANA GELEN GÖÇLER

a) Akkad Göçleri ve Samilerin Anayurdu Meselesi

Akkadlar Sami kökenli kavimlerden olup, bugünkü Arapların en eski atalarından biri olarak kabul edilirler. MÖ. 3. Binyıl başlarından itibaren Mezopotamya'daki Sümer kentlerine sızmaya başlayan Akkadlar, ilerleyen zaman dilimi içerisinde önemli roller üstleneceklerdir. Akkadların Mezopotamya'daki faaliyetleri konusuna geçmeden evvel, Akkadların da mensubu olduğu Sami kavimlerinin anayurdu meselesine kısaca temas etmek istiyoruz.

Sami kavimlerinin anayurdunun neresi olduğu hususunda bugüne kadar değişik görüşler ortaya atılmıştır. E. Hall, Samilerin anayurdunu Suriye'de, P. Lagrange ise Mezopotamya'da aramıştır. Samilerin Orta Asya kökenli olduğunu ileri sürenler bile olmuştur.¹ Ancak, "Halis Sami tipinin Arabistan'da bulunduğunu kesin olarak belirten" Winkler'in yayınından sonra, Arabistan'ın Samilerin anayurdu olduğu hemen herkes tarafından kabul edilmiştir.² Sami kavimlerin yerleştikleri bölgelerin Arabistan'a komşu ülkeler olması keyfiyeti, Samilerin nüfus fazlasını periyodik göçlerle Arabistan

¹ Ş. Günaltay, Yakın Şark III (Filistin ve Suriye), TTK Yayını, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 34.

² Albert T. Clay, The Empire of the Amorites, Yale University Press, New Haven 1919, s.28.

yarımadasından komşu ülkelere aktardıkları şeklinde yorumlanmıştır.³

Tarih sahnesine çıktıktan sonra değişik isimlerle anılan Samiler'in Arabistan yarımadasından göç etmelerinde iklim değişmesinden başka, ekonomik ve dini sebeplerin de rol oynadığı sanılmaktadır.⁴ Samiler tarih boyunca dört kez Kuzey Arabistan'dan kuzeydoğu ve kuzeybatı istikametinde göç etmişlerdir. Kaynaklardan öğrenebildiğimiz kadıyla ilk göç hareketi kuzeydoğu yönünde gerçekleşmiş, bu göçe iştirak eden Samiler Mezopotamya'ya şehir kültürünü getiren Sümerler üzerine gelerek Fırat ve Dicle boylarını istilâ etmişlerdi. Mezopotamya'yı istilâ eden bu ilk Sami dalgasının, Akkadlar⁵ olduğu kabul edilmektedir. Bu ilk göç hareketinin daha önce de ifade ettiğimiz gibi, MÖ. 3. Binyıl başlarında cereyan ettiği tahmin edilmektedir. İkinci göç dalgası, Amurlular'ın (Martular)⁶ Filistin ve Suriye üzerine akışlarıdır.⁷ Yazılı

³ Albert T. Clay, a.g.e., s.27; E. Memiş-C. Bülbül, Amurlular (Araplar'ın En Eski Ataları), Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayını, Elazığ 2012, s.5.

⁴ E. Memiş, Eskiçağda Mezopotamya, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Bursa 2012, s.52.

⁵ Akkadlar hakkında geniş bilgi edinmek için bkz: F. Kinal, Eski Mezopotamya Tarihi, Ankara, 1983, s.75-86; Joan Oates, Babil, Çeviren: Fatma Çizmeli, Arkadaş Kitabevi Yayını, Ankara 2004, s.30-45; K. Köroğlu, Eski Mezopotamya Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s.75-85; Marc Van De Mieroop, Antik Yakındoğu'nun Tarihi (İÖ. 3000-323), Çeviren: Sinem Gül, Dost Kitabevi Yayını, Ankara 2006, s.85-95; S. N. Kramer, Sümerler. Çeviren: Özcan Buze, Kabalci Yayınevi, İstanbul 2002, s.86-94; E. Memiş, Eskiçağda Mezopotamya, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Bursa 2012, s.51-77.

⁶ Amurlular hakkında bilgi edinmek için bkz: Albert T. Clay, The Empire of the Amorites, Yale University Press, New Haven 1919; Kathleen M. Kenyon, Amorites and Canaanites, The Oxford University Press, London 1966; Giorgia Buccellati, The Amorites of the Ur III Period, Naples 1966; Alfred Haldar, Who were the Amorites?, Leiden 1971; F. Kinal, Eski Mezopotamya Tarihi, Ankara 1983, s.98-100; Bill T. Arnold, Who were the Babylonians?, Leiden 2005; E. Memiş, İsrail Nereye Koşuyor? (En Eski Çağlardan Günümüze İsrail-Filistin Mücadelesi), Ekin Kitabevi Yayını, Bursa 2006, s.26-30; E. Memiş, Eskiçağda Mezopotamya, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Bursa 2012, s.96-103; Joan Oates, Babil, Çeviren: Fatma Çizmeli, Arkadaş Kitabevi Yayını, Ankara 2004, s. 57-62; K. Köroğlu, Eski Mezopotamya Tarihi, İstanbul 2006, s.96-98; Robert M. Whiting, "Amorite Tribes and Nations of Second-Millennium Western Asia", Civilizations of the Ancient Near East, vol I-II, 2nd edition, New York 2006 s. 1231-1242; E. Memiş- C. Bülbül, Amurlular (Arapların En Eski Ataları), Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayını, Elazığ 2012.

⁷ E. Memiş-C. Bülbül, a.g.e., s.6

ve arkeolojik kayıtlardan anlaşıldığına göre, Amurru Göçleri, MÖ. 2500-2000 yılları arasına tarihlenmektedir.

Arabistan'daki nüfus fazlasının üçüncü kez dışarıya aktarılması hadisesi, "Arami Göçleri" olarak bilinir.⁸ Bazı bilim adamları bu göç harekenin MÖ. 2. Binyıl ortalarında başladığını kabul ederken, bir kısım akademisyenler de Aramilerin ilk kez MÖ. 13. yüzyılda harekete geçtiklerini ileri sürmüşlerdir. Fakat bu göçlerin en yıkıcı olduğu dönem, MÖ. 11.- 9. yüzyıllar arasındır. Asur kralları, bu iki asırlık zaman dilimi içerisinde, Arami kabilelerine karşı amansız bir mücadele vermişlerdir.⁹ Arami Göçleri, Aramiler'i, Suriye ve Mezopotamya'ya ve hatta Güneydoğu Anadolu'ya taşırken, onların akrabaları olan İbranileri de Filistin'e yöneltmiştir.¹⁰

Samiler'in dördüncü büyük göçü ise, MS. 7. yüzyılda cereyan eden Müslüman Araplar'ın başta Mezopotamya olmak üzere, bir taraftan Filistin ve Suriye'ye, diğer taraftan da Mısır'a ve Kuzey Afrika'ya yayılmaları hadisesidir. Bu yayılma, İber Yarımadası da

⁸Aramiler hakkında bilgi edinmek için bkz: F. Kinal, Eski Anadolu Tarihi, TTK Yayını, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 232-236; E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, Ekin Kitabevi Yayını, 11. Baskı, Bursa 2011, s.170-175; K. Köroğlu, Eski Mezopotamya Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s.144-150; Ş. Günlaltay, Yakın Şark III (Suriye-Filistin), TTK Yayını, 2. Baskı, Ankara 1987; s. 135-160; Paul E. Dion"Aramaeans Tribes and Nations of the First Millenium Western Asia", Civilizations of the Ancient Near East, vol I-II, 2nd edition New York 2006, s. 1281-1294; Frederick Mario Fales, "Aramaeans and Chaldeans" The Babylonian World, 2007, USA, s.288-298; Amelle Kuhrt, The Ancient Near East C. 3000-330B.C., Vol II, 1995, USA, s. 393-401; A.R. Millart, "Assyrians and Arameeans" Iraq, Vol. 45, No. 1, Papers of 29 Rencontre Assyriologique Internationale, London, 5-9 July 1982 (Spring 1983), s.101-108; W. F. Albright, "Syria, The Philistines and Phoenicia", CAH II/2 chp. XXXIII, Cambridge 1975, s.507-536 (Bu makalenin 529-536. sayfaları arasında Aramilerin ortaya çıkışıyla ilgili çok önemli bilgiler verilmektedir.); Marc Van De Mieroop, Antik Yakındoğu'nun Tarihi (İÖ. 3000-323), s. 239-240; I. J. Gelb, "The Early History of the West Semitic Peoples" JCS 15, 1961, s.27; Edward Lipinski, The Aramaeans (Their Ancient History, Culture, Religion), Leuven-Paris- Sterling- Virginia 2000.

⁹ Asur krallarının Aramiler'e karşı verdikleri mücadele hakkında bilgi edinmek için bkz: F. Kinal, Eski Anadolu Tarihi, TTK Yayını, 2. Baskı Ankara, 1987, s. 233, 254, 266-267; K. Köroğlu, Eski Mezopotamya Tarihi, İstanbul 2006, s. 144-150; E. Memiş, Eskiçağda Mezopotamya, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Bursa 2012, s. 191-192; 195-197, 200-204, 209,212-213.

¹⁰ İbraniler'e "İsrailoğulları" da denilmektedir. Oniki kabileden oluşan İsrailoğulları'nın Hz. Musa'nın liderliği altında Mısır'dan çıkarak kendilerine vadedilen Filistin topraklarına (Arz-ı Mev'ud) göç etmeleri, MÖ. 12. yüzyılda vukubulmuştur. Tevrat'ın ilk 5 kitabı bu konuda ayrıntılı bilgi vermektedir. İsrailoğulları'nın göçü hakkında ayrıca bkz: E. Memiş, İsrail Nereye Koşuyor? (En Eski Çağlardan Günümüze İsrail-Filistin Mücadelesi), Ekin Kitabevi Yayını, Bursa 2006, s.65-72

dâhil olmak üzere, Afrika'nın kuzeybatı ucundan Asya'nın ortalarına ve hatta Hindistan içlerine kadar devam edecek ve bir süreliğine de olsa, bu bölgeler Arap hâkimiyeti altında kalacaklardır.¹¹

Görülüyor ki, birçok bilim adamı Arabistan'ı Samiler'in anayurdu olarak kabul etmektedir. Gerçekten başta Winckler¹² olmak üzere, Sayce, Shrader, De Geoe, Wrigh ve Meyer gibi bilim adamları, Samilerin anayurdu olarak Arabistan'ı işaret etmekte ve onların çöl orijinli olduklarına vurgu yapmaktadırlar.¹³

Winckler tarafından kabul edilen dört büyük Sami göç hareketine Lewis Paton¹⁴, MÖ. ca. 500'lere doğru başlayan Nebati Göçü'nü de eklemek suretiyle Sami Göçlerinin sayısını beşe çıkarır.

Demek oluyor ki, Sami kavimler kuraklık ve toprak yetmezliği gibi nedenlerle belirli zaman aralıkları içerisinde Arabistan'dan göç ederek, Arabistan'a komşu ülkelerin verimli topraklarını istila etmişler ve oralarda kendilerine yeni yurtlar bulmuşlardır.¹⁵

Samiler'in anayurdu meselesini açıklığa kavuşturduğumuza göre, biz şimdi tekrar Akkadlar konusuna dönelim.

Hatırlanacağı üzere, Mezopotamya'nın neolitik ve kalkolitik kültürleri birer köy kültürü olup, her iki kültür de Sümerler öncesi kavimlere aittir. Bu kavimlere **"Presümerienler"** ve **"Protofiratlılar"** gibi isimler verilmiştir. Kalkolitik çağın sonlarına doğru Asya kökenli Sümerler Mezopotamya'ya gelmişler ve beraberlerinde daha önce sözünü ettiğimiz birtakım yeni kültür

¹¹ Ş. Günaltay, Yakın Şark III. (Suriye-Filistin), TTK Yayını, 2. Baskı, Ankara 1987, s.34, n.50

¹² H. Winckler, Geschichte Babyioniens und Assyriens adlı kitabında, bu konuya ilişkin şunları söylemektedir: "Coğrafi şartlar dikkate alınacak olursa, Samiler'in anayurdu Arabistan idi ve günümüzde de gerçek Samiler bu memlekette bulunurlar. Göçler, nüfus fazlasını dışarıya aktarmak amacıyla periyodik olarak gerçekleşmiştir."

¹³ Albert T. Clay, The Empire of the Amorites, Yale University Press, New Haven 1919, s. 28.

¹⁴ Lewis Paton, Early History of Syria , Bibliobazar 2008, s.7-211, (Eski baskısı 1902).

¹⁵ E. Memiş-C. Bülbül, Amurrular (Arapların En Eski Ataları), Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayını, Elazığ 2012, s.10.

unsurlarını¹⁶da getirmişlerdir. Onlar ayrıca Güney Mezopotamya'nın bataklık arazisini kurutarak, buraları yerleşilebilir mekânlar haline getirmişler ve Fırat nehri boylarında birçok şehirler kurmuşlardır. Anlaşıldığı kadarıyla, El-Ubeyd kültürünün son aşamasında (MÖ. ca. 3500'lerde Mezopotamya'ya gelen Sümerler, **Uruk IV** kültürünün yaşandığı çağda (MÖ. 3200-3000) yazıyı keşfetmişlerdir. Bunu izleyen **Cemdet-Nasr** devrinde (MÖ. 3000-2850) ise, Mezopotamya'nın tüm sitelerinde şehir kültürünü yerleştirmişlerdir. Bundan sonra gelecek olan **Er Sülaleler Devri** (MÖ. 2850-2350) ise, Mezopotamya'daki şehir devletlerinin birbirleriyle egemenlik mücadelesine girdikleri ve boş yere birbirlerini yıpratmaları enteresan bir devir olacaktır.¹⁷

“Eski Mezopotamya Tarihinde Cemdet-Nasr devrinin sonundan (MÖ. 2850), Akkad Devleti'nin kurulmasına (MÖ. 2350) kadar geçen yaklaşık beş yüz yıllık zaman dilimine **ER SÜLALELER DEVRİ** denir.”¹⁸ Bu devir kendi arasında üçe ayrılır:

ER SÜLALELER DEVRİ I (MÖ. 2850-2650)

ER SÜLALELER DEVRİ II (MÖ. 2650- 2550)

ER SÜLALELER DEVRİ III (MÖ. 2550-2350)

Mezopotamya'da Er Sülaleler Devri'ne ait tabakalarda bazı kültür değişikliklerine rastlanmıştır.¹⁹ Bu değişim, Mezopotamya'ya

¹⁶ Sümerler Mezopotamya'ya çömlekçi çarkı, silindir mühür ve yüksek mabet gibi yeni kültür unsurlarını getirmişlerdir.

¹⁷ E. Memiş, Eskiçağda Mezopotamya, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Bursa 2012, s.28.

¹⁸ F. Kinal, Eski Mezopotamya Tarihi, Ankara 1983, s.49; Bu dönem hakkında daha geniş bilgi edinmek için bkz:Hans J. Nissen, Ana Hatlarıyla Mezopotamya, Çeviren: Z. Zühre İlkelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2004, s.147-190; Marc Van De Mieroop, Antik Yakındoğu'nun Tarihi (İÖ. 3000-323), Çeviren: Sinem Gül, Dost Kitabevi Yayını, Ankara 2004, s.62-84; K. Köroğlu, Eski Mezopotamya Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s.59-73; E. Memiş, Eskiçağda Mezopotamya, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Bursa 2012, s. 29-50.

¹⁹Akkadlar'ın (Samiler) Mezopotamya'ya getirdikleri yenilikler, Prof Dr. Füzuan Kinal tarafından şöyle sıralanmaktadır.

Sami kavimlerin göç etmesiyle izah edilmektedir. Gerçekten, daha Cemdet-Nasr devrine (MÖ. 3000-2850) ait siyah bir bazalt parçası üzerindeki aslan avı sahnesinde ok ve yayla silahlanmış sakallı insanlar resmedilmiştir. Hâlbuki bundan önceki devre ait eserler üzerinde tasvir edilen Sümerler sakalsız idiler. Ok ve yayın Sami Akkadlar'a ait silahlar olduğu bilindiği için, Samiler'in Cemdet-Nasr devri sonlarından itibaren Mezopotamya kentlerine girdikleri kabul edilmektedir. Hatta Ur'da mezarı bulunan kraliçe **Pu-Abi** isminin Sami orijinli bir isim olması, ayrıca Er Sülaleler Devri'ne ait kral listelerinde yer alan isimlerden bir kısmının da yine Sami özellikler taşıması yüzünden, Er Sülaleler Devri kültürünün Sümerler'le Samiler'in ortak malı olduğu kabul edilmektedir.²⁰

Aslına bakılacak olursa, toprak yemeziği ve iklimsel nedenlerle Arabistan'ı terk eden ilk Sami gruplar, MÖ. 3. Binyıl başlarında Fırat kıyılarına dayanmışlar ancak yeterince güçlü olmadıkları için Sümer kentlerine girememişlerdi. Fakat Mezopotamya medeniyetinin temellerini atan, bu ülkeye şehir kültürünü yerleştiren Sümerler'in kendi aralarında giriştikleri gereksiz rekabet ve çatışmalar, Sümer kentlerine girmek için fırsat kollayan Sami Akkadlar'ın iştahını kabartıyordu. Nitekim Sümer beylerinin her biri, rakip kentleri alt edebilmek için, Fırat boylarına dolmuş olan bedevi Samiler'den ücretli askerler tutmaya başladılar. Samilerin bir kısmı da tarla, bağ ve bahçelerde ücretli işçiler olarak çalışmaya başladılar. Zaman içerisinde Sümer kentlerindeki Samiler'in sayısı giderek arttı ve hatta belli bir süre sonra bazı kentlerin yönetimi onların eline geçti. Örneğin en önemli kentlerin başında gelen Kiş şehrinde, Er Sülaleler Devri'nin

a) Mimaride içbükey tuğlaların kullanılması

b) Ortası delik, dört köşe, üzerleri kabartmalı "adak taşları"nın zuhuru

c) Menekşe renginde seramiklerin ortaya çıkması

d) Silindir mühürlerde "Brocade" stilin (Brocade stil, silindir mühürler üzerinde yer alan kabartmalı süslemelerdir) doğması.

²⁰ F. Kinal, Eski Mezopotamya Tarihi, Ankara 1983, s. 49.

sonlarına doğru Sami krallar egemen oldular. Nihayet Akkad Devleti'ni kurarak, Samiler'i, Mezopotamya'nın hâkim gücü haline getiren Agadeli Sargon da, esasında IV. Kış Sülalesi kralı Ur-Zababa'nın komutanlarından biriydi.

Demek oluyor ki, Sami Akkadlar başlangıçta ücretli askerler ve işçiler olarak Sümer kentlerine girmeye başlamışlar ve zaman içerisinde nüfus çoğunluğunu ellerine geçirdikleri gibi, MÖ. 2350'lerde de Sargon'un liderliği altında kendi devletlerini kurmuşlardı.²¹ Yaklaşık 200 yıl (MÖ. 2350-2150) tarih sahnesinde kalan Akkadlar, aynı zamanda dünya tarihinin bilinen ilk sömürgeci imparatorluğunun da kurucusu olarak karşımıza çıkarlar.

Akkad devri vesikalarından anlaşıldığına göre, III. Uruk Sülalesi'nin son kralı Lugalzagesi, Kış kralı Ur-Zababa'yı itaat altına almak için giriştiği seferde, Ur-Zababa'nın komutanlarından Sargon'a mağlup olmuş, egemenliği altındaki bütün Güney Mezopotamya kentlerini kaybetmişti. Başka bir ifadeyle, Güney Mezopotamya'daki bütün Sümer kentleri Sargon'un eline geçmişti. Sargon bu başarıyla yetinmemiş, efendisi Kış Kralı Ur-Zababa'yı da saf dışı bırakarak, kuzeyin Samiler'i ile güneyin Sümerleri'ni tek bir idare altında toplamayı başarmıştı.²²

Mezopotamya'da siyasi birliği sağlayan Sargon, kendisini “Şarkışati” yani “Dünya Kralı” ilan etmişti. Fakat bu dünya, Mezopotamya toprakları ile sınırlandırılmış bir dünya idi. Çok geçmeden, onu, dört bir yana seferler düzenlerken görüyoruz. Öyle tahmin ediyoruz ki Sargon, ilk seferini, prehistorik devirlerden beri Basra Körfezi ticareti yüzünden Sümer ülkesi ile rekabet eden Elam ülkesi üzerine yapmış olmalıdır. Sargon, Elam seferini galibiyetle neticelendirmiş olmalı ki, Elam ülkesindeki Avan ve

²¹ Sümer Kralı Listesi (W.B.444), Akkad Devleti'nin kuruluşu hakkında şu bilgiyi vermektedir: “Uruk silahla vuruldu, Krallık Agade'ye geçti. Hurma bahçevanın evlatlığı, sonraları Kış kralı Ur-Zababa'nın sakisi olan Sargon kral oldu. Agade'yi kurdu ve 56 sene idare etti.”

²² E. Memiş, Eskiçağda Mezopotamya, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Bursa 2012, s.57

Warahşa kralları, onunla birer antlaşma yapmışlardı. Böylece Sargon, Basra Körfezi'ne doğudan gelebilecek herhangi bir müdahaleyi önlediği gibi, memleketinin ihtiyaç duyduğu taş ve madeni de bu ülkeden temin edebilecekti.²³

Fakat Sargon asıl ününü, Batı'nın fethinden sonra kazanmıştır. Vesikalarda bahsi geçen "**Batı**" tabiri ile **Anadolu** kastedilmektedir. Gerçekten o, Sedir ormanlarına (Amanoslar) ve Gümüş dağlarına (Toroslar) kadar olan Anadolu topraklarını kontrolü altına almış, Orta Anadolu'daki Puruşanda şehrini ²⁴ de zaptetmiştir. Hatta denilebilir ki, Anadolu ile Mezopotamya arasındaki ticari ilişkiler, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'ndan (MÖ. 1970-1750) yaklaşık dört asır önce, Akkadlar Çağı'nda başlamıştır. Bir başka ifadeyle Sargon zamanının Akkadlı tüccarları, Asurlu tüccarların Anadolu'ya gelmelerinden çok önceleri Anadolu'da ticaret kolonileri kurmuşlar, bakır ve gümüş madenleri başta olmak üzere, Anadolu'nu muhtelif zenginliklerini sömürmeye başlamışlardı.

Sargon'un Anadolu'ya giriliği, daha sonraki Hitit vesikaları ile de doğrulanmıştır.²⁵ Anlaşıklığı kadarıyla, Sargon zamanındaki Akkad İmparatorluğu'nun hudutları doğuda Karun nehrinden batıda Akdeniz'e, kuzeyde Orta Anadolu'dan güneyde Basra körfezi'ne kadar uzanıyordu.²⁶ İktidarda kaldığı 56 yıl içerisinde zaferden zafere koşarak²⁷, dünya tarihinin bilinen ilk

²³ F. Kinal, Eski Mezopotamya Tarihi, Ankara 1983, s.77

²⁴ Puruşanda'nın Aksaray yakınlarındaki Acemhöyük olduğu ileri sürülmektedir. Bu hususta bkz: Turgut Yügit, Asur Ticaret Kolonileri ve Eski Hitit Çağında Anadolu, Ankara 2000, s.6

²⁵ Nitekim Eski Hitit Devleti krallarından I. Hattuşili, bir vesikasında, "kendisinden önce Akkadlı Sargon'un Frrat nehrini geçtiğini" bildirir (Bkz: H. G. Güterbock, JCS18, 1964, s.1). Ayrıca, Kültepe'de Akkadlı Sargon'a ait bir tabletin bulunması da Sargon'un Anadolu'ya girdiğinin bir kanıtı olarak kabul edilebilir. Bu hususta daha geniş bilgi edinmek için bkz: Cahit Günbatı, "Kültepe'de Akkadlı Sargon'a Ait Bir Tablet", Archivum Anatolicum, Sayı 3, Ankara 1997, s.131-155

²⁶ E.Memiş, a.g.e., s.59

²⁷ Sargon'un iktidarı boyunca en az 34 kez savaştığı, kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bu hususta bilgi edinmek için bkz: K. Koroğlu, Eski Mezopotamya Tarihi, İstanbul 2006, s.77

imparâtorluğunu kuran Sargon, aynı zamanda dünya tarihinin bilinen ilk daimi ordusunu²⁸ da kurmuştur.

Sargon'dan sonra yerine geçen oğulları Rimuş ve Maniştusu zamanlarında da seferlere devam edilmekle birlikte, ülke içersinde baş gösteren karışıklıklara bir türlü çare bulunamamıştır. Maniştusu'dan sonra iktidara gelen Naram-Sin ise, tıpkı dedesi Sargon gibi, içeride ve dışarıda başarılı işlerin altına imza atmıştır. Her taht değişikliğinde olduğu gibi, Naram-Sin'in iktidara geldiği sırada da güneydeki bütün Sümer şehirleri, Kış şehrinde bir araya gelerek, Naram-Sin'e karşı ayaklanmışlardı. Diğer taraftan, Anadolu'daki şehir devletleri de Hatti Kralı Pampa'nın önderliğinde bir araya gelerek, Sargon zamanında kaybettikleri bağımsızlıklarını yeniden kazanabilmek umuduyla Naram-Sin'e başkaldırmışlardı. Fakat öyle anlaşıyor ki, gerek Güney Mezopotamya'daki Sümer kentleri, gerekse Anadolu'daki şehir devletleri koalisyonu, Naram-Sin karşısında başarılı olamamışlardı.

Aslına bakılacak olursa, Naram-Sin zamanı (MÖ. ca. 2270-2220), Akkad İmparatorluğu'nun en güçlü olduğu dönemdir. Fakat devlet içindeki çözülme ve çürüme belirtileri de onun zamanında başlamıştır. Gerçekten, dedesi Sargon (MÖ. 2350-2294) gibi önemli fetihler gerçekleştiren ve bu başarılarının sonucunda haklı olarak **“Şar kibratim arbalm (Dört İklim Kralı)”** unvanını alan Naram-Sin, iktidarının sonlarına doğru Zağros dağlarındaki yurtlarından inen Gutiler'e²⁹ yenilmekten kurtulamamıştı. Bundan sonraki süreçte imparatorluk topraklarının hızla küçüldüğüne tanık oluyoruz. Gerçekten, Naram-Sin'in son zamanlarında başlayan anarşi ve huzursuzluk, Naram-Sin'in yerine geçen oğlu Şarkalışarri

²⁸ Sargon için “Huzurunda her gün 5400 adam yemek yedi” ibaresinin geçmesi, onun daimi bir ordu beslediği şeklinde yorumlanmıştır. Bu hususta bkz: Marc Van De Mieroop, Antik Yakındoğu'nun Tarihi (İÖ: 3000-323), Çeviren: Sinem Gül, Dost Kitabevi Yayını, Ankara 2004, s. 86

²⁹ Gutiler hakkında bilgi edinmek için bkz: E. Memiş, Eskiçağda Mezopotamya, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Bursa 2012, s.79-82; F. Kinal Eski Mezopotamya Tarihi, Ankara 1983, s. 87-88

zamanında da devam etmişti. Nitekim **Şarkalışarri**'nin (MÖ. 2220-2195) taşıdığı mütevazı “**Akkad Kralı**” unvanı, Akkad egemenliği altında yaşayan uzak ülkelerin elden çıktığını gösterir.³⁰

Şarkalışarri'den sonra iktidara gelen Elulu, Dudu ve Şudurul isimli krallar, ülkeyi 45 yıl daha ayakta tutsalar da, Akkad İmparatorluğu'nun yıkılmasını önleyememişlerdir. Bu yıkımda başrolü oynayanlar ise **Naram-Sin**'in son zamanlarında ortaya çıkan ve daha sonraki süreçte de Akkad krallarını devamlı surette rahatsız eden Gutiler'dir. Eskiçağ tarihinin önde gelen üstatlarından biri olarak kabul edilen Yahudi asıllı Prof. Dr. Benno Landsberger, **“Gutilerin en eski Türk kavimlerinden biri olduğunu”** söylemiştir.³¹ Sadi Bayram ise 1989 yılında yayınlanan **“Kaynaklara Göre Güney-Doğu Anadolu'da Proto Türk izleri”** başlıklı makalesinde **Gutiler** ya da **Gudlar** diye adlandırılan bu kavmin (**Gud=Guz=Oğuz**) **Oğuzlar** olma ihtimalinden bahsetmektedir.³² Şu hususu özellikle belirtmek isteriz ki, **Naram-Sin**'in tahta yeni geçtiği sıralarda Hatti kralı **Pampa**'nın liderliği altında birleşerek Akkad kralına karşı isyan eden 17 Anadolu kralı arasında bir Türk kralının da bulunması³³ ve MÖ. 2.

³⁰ E. Memiş- C. Bülbül, *Amurrular (Araplar'ın En Eski Ataları)*, Elazığ 2012, s. 41.

³¹ B. Landsberger, “Önasya Kadim Tarihinin Esas Meseleleri”, II. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri, İstanbul 20-25 Eylül 1937, TTK Yayınları, Kenan Matbaası, İstanbul, 1943, s. 104.

³² Sadi Bayram, “Kaynaklara Göre Güney-Doğu Anadolu'da Proto Türk İzleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 62, İstanbul 1989, s.80.

³³ Boğazköy (Hattuşaş) arşivinde bulunan KBo III, 13 numaralı çivi yazılı metinde Akkad kralı **Naram-Sin**'e karşı ayaklanan Anadolu krallarının isimleri tek tek verilmektedir. Bu krallardan biri de, söz konusu metnin 15. satırında geçen **Türki kralı İlu-** Nail'dir. (Bu hususta bkz: H. G. Güterbock, *Zeitschrift für Assyriologie*, Berlin 1938, Sayı 44, s.67-68). Akkad kralına karşı Hatti kralı **Pampa**'nın önderliğinde gerçekleştirilen bu isyan hadisesi, yaklaşık olarak MÖ. 2250'lere tarihlenmektedir. Bu durumda şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, günümüzden yaklaşık 4250 yıl önce de Anadolu'da Türkler vardı ve hatta onlar bu topraklar üzerinde devlet bile kurmuşlardı. O halde diyebiliriz ki, Anadolu toprakları 26 Ağustos 1071'de kazanılan Malazgirt Zaferi'nden sonra Türk yurdu olmuş değildir. Çivi yazılı belgelerden anlaşıldığına göre, Anadolu en eski Türk yurtlarından biridir. Arkeolojik bulgular ise Türklerin Anadolu'daki geçmişini günümüzden en az 8000 (sekiz bin) yıl geriye götürmektedir. Bu durum Türk'ün Anadolu'daki geçmişinin Orta Asya'daki geçmişinden daha eskiye gittiğinin bir işareti olarak kabul

Binyıl çivi yazılı Asur metinlerinde de sık sık Türk savaşçılarından söz edilmesi,³⁴ daha o çağlarda Anadolu-İrak-İran üçgeninde Türklerin varlığına işaret etmektedir. Demek oluyor ki, Türklerin Eski Yakındoğu tarihindeki mevcudiyetleri günümüzden binlerce yıl öncesine dayanmaktadır.³⁵

Eski Yakındoğu tarihinde Türklerin varlığına ilişkin olarak aktardığımız bu kısa bilgiden sonra, biz tekrar Akkadlar'a dönelim. MÖ. 3. Binyıl başlarından itibaren Mezopotamya'daki Sümer sitelerine sızmaya başlayan, MÖ. 2350-2150 yılları arasında da güçlü bir devlet olarak tarih sahnesinde boy gösteren Akkadlar, hatırlanacağı üzere Sami kökenli bir kavim idiler. Sami Akkadlar, Mezopotamya'da Sümerler'in yapamadığını yapmışlar ve bu topraklar üzerinde merkezî bir devlet kurmayı başarmışlardır.³⁶ Bu merkezî devlet sayesinde Sümer medeniyetinin komşu ülkelerde de filizlendirilmesi kabil olmuştur. Ancak zaman içinde, Sami orijinli bu devletin Mezopotamya'daki eski Sümer geleneklerinden birçoğunu değiştirdiğine tanık oluyoruz. Her şeyden önce devletin resmi dili artık Akkadça olmuştu. Sümerce ise Ortaçağ Avrupası'ndaki Lâtince gibi **"ilim dili"** ya da **"din dili"** olarak bilgin ve rahipler tarafından kullanılıyordu. Bu devirde devlet teşkilatı ve sosyal bünye de değişmişti. Er Sülaleler Devri'nin mütevazı **ensi'**leri, kralın tebası olan valiler konumuna düşmüşlerdi.³⁷ Sümer şehirlerinde yürürlükte olan ve **"emekte ve nimette müstereklik"** esasına dayanan **teokratik sosyalizm** tamamen

edilebilir. Bize göre, belki de Türklerin asıl yurdu Anadolu toprakları idi ve onlar buradan dünyanın diğer bölgelerine yayılmışlardı.

³⁴ Asur çivi yazılı metinlerinde Türkler "Turukku" denilmektedir. Bu metinlerin tamamını görmek için, Sadi Bayram'ın yukarıda sözünü ettiğimiz makalesine bakılabilir. Çünkü Sadi Bayram toplam 110 sayfadan oluşan bu kapsamlı makalesinde hem metinlerin orijinal görüntülerini, hem de Türkçe çevirilerini vermektedir.

³⁵ E. Memiş, Eskiçağ'da Türkler, Çizgi Kitabevi Yayını, 3. Baskı, Konya 2009, s. 49; E. Memiş, Eskiçağ'da Mezopotamya, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Bursa 2012, s.74

³⁶ E. Memiş, Eskiçağ'da Mezopotamya, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Bursa 2012, s.74

³⁷ F. Kınal, Eski Mezopotamya Tarihi, Ankara 1983, s.81

ortadan kalkmış, onun yerini şahsi mülkiyet esasına dayanan bir hukuk devleti almıştı.³⁸

“Akkad egemenliği Mezopotamya’da yeni bir devlet modelini ve yeni bir kral tipini ortaya çıkarmıştır. Önceki dönemde şehirlerin zenginleşmesinde ve kalkınmasında uzak bölgelerle yapılan ticaretin büyük önemi vardı. Bu ticaret, büyük tüccar ailelerinin tekelinde idi. Akkadlar çağında da ticaret hayatının devam ettiğini gösteren yüzlerce yazılı vesika vardır. Ancak bu dönemde krallar, güçlü ve hareketli ordularıyla yönetim merkezine son derece uzak ve denetim altında tutulması imkânsız bölgelere sık sık seferler düzenlemişler ve böylece başkentin ihtiyacı olan hammaddeyi ve zenginliği, daha kısa yoldan elde etmeye çalışmışlardır. Nitekim Kuzey Suriye ve Anadolu içlerine hem Sargon hem de torunu Naram-Sin’in seferler yapmış olması, gerçek amacın denetim değil, ganimet ve belki de buradaki kavimlerden vergi almak olduğunu gösterir. Bu yeni anlayış, sonraları özellikle Yeni Asur Devleti krallarının övünerek anlattıkları yıllık sefer yapma geleneğinin öncüsü olarak yorumlanabilir.”³⁹

Akkad krallarından Naram-Sin, yeni yönetim anlayışının doğal bir sonucu olarak, **“Agade’nin Kralı”** unvanının yanı sıra **“Dört İklim Kralı”** ve **“Evrenin Kralı”** gibi unvanlar kullanmış, adının başına **“Tanrı”** determinatifini de eklemek suretiyle kendisini tanrılaştırmıştır.⁴⁰ Nitekim bu cümleden olmak üzere, kabartmalar üzerinde kendisini çift boynuzlu olarak tasvir ettirmiştir ki, **“çift boynuz”** tanrılık alametidir.⁴¹ Bu yaklaşım bir taraftan Er Sülaleler Devri’nden tanıdığımız **Lugalbanda** ve **Gilgamesh** gibi yarı-tanrı

³⁸ Her şeye devletin sahip olduğu “Teokratik Sosyalizm” rejiminden özel mülkiyet esasına dayanan yeni bir rejime geçiş, insanlık tarihinin önemli dönüm noktalarından biri olarak kabul edilmelidir. (E. Memiş, Eskiçağ’da Mezopotamya, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Bursa 2012, s.75, n. 58).

³⁹ K. Koroğlu, Eski Mezopotamya Tarihi, İstanbul 2006, s. 84

⁴⁰ Marc Van De Mieroop, Antik Yakındoğu’nun Tarihi (İÖ. 3000-323), Çeviren: Sinem Gül, Dost Kitabevi Yayını, Ankara 2004, s.92; Joan Oates, Babil, Çeviren: Fatma Çizmeli, Arkadaş Kitabevi Yayını, Ankara 2004, s.43

⁴¹ F. Kinal, Eski Mezopotamya Tarihi, Ankara 1983, s.81

kralları, bir yandan da sonraki kralların benimsediği **“tanrı adına bütün dünyayı yönetmek”** gibi bir anlayışı yansıtır.⁴²

Prof. Dr. Kemalettin Köroğlu, Akkad krallarının yönetim anlayışına ilişkin olarak şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Akkad krallarının, Sümer krallarından farklı olarak çok uzak bölgelere seferler düzenlemiş olmaları, kurdukları devletin bir imparatorluk olarak değerlendirilmesine yol açmıştır. Akkadlarla birlikte sınırları belirlenmiş **“şehir devleti”** modelinden **“bütün dünyayı”** yönetmeye aday bir imparatorluk düşüncesine geçildiğini veya bu düşüncenin temellerinin atıldığını söyleyebiliriz. Ancak Yeni Asur ve Pers dönemlerinde olduğu gibi, imparatorluk topraklarına katıldığı iddia edilen bölgelerin düzenli ve organize olmuş eyaletler biçiminde yönetildiğine işaret eden veriler azdır. Yalnızca Elam bölgesine gösterilen yoğun ilgi ve burada Akkadça’nın resmi işlerde kullanılmaya başlanması, bu yöndeki yaklaşımın izlerini taşır. Agade’nin düşüşünden sonra güneydeki Sümer kentlerinde yönetimin yeniden eski sahiplerine geçmesi, ancak yönetim anlayışının yine Akkad modelinde oluşturulması, değişen dünya düzeninin göstergesidir.”⁴³

Görülüyor ki, Arabistan’dan gerçekleştirilen ilk Sami göç dalgasıyla Mezopotamya’ya gelen Akkadlar, Sümer kültürünü büyük ölçüde benimsemekle beraber, özellikle devlet teşkilatı ve yönetim anlayışı bakımından oldukça önemli yeniliklerin ve anlayışların öncülüğünü yapmışlardır.

b) Luvî Göçleri

Luviler, MÖ. 3. Binyıl Anadolu’sunun önde gelen halklarından biridir. Üstelik onlar, sayısal bakımdan diğer Anadolu halklarından daha kalabalık idiler. Luviler’in konuştuğu Luvice de, Hint-Avrupa

⁴² K. Köroğlu, a.g.e., s.85

⁴³ K. Köroğlu, a.g.e., s.85

kökenli dillerin en eskisi olarak kabul edilir. En azından şimdilik, Luvi dilini, en eski Hint-Avrupa dili olarak kabul etmek zorundayız.

Luviler'in Anadolu topraklarında ağırlıklı olarak Güneybatı Anadolu ve Güney Anadolu'da (Akdeniz Bölgesi) oturduklarını, Hitit belgeleri de doğrulamaktadır. Ayrıca, Luvi diline ait olduğu kabul edilen **nd/nt** ve **ss/os** sonekli yer adlarının, sözünü ettiğimiz bölgelerde yoğun biçimde görünmesi de, bu bölgelerin Luvi yurdu olduğunun kuvvetli kanıtları olarak kabul edilebilir.

Ancak bilim adamları, Luviler'in kimliğini ve Anadolu'nun onların gerçek yurdu olup olmadığını sorgulamadan edememişlerdir. Bu konudaki farklı görüşlere bakılacak olursa, Luviler'in kökeni konusu tam bir bilmecedan ibarettir. Doğrusunu söylemek gerekirse, bugüne kadar Luviler'in kökeni problemi çözmemek için birçok hipotez ileri sürülmüştür. Bu hipotezlerden bir kısmı substrat dillere ait olduğu bilinen **nd/nt**, **ss/os** sonekli yer adlarının, özellikle Güney Anadolu'da (Akdeniz Bölgesi) yaygın bir şekilde görünmesine dayanır. Ne var ki, bu **nd/nt** ve **ss/os** sonekli yer adları yalnız Anadolu'nun bahsi geçen bölgesinde değil, bütün Ege çevresinde, hatta Balkanlar'daki İllirya'da, Orta ve Aşağı İtalya'da ve Sicilya'da da görülmüştür.⁴⁴ İşte bu duruma dayanarak F. Schachermeyr⁴⁵, substrat diller konuşan Hint-Avrupalı kavimlerin Fırat nehrinden Sicilya'ya kadar yayılmış olduklarını ileri sürmüştür. A. Goetze⁴⁶ ise, bu kadar geniş bir alanın tetkik ve kontrol edilmeyeceğini, substrat dilleri Hint-Avrupa dillerinden saydığını, Luvice'de de görülen bu eklerin Güney Anadolu'da kesif bir şekilde bulunmasına dayanarak, Luviler'in Güney Anadolu (Akdeniz) Bölgesi'nde oturduklarını kabul etmiştir.

⁴⁴ E. Memiş, Troya ve Troyalılar (Troyalılar Türk müdür?), Altınpost Yayınları, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2012, s.144

⁴⁵ F. Schachermeyr, Kf II, 1965, s.400

⁴⁶ A. Goetze, Kleinasien, 2. Baskı, Münih 1957, s.60

Konya-Çatalhöyük'teki ilk arkeolojik kazıları gerçekleştiren James Mellaart⁴⁷ ise, Luvica'deki Hint-Avrupalı olmayan substrat eklerin Luvi göçlerinden evvel Anadolu yarımadasında mevcut olduğunu, sonradan bunların yeni gelen göçmenlerle karıştığını kabul ediyordu. James Mellaart'a göre, Doğu Balkanlar'daki Gumelnitza kültürünün taşıyıcısı olan Luviler, takriben MÖ. 2500'lerde Boğazlar'ı geçerek Troya I'ı yakıp yıkmışlar ve yerine Troya II şehrini kurmuşlardı. Sonra onların bir kısmı yerlilerle birlikte⁴⁸ Ege adaları üzerinden Hellas'a (Yunanistan)'a giderek, orada Erken Hellas I kültürünü yaratmışlardı.⁴⁹ H. Craig Melchert ise Luvi göçlerini MÖ. 4. Binyılın ikinci yarısına ya da 3. Binyılın ilk yarısına tarihlemenin dilsel verilerle de uyduğu kanaatindedir.⁵⁰ Adı geçen bilim adamı, **“Luviler Anadolu'ya Hint-Avrupalılarla birlikte ya da hemen sonra girmişlerdir ve bu tarih MÖ. 3. Binyıldan daha geç değildir. Bunlar daha sonra MÖ. 3. Binyılın ikinci yarısında Batı ve Güney Anadolu'ya yayılmışlardır. Bu yayılmanın nasıl geliştiği hususunda ise yalnızca tahminlerde bulunabiliriz.”** demektedir.⁵¹

Türk bilim adamlarından Hititolog Prof. Dr. M. Ali Dinçol da Luviler'in MÖ. 3. Binyılda Anadolu'ya göçmen olarak geldiklerini kabul eder. Prof. Dr. Füzûzan Kınal ise Anadolu'da bakır-taş çağı (Kalkolitik Devir) kültürünü yaratanların Luviler olduğu görüşünü ileri sürerek, Mersin-Yümüktepe⁵², Tarsus-Gözlükule⁵³, Burdur-

⁴⁷ J. Mellaart, AJA, 1958, s.9 vd.

⁴⁸ “Yerliler”den kasıt, Karlar, Lelegler ve Pelasglar diye adlandırılan Batı Anadolu kavimleridir.

⁴⁹ E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, Ekin Kitabevi Yayını, 11. Baskı, Bursa 2011, s.35

⁵⁰ H. Craig Melchert, , Luviler (Anadolu'nun Gizemli Halkı). Türkçesi; Barış Baysal-Çiğdem Çıdamlı, Kalkedon Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2011, s.39

⁵¹ H. Craig Melchert, a.g.e., s.39

⁵² J. Garstang, Prehistoric Mersin, Oxford 1952; T. Özgüç, “Yümüktepe Kazıları” Belleten, c.11, 1947, s.168-169; 359-360

⁵³ H. Goldman, Kazı Raporları, AJA 39, 1935, s. 526-549; AJA 41, 1937, s.262-286'da; AJA 42, 1938, s.30-54'de; AJA 44, 1940, s.60-86'da yayınlanmıştır. Kazılar üzerine özetlenmiş bilgi için bkz: T.

Hacılar⁵⁴ ve Alishar⁵⁵ buluntularının Luviler'e ait olduğunu kabul eder. Dolayısıyla adı geçen bilim insanına göre, Hacılar'daki MÖ. 6. Binyıl Neolitik kültürü de Luviler'e ait olmalıdır. Prof. Dr. Bilge Umar da Prof. Dr. Füzuran Kınal'ın bu görüşünün kaçınılmaz bir sonuç olduğunu, çünkü Batı ve Güney Anadolu'da Luviler öncesi hiçbir kültürün tesbit edilmediğini ileri sürer.⁵⁶ Bize göre de hem Prof. Dr. Füzuran Kınal, hem de Prof. Dr. Bilge Umar, Luviler'i Anadolu'nun yerli halklarından biri olarak göstermek konusunda son derece haklıdır. Çünkü Luviler'e ve Luvi diline ait en eski kalıntılar Anadolu'da görülmektedir. Ege çevresinde, Balkanlar'da, Orta ve Aşağı İtalya ile Sicilya'da görülen ve Luviler'e ait olduğu iddia edilen **nd/nt**, **ss/os** sonekli yer adları ve diğer isimler, MÖ. 2. Binyıl ve sonrasına aittirler. Dolayısıyla eğer Luviler'in gerçekleştirdiği bir göç hareketinden söz edilecekse, bu göç Anadolu'dan, yukarıda isimleri zikredilen bölgelere yapılmış olmalıdır. Başka bir ifade ile Luviler, Anadolu'ya herhangi bir yerden göçmen olarak gelmemişler, tam tersine nüfus fazlasının bir bölümünü Anadolu dışındaki komşu ülkelere aktarırken, bir bölümünü de Anadolu'nun iç bölgelerine sevk etmişlerdir. Nitekim MÖ. 2. Binyıl içerisinde Luvi kabilelerinin Güneybatı Anadolu ve Güney Anadolu (Akdeniz) bölgelerinin dışındaki bölgelere de sirayet ettiklerini, Hitit krallarının yıllıkları doğrulamaktadır.

Görülüyor ki, Luviler'in kökeni sorunu halâ tam olarak çözülebilmüş değildir. Fakat Luviler ister substrat dilleri konuşan kavimlerden olsunlar, isterse substrat sonekleri Hint-Avrupaî olsun

Özgüç, "Gözlükule Kazıları", Belleten, C. 11, 1947, s.364-367 ve yine Türk Ansiklopedisi'nde Tahsin Özgüç'ün yazdığı "Gözlükule" maddesi.

⁵⁴ J. Mellaart, Hacılar-Burdur excavations, 1957 (TAD VIII/1, 1958, s.17-18); J. Mellaart, Excavations at Hacılar, 1959 (An. St., c. 10, 1960, s.83-104); J. Mellaart, Excavations at Hacılar fourth preliminary report (An.St., C. 11, 1961, s.39-75).

⁵⁵ Alishar'da Chicago Üniversitesi adına Von der Osten tarafından 1927-1937 yılları arasında kazılar yapılmıştır. Bu kazılarda Kalkolitik çağlardan başlayarak çeşitli devirlere ait buluntular ele geçirilmiştir. Bu hususta bkz: F. Kınal, Eski Anadolu Tarihi, TTK Yayını, 2. Baskı, Ankara 1987, s.25-26.

⁵⁶ B.Umar, İlkçağda Türkiye Halkı, İnkilap Kitabevi Yayını, İstanbul 1999, s.48

ya da olmasın, gerçek olan şudur ki, MÖ. 3. Binyılda Güney Anadolu sahil ovalarında, Hitit vesikalarının “Luviler” adını verdiği bir kavim yaşamaktaydı.⁵⁷ Başka bir deyimle, Mersin-Yümüktepe ve Tarsus-Gözlükule kazılarında görülen MÖ. 3. Binyıl Erken Tunç Çağ’ı kültürü bu Luvi kavmine ait idi. MÖ. 2. Binyıl Anadolu’sunun hâkim gücü olarak karşımıza çıkan Hititler, bugünkü Antalya ve çevresine “Arzava Memleketleri” diyorlardı.⁵⁸ Hitit kanunlarında da Arzava’ya “KUR URU Lu-wi-ia” (Luviya Ükesi/Luvi Şehri Memleketi) denilmekte idi.⁵⁹ Bu kanun maddelerinde (19.-21. paragraflar) Hititlerin, Luvileri, “kendilerinden aşağı bir halk” olarak gördükleri anlaşılmaktadır.⁶⁰ Nitekim yasalarda karşımıza çıkan bu “ötekileştirme” eğilimi, siyasi arenada da kendisini hissettirmiştir. Çünkü Eski Hitit krallarından I. Hattuşili’den itibaren, devlet yıkılıncaya kadar, neredeyse bütün Hitit kralları Arzava (Luvi) krallarının ya da Arzava ülkesi krallarıyla yakın teması bulunan öteki Luvi kökenli kralların isyanları ile uğraşmak zorunda kalmışlardır. Hititler Ege Göçleri sonunda tarih sahnesinden çekildikleri halde, Luvi kabilelerinin Anadolu’daki sosyal ve siyasal yaşantıları devam etmiştir. Gerçekten MÖ. 1200-700 yılları arasında hüküm süren ve “Geç Hitit Beylikleri”⁶¹ olarak isimlendirilen kent devletlerinin büyük bir kısmı Luvi kökenliydi.

Biz bunu kral isimleri ile kent isimlerinden anlıyoruz.

Bir kısım Avrupalı bilim adamlarının, ellerinde somut delileri olmadığı halde Luviler’in Anadolu’ya batıdan göçmen olarak geldiklerini iddia etmelerini ve hatta bazı Türk bilim adamlarının da

⁵⁷ E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, Ekin Kitabevi Yayını, 11. Baskı, Bursa 2011, s.35

⁵⁸ Arzava memleketlerinin tarihi ve tarihi coğrafyası hakkında geniş bilgi edinmek için bkz: F. Kınal, Arzava Memleketlerinin Mevkii ve Tarihi, A.Ü.D.T.C.F. Yayını, Ankara 1953.

⁵⁹ Sedat Alp, Hitit Çağında Anadolu, Tübitak Yayınları, İstanbul 2001, s.14.

⁶⁰ H. Craig Melchert, Luviler (Anadolu’nun Gizemli Halkı), Türkçesi : Barış Baysal- Çiğdem Çıdamlı, Kalkedon Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2011., s.19.

⁶¹ Geç Hitit Beylikleri dönemi hakkında geniş bilgi edinmek için bkz: F. Kınal, Eski Anadolu Tarihi, TTK Yayını, 2. Baskı, Ankara 1987, s.237-258; E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 11. Baskı, Bursa 2011, s.173-186.

onlara destek vermelerini anlamakta zorluk çekiyoruz.⁶² Çünkü yazılı belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Luviler, Anadolu'daki Erken Tunç Çağı kültürünün önde gelen temsilcileri arasında yer alırlar ve onlar Anadolu'nun yerli halklarından biridirler. Ayrıca onlar Hint-Avrupaî dil konuşan en eski halk olarak kabul edildiğine göre, Hint-Avrupa kökenli kavimlerin dışarıya yayılmaları hadisesi de Anadolu üzerinden gerçekleşmiş olmalıdır. Luvi kabilelerinin Anadolu'daki sosyal, siyasal ve kültürel varlıkları, MÖ. 3. Binyıl başlarından Helenistik devre kadar devam etmiş görünmektedir. O halde şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, Luviler'in Anadolu kültürünün oluşumunda ve bu kültürün dışarıya aktarılmasındaki rolleri göz ardı edilemez.

c) Amurru (Martu) Göçleri

Hatırlanacağı üzere, Mezopotamya medeniyetinin oluşumunda Sümerler'in yanı sıra Sami kökenli kavimlerin de önemli katkıları olmuştur. Bu kavimlerden birinin Akkadlar olduğunu ve onların dünya tarihinin bilinen ilk imparatorluğunu kurduğunu daha önceki sayfalarda ifade etmiştik. Mezopotamya medeniyetinde pay sahibi olan bir diğer Sami kavim ise, Sümerler'in "**Martular**", Akkadlar'ın ise "**Amurrular**" ismini verdiği kavimdir.⁶³

MÖ. 3. Binyıl ortalarından itibaren Mezopotamya kentlerinde görülmeye başlayan Amurrular, ilerleyen zaman dilimi içerisinde gerek sosyal, gerekse siyasal anlamda etkin roller üstlenmiştir.

⁶² Biz doğru ya da yanlış olduğuna bakmaksızın, Batılı bilim adamlarının her söylediğini onaylamak zorunda değiliz. Çoğu zaman Batılı bilim adamları, tarihi hadiseler ve sorunlara, bilimsel kriterlerden ziyade, ideolojik ve siyasi duygularla yaklaşmaktadırlar. Bu nedenle, her fikrimizi onlara danışmak ve onların onayını almak zorunda olmadığımızın artık farkına varmalıyız.

⁶³ E. Memiş-C. Bülbül, Amurrular (Araplar'ın En Eski Ataları), Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayını, Elazığ 2012, s. XIII

Akkadça bir kelime olan **“amurru(m)”**, dört ana yönden biri olup, **“batı”** anlamına gelmektedir.⁶⁴ Bu kelimenin Sümerce karşılığı ise **“im mar.tu”** olarak yazılmıştır.⁶⁵

Hem Sümerce'deki **“mar.tu”** kelimesi, hem de Akkadça **“amurru(m)”** kelimesi genellikle coğrafi isimler olarak kullanılmışlardır. Bu kelimeler sonradan **“kur mar.tu”** ve **“mat amurru(m)”** şeklinde kaydedilmiştir. J. Lewy⁶⁶ **“mat”** kelimesini **“memleket”** olarak anlamının doğru bir yaklaşım tarzı olduğunu düşünmektedir. O halde, **“mat amurru(m)”**in anlamı, **“Batıların Memleketi”** olmalıdır. Bu tabir, coğrafi bir tanımlamadır ve Amurlular'ın Mezopotamya'ya batıdaki bir memleketten geldiğine işaret eder. Ancak bu memleketin tam olarak neresi olduğu bilinmemektedir. Bilim adamları bu konuda muhtelif görüşler ileri sürmüşlerdir.⁶⁷ Bu değişik görüşlerin önemli bir kısmı, "Amurru Ülkesi"nin Fırat nehri ile Akdeniz arasında bir yerde bulunduğu noktasında birleşmektedirler.

Amurrular'a ilk kez MÖ. 2600'lere tarihlenen bir Şuruppak (Fara) tabletinde rastlanmış olması,⁶⁸ Amurrular'ın yavaş yavaş Mezopotamya'daki Sümer kentlerine girmeye başladıklarının bir işareti olarak kabul edilebilir. Nitekim çok geçmeden Mezopotamya'daki Martu (Amurru) sayısının giderek arttığına tanık olunmaktadır. Bu cümleden olmak üzere, MÖ. 2400-2350 yılları arasına tarihlenen ve Ebla'dan çıkarılan metinlerde **Mar-tu^{ki}** veya **Mar-tum^{ki}** memleketinden ve oradan gelen kimselerden bahsedilir. Hatta bu metinlerde **Amuti** isimli bir **Mar-tum^{ki}** kralından bile söz

⁶⁴ Bill T. Arnold, Who were the Babylonians? Leiden 2005, s.35; Robert R. Stieglitz, "The City of Amurru", JNES, vol.50, January- October 1991, The University of Chicago Press, s.45; E. Memiş-C. Bülbül, a.g.e., s. 15

⁶⁵ Alfred Haldar, Who were the Amorites?, Leiden 1971, s.3

⁶⁶ J. Lewy, "Amurritica" Hebrew Union Collage Annual 32, 1961, s.31-74.

⁶⁷ Amurru Memleketi'nin yeri hakkındaki muhtelif görüşler hakkında bilgi edinmek için bkz: E. Memiş-C. Bülbül, a.g.e., s.19-33

⁶⁸ Robert M. Whiting, "Amorite Tribes and Nations of Second Millenium Western Asia", Civilizations of the Ancient Near East, vol. I-II, 2nd edition, New York 2006, s. 1234

edilir. Demek oluyor ki, Akkad Devleti'nin tarih sahnesine çıkmasından az önce küçük bir krallık olarak Amurrular (Martular) tarih sahnesindeki yerlerini almışlardı. Fakat anlaşıldığı kadarıyla bu krallık, bölgede etkinliği olan siyasi bir güç olmaktan şimdilik uzaktı.⁶⁹

Başlangıçta fazla bir etkinliği olmayan Amurru Krallığı, özellikle Akkad kralı Naram-Sin (MÖ. ca. 2270-2220) zamanından itibaren, bölgedeki muhtelif şehir devletlerinin Akkad İmparatorluğu'na karşı oluşturdukları ittifakların içerisinde yer almaktan çekinmemiştir. Bunun en somut delili, içlerinde Amuru kralı Huwaruvaş'ın da bulunduğu 17 şehir devletinin⁷⁰ oluşturduğu koalisyonun, Naram-Sin'e karşı verdiği mücadeleyi anlatan Şartamhari metinleridir.⁷¹ Anlaşıldığı kadarıyla Naram-Sin, bu ittifakı mağlup etmişti. Ancak iktidarının sonlarına doğru, Zağros dağlarındaki yurtlarından inen ve Oğuz Türklerinin ataları olarak kabul edilen Gutiler⁷², Naram-Sin'i ağır bir yenilgiye uğratmışlardı. Bundan sonraki süreçte imparatorluk topraklarının hızla küçüldüğüne tanık oluyoruz. Gerçekten, Naram-Sin'in son zamanlarında başlayan anarşi ve huzursuzluk, Naram-Sin'in yerine geçen Şarkalışarri zamanında da devam etmişti. Şarkalışarri, bırakmış olduğu vesikalarda Gutiler'e, Elamlar'a ve **Amurrular'a** karşı zaferler kazandığını iddia etmektedir. Gerçekten o, idare yıllarından biri için **"Basar'daki MAR.TU'ları yendiği sene"** şeklinde bir tarih formülü kullanmıştır. "Basar" denilen yer, Fırat'ın batısında uzanan ve

⁶⁹ E. Memiş-C. Bülbül, a.g.e., s.36

⁷⁰ Bu şehir devletlerinin neredeyse tamamı Anadolu idi. Öyle sanıyoruz ki, Amurru şehir devleti bu ittifaka Kuzey Suriye'den katılmıştı.

⁷¹ Şartamhari metinlerinin Anadolu tarihi açısından ne kadar önemli olduğunu öğrenmek için bkz: E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 11. Baskı, Bursa 2011, s. 21-26; E. Memiş, Eskiçağda Mezopotamya, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Bursa 2012, s.62-64.

⁷² Gutiler hakkında bilgi edinmek için bkz: B. Landsberger, "Önasya Kadim Tarihinin Esas Meseleleri", II. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri, İstanbul 20-25 Eylül 1937, TTK Yayınları, Kenan Matbaası, İstanbul 1943, s.104; S. Bayram, "Kaynaklara Göre Güney-Doğu Anadolu'da Proto Türk İzleri", Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı 62, İstanbul 1989, s.80; E. Memiş, Eskiçağda Mezopotamya, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Bursa 2012, s.79-82.

alçak bir dağ zinciri olan modern **Cebel Bişri** yakınlarına lokalize edilir.⁷³ Demek oluyor ki, Naram-Sin zamanında Anadolu krallarının oluşturduğu koalisyona iştirak eden ve o dönemde pek de ciddiye alınmayan Amurrular, Şarkalişarri zamanında (MÖ. 2200'ler) artık inkârı mümkün olmayan bir güç haline gelmişlerdi. Üstelik MÖ. 3. Binyılın sonlarına ait vesikalarda geçen Amurru şahıs isimlerinin sayısında belirgin bir artış gözlemlenmektedir.⁷⁴

Bütün bunlar bize gösteriyor ki, Şarkalişarri'nin zaferleri, yukarıda isimleri zikredilen düşman kavimlerini Akkad topraklarından uzak tutmak için verilmiş savunma savaşlarıydı. Şarkalişarri'den sonra Akkad Devleti ancak kırk yıl dayanabilmiş ve nihayet Gutiler tarafından ortadan kaldırılmıştır. Bu yıkımda, Gutiler'in dışındaki kavimlerin rolü olup olmadığını bilmiyoruz. Bildiğimiz tek şey, Gutiler'in yaklaşık yüz yıl Mezopotamya'ya egemen olmalarıdır. Yeni Sümer Devleti de denilen III. Ur Sülalesi'nin kurulmasıyla birlikte Mezopotamya'daki Guti egemenliği de son bulacaktır.⁷⁵ MÖ. 2060-1960 yılları arasında hüküm süren III. Ur Sülalesi, Sümerler'in Mezopotamya'da kurdukları son devlettir.⁷⁶ Bu devirde Sümerler Guti istilâsının etkilerinden henüz kurtulmuşken, bu defa da Amurru (Martu) sürüleri Sümer kentlerine doluşmaya başlamışlardı. Ur-Nammu, Şulgi, Amar-Sin gibi kralların ardından iktidara gelen Şu-Sin zamanının en önemli olayı, **"Martu Duvarı"** denilen bir setin inşa edilmesidir.⁷⁷ Prof. Dr. Füzûzan Kınal, **"III. Ur sülalesinin üzerine çöken kara bulutların ilk işaretini bu kale**

⁷³ Robert M. Whiting, "Amorite Tribes and Nations of Second-Millennium Western Asia", *Civilizations of the Ancient Near East*, Vol I-II, 2nd edition, New York 2006, s.1234

⁷⁴ E. Memiş-C. Bülbül, a.g.e., s.41

⁷⁵ A.g.e., s.41

⁷⁶ III. Ur Sülalesi hakkında bilgi edinmek için bkz: F. Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, Ankara 1983, s.93-102; K. Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, İstanbul 2006, s.87-91; E. Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı*, Bursa 2012, s. 87-103.

⁷⁷ Bill T. Arnold, *Who were the Babylonians?*, Leiden 2005, s.37; E. Memiş, *İsrail Nereye Koşuyor?* (En Eski Çağlardan Günümüze İsrail-Filistin Mücadelesi), Ekin Kitabevi Yayını, Bursa 2006, s.26

duvarının inşasında görmek yanlış olmasa gerektir.” demektedir.”⁷⁸ Nitekim Şu-Sin’in oğlu ve III. Ur sülalesinin son kralı İbi-Sin zamanında İsin şehri valisi olan İşbierra, beyi İbi-Sin’e yazdığı bir mektupta: **”Düşman Martular’ın ovalara indiğini duydum.”** diye tehlikeyi haber veriyordu.⁷⁹

Görülüyor ki, Mezopotamya coğrafyası Guti istilasından henüz yeni kurtulmuşken şimdi de bir başka istilâ ile Martu istilâsı ile karşı karşıya kalmıştı. Gerçi Martular MÖ. 2600’lerden itibaren Sümer kentlerinde mevcut idiler, fakat onlar hiçbir zaman kentlerde yaşayanlar için bir tehdit unsuru olmamışlardı. Akkadlar Çağı’ndan itibaren yavaş yavaş kendilerini göstermeye başlayan Martular (Amurrular), son Sümer devleti olarak kabul edilen III. Ur Sülalesi’nin son elli yılında önemli bir tehdit haline gelmişlerdi. İsin şehri valisi İşbierra’nın, III. Ur Sülalesi’nin son kralı İbi-Sin’e göndermiş oldu mektupta geçen: **”Düşman Martular’ın ovalara indiğini duydum.”** ifadesi, Martular’ın dağlık bölgeden şehirlere indiklerini ve kent sakinleri için bir huzursuzluk kaynağı olduklarına işaret etmektedir.⁸⁰

III. Ur Sülalesi dönemi vesikaları üzerinde çalışan Prof. Edzard⁸¹, bu devletin çöküşünü üç nedene bağlar:

1. Partikülarizma,
2. Amurru (Martu) Göçleri,
3. Babil-Elam Rekabeti.

Bu nedenlerin doğruluğuna şüphe yoktur. Ancak bu devirde memuriyetlerin dağıtılmasında iltimaslar yapılması ve devletin tek bir kavimden oluşmaması da bu nedenlere eklenebilir. Her şeyden önce, Er Sülaleler Devri’nden kalma bölgecilik âdeti elbette ki mili

⁷⁸ F. Kinal, Eski Mezopotamya Tarihi, Ankara 1983, s.96

⁷⁹ Th. Jacobsen, JCS 8, 1953, s. 40

⁸⁰ E. Memiş- C. Bülbül, Amurrular (Araplar’ın En Eski Ataları), Elazığ 2012, s.43

⁸¹ E. O. Edzard, FW I, 1965, s.149

birliğe zarar veriyordu. Akkad devrinden sonra; bu şehirler arasındaki rekabet, **Sümerlilik- Akkadlılık** şeklini almıştı. Şimdi ise Sümer şehirleri iş bulmak için gelen Amurrularla dolmuştu. Öyle anlaşıyor ki, Şu-Sin'in yaptırdığı "**Büyük Amurru (Martu) Duvarı**" da Amurrular'ın Ur'a girmesini önleyememişti. Böylece şimdi Sümer şehirlerinde ve özellikle Ur'da **Sümerli, Akkadlı ve Amurrulu** olmak üzere etnik kökeni farklı üç ayrı kavim oturuyordu. Üstelik bu karmaşık halk, kanun karşısında **hürler, yarı hürler ve köleler** olmak üzere bir takım sosyal sınıflara bölünmüştü. Böyle bir ortamda milli birliği sağlamak imkânsızdı. Bütün bunlar bir yana, bu toplumda memuriyetler babadan oğula geçiyordu. Yani zekâ bakımından ne kadar üstün olursa olsun bir adamın babası ne ise, kendisi de o sınırlar içerisinde kalmaya mahkûmdu. Bir başka ifadeyle, bu toplumda fırsat eşitliği yoktu. İşte bu nedenler yüzündendir ki, Şulgi'den sonra iktidara gelen krallar zamanında Sümer şehirlerinde asayiş bozulmuş ve III. Ur Devleti'nin temelleri sarsılmaya başlamıştı.⁸²

Diğer taraftan Amurrular şehirlere ücretli iş bulmak için doluşmaya başlamışlardı.⁸³ Bu durum şehirlerdeki tüketici sınıfı artırırken, üretici sınıfın aynı kalmasına neden oluyordu. Bu da doğal olarak hayat pahalılığına yol açıyordu. Bu kötü durumu fırsata çevirenler ise, ne yazık ki, eski valiler olmuştur. Gerçekten, İbi-Sin'in üçüncü yılında evvela **Eşnunna** valisi, bir süre sonra da **Elam**, bağımsızlıklarını ilân etmişlerdi. İbi-Sin'in 5. iktidar yılında vuku bulan **Lagaş** isyanını, iki sene sonra **Umma** ve **Nippur** şehirlerinin isyanı izlemiştir. Ancak burada şu gerçeğin altını çizmekte fayda vardır: Umma ve Nippur şehirlerinin ayaklanmasında partikülerizmadan ziyade, bu sırada memlekette

⁸² F. Kinal, Eski Mezopotamya Tarihi, Ankara 1983, s.96.

⁸³ J. Oates, Babil. Çeviren: Fatma Çizmeli, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2004, s.58-59; E. Memiş-C. Bülbul, a.g.e., s.44; F. Kinal, a.g.e., s.99

baş gösteren kıtlık ve açlık gibi nedenler de rol oynamış olmalıdır.⁸⁴ Kıtlık felâketi, gıda maddelerinin de fiyatlarını etkilemiş, memlekette “kara borsa” başlamıştı.

Fakat bu dar günlerinde İbi-Sin’e en büyük ihaneti, İsin şehri valisi İşbierra yapmıştır. Hâlbuki İşbierra, İbi-Sin’in en çok güvendiği valilerinden biriydi. İşbierra,⁸⁵ İsin’de depo edilen buğdayları, Ur’a sevk etmediği gibi, İbi-Sin’in 10. senesinden itibaren vesikaları kendi adına tarihlemeye başlamıştı. İsin valisinin başlattığı bu bağımsızlık cereyanına, az sonra kuzeydeki şehirler de katıldılar. Nitekim çok geçmeden **Babil** ve **Asur** valileri de bağımsızlıklarını ilân ettiler. Bu son iki şehir, Mezopotamya tarihinin bir sonraki yüzyılında başrolü oynayacaklardır.⁸⁶

Sümer Kral Listesi, İbi-Sin’e 25 yıllık bir saltanat süresi tanır. Buna göre, İsin’in bağımsızlığını ilân etmesinden sonra, III. Ur Sülalesi, 15 yıl daha varlığını devam ettirmiştir. III. Ur Sülalesi’nin son zamanlarında, Mezopotamya’da cereyan eden hadiseleri dikkatle takip eden Elam kralı, Basra Körfezi ticaretini ele geçirmenin tam zamanı olduğuna karar vermiş ve derhal saldırıya geçmiştir. İsin kralı İşbierra ile de gizlice anlaşmayı ihmal etmeyen Elam kralı, İbi-Sin’i mağlup ve esir etmiştir.⁸⁷ Elam orduları Ur’u talan etmişler, sonra da ateşe vermişlerdir. Ur kazılarında MÖ. 2. Binyıl başlarına ait tabakalarda bu yangın tespit edilmiştir. Ayrıca, Ur şehrinin düşman eline düştüğü sırada yaşayan Sümerli bir kâtabin yazdığı “Ur Ağıtı” da, Ur şehrinin yaşadığı felâketi bütün çıplaklığı ile gözler önüne sermektedir.⁸⁸

⁸⁴ Marc Van De Mieroop, *Antik Yakındoğu’nun Tarihi*, Çeviren: Sinem Gül, Dost Kitabevi Yayını, Ankara 2004, s.107; Alfred Haldar, *Who were the Amorites?*, Leiden 1971, s. 60

⁸⁵ İşbierra’nın faaliyetleri hakkında daha geniş bilgi edinmek için bkz: William J. Hamblin, *Warfare in the Ancient Near East to 1600 B. C.*, New York 2006, s.159-162; F. Kınal, a.g.e., s.105-106; E. Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı*, Bursa 2012, s.109-111

⁸⁶ E. Memiş-C. Bülbül, *Amurrular (Araplar’ın En Eski Ataları)*, Elazığ 2012, s.45

⁸⁷ S. N. Kramer, *Sümerler*, Çeviren: Özcan Buze, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2002, s.101; Marc Van De Mieroop, a.g.e., s.108

⁸⁸ F. Kınal, a.g.e., s.97

Yeni Sümer Devleti de denilen III. Ur Sülalesi'nin çökmesinden sonra, Sümerler Mezopotamya'da bir daha devlet kuramayacaklardır. III. Ur Sülalesi'nin tarih sahnesinden çekilmesi, Elam'dan sonra en çok Amurrular'ın (Martular) işine yaramıştı. Çünkü Amurrular, bu kargaşa ortamından en iyi şekilde yaralanacaklar ve Mezopotamya kentlerini büyüyen bir çığ gibi dolduracaklardır.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, III. Ur Sülalesi'nin çökmesine neden olan önemli faktörlerden biri de Amurru göçleriydi. Nitekim çağdaş bir Eşnunna vesikasında⁸⁹: "**İbi-Sin'in toprakları Martular tarafından çöle döndürüldü**" denilmektedir.

"**Batı**" anlamına gelen "**Martu**" kelimesi, bu kavmin, Sümer ülkesinin batısında oturduğunu göstermektedir. Demek oluyor ki, **Martu** kelimesi, hem "**Batı**" anlamına geliyor, hem de Sümer ülkesinin batısında oturan bir kavmin ismi olarak kullanılıyordu. Örneğin bir vesika da: "**Ur kralı İbi-Sin'in ezelden beri şehir bilmeyen Martuları büyük bir kuvvetle yendiği sene**"⁹⁰ şeklinde bir sene ismi vardır. Burada Martular kavim adı olarak zikredilmekte ve onların "şehirlerde oturmadıkları", özellikle vurgulanmaktadır. Vesikalardan öğrenildiği kadarıyla Martular'ın Arabistan yarımadasından çıkarak ilkin Filistin-Suriye şerit arazisini çölden ayıran dağlar üzerinden Kuzey Suriye'ye geldikleri ve oradan Büyük Fırat Kervan Yolu'nu takip ederek, **Mari, Terqa, Hana** gibi başlıca kervan durak yerlerinden geçerek Mezopotamya'ya ulaştıkları anlaşılmaktadır.⁹¹ Bu kabilelerin bir kısmı Dicle'yi takip ederek kuzeye, Asur ile Kerkük arasındaki bölgeye de varmışlardı. Elbette ki, daha önce Diyala bölgesini de istilâ etmişler, hatta bir kısmı Diyala'dan öteye yani İran ve Afganistan'a kadar yayıldıkları gibi, III. Ur Sülalesi'nin çökmesinden

⁸⁹ OIP 43, s.179

⁹⁰ UET I, No:26; Alfred Haldar, Who were the Amorites?, Leiden 1971, s.54

⁹¹ F. Kinal, a.g.e., s.98.

sonra, bilhassa Larsa hâkimiyetinin bitiminde Deniz-eli bölgesine de yerleşmişler ve burada II. Babil Sülalesi'ni (MÖ. 1677-1308) kurmuşlardı.⁹²

III. Ur Sülalesi'nin son günlerine ait vesikalar ve Mari mektupları, Martu kabilelerine karşı yapılan amansız mücadeleyi aksettirirler. Örneğin Eski Asur krallarından I. Şamsi-Adad (MÖ. 1751-1718) Terqalı Amoritler'den⁹³ olduğu halde, Martu bedevilerine karşı savaşmak zorunda kalmıştı. Mezopotamya'nın muhtelif yörelerine yerleşmiş olan Martu kabileleri arasında da daimi bir çekişme vardı. Aynı şekilde Amurru (Martu) asıllı olan I. Babil Sülalesi'nin ünlü kralı **Hammurabi** (MÖ. 1728-1686) de, kendisi gibi Martu asıllı olan Larsa kralı **Rim-Sin** ve Mari kralı **Zimri-Lim** ile savaşmıştı. Martular'ın Mezopotamya'ya gelmeden önceki hayatlarını anlatan bazı vesikalar vardır. Örneğin bir vesikada: **“Onlar itaat nedir bilmiyorlardı, çiğ et yiyorlardı, bütün hayatı boyunca bir evi olmamıştı, ölen arkadaşını gömmüyordu. Şimdi ise her Martulu'nun bir evi var, zahiresi var”** denilmektedir.⁹⁴

Sümerler'in **“Martular”**, Samiler'in ise **“Amurrular”** adını verdiği bu kavmin anayurduna ilişkin görüşler hakkında, daha önceki sayfalarda, kısaca bilgi vermeye çalışmıştık. Bu yüzden buradan aynı konuya tekrar temas etmeyeceğiz. Ancak şu kadarını söyleyelim ki, Martu memleketinin yeri konusunda tam bir fikir birliği yoktur. Buna rağmen, diğer Sami kavimler gibi başlangıçta onların da Arabistan yarımadasından çıkarak Suriye bölgesine geldikleri ve bu toprakları kendilerine yurt edindikleri, MÖ. 3. Binyıl

⁹² E. Memiş-C. Bülbül, a.g.e., s.47

⁹³ Modern Batılı kaynaklar, **Amurru** ya da **Martu** yerine **“Amorit”** terimini kullanmaktadırlar.

⁹⁴ Bill T. Arnold, Who were the Babylonians?, Leiden 2005, s.37; Alfred Haldar, Who were the Amorites?, Leiden 1971, s.155

ortalarından itibaren de yavaş yavaş Mezopotamya kentlerine sızmaya başladıkları anlaşıyor⁹⁵ .

Mezopotamya tarihinde daha sonraları böyle birçok Martu kabilesinin kuzeye, güneye ve doğuya yerleştiklerini görüyoruz. Örneğin, tarihi bir Sümer şehri olan Uruk'a **Amanum** kabileleri yerleşmişti. Kuzeye yerleşen Martular'ın bazıları da buradaki yerli Hurri halkıyla soy bakımından karışarak tarihteki **Asurlular** denilen kavmi meydana getirmişlerdi. Neticede III. Ur Sütalesi'nin sonlarına doğru (MÖ. 1975-1960 yılları arasında), Mezopotamya'ya yeni bir bedevi dalgası gelmişti. Bunlar başlangıçta **"işçi"** olarak veya **"ücretli askerler"** olarak medeni şehirlere doluyorlardı. Bu durum, şehirlerdeki tüketimi birden bire artırdığı halde, üretim aynı kaldığından o şehirlerde ister istemez iktisadi bir bunalım baş gösteriyordu. Bu da dolaylı yoldan hayat pahalılığına yol açıyordu.⁹⁶

Martu bedevileri acaba neden göç ediyorlardı? Bu soruya cevap verebilmek için, bugünkü bedeviler üzerine yapılan etnolojik araştırmaları gözden geçirmek lâzımdır. Anlaşıldığı kadarıyla bu kabileler, Akkadça **"abum"**⁹⁷ yani **"baba"** denilen bir şeyhin idaresinde yaşıyorlar ve besledikleri deve, koyun ve keçi sürülerini bir vahadan öbürüne otlatarak dolaşıyorlardı. Bu vaha arama ve seçme işi, mevsime ve civardaki kentlerin yıllık panayır günlerine göre ayarlanıyordu. Çünkü şehrin civarına gelen bedeviler panayırlarda kendi hayvansal ürünlerini satıyorlar ve ihtiyaç duydukları maddeleri de buradan satın alıyorlardı. Onlar için aslında şehir hayatı dayanılması güç bir esaretti. Çünkü "şehirde oturan herkes hayatını kazanabilmek için çalışmak mecburiyetinde

⁹⁵ E. Memiş-C. Bülbül, a.g.e., s.47

⁹⁶ F. Kinal, Eski Mezopotamya Tarihi, Ankara 1983, s.99

⁹⁷ Robert M. Whiting, "Amorite Tribes and Nations of Second-Milenium Western Asia", Civilizations of the Ancient Near East, vol I-II, 2nd edition, NewYork 2006, s. 1239

idi.”⁹⁸ Bu şartlar altında bedevilerin şehirlere dolmaları keyfiyeti, ancak bir kıtlık, açlık ya da başka bir bedevi kabile tarafından vahadan uzaklaştırılma zorunluluğu ile açıklanabilir. Yukarıdaki durumlardan herhangi birisi söz konusu olduğunda, bütün kabile göç ediyordu. Bazen de bir kabile reisi bir şehrin kralı ile anlaşıyor ve kabilenin bütün erkeklerini para karşılığında savaşçı olarak veriyordu.⁹⁹ MÖ. 3. Binyıl sonlarından başlayıp 2. Binyıl başlarında da devam eden Amumu (Martu) göçlerinde de buna benzer durumlar söz konusu olsa gerektir. Amumu göçlerine iştirak eden kavimler hakkında bize en ayrıntılı bilgileri Mari mektupları verir. Bu mektuplarda Tevrat’ta da adı geçen Benyamin Oğulları’ndan “**Maru İamina**” yani “Güney Oğulları” anlamına bahsedildiği gibi, İbraniler’den de **Habirular** olarak söz edilir.¹⁰⁰ Ayrıca, **Hanalılar** denilen başka bir kabile daha vardı.¹⁰¹ Hanalılar daha ziyade ücretli askerler olarak görünürler. İşte III. Ur Sülalesi’ni son zamanlarında bu Martu kabileleri, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Güney Mezopotamya kentlerine dolmuşlardı. Hatta İbi-Sin’in İşin şehrindeki valisi **İşbierra**, aslen bir Martulu idi. İşbierra’nın ailesi kim bilir kaç nesil önce buraya gelmişti ki, İşbierra vali olabilmişti?

III. Ur Sülalesi’nin yıkılmasından sonra Mezopotamya’da yeniden şehir devletleri idaresi kurulur. Yani her şehirde bir küçük krallık teşekkül eder. Ancak ne var ki, bu şehir devletleri Sümerli olmayıp, Amurrulu idiler. Örneğin Babil şehrinde I. Babil Sülalesi’ni kuran **Sumu-abum** bir Amurrulu idi. Terqa’daki Şamsi-Adad’ın babası **İlakabkabu** Amurrulu olduğu gibi, Larsa’daki **Naplanum**, İşin’deki **İşbierra**, Halep’teki Yamhad kralları ve Karkamış’taki

⁹⁸ Günümüzden dört bin yıl önce geçerli olan bu kural, günümüzde de geçerliliğini sürdürmektedir.

⁹⁹ E. Memiş-C. Bülbül, a.g.e., s.48

¹⁰⁰ İbraniler hakkında bilgi edinmek için bkz: E. Memiş, Filistinlilerin Kökeni ve Tarihi, S. Ü. Eğitim Fakültesi Yayını, Konya 1996, s.59-87; E. Memiş, İsrail Nereye Koşuyor? (En Eski Çağlardan Günümüze İsrail-Filistin Mücadelesi), Ekin Kitabevi Yayını, Bursa 2006, s.59-80

¹⁰¹ Robert M. Whiting, a.g.m., s.1237-1238

Ablahanda, hep Amurrulu idler.¹⁰² Fakat ilginçtir ki, aynı soydan gelmelerine rağmen, bu şehir devletleri iki yüz yıl boyunca birbirleriyle savaşacaklar ve bu yüzden de merkezi anlamda büyük bir devlet kuramayacaklardır. Bu şehir devletleri arasında ikisi ön plâna çıkacaklardır ki, bunlar; **İsin** ve **Larsa** şehirleridir. İşte bu yüzdendir ki, III. Ur Sülalesi'nin çöküşünü takip eden iki asırlık zamana (MÖ. 1960-1750) "**İSİN-LARSA DEVRİ**" denilmektedir.¹⁰³

Doğrusunu söylemek gerekirse, III. Ur Sülalesi'nin yıkılmasını takibeden dört asır, Amurrular Çağı olarak nitelendirilebilir. Dicle-Fırat vadisinin her iki yakasında da tedrici bir oturma ve yerleşik hayata geçme süreci yaşanmış ve sonunda da Amurrular, Mezopotamya'nın önde gelen şehirlerinde hâkim nüfus haline gelmişlerdi. En azından, Amurru şahıs isimlerinin her tarafta yaygın bir şekilde kullanılır hale gelmesi, bunun delili olarak kabul edilmelidir.¹⁰⁴ MÖ. 1900'lere gelindiğinde fertler artık kendilerini "**Amurrulu**" ya da "**Martulu**" olarak tanımlama gereği duymazlar, çünkü zaten her taraf onlarla doludur.¹⁰⁵ Demek oluyor ki, İsin-Larsa Devri'nin başlangıcından I. Babil Sülalesi'nin Hititler tarafından yıkılmasına kadar geçen sürede (MÖ. 1960-1550 yılları arasındaki dönem), tüm Mezopotamya'da Amurru asıllı sülalelerin egemenliği söz konusudur.

Amurru soyundan gelen devletlerin önde gelenlerinden biri de Hammurabi'nin mensubu olduğu Eski Babil Sülalesi'dir. Fakat bu devlet, III. Ur Sülalesi'nin yıkılmasından yaklaşık bir asır sonra (MÖ. 1850'lerde) kurulacaktır. Babil şehrinin bu bir asırlık tarihi hakkında yeterince bilgimiz yoktur. Ancak, MÖ. 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren **Babil**, **Asur** ve **Mari** şehirlerinde Amurru asıllı

¹⁰² F. Kinal, Eski Mezopotamya Tarihi, Ankara 1983, s.100

¹⁰³ İsin-Larsa Devri hakkında geniş bilgi edinmek için bkz: F. Kinal, a.g.e., s.103-118. I. Memiş Eskiçağda Mezopotamya, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Bursa 2012, s.105-120

¹⁰⁴ E. Memiş-C. Bülbül, Amurrular (Arapları En Eski Ataları), Elazığ 2012, s.50

¹⁰⁵ Bill T. Arnold, Who were the Babylonians?, Leiden 2005, s.37

sülalelerin bulunması, Sami kavimlerin Mezopotamya medeniyetine artık kendi damgalarını vurduğunu göstermektedir.¹⁰⁶ Özellikle birbiriyle çağdaş yaşayan Asur kralı I. Şamsi-Adad ile Babil kralı Hammurabi'nin büyük birer şahsiyet olduklarını, her ikisinin de hem siyaset arenasında hem de toplumsal ve kültürel alanlarda önemli faaliyetlerde bulunduklarını ifade etmemiz gerekir. Aynı zamanda yazdırmış olduğu kanunlarla da nam salmış olan Hammurabi, büyüklüğü kendisi hayatta iken anlaşılmış mutlu fanilerden biridir. Kendisine “**Martuların atası**” unvanının verilmesi ve hatta ölümünden sonra tanrılaştırılması boşuna değildir. Öyle ki, onun namı ve şöhreti kendisinden 750 yıl sonra yazılan Tevrat'a bile geçmiştir. Tevrat'ın Tekvin (Genesis) Kitabı'nın XIV. Bab'ında zikredilen **Amrafel**¹⁰⁷ adlı şahsın, Hammurabi olduğu kabul edilmiştir.

Hammurabi'nin de mensubu olduğu Eski Babil Devleti, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, MÖ. 1550'de Hitit kralı I. Murşili tarafından yıkılmıştır.¹⁰⁸ Aslına bakılacak olursa, adı geçen genç Hitit kralı, Babil'in yanı sıra Halep merkezli **Yamhad Krallığı** ile Lim Sülalesi'nin idare ettiği **Mari Krallığına** da son darbeyi indirmişti. Böylelikle Hititler, Amurru kökenli üç devleti birden saf dışı bırakmışlardı. Fakat bu durum, Amurru'nun tamamen devre dışı kaldıkları anlamına gelmez. Onlar, bundan sonraki süreçte bölgede kurulan diğer devletlerin egemenliği altında etnik olarak

¹⁰⁶ E. Memiş-C. Bülbul, a.g.e., s.52.

¹⁰⁷ Eğer Babil kralı Hammurabi ile Tevrat'taki Amrafel aynı kişi iseler, o zaman Hz. İbrahim, Hammurabi zamanında yaşamış olmalıdır. Çünkü Tevrat'ta Hz. İbrahim'in Amrafel zamanında (MÖ. 18. yüzyıl) yaşadığı ve hatta adı geçen peygamberin Amrafel'in ırkçı tutumu yüzünden Ur şehrinden göç ettiği söylenir. Büyük bir ihtimalle Sümerli olan Hz. İbrahim, Sami Amurruların baskısına dayanamayıp, yaşadığı şehri (Ur ya da Urfa) terk etmiş olabilir. Tevrat geleneklerini esas alan bazı eski tarihçiler, Amrafel'in (Hammurabi), Hz. İbrahim'i ateşe atan Nemrut olabileceğini (Hammurabi=Nemrut) öne sürmüşlerdir. Bu hususta bkz: Ş. Günaltay, Yakın Şark (Elam ve Mezopotamya), TTK Yayını, 2. Baskı, Ankara 1987, s.514, n.1

¹⁰⁸ F. Kınal, “Hitit Devletleri İçin Kuzey Suriye'nin Önemi”, Atatürk konferansları IV, 1970'ten ayrı basım, I İK Basmınevi. Ankara 1973, s.7; F. Kınal, Eski Anadolu Tarihi, TTK Yayını, 2. Baskı, Ankara 1987, s.111. 1. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, Ekin Kitabevi Yayını, 11. Baskı, Bursa 2011, s. 95.

mevcudiyetlerini sürdürecektir. Nitekim MÖ. 14. yüzyıldan itibaren gerek Hitit, gerekse Mısır vesikaları, bir “**Amurru Krallığı**”ndan söz etmeye başlarlar. Demek ki Amurrular, etnik varlıklarını sürdürmenin yanı sıra, siyaset arenasındaki yerlerini de yeniden almışlardır.¹⁰⁹

Kuzey Suriye’deki Amurru Krallığı, MÖ. 1400’lerden MÖ. 1200’lere kadar uzanan zaman dilimi içerisinde, önce Mısır firavunlarının sonra da Hitit krallarının tebası olarak yaşamışlardır. Hitit İmparatorluğu’nun yıkılmasına neden olan Ege Göçleri, Amurru Krallığı’nın da siyasi arenadan çekilmesine yol açmıştır.

Amurrular’ın Ege Göçleri’nden sonraki yaşantıları hakkında bilgi aktaran en önemli kaynağımız, İsrailoğulları’nın kutsal kitabı Tevrat’tır. Ayrıca bazı Asur kralları da, annelerinde, tatmin edici olmamakla beraber, Ammurlular hakkında bölük pörçük bilgiler vermektedirler.

Tevrat’ın aktarmış olduğu bilgilerden anlaşıldığına göre, Ege Göçleri’nden sonraki dönemde (MÖ. 12. ve 11. yüzyıllar), Amurrular, etnik ve siyasi varlıklarını devam ettirmiş görünüyolar. Nitekim Asur krallarının bırakmış oldukları annelerde de, onların isimleri, vergiye bağlanan krallıklar arasında zikredilir.¹¹⁰ Ancak MÖ. 9. yüzyıl ortalarından itibaren, artık Amurrular’dan söz edilmez. Öyle sanıyoruz ki, Amurrular, MÖ. 11. ve 9. yüzyıllar arasında vuku bulan Arami Göçleri yüzünden siyasi arenadan tamamen çekilmişlerdi. Buna rağmen biz onların etnik varlıklarını devam ettirmiş olduklarını düşünüyoruz. Belki de onlar, bölgeye yeni göç eden Arami kabileleriyle karışıp kaynaşmışlardı.¹¹¹

¹⁰⁹ Hititler zamanındaki Amurru Krallığı hakkında bilgi edinmek için bkz: F. Kınal, Eski Anadolu Tarihi, TTK Yayını, 2. Baskı, Ankara 1987, s.111-112; E. Memiş-C. Bülbül, Amurrular (Arapların En Eski Ataları), Elazığ 2012, s.70-86.

¹¹⁰ Robert R. Stieglitz, “The City of Amurru”, JNES, vol.50, Chicago 1991, s.48; E. Memiş-C. Bülbül, a.g.e., s.101, n.345

¹¹¹ E. Memiş-C. Bülbül, a.g.e., s.101.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

M.Ö 2. BİNYILDA MEYDANA GELEN GÖÇLER

a) Aka Göçleri¹

Homeros destanlarında “**Akalar**” adıyla anılan, ancak bu destanlardan çok daha eski olan çivi yazılı Hitit metinlerinde “**Ahhiyavalılar**” şeklinde zikredilen halkın, Anadolu topraklarına ve Akdeniz adalarına ne zaman göç ettiği ve nereden geldiği sorunu bilim adamlarını uzun süre meşgul etmiştir. Bu nedenle, Aka göçleri konusuna geçmeden evvel, onların kökeni ve tarih sahnesine çıkmaları hususunda birtakım bilgiler aktarmamız gerektiğini düşünüyoruz.

Gerek Orta Yunanistan, gerekse Peloponez’de (Mora Yarımadası) yapılan kazılarda, MÖ. 2. Binyıl başlarına ait tabakaların kalın bir kül tabakasıyla kaplı olduğu ve bu yangın tabakasının üzerindeki yapı katlarında da bir kültür değişikliği olduğu görülmüştür. Bu durum, MÖ. 2. Binyıl başlarında Yunanistan’a yeni bir kavmin geldiğine işaret etmektedir.² Bu yeni

¹Akalar’ın kökeni, kimliği, Aka=Ahhiyava eşitliği ve Ahhiyava memleketinin yeri meselesine ilişkin verdiğimiz bilgiler, büyük ölçüde E. Memiş, Troya ve Troyalılar (Troyalılar Türk müdür?), Altınpost Yayınları, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2012, s. 222-234; E. Memiş, “Aka Medeniyetinin Doğuşu, Gelişmesi ve Çöküşü”, E.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeler Dergisi, Sayı X, E.Ü.E.F. Yayını, İzmir 1995, s. 41-54’den alınmıştır.

² John L. Caskey, “Greece and the Aegean Islands in the Middle Bronze Age”, CAH II/1, cnp. IV-a, Cambridge 1973, s.117.

gelen kavmin, Homeros destanlarında “**Akhaïoslar**” diye adlandırılan Akalar olduğu kabul edilmiştir.³

Akalar’ın beraberlerinde getirdikleri ve kıta karası Yunanistan’da geliştirdikleri kültüre “**Orta Helladik**” adı verilir. Bu kültür, Anadolu’da **Orta Tunç**, Girit’te **Orta Minos**, Ege adalarında da **Orta Kikladik** kültürleriyle çağdaştır.⁴ Başka bir tabirle, Yunanistan’ın Orta Tunç kültürüne “**Orta Helladik**” denilir. Zaman bakımından bu devrin sınırları kesin olarak tespit edilemez. Fakat MÖ. 2. Binyıl başlarından MÖ. 16. yüzyıl sonlarına kadar sürdüğü kabul edilir.

Akalar’ın (Mikenler) kökeni ve onların nereden geldikleri hususunda bugüne kadar çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Örneğin Carl Blegen⁵, Akalar’ın İndogermenler’den geldiğini ve bunların Grekçe konuşan en eski kavimlerden olduğunu ileri sürmüştür. A. Müfid Mansel⁶ ise, Akalar’ın esas itibarıyla Orta Avrupa’dan gelmiş olduklarını muhtemel görmekle beraber, bunların MÖ. 3. Binyıl Batı Anadolu kavimleri gibi adalar üzerinden Yunanistan’a geçen kabilelere karışmış oldukları, böylece Akalar’ın saf İndogermenler olmayıp, Anadolu ve Avrupa kavimlerinin karışıp kaynaşmasıyla meydana gelen bir ırkı temsil ettikleri kanaatindedir. Bize göre ise Akalar, MÖ. 3. Binyıl ortalarında Batı Anadolu’daki yurtlarını terk ederek Yunanistan’a geçen Karlar, Lelegler ve Pelasglar’la MÖ. 2. Binyılın başlarında Orta Avrupa’dan gelen İndogermen asıllı kabilelerin ve bir de yine MÖ. 2. Binyılın başlarında tıpkı MÖ. 3. Binyıl ortalarında olduğu gibi Batı Anadolu’dan Yunanistan’a geçen kabilelerin karışıp kaynaşmasıyla meydana gelen melez bir

³ James Mellaart, AJA 62 (1958), s.21.

⁴ E. Memiş, “Aka Medeniyetinin Doğuşu, Gelişmesi ve Çöküşü”, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi, Sayı X, İzmir 1995, s. 41

⁵ C. Blegen, “The Coming of the Greeks”, AJA 32, 1928, s. 146-154

⁶ A. M. Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, TTK Yayını, Ankara 1971, s. 59

ırktır.⁷ Ancak şunu hemen belirtelim ki, Aka kültüründe Anadolu unsurların belirgin bir ağırlığı vardır. Bizim bu görüşümüzü arkeolojik deliller de doğrulamaktadır. Gerçekten, yakın zamanlara kadar Akalar'ın Orta ve Güney Yunanistan'a, kuzeyden yani Pindos dağlarından geldiğine inanılıyordu. Fakat şimdi genellikle onların Küçük Asya'nın (Anadolu/Asia Minor) kuzeybatısından geldikleri ileri sürülür.⁸ Nitekim arkeolojik araştırmalar Peloponez'deki bazı yerleşme merkezlerinin MÖ. 2. Binyıl başlarında, kuzeyde Teselya bölgesindeki yerleşme merkezlerinin ise güneydekilerden en az bir asır sonra tahrip edildiğini gösterir ki, bu da Akalar'ın Yunanistan'a kuzeyden değil, güneyden girmiş olduklarına, başka bir tabirle onların Batı Anadolu'dan gelmiş olduklarına işaret eder.⁹

Akalar daha ziyade Boiotia, Attika ve Argolis bölgelerini kesif bir şekilde iskân etmişlerdir. Çünkü adı geçen yerlerde yapılan kazılarda Akalar'a özgü bol miktarda “**gri Minyan**” keramiği bulunmuştur. Bu keramik, Aka kültürünün en eski ve en tipik keramiğidir.¹⁰ Aynı keramik, Kuzeybatı Anadolu'da MÖ. 1900-1300 yılları arasına tarihlenen **VI. Troya** yerleşmesinde de görülür.¹¹ Bu keramiğin kökeni hakkında çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Mylonas¹² ve Mansel¹³, Minyan keramiğinin Batı ve Orta Anadolu'da bol miktarda bulunmasına dayanarak, bu kültürün Anadolu'dan Ege'ye geçtiğini ileri sürmektedirler. Buna karşılık H. Schliemann, bu kapların ilk defa olarak Boiotia bölgesindeki Orchomenos şehrinde bulunduğu ve bu şehrin kurucu atasının da Minyas adında bir şahıs olduğu faraziyesine dayanarak, söz konusu

⁷ E. Memiş, Troya ve Troyalılar (Troyalılar Türk müdür?), Altınpost Yayınları, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2012, s. 65

⁸ J. P. Harland, Prehistoric Aegina, s. 111-112

⁹ George E. Mylonas, Mycenae and the Mycenaean Age, Princeton 1966, s. 3 vd.

¹⁰ A. M. Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, TTK Yayını, Ankara, 1971, s. 61.

¹¹ C. Blegen, Troy and the Trojans, London 1963, s. 141

¹² George E. Mylonas, Mycenae and the Mycenaean Age, Princeton 1966, s. 3.

¹³ A. M. Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, Ankara 1971, s.61

keramiklerin, “Minyas” ismini bu şahsın adına izafeten almış olduklarını ve dolayısıyla da bu keramiğin anavatanının Yunanistan olduğunu ileri sürmüştür.¹⁴ Fakat Schliemann’ın büyük bir Yunan hayranı olduğu dikkate alınırsa¹⁵, adı geçenin, bu keramiğin kökenini Yunanistan’da aramasının nedenini anlamak kolaylaşacaktır.¹⁶

Akalar’ın ağırlıklı olarak Anadolu kavimlerinden oluştuğu yolundaki görüşümüzü, Yunanistan ve Anadolu’daki bina yapım tarzı da desteklemektedir. Gerçekten, her iki sahada da binalar “megaron” tarzda yapılmışlardır. Fakat Batı Anadolu’da Troya I’de MÖ. ca. 2500’lerde, Orta Anadolu’daki Kültepe’de Eski Tunç III’de yani MÖ. ca. 2100’lerde megaron plânlı evrelerin mevcut olduğu görülmüştür.¹⁷ Yunanistan’da ise megaron plânlı yapılar ancak MÖ. 2. Binyıl başlarından itibaren ortaya çıkar ki, bu durum, Akalar’ın Yunanistan’a Batı Anadolu’dan geldiklerini ve keramik sanatında olsun, bina yapım tarzında olsun geleneklerini burada da devam ettirdiklerini gösterir.¹⁸

Peloponez’deki Aka (Miken) medeniyeti, MÖ. 2. Binyıl başlarından MÖ. 16. yüzyıla kadar birtakım aşamalar geçirmiştir. Bu dönemden itibaren ise onların tarih sahnesinde faal bir rol oynamaya başladıkları görülür. Gerçekten, Mykenai kuyu

¹⁴ Biz, Schliemann’ın bu görüşüne katılmıyoruz. Çünkü az önce de ifade ettiğimiz gibi, otoritelerin büyük bir kısmı, arkeolojik delilleri de dikkate alarak, Akalar’ın Yunanistan’a Batı Anadolu’dan geldiklerini ve Minyan (Minyas) keramiğinin de Akalara özgü bir keramik olduğunu ileri sürmektedirler. Gerçek böyle iken, Minyan keramiğinin Akalar’dan önce Yunanistan’da mevcut olduğunu kabul etmek, gerçekleri saptırmaktan başka bir şey değildir (Bkz: E. Memiş, Troya ve Troyalılar (Troyalılar Türk müdür?), Altınpost Yayınları, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2012, s. 66, n. 127).

¹⁵ Hem Troya’da hem de Mykenai’de, sistemli olmamakla birlikte ilk kazıları başlatan (1870 yılında) H. Schliemann’ın Yunan hayranı olmasının temel gerekçelerinden biri, karısı Sofia’nın bir Yunan olmasıdır. Dolayısıyla H. Schliemann, tarihi hadiselerle de, hep Yunan gözlüğü ile bakmıştır.

¹⁶ E. Memiş, “Aka Medeniyetinin Doğuşu, Gelişmesi ve Çöküşü”, E.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi, Sayı X, İzmir 1995, s. 42-43.

¹⁷ F. H. Stubbings, “The Rise of Mycenaean Civilization”, CAH II, chp. XIV, Cambridge 1965’den ayrı basım, s.6

¹⁸ E. Memiş, Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Bursa 2012, s. 224

mezarlarından, Akalar'ın ölü gömme âdetleri hakkında bilgi edinildiği gibi, bu halkın zengin bir kültüre sahip oldukları da görülür.¹⁹ Ancak, kuyu mezarlarından elde edilen buluntular üzerinde kuvvetli bir Minos tesiri sezilir.²⁰ Demek oluyor ki Akalar, MÖ. 16. yüzyıldan itibaren dışarıya açılmaya başlamışlar ve özellikle Girit adasıyla ticari ve kültürel ilişkilerde bulunmuşlardı. Gerçekten Akalar, MÖ. 1600 yılından başlayarak Girit adasındaki Minos kültüründen ziyadesiyle etkilenmişler ve güçlü hükümdarlara ait oldukları anlaşılan büyük saraylar, kaleler ve anıtsal mezarlar inşa ederek, yüksek ve orijinal bir kültür meydana getirmişlerdir. Bu kültür genel olarak en önemli merkezlerden biri olan **Mykenai** şehrinde dolayı, **“Miken Kültürü”** olarak anılmaktadır. Fakat bazı otoriteler, bu kültürü tek bir şehre mal etmektense, o dönemde Yunanistan'da oturan Akalar'ın tümüyle ilgili göstermeyi daha uygun bulduklarından, **“Miken Kültürü”** yerine **“Aka Kültürü”** demeyi tercih etmektedirler.²¹ Biz de bu görüşe katılıyoruz.

Bu devirde Peloponez'in siyasi yaşantısına bir göz atacak olursak, tıpkı Kültepe Çağı'nda (MÖ. 1970-1750) Anadolu'da hüküm süren şehir beylikleri gibi, birtakım polis devletleri olduğunu görürüz. Bu şehir devletlerinin en önemlileri Mykenai, Sparta, İolkus, Pylos, Argos, Orchomenos ve Thebes idi.²² Bu şehirlerin her biri, **“vanaks”** ya da **“basileus”** denilen beyler tarafından idare ediliyordu. Bey, yüksek bir tepenin üzerinde kurulmuş, etrafı surlarla çevrili bir şatoda oturmakta, halk ise bu şatonun eteğindeki kasabalarda veya yöredeki açık köylerde yaşamakta ve çiftçilikle geçinmekte idi.²³

¹⁹ W. Taylour, The Mycenaeans, London 1972, s.166.

²⁰ W. Taylour, a.g.e., s. 167

²¹ A. M. Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, TTK Yayını, Ankara, 1971, s.62.

²² E. Memiş, Troya ve Troyalılar (Troyalılar Türk müdür?) , Altınpost Yayınları, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2012, s. 68.

²³ A. M. Mansel, a.g.e., s. 63.

Homeros destanlarından, bu şehir beylerinin yaşayış tarzları hakkında bilgi edinilmektedir. Bu destanlardan anlaşıldığına göre, şehir beyleri arasında genellikle sıkı dostluk ve akrabalık bağları bulunmaktadır. Bu krallar veya beyler birbirlerini ziyaret etmekte, birbirlerinin şerefine şöenler tertiplemekte veya dini törenlere katılmak ve kurbanlar kesmek üzere belirli zamanlarda birbirlerine elçiler ya da heyetler göndermekte ve değerli armağanlar sunmakta idiler. Esasen, MÖ. 16. yüzyıldan başlayarak tüm Yunanistan'da tam bir kültür birliğinin bulunması, örneğin bu döneme ait Boiotia'da bulunmuş bir eserle Argolis'ten çıkan bir eser arasında üslup ve teknik bakımdan hiçbir farklılığın göze çarpmaması, bu krallıklar ve beylikler arasındaki sıkı ticarî ve kültürel ilişkilere işaret eder. Fakat bu şatolarda birçok entrikaların çevrilip, cinayetlerin işlendiğini, zengin ganimetler, güzel kadınlar ya da verimli topraklar uğrunda bu şehir beyleri arasında kanlı mücadeleler olduğunu da yine Homeros'tan öğreniyoruz.²⁴

Görülüyor ki, bu şehir devletleri arasında, sıkı dostluk ilişkilerine rağmen, siyasal bir birlik yoktu. Fakat yine de, tehlike arzeden bir durum karşısında, içlerindeki en kuvvetli şehir beyinin liderliği altında toplanıyorlardı.²⁵ Onların, merkezi bir devlet kuramamalarını, Yunanistan'ın coğrafi durumuna bağlayabiliriz.²⁶ Belki de onlar, özgürlüklerine olan aşırı düşkünlükleri nedeniyle bir araya gelemiyor, bir disiplin altına girmekten kaçınıyorlardı.²⁷

Bu devirde Anadolu'ya bakıldığında, Hititler'in merkezi bir devlet kurdukları görülür. Çünkü Anadolu'nun coğrafi konumu, Hititler'in tüm Anadolu'yu tek bir merkezden idare etmeleri için gayet elverişli bir durum arz ediyordu. Anlaşılan odur ki, Mykenai

²⁴ A. M. Mansel, a.g.e., s.63; E. Memiş, a.g.e., s. 69; E. Memiş, Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi, 3. Baskı, Bursa 2012, s. 226.

²⁵ W. Taylour, The Mycenaeans, London 1972, s.167

²⁶ E. Memiş, Tarihî Coğrafyaya Giriş, Ekin Kitabevi Yayını, 2. Baskı, Bursa 2012, s.43.

²⁷ E. Memiş, "Aka Medeniyetinin Doğuşu, Gelişmesi ve Çöküşü", E.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi, Sayı X, İzmir 1995, s. 44

Akaları, MÖ. 16. yüzyılın başlarına kadar bir yerleşme dönemi geçirmişlerdi. Aynı yüzyılın ortalarından (MÖ. ca. 1550'ler) itibaren ise, onların tüm Ege ve Akdeniz dünyasında faal bir rol oynamaya başladıkları görülür. Fakat bu faal durumun, siyasi bir etkinlik olduğu söylenemez. Onlar sadece ticarî anlamda bir etkinlik sağlamışlardı. Gerçekten bu devirde Mykenai gemileri dört bir yana ticarî amaçlı seferler yapıyorlardı.²⁸ Troya²⁹, Miletos³⁰, Efesos³¹, Müskebi³² ve hatta Libari adalarında³³ yapılan kazılarda, **Geç Helladik I** (MÖ.1550-1500) ve **Geç Helladik II** (MÖ 1500-1400) devirlerine ait keramiklerin bulunması, bu ticaretin en belirgin delilleridir. Geç Helladik II devrinde (MÖ. 1500-1400) Rodos adasında da bir yerleşme merkezi kuran Akalar, bu üs sayesinde Doğu Akdeniz ve Küçükasya'nın batı sahil memleketleri ve hatta Mısır'la yoğun ticarî ilişkilerde bulunuyorlardı.³⁴

Bu devirde tüm Ege ve Akdeniz adaları Girit'teki Minos Krallığı'nın siyasi egemenliği altında idi. Peloponez'deki şehir devletleri de şüphesiz Minos Krallığı'nın hâkimiyeti altında idiler.³⁵ Bu durum, MÖ.15. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir. Bir tradisyona göre, Minos Krallığı'nın güçlü kralı Minos, Sicilya üzerine bir sefer düzenlemiş, fakat ne yazık ki bu seferde ölmüştü. İşte bu durumu fırsat bilen Akalar, Girit'i ele geçirmiş ve başkent Knossos'u tahrip etmişlerdi.³⁶ MÖ. ca. 1400'lerde vukubulan bu olayla, Ege dünyasının liderliği Akalar'a geçmiş oluyordu.

²⁸ C. Blegen, *Troy and the Trojans*, London 1963, s. 140-147.

²⁹ AJA 68, 1964, s. 162

³⁰ AJA 68, 1964, s. 157

³¹ Yusuf Boysal, A.Ü.D.T.C.F. Dergisi, XII/2 (Yunanca adını bilmiyoruz).

³² W. Taylour, *The Mycenaean*, London 1972, s. 167

³³ F. H. Stubbings, "The Rise of Mycenaean Civilization" CAH II, cnp. XIV, Cambridge 1965'den ayrı basım, s. 21

³⁴ W. Taylour, a.g.e., s.167; E. Memiş, *Troya ve Troyalılar (Troyalılar Türk müdür?)*, Altınpost Yayınları, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2012, s.70

³⁵ Herodotos II, 148-149.

³⁶ F. H. Stubbings, "The Expansion of Mycenaean Civilization". CAH II/2, cnp. XXI a, Cambridge 1975, s.165

Knossos'un tahribi, Eskiçağ tarihinde büyük önem taşır. Çünkü bu olay, Geç Helladik III'ü (MÖ. 1400-1100), Geç Helladik II'den (MÖ.1500-1400) ayıran bir sınır taşı gibidir. Başka bir deyimle bu olay, Aka medeniyetinin en parlak çağının başlangıcına işaret eder.³⁷

Gerçekten, MÖ.1400-1250 yılları arasındaki dönem, Akalar'ın, siyasal bakımdan en güçlü oldukları dönemdir. Çünkü bu dönemde Akalar, bütün Ege ve Akdeniz adalarını kolonize ettikleri gibi, Anadolu'nun batı ve güney kıyılarında önemli üsler kurmuşlardı. Adı geçen bölgelerde yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen Aka keramikleri, bu kolonizasyon hareketinin en kuvvetli delilleridir.³⁸

Anadolu'nun batı ve güney kıyılarıyla gerçekleştirilen kazılarda ortaya çıkan Aka keramikleri, Hitit metinlerinde geçen Ahhiyavalılar'la Homeros destanlarındaki Akalar'ın aynı kavim olup olmadıkları sorusunu gündeme getirmiştir. Bu konuda kesin bir hükme varabilmek için, **"Ahhiyava"** adının geçtiği çivi yazılı Hitit metinlerinin gözden geçirilmesi icabeder.

"Ahhiyava" adı ilk kez Hitit kralı II. Tuthalya zamanına (MÖ. 15. yüzyılın son çeyreği) tarihlenen Madduvattaş metinlerinde geçer.³⁹ Madduvattaş, Harriyati (Karya) ve Zippaşa memleketlerinin kralıdır ve Hitit Büyük Kralı'nın da vasalidir. Bu memleket, günümüz Anadolu coğrafyasında Muğla, Bodrum ve Marmaris topraklarına tekabül eder. Söz konusu metinlerden anlaşıldığına göre, Hitit-Ahhiyava ilişkileri, Madduvattaş'ın memleketinin Ahhiyava kralı tarafından istilâ edilmesiyle başlar. Toprakları istilâya uğrayan Madduvattaş, soluğu Hattuşaş'ta alır.

³⁷ E. Memiş, "Aka Medeniyetinin Doğuşu, Gelişmesi ve Çöküşü", E.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi, Sayı X, İzmir 1995, s. 45

³⁸ E. Memiş, Troya ve Troyalılar (Troyalılar Türk müdür?), Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2012, s.71.

³⁹ A. Goetze, Madduwattas, MVAG XXXII, 1928, s.1-158

Denys Page, History and the Homeric Iliad, Los Angeles 1959, s.98

Hitit Büyük Kralı, topraklarını kurtarabilmesi için Madduvattaşa askerî yardımında bulunur. Bu yardım sayesinde Madduvattaş, krallığını tekrar ele geçirir. Fakat Ahhiyava kralı ikinci defa gelip, Zippaşa ve Harriyati memleketlerini zapt eder.⁴⁰ Bunun üzerine II. Tuthalya, olaya bizzat el koyma gereğini duyar ve Şeha Nehri memleketinde meydana gelen savaşta Ahhiyava kralı Attarişşıyaş'ı⁴¹ ağır bir yenilgiye uğratar.⁴² Ancak ilginçtir ki, Madduvattaş, bu hadisede, bağlı bulunduğu Hitit kralının safında değil, düşman safında yani Attarişşıyaş'ın yanında yer almıştır. Aslına bakılacak olursa, bu bir ihanettir. Fakat daha da şaşırtıcı olan şey, II. Tuthalya'nın, Madduvattaş'ı affetmesi ve onunla bir antlaşma yapmasıdır.⁴³

Hitit metinleri II. Tuthalya'dan sonraki 25-30 yıllık süreçte Ahhiyavalılara ilişkin herhangi bir bilgi aktarmazlar. Ancak I. Şuppiluliuma zamanından (MÖ. 1380-1335) itibaren, Hitit metinleri, Ahhiyavalılar hakkında yeniden bilgi vermeye başlarlar. Bu metinlerden birinde (KUB XIV, 2) Şuppiluliuma'nın, zevcelerinden birini, muhtemelen en küçük oğlu II. Murşili'nin annesini, Ahhiyava memleketine sürgün ettiği bildirilmektedir. Kraliyet ailesine mensup kişilerin sürgün cezasına çarptırıldığının daha başka örnekleri de vardır. (Mesela Urhi- Teşup amcası III. Hattuşili tarafından Alaşya'ya sürülmüştü). Bu gibi kimseler, kaçmalarının mümkün olmayacağı yerlere sürgün edilirlerdi. Üstelik o ülke kralının güvenilir bir kişi olması da gerekiyordu. O halde, I. Şuppiluliuma zamanında hüküm süren Ahhiyava kralının

⁴⁰ Denys Page, *History and the Homeric Iliad*, Los Angeles 1959, s.98

⁴¹ E. Forrer, II. Tuthalya devrinde yaşayan ve "Ahhiyavalı adam" denilen Attarişşıyaş'ın Mykenai kralı Agamemnon'un babası Atreus'la idantifiye edilebileceğini ileri sürmüştür. (Bkz: E. Forrer, RA I, 56). Fakat hiçbir yerde ondan "Ahhiyava kralı" olarak bahsedilmez. Görülüyor ki, Forrer'in yegane dayanağı isim benzerlikleridir. Bu öneri çok cazip görünebilir, ancak unutmamak gerekir ki, Attarişşıyaş'la Atreus'un yaşadıkları devirler arasında iki asırlık bir zaman farkı vardır.

⁴² E. Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Ekin Kitabevi Yayını, 11. Baskı, Bursa 2011, s. 104

⁴³ Söz konusu antlaşmanın, II. Tuthalya'nın oğlu I. Amuvanda zamanında tanzim edilip, imzalandığı söylenmektedir. Madduwattaş antlaşmasının tam metninin İngilizce çevirisi için bkz: Gary Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*, 2nd edition, Atlanta 1999, s.153-160.

kimliğini bilmemekle beraber, iki memleket arasındaki ilişkilerin dostane olduğunu söyleyebiliriz.⁴⁴

II. Murşili zamanında (MÖ. 1334-1305) ise, Hitit-Ahhiyava ilişkileri inişli çıkışlı bir seyir takip etmişti. Gerçekten, II. Murşili'nin anallerinden öğrenildiğine göre, adı geçen Hitit kralı, iktidarının 3. yılında Arzava Ülkesi⁴⁵ üzerine sefere çıkmak zorunda kalmıştı.⁴⁶ Murşili, anallerinde, Arzava kralı Uhhazitiş'in Milavanda şehrini Ahhiyava kralına vermesini, harbin sebebi olarak göstermektedir. Hitit metinlerinde **Milavanda** şeklinde geçen bu şehrin klâsik **Miletos** olduğu, bugün hemen herkes tarafından kabul edilmektedir.⁴⁷ Doğrusunu söylemek gerekirse, bu kent, stratejik bakımdan büyük önem taşıyordu. Çünkü Persler döneminde daha işlek bir hale gelen, fakat Hititler zamanında da mevcut olduğu Hitit anıtları ile anlaşılan **"Kral Yolu"**'nın Ege Denizi'ndeki mahrecini teşkil ediyordu. Yeri hakkında çeşitli görüşler öne sürülen Ahhiyava Krallığı⁴⁸, Milavanda şehrine karşılık, Arzava kralına, askerî yardımda bulunmuş olsa gerektir. Çünkü Murşili, kendi kuvvetlerinden başka, bir taraftan ağabeyi Karkamış kralı Biyaşşili'den, diğer taraftan eniştesi Mira beyi Maşhuiluvaş'tan yardım istemiş ve ancak bu sayede düşmanlarını yenilgiye uğratabilmişti.

II. Murşili döneminin daha sonraki yıllarında Hitit-Ahhiyava ilişkilerinde bir yumuşama görülmektedir. Bilindiği üzere, I. Şuppiluliuma döneminin sonlarında başlayan ve II. Murşili devrinde de bütün hızıyla devam eden veba salgını, Hatti ülkesini

⁴⁴ O. R. Gurney, The Hittites, London 1952, s. 46.

⁴⁵ Arzava ülkesinin tarihi hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için bkz: F. Kinal, Arzava Memleketlerinin Mevkii ve Tarihi, A.Ü.D.T.C. F. Yayını, Ankara 1953.

⁴⁶ F. Kinal, Eski Anadolu Tarihi, TTK Yayını, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 107.

⁴⁷ Milavanda = Miletos için bkz: G. L. Huxley, Achaeans and Hittites, Oxford 1960, s.11.

⁴⁸ Ahhiyava memleketinin yeri hakkında ileri sürülen değişik görüşler hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için bkz: F. Kinal, Arzava Memleketlerinin Mevkii ve Tarihi, Ankara 1953. S. 6; Ömer Çapar, "Ahhiyava Sorunu", A.Ü. D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı 25, Ankara 1982, s. 387-413; E. Memiş, "Aka Medeniyetinin Doğuşu, Gelişmesi ve Çöküşü", E.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi, Sayı X, İzmir 1995, s. 50.

kasıp kavurmuştu. Biz, bütün bu hadiseleri, II. Murşili tarafından yazdırılan veba duaları metinlerinden (KUB XIX, 1 + KUB XIV, 14 + KUB XXXI, 121) öğreniyoruz. Aynı krala ait küçük bir netin parçasında (KUB V, 6) ise, vebadan ıstırap çekmekte olan Hitit kralına şifa sunması için, Ahhiyava ve Lazpaş tanrılarının Hatti'ye gönderildiği bildirilir. Demek ki, II. Murşili devrinin hiç olmazsa belirli bir döneminde Ahhiyava ve Hitit memleketleri arasında dostane ilişkiler de yaşanmıştı. Fakat II. Murşili zamanında başta Arzava memleketlerinin isyanı olmak üzere, Batı Anadolu Bölgesi ile yakından ilgilenilmek zorunda kalınması şu gerçeği ortaya koyar ki, Batı Anadolu kentlerini isyana teşvik eden ve fakat yeri kesin olarak bilinmeyen Ahhiyava Krallığı, Hitit İmparatorluğu karşısında yeni bir güç olarak yükselmeye başlamıştı.⁴⁹

II. Murşili'den sonra iktidara gelen oğlu II. Muvattali (MÖ. 1305-1288), Kuzey Suriye egemenliği yüzünden Mısır Devleti ile girişeceği büyük mücadelenin hazırlıklarıyla uğraştığı için, Batı Anadolu ile pek alâkadar olamamıştır. Ancak, batıdan gelebilecek tehditleri önceden haber alıp gerekli tedbirleri alabilmek amacıyla, eskiden beri Hitit krallarına sadakatıyla tanınan Viluşa Krallığı ile bir antlaşma yapılmıştı.⁵⁰ Milavanda'lı Piyamaradu'nun⁵¹ isyanı da yine Muvattali dönemine tarihlenmektedir ki, biz buradan, Hitit kralının Kadeş savaşının hazırlıklarıyla meşgul olmasından yararlanan Ahhiyava kralının, Batı Anadolu'da otorite boşluğu

⁴⁹ E. Memiş, Troya ve Troyalılar (Troyalılar Türk müdür?), Altınpost Yayınları, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2012, s. 74.

⁵⁰ Hitit kralı Muvattali'nin Viluşa kralı Alaksanduş ile yaptığı antlaşma için bkz: J. Garstang-O.R. Gurney, The Geography of Hittite Empire, London 1959, s. 102-105; Gary Beckman, Hittite Diplomatic Texts, 2nd edition, Atlanta 1999, s.87-93; G. Karauğuz, Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri, Çizgi Kitabevi Yayını, Konya 2002, s. 139-148.

⁵¹ Piyamaradu'nun kimliği ve faaliyetleri hakkında bilgi edinmek için, "TAVAGALAVAŞ MEKTUBU" denilen KUB XIV, 3 numaralı metne bakmak gerekir. Bu mektup F. Sommer, Die Ahhiyava Urkunden I, 1932, s. 2 vd.'da Almancaya çevrilmiş ve yorumu yapılmıştır. Daha sonra G.L. Huxley, Achaeans and Hittites, Oxford 1960, s.1 vd.'da İngilizceye çevrilmiş ve yorumu yapılmıştır.

yaratabilmek için, Milavanda kralını Hitit Büyük Kralı'na karşı isyana teşvik etmiş olabileceği neticesini **çık**karabiliriz.⁵²

Muvattalı'den sonra iktidara gelen oğlu Urhi-Teşup (MÖ. 1288-1281) ve onu devirerek iktidarı ele geçiren amcası III. Hattuşili (MÖ. 1281-1250) dönemlerinde, Hitit-Ahhiyava ilişkilerinin gidişatı hakkında bilgi verebilecek vesikalara sahip değiliz.⁵³ Fakat III. Hattuşili'den sonra Hitit tahtına çıkan oğlu IV. Tuthalya zamanında (MÖ. ca. 1250-1220) Ahhiyava Devleti de artık o devrin hatırı sayılır güçlerinden biri olmuştu. Çünkü IV. Tuthalya'nın Amurru kralı İştarmuva ile yaptığı antlaşmada yer alan **"Eğer ben haşmetmeab, Asur, Kardunlaş (Babil), Mısır ve Ahhiyava kralları ile savaşırsam, sen de onlara karşı düşman olacaksın"** ifadesinden, Ahhiyava Devleti'nin de zamanın büyük devletleri arasına girdiği, kendiliğinden anlaşılmaktadır.⁵⁴

Görülüyor ki, Eski Hitit Devleti zamanından itibaren, devletin ekonomik menfaatleri icabı hep Güneydoğu (Kuzey Suriye) cephesine ağırlık verilmesi ve dolayısıyla da Batı Anadolu ile yeterince ilgilenilmemesi yüzünden, bu saha devamlı olarak boş kalmış ve II. Tuthalya devrinden sonra da buraya yerleşen güçler, Hitit Devleti'ne kafa tutmaya başlamışlardır. IV. Tuthalya'nın da öteki Hitit kralları gibi, inatla doğuya ve özellikle güney cephesine dönük bir politika izlemesi⁵⁵, Hitit Devleti'nin Batı Anadolu üzerindeki hâkimiyetinin kâğıt üzerinde kalmasına yol açmıştır. Troyalılar ile Akalar arasında cereyan eden ve dünya tarihinde Doğu ve Batı dünyalarının ilk büyük kapışması olarak nitelendirilen

⁵² E. Memiş, Troya ve Troyalılar, 2. Baskı, Ankara 2012, s. 75

⁵³ Urhi-Teşup'un 7 yıllık iktidarı bir tarafa bırakılacak olursa, onun elinden iktidarı zorla alan amcası III. Hattuşili devrine ait bir mektupta (KBo II,11), Ahhiyava kralı tarafından Hitit kralına gönderilen hediyelerin tesliminden bahsedilir. Fakat bu vesikadan, iki memleket arasındaki ilişkiler hakkında herhangi bir sonuç çıkarmak mümkün görünmemektedir.

⁵⁴ E. Laroche, RHA 48, s. 41

⁵⁵ E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, Ekin Kitabevi Yayını, 12. Baskı, Bursa 2013, s. 155.

meşhur Troya Savaşları⁵⁶ da Hitit Devleti'nin Batı Anadolu'daki hadiselerle kayıtsız kaldığı IV. Tuthalya dönemine rastlar. Bazen **“Eskiçağın Birinci Dünya Savaşı”** bazen de **“Dünya Tarihinin İlk Boğazlar Savaşı”** olarak adlandırılan Troya Savaşları, arkeolojik verilere göre MÖ. 1240-1230 yılları arasında cereyan etmiş gibi görünmektedir. Homeros, İlyada adlı destanında, on yıl süren bu savaşı bütün ayrıntıları ile gözler önüne sermektedir.

IV. Tuthalya'dan sonra yerine oğlu III. Arnuvanda geçmişti. Bu krala ait vesikalar oldukça azdır. Bunlar arasında Ahhiyava kralı olduğu zannedilen **Antarauva**'ya gönderilen bir mektup (KUB XXVI, 91) oldukça önemlidir.⁵⁷ Çünkü bu mektubuda III. Arnuvanda, Antaruava'ya **“biraderim”** diye hitabetmektedir. Ancak eşit statüdeki krallar birbirlerine **“biraderim”** diye hitabetme hakkına sahip olduklarına göre, demek ki, Ahhiyava Devleti artık büyük bir devlet olmuş, şimdi de Anadolu'yu istila etmeye çalışıyor ve bunun için de Batı Anadolu'daki Hitit vasalı olan küçük beylikleri isyana teşvik ediyor, onlara askerî yardımlarda bulunuyordu.

Görülüyor ki, III. Arnuvanda devrinde (MÖ. ca. 1220-1215) Batı Anadolu'daki küçük şehir beyliklerini isyana teşvik eden Ahhiyava Krallığı, artık inkârı mümkün olmayan büyük bir güçtür. Hitit kralının Ahhiyava kralına **“biraderim”** diye hitabetmesi de, onun, Hitit Devleti ile aynı seviyede büyük bir krallık olduğunun en açık delilidir.⁵⁸

Bütün bunlar bize gösteriyor ki, Hitit metinlerinde geçen Ahhiyava Krallığı'nın etkinlik sahası ile Aka keramiklerinin yoğun bir biçimde yayıldığı coğrafi alan arasında büyük paralellikler

⁵⁶ Troya savaşları hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için bkz: E. Memiş, Troya ve Troyalılar, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2012, s.113-130

⁵⁷ E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 11. Baskı, Bursa 2011, s. 135.

⁵⁸ E. Memiş, Troya ve Troyalılar Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2012, s.77.

vardır. Bu da bizde Hitit metnilerindeki Ahhiyavalılar ile Homeros destanlarında geçen Akalar'ın aynı kavim oldukları kanaatini uyandırmaktadır.⁵⁹

Hitit metnilerinde Ahhiyavalılar, Homeros destanlarında da Akalar olarak adlandırılan bu denizci kavim, yukarıda da belirttiğimiz gibi, daha MÖ. 1600 yıllarından itibaren Ege ve Akdeniz memleketleriyle ticarete başlamışlar, bu arada Eski Doğu ve Eski Batı dünyaları arasında bir kültür köprüsü görünümündeki Girit (Minos) uygarlığından epeyce etkilenmişlerdi. Rodos'ta, Kıbrıs'ta ve irili ufaklı öteki Akdeniz adalarında birçok koloniler kuran Akalar, Batı Anadolu kıyılarını da ihmal etmemişlerdi. Hititler'in güçlü olduğu dönemlerde Anadolu kentleriyle daha ziyade ticarî ilişkiler kurmakla yetinen bu kavim, Hitit Devleti'nin zayıflık gösterdiği dönemlerde özellikle Batı Anadolu kıyı kentleri üzerinde, siyasal etkinlik sağlayabilmenin yollarını aramıştı⁶⁰

Bize göre, merkezi Peloponez yarımadasındaki Mykenai kenti olmak üzere, Batı Anadolu kıyıları ile Ege ve Akdeniz adalarını da içine alan bir deniz imparatorluğu görünümündeki Ahhiyava Devleti'nin en güçlü olduğu dönem, Hitit İmparatorluğu'nun da en güçlü olduğu döneme rastlar.⁶¹ Çünkü Anadolu'da güçlü bir Hitit Devleti'nin varlığı, Akalar'ın Doğu Akdeniz limanlarıyla güvenli bir şekilde ticaret yapmalarına imkân veriyordu. Hâlbuki IV. Tuthalya'nın iktidarı döneminde (MÖ. ca. 1250-1220), Hitit İmparatorluğu yer yer parçalanmaya başlamıştı. Gerçekten, güneydeki Arzava beylikleri mütemadiyen isyan halinde idiler. Kuzey Anadolu'daki Gaşkalar⁶² ise devamlı surette Hitit Devleti'ni

⁵⁹ E. Memiş, a.g.e., s. 77.

⁶⁰ E. Memiş, Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Bursa 2012, s. 233.

⁶¹ Gerçekten, hem Hitit Devleti'nin hem de Ahhiyava Krallığı'nın en parlak dönemleri, MÖ. 1400-1250 yılları arasına rastlar.

⁶² Karadeniz Bölgesi'nde kabileler halinde yaşayan ve son derece savaşçı bir kavim olan Gaşkalar, Hitit Devleti'nin amansız düşmanları arasında gösterilir. Gaşkalar hakkında geniş bilgi edinmek için bkz: Von Schuler, Die Kaskaer (Ein Beitrag zur Ethnographie des Alten Kleinasien), Berlin 1965; E. Memiş, "MÖ.

uğraştırmaktaydılar. Bu, arada gelişen Asur Devleti, gittikçe güçlenerek, kendisini Hititler'e bile **"Büyük Devlet"** olarak kabul ettirmeyi başarmıştı.

Anadolu'nun siyasal bakımdan çöküş manzaraları gösterdiği bu ortam içerisinde Akdeniz'de de bazı korsanlar türemişti. Başka bir tabirle, Hitit Devleti'nin zayıflaması Akalı tüccarların Akdeniz'de güvenli bir şekilde dolaşmalarını imkânsız hale getirmişti. Geçimi tamamıyla deniz ticaretine dayalı bir kavim için, bu durum son derece kötü idi. Zira Yunanistan coğrafi durumu zaten tarıma elverişli değildi. Bu durumda Akalar ne yapacaklardı? Onların yapabileceği tek şey, hiç değilse Karadeniz sahilllerinde yeni pazarlar elde etmektir. Başka bir tabirle, henüz daha bakir bir vaziyette bulunan Karadeniz kıyıları, Akalar tarafından kolonize edilecekti. Fakat bunu gerçekleştirebilmek için de, onların öncelikle Çanakkale Boğazı'ndan (Hellespontos) geçmeleri gerekiyordu. Hâlbuki adı geçen boğaz, Troyalılar'ın elinde idi. Boğazı geçebilmenin tek yolu, Troyalıları buradan atmaktır.⁶³

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Doğu ve Batı dünyalarını ilk kez karşı karşıya getiren Troya savaşlarında iki tarafın da birçok müttefikleri vardı. İlyada II'deki Gemiler Katoloğu'nda Troya'ya hücum eden Akalı müttefiklerin bu savaşa kaçır gemiyle iştirak ettikleri ve başlarında hangi liderlerin bulunduğu uzun uzun anlatılır.⁶⁴

Homeros'un aktardığı bilgilere göre, Akalar bu savaşa 1199 gemiden oluşan büyük bir filo ile katılmışlardı. Elbette ki bunlar, en fazla 50 savaşçının binebileceği büyüklükteki gemilerdi. Fakat öyle bile olsa, Akalı müttefiklerin savaş gücü yaklaşık 60 bin kişiden oluşmuş olmalıydı ve bu, o günün şartlarında oldukça büyük bir

2. Binyılda Hitit-Gaška Münasebetleri", II. Uluslararası Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, Samsun 1990, s. 103-110; E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 11. Baskı, Bursa 2011, s. 50-62.

⁶³ E. Memiş, Eskiçağ Tarihinde Doğu-Batı Mücadelesi, Çizgi Kitabevi Yayını, 4. Baskı, Konya 2009, s. 46-47.

⁶⁴ Homeros, İlyada II, 490-760.

kuvvetti. Savaşın önderliğini, Aka krallarının en güçlüsü olan Mykenai kralı Agamemnon yapıyordu.⁶⁵

İlyada II'de Troyalılar'ın müttefikleri hakkında da bilgi verilmiştir. Buna göre, Troya müttefiklerinin bulunduğu saha, Propontis (Marmara) ve Troad'dan (Çanakkale yöresi) Miletos ve Likya'ya kadar uzanan Batı Anadolu Bölgesi'ni kapsıyordu.⁶⁶ Troya'nın müttefikleri arasında Traklar, Paionlar ve Kikonlar gibi, Anadolulu olmayan kavimler de vardı.⁶⁷ Troyalılar ve müttefiklerinin oluşturduğu ordunun başkumandanı ise Troya kralı Priamos'un büyük oğlu Hektor idi.

Homeros'a göre on yıl sürdüğü anlaşılan bu büyük mücadeleyi, hile ile de olsa Akalar kazanmıştır. Fakat ilginçtir ki, savaşı kazanmalarına rağmen, Akalar'ın amaçlarına yine de ulaşamadıkları, yani Boğazları geçerek Karadeniz sahillerini kolonize edemedikleri görülüyor. Çünkü çoğunluğunu Ege ve Akdeniz adalarında oturan kavimlerin oluşturduğu yeni bir göç hareketi başlamıştır. Tarihte Ege Göçleri ya da Deniz Kavimleri Göçü adıyla anılan bu kavimler hareketi, başta Hitit İmparatorluğu olmak üzere, Mitanni ve III. Babil (Kaslar) gibi, MÖ. 2. Binyılın büyük devletlerini ortadan kaldırmış ve Mısır Devleti'ne de büyük korkular yaşatmıştır. Mısır kaynaklarından öğrendiğimize göre, Akalar da, birden bire kendilerini bu göç hareketinin içerisinde bulmuşlardı. Daha sonraları memleketlerine dönmüşlerse de, bu defa da, yurtlarının Dorlar tarafından istila edildiğine tanık olmuşlardır. Bütün kaynaklarını Troya savaşlarında tüketen ve ardından da Ege Göçleri'nin akıntısına kapılan Akalar'ın, memleketlerini, Dor istilasından kurtaracak güçleri kalmamıştı. İşte bu yüzden ki, onların bir kısmı Dor egemenliğini kabul etmek zorunda kalırken, bir kısmı da yurtlarını terk ederek Ege adalarına

⁶⁵ Denys Page, *History and the Homeric Iliad*, Los Angeles 1959, s. 254.

⁶⁶ H. Stubbings, "The Recession of Mycenaean Civilization", *CAH II*, chp. XXVII, Cambridge 1965, s. 12.

⁶⁷ G. I. Huxley, *Achaean and Hittites*, Oxford 1960, s. 36.

ve Anadolu kıyılarına göç etmişler ve Batı Anadolu'da kurulan İyon medeniyetine katkıda bulunmuşlardır.⁶⁸

Bütün bu bilgilerden sonra diyebiliriz ki, Akalar köken itibariyle Orta Avrupa üzerinden gelen İndogermenlerle Batı Anadolu'dan Yunanistan'a göç eden kavimlerin karışıp kaynaşmasıyla oluşmuş melez bir kavimdir. Ancak bu karışımda Anadolu'lu özellikler daha ağır basmaktadır. Gerek mimaride, gerekse seramik sanatında Anadolu'lu özellikler bariz bir şekilde ön plana çıkmaktadır.

Doğrusunu söylemek gerekirse, Akalar Yunanistan'dan Batı Anadolu kıyıları ile Ege ve Akdeniz adalarına iki aşamalı bir göç gerçekleştirmişlerdir. Bu göçlerin ilki, MÖ. 15. yüzyılın sonlarına doğru vuku bulmuş görünüyor. Öyle zannediyoruz ki, Madduvattaş sorunu yüzünden II. Tuthalya'nın savaşmak zorunda kaldığı Ahhiyavalı Attarişşıyaş'ın emrindeki askeri gücün çekirdek kadrosunu da bu Akalı (Hitit metinlerine göre Ahhiyavalı) göçmenler oluşturuyordu. Akalar, ilerleyen zaman dilimleri içerisinde, özellikle MÖ. 1400'lere tarihlenen Minos Krallığı'nın yıkılmasını izleyen süreçte, bütün Ege ve Akdeniz adalarını da kolonize etmişlerdir. Bu kolonizasyon hareketi sadece ticari gayelerle yapılmış bir hareket değildir. Akalar aynı zamanda Yunanistan'daki nüfus fazlasını da kolonize ettikleri bölgelere sevk etmişlerdir.

Akalar'ın Batı ve Güney Anadolu kıyılarına ikinci kez göç etmeleri hadisesi ise, Ege ve Dor göçlerini izleyen süreçte gerçekleşmiştir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, önce Troya savaşlarına katılan ve bütün ekonomik gücünü on yıl süren bu savaşta harcayan, üstelik insan kaynaklarını da bu çatışmada büyük ölçüde tüketen Akalar, Ege Göçleri'nden de umdukları neticeyi elde edememişlerdir. Ege Göçleri'nden hemen sonra

⁶⁸ E. Memiş, Eskiçağ Tarihinde Doğu-Batı Mücadelesi, 4. Baskı, Konya 2009, s. 49.

cereyan eden Dor Göçleri ise Akaların yurtlarını tamamen terk etmeleri sonucunu doğurmuştur. Yurtlarını terk eden Akalar, eskiden olduğu gibi yine Batı Anadolu kıyılarına doğru yelken açmışlar ve bu toprakları kendilerine yurt edinmişler ve az önce de ifade ettiğimiz gibi, Batı Anadolu kıyılarındaki yeşerecek olan İyon medeniyetinin doğuşuna zemin hazırlamışlardır. Aslında bu bir bakıma, Osmanlı'nın son dönemlerindeki Balkan Göçleri'ne benzer. Gidenler, imparatorluk dağılınca, ata topraklarına geri dönmüşlerdir. Aka Göçleri de, Balkan Göçleri'nin bir proto-örneği olarak kabul edilebilir. Aka kavminin oluşumunda büyük bir paya sahip olan Anadolu kavimleri, yüzyıllar sonra tekrar eski yurtlarına dönüş yapmışlardır.

b) Hitit Göçleri

Bilindiği gibi Hititler, MÖ. 2. Binyıl Anadolu'sunun siyasal kaderine hükmeden bir kavim olarak karşımıza çıkarlar. Bilim adamları tarafından Hint-Avrupalı kavimlerin en eskilerinden biri olarak kabul edilen Hititler aslında kimlerdi? Bunlar Anadolu'ya ne zaman ve nereden gelmişlerdi? Yoksa onlar, sanıldığının aksine Anadolu'nun yerli kavimlerinden biri mi idiler? Anadolu tarihinde nasıl bir rol üstlenmişlerdi? Her şeyden önemlisi, yaklaşık 500 yıl, Anadolu kavimlerini nasıl kontrol altında tutabilmişlerdi? Bu soruların her birine makul ve mantıklı cevaplar vereceğiz. Ancak daha önce, Hitit dilinin nasıl çözümlendiği ve Hititlerin tarihinin nasıl aydınlatıldığı konusuna kısaca temas etmek istiyoruz.

Ord. Prof. Dr. Sedat Alp'e göre, 20. yüzyılda Anadolu toprakları üzerinde yapılan en önemli keşif, Ankara'nın 150 kilometre doğusunda bulunan Boğazköy'deki arşivlerin gün ışığına çıkarılmasıdır. 1906 yılından günümüze kadar uzanan zaman dilimi içerisinde gerçekleştirilen Boğazköy kazılarında, 30.000'in üzerinde çivi yazılı tablet bulunmuştur. Bu tabletlerin incelenmesi sonucunda

Boğazköy'ün Eskiçağın süper güçlerinden biri olan Hitit Devleti'nin başkenti olduğu anlaşılmıştır.⁶⁹

Hitit dilinin çözülmesini Çek bilgini Friedrich Hrozny'nin çalışmalarına borçluyuz⁷⁰ Hrozny, Hitit dili üzerinde yapmış olduğu çalışmalar neticesinde, Hititler'in kullanmış olduğu çivi yazısının, Asurlu tüccarların kullandığı yazıya benzemediği, aksine III. Ur Sülalesi'nin⁷¹ kullandığı yazıya benzerlik gösterdiğini görmüş ve 1917 yılında bu yazıyı çözmeye muvaffak olmuştu.⁷² Kendisi bu maksat için şu cümleyi seçmişti: **"nu NINDA-an ezateni vatarma ekuteni"** Bu cümlede geçen **NINDA** kelimesinin Sümerce'de "ekmek" anlamına geldiği eskiden beri biliniyordu. Hrozny, **ezateni** kelimesini ise İngilizce'de "yemek yemek" anlamına gelen **"to eat"** fiili ile bağdaştırdı. Adı geçen Çek bilim adamı, **vatarma** kelimesi ile İngilizce'de "su" anlamına gelen **water** sözcüğü arasında bir bağlantı olduğunu düşünerek, su ile ilgili fiilin ancak ve ancak "içmek" eylemi olabileceğini varsaymış ve yukarıdaki anahtar cümleyi **"ekmeği yiyiniz ve suyu içiniz"** şeklinde tercüme etmişti.⁷³ Bu kelimelerin başka cümleler içinde de aynı anlamı verip vermediğini kontrol edince, neticenin olumlu olduğunu görmüştü. Böylece Hitit dilinin, dünya tarihinin bilinen en eski Hint-Avrupa dili olduğu (şimdi Luvi dilinin daha eski olduğu biliniyor) ortaya çıkmış ve Hititlerin de dünya tarihinde

⁶⁹ Sedat Alp, Hitit Çağında Anadolu, Tübitak Yayını, Ankara 2001, s. 1.

⁷⁰ Ali M. Dinçol, Eski Anadolu Dillerine Giriş, I.Ü.E.F. Yayını, İstanbul 1970, s. 45-98; C.W. Ceram, Tanrıların Vatanı Anadolu, Remzi Kitabevi Yayını, 2. Baskı, İstanbul 1984, s. 59-74; O. Gurney, The Hittites, London 1952, s. 117-122; E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 11. Baskı, Bursa 2011, s. 48-49.

⁷¹ MÖ. 2060-1960 yılları arasında Mezopotamya'da hüküm sürmüş bir Sümer Devleti olup "Yeni Sümer Devleti" adı ile bilinir. III. Ur Sülalesi hakkında bilgi edinmek için bkz: F. Kinal, Eski Mezopotamya Tarihi, A.Ü.D.T.C.F. Yayını, Ankara 1983, s. 93-102; K. Köroğlu, Eski Mezopotamya Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 87-91; Marc Van De Mieroop, Antik Yakındoğu'nun Tarihi (İÖ. 3000-323) Çeviren: Sinem Gül, Dost Kitabevi Yayını, Ankara 2004, s. 97-108; John Oates, Babil, Çeviren: Fatma Çizmeli, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2004, s. 45-60; E. Memiş, Eskiçağda Mezopotamya, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Bursa 2012, s. 87-103.

⁷² F. Kinal, Eski Anadolu Tarihi, TTK Yayını, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 174.

⁷³ Sedat Alp, Hitit Çağında Anadolu, Tübitak Yayını, Ankara 2001, s. 1; F. Kinal, Eski Anadolu Tarihi, 2. Baskı, Ankara 1987, s.174; E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 11. Baskı, Bursa 2011, s. 49.

bilinen, devlet kurmuş en eski Hint-Avrupa dilli kavim olduğu anlaşılmıştır.⁷⁴

“Hrozny, Hititçe’nin ilk gramerini de yayımlamıştır. Daha sonraları Münih’te Hint-Avrupa dilleri profesörü olan Ferdinand Sommer liderliğinde Albrecht Goetze, Johannes Friedrich ve Hans Ehelolf’tan oluşan küçük bir ekip, Hititoloji’yi sağlam temeller üzerine oturtmuş ve Hititoloji’yi bütün dünyada itibarı olan bir disiplin haline getirmiştir. Hititoloji, Almanya’dan diğer Batı ülkelerine de ihraç edilmiştir.”⁷⁵

Türkiye, Hititoloji konusunda en şanslı ülkelerden biri sayılabilir. Çünkü “Hitler Almanya’sından kaçarak Atatürk Türkiye’sine sığınan bilim adamları içerisinde Hititologlar da vardır. Bunlardan Prof. H. Bossert İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde, Hans Gustav Güterbock da Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nde Hititoloji dersleri vermişler ve Türk Hititologlarının yetişmesine vesile olmuşlardır. Gerek yukarıda isimleri zikredilen Hititologlar, gerekse onların yetiştirdiği Türk ve Avrupalı Hititologların gayretleri neticesinde Boğazköy arşivindeki tabletler tasnif edilmiş, okunmuş ve önemli bir kısmı da yayımlanmıştır. Bu çalışmalar sayesinde ki, Hitit tarihi de büyük ölçüde aydınlığa kavuşmuştur.

Bu ön bilgilerden sonra, Hitit göçleri ve Hititlerin anayurdu konularını masaya yatırabiliriz.

Hititlerin Anadolu’ya dışardan mı geldikleri yoksa bu ülkenin yerli kavimlerinden biri mi oldukları sorunu uzun süredir tartışılmaktadır. Ancak henüz bu konuda kesin çözüme ulaşılamamıştır. Aslında bu sorunun çözümü, Hint-Avrupalı kavimlerin anayurdu sorununun çözümüyle bağlantılıdır. Eğer Hitit-Avrupalı kavimlerin ilk ortaya çıktıkları coğrafi saha tespit

⁷⁴E. Memiş, a.g.e., s. 49

⁷⁵Sedat Alp, a.g.e., s. 1.

edilebilirse, en eski Hint-Avrupalı kavimler arasında gösterilen Hititlerin nereden gelmiş olduğu sorunu da büyük ölçüde çözümlenebilecektir. Bununla beraber, Hititlerin Anadolu'ya nereden geldikleri hususunda iki farklı görüş ön plana çıkmaktadır. Bu görüşlerden birincisi, onların Kafkaslar üzerinden Doğu Anadolu'ya girdiklerini, ilerleyen zaman dilimi içerisinde de yavaş yavaş Orta Anadolu içlerine nüfuz ettiklerini kabul eder. İkinci görüşe göre ise, Hititler batıdan Trakya üzerinden gelmişlerdir ve Çanakkale Boğazı'nı geçerek Anadolu içlerine doğru ilerlemişlerdir. Her iki görüşü savunanların ortak kanaati, bu göç hareketinin, MÖ. 3. Binyıl içerisinde herhangi bir zaman aralığında olmuş olabileceği yönündedir.⁷⁶ Stefano De Martino, **Hititler** isimli kitabında, Hititlerin anayurdu ve göç güzergâhları hakkında bu bilgileri aktarıyor.

Rahmetli hocamız Prof. Dr. Füzûzan Kınal ise, **Eski Anadolu Tarihi** isimli çalışmasında, Hititler'in kökenine ilişkin olarak şu bilgileri aktarmaktadır: "Kültepe vesikalarını incelerken ortaya çıkan ilginç bir durum dikkati çekmektedir. Bu devrin, yani Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın sonlarına ait (MÖ. ca. 1800'ler) tabletlerde Hititçe isimlerin de geçmeye başlaması, Koloni Çağı'nın sonlarına doğru Hititler'in Anadolu'ya gelmiş oldukları şeklinde yorumlanmıştır.

Ancak asıl sorun, onların Anadolu'ya nereden geldikleri konusunda düğümlenmektedir. Hititoloji'nin başlangıç safhasında bütün Hint Avrupalı kavimler gibi Hititler'in de batıdan, Boğazlar üzerinden Anadolu'ya gelmiş oldukları kabul ediliyordu.⁷⁷ Araştırmacılar böyle bir tezi ileri sürerken, daha sonraki dönemlerde cereyan etmiş olan Aka, Frig ve Galat göçlerinin batıdan gerçekleştiğini ve adı geçen bu kavimlerin Anadolu'ya batı

⁷⁶ Stefano De Martino, *Hititler*. Çeviren: Erendiz Özbayoğlu, Dost Kitabevi Yayını, Ankara 2006, s. 33-34.

⁷⁷ A. Goetze, *Kulturgeschichte des Alten Orients*, s.10.

istikametinden girdiklerini bildikleri için, bir Hint-Avrupalı kavim olan Hititler'in de aynı yönden gelmiş olması gerektiğini düşünmüşlerdir. Daha sonra filolojik deliller dikkate alınarak Hititler'in Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya girdikleri ve bir süre Yeşilırmak havzasında oturduktan sonra, daha batıya Kızılırmak bükümünün içine yerleştikleri şeklinde başka bir görüş ortaya atılmıştır.⁷⁸ Fakat bu görüşü destekleyecek arkeolojik deliller henüz mevcut değildir.

Sir Leonard Woolley ise üçüncü bir görüş ortaya atmıştır ki, ona göre Hititler Orta Anadolu'ya yerleşmeden evvel Yukarı Mezopotamya ve Münbit Hilâl Bölgesi'nde oturmuşlar ve Aşur Ticaret Kolonileri Çağı'nda da Anadolu içlerine sızmışlardır.⁷⁹

Neticede Hititler'in nereden geldikleri sorunu henüz çözülememiştir. Fakat onlardan kalan yazılı vesikaların tetkiki, bu kavmin en eski Hint-Avrupa kavimlerinden olduğunu ortaya koymuştur.⁸⁰

J.G. Macqueen'in kaleme almış olduğu **Hititler ve Hitit Çağında Anadolu** isimli eserde de hem Hint Avrupa kavimlerinin hem de Hititlerin anayurduna ilişkin görüşlere yer verilmiştir. Bu çalışmada, filolojik kanıtlara göre bir sınır çizmek gerekirse, Aşağı Tuna'dan Karadeniz'in kuzey kıyısı boyunca Kafkasların kuzey eteklerine kadar uzanan sahanın Hint-Avrupalı kavimlerin anayurdu olması gerektiği ileri sürülmekte ve eğer bu yaklaşım doğruysa, Hint-Avrupa boylarının Anadolu'ya kuzeyden gelmiş oldukları vurgulanmaktadır. Aynı güzergâh Hititler için de geçerlidir. J. G. Macqueen'e göre çözümlenmesi gereken sorun,

⁷⁸ F. Sommer, *Hethiter und Hethitisch*, Stuttgart 1947, s. 3.

⁷⁹ S.L. Woolley, *A Forgotten Kingdom*, London 1953, s.34.

⁸⁰ F. Kinal, *Eski Anadolu Tarihi*, TTK Yayını, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 83.

Hititler'in Boğazlar yoluyla kuzeybatıdan mı yoksa Kafkas geçitleri üzerinden kuzeydoğudan mı geldikleridir.⁸¹

Seton Lloyd da **Türkiye'nin tarihi (Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları)** adlı çalışmasında benzer görüşlere yer vermiştir. Adı geçen eserde, Hititler'in Anadolu'ya geliş istikameti ile ilgili olarak şu ifadelerle rastlanmaktadır: "M.Ö. 2000'lerden bir süre önce başlayıp, Hititleri Orta Anadolu'ya getiren kavimler hareketi üzerine çok şeyler söylenmiş, çok tartışmalar yapılmıştır. Ama artık bunların, Karadeniz'in batı ucundan güneye doğru ilerleyip İstanbul Boğaz'ından geçerek Anadolu'ya girdikleri konusunda çok az kuşku duyuluyor. Bu giriş, geride viraneler bırakan bir fetih hareketi değil, askerî yeteneği ve diplomatik zekâsı üstün bir kavmin, adım adım Anadolu toplumunun içine sızmasıdır. Bu gelişmeyi daha açık bir biçimde görebilmek için, Hititlerin ilişki kurdukları Hatti halkı ve yöneticileri hakkında daha fazla bilgiye sahip olmak gerekir. Ne yazık ki, ilk çivi yazılı metinler, konuya ilişkin pek az ipucu verirler"⁸²

Fakat burada ilginç olan, Seton Lloyd'un çivi yazılı metinlerde rastlanan o az miktardaki ipuçlarının neler olduğu hususunda suskun kalmasıdır.

Türkiye'nin yetiştirdiği ve tüm bilim dünyasının takdir ettiği ünlü arkeoloğumuz rahmetli Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal'ın Hititlerin ne zaman ve nereden geldikleri meselesine ilişkin görüşlerini de burada aktarmak zorundayız. Ekrem Akurgal, Avrupa'nın kuzeyinde oturan Hint-Avrupalıların, pek iyi bilinmeyen nedenlerle M.Ö. 3. Binyılın son çeyreğinde (M.Ö. ca. 2250-2000 arası), Atlantik kıyılarından Hindistan'a kadar uzanan bir mekân içinde güneye doğru göç ettiklerini belirtmekte, Anadolu'ya gelen

⁸¹ J. G. Macqueen, Hititler ve Hitit Çağında Anadolu, Çeviren: Esra Davutoğlu, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2001, s. 26-27.

⁸²Seton Lloyd, Türkiye'nin Tarihi (Bir Gezgin'in Gözüyle Anadolu Uygarlıkları), Çeviren: Ender Varinlioğlu, Tübitak Yayını, 2. Baskı, Ankara 1997, s. 28.

Hint-Avrupalıların ise iki ayrı rota takip ettiklerini ifade etmektedir ki, buna göre bir kısım Hint- Avrupalılar Balkanlar üzerinden, bir kısmı da Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya giriş yapmışlardır. Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal, Hititler'in Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya girdikleri ve uzunca bir süre Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da oturduktan sonra Orta Anadolu'daki yerlerine yerleştikleri kanaatindedir.⁸³

Birgit Brandau-Hartmut Schickert ikilisinin kaleme aldıkları **Hititler (Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu)** isimli çalışmada da Hititlerin anayurdu meselesine ana çizgileriyle de olsa temas edilmiş görünüyor. Gerçekten, söz konusu eserde şöyle denilmektedir: 'Hititçe, yazılı metinleri günümüze ulaşabilmiş en eski Hint-Avrupa dilidir. Hititler'in Karadeniz ya da Hazar Denizi yoluyla kuzeyden Anadolu'ya gelmiş olabilecekleri varsayımı, bilim dünyasında, kaynağını bu dil akrabalığında bulmaktadır. Bir asır önce Avrupa'da okutulan ders kitaplarında tüm Hint-Avrupalılar'ın anayurdu Karadeniz'in kuzeyindeki Güney Rusya bozkırları olarak gösterilir ve buradan gruplar halinde batıya, güneye ve güneydoğuya göç ettikleri düşünülürdü'⁸⁴

İngiliz arkeoloğu Colin Renfrew'un tezine göre ise, Hititler'in anayurdu Orta Anadolu'nun ta kendisiydi. Ona göre Hititler buraya göç etmemiş, hep burada yaşamışlardı.⁸⁵ Gürcü Doğubilimci Thomas W. Gamkrelidse ve Rus Slavbilimci Wyatscheslaw W. Iwanov'un düşüncesine göre de, tüm Hint-Avrupalıların kökenini Doğu Anadolu'da Azerbaycan sınırında (Kuzey İran) aramak gerekir. "Güneşin denizden doğduğunu anlatan Hitit duası da bu

⁸³ Ekrem Akurgal, Anadolu Kültür Tarihi, Tübitak Yayını, 9. Baskı, Ankara 2000, s. 35-36.

⁸⁴ Birgit Brandau-Hartmut Schickert, Hititler: Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu, Çeviren: Nazife Mertoğlu, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2003, s. 30.

⁸⁵ Colin Renfrew, Archaeology and Language: The puzzle of Indo-european Origins, London 1987.

tezi destekler: Hazar Denizi, 200-300 kilometre uzakta olmakla beraber, bu yerin doğusuna düşmektedir.”⁸⁶

Birgit Brandau- Hartmut Schickert ikilisi, yukarıda bahsi geçen “**Hititler**” adlı ortak çalışmalarında nihai olarak şu sonuca varıyorlar: “Biz burada, bilginler arasındaki görüş farklılıklarını değerlendirebilecek durumda değiliz. Amacımız da bu değil zaten. Bununla birlikte, en eski Hitit kaynaklarında bile anayurtları konusunda hiçbir ipucu olmaması, Colin Renfrew’un tezini destekler görünüyor”⁸⁷

Prof. Dr. Bilge Umar da, Hititlerin Anadolu kökenli olduğunu savunan akademisyenlerden biridir. Bilge Umar bu konuda şunları söylemektedir: “Hitit dili, eskiden özellikle Neşa’da yani Kaniş’te (Kültepe) konuşulan bir dil idiyse ve bu dile Hititler Neşa şehrine izafeten Naşşili / Naşşice ismini verdilerse, bu demektir ki, Hititlerin anayurdu o kent (Neşa/ Kaniş) yöresidir. Üstelik Kaniş (Kültepe) buluntuları arasında Koloni Çağından bile eskiye giden Hitit keramikleri vardır. Bu durum, Koloni Çağından önceki dönemde bile Hititler’in bu kent ve çevresinde oturduklarının bir işareti olarak kabul edilebilir”⁸⁸

Prof. Dr. Bilge Umar, görüşlerinin doğruluğunu pekiştirmek için kitabının ilerleyen sayfalarında ise şu ifadelerle yer vermektedir: “Hititlerin Anadolu dışında herhangi bir yerle bağlantıları olduğuna ilişkin hiçbir kanıt bulunamamıştır.”⁸⁹

Bilge Umar’ın şu sözleri de yukarıdaki görüşüyle bire bir örtüşmektedir: “Keza, Anadolu dışında, Luvi yahut Hitit göçünü kanıtlayacak bir arkeolojik buluntu; örneğin belli bir bölgenin Luvi anayurdu yahut da Hitit anayurdu sayılması gerektiğine işaret

⁸⁶ Birgit Brandau-Hartmut Schickert, a.g.e., s.30.

⁸⁷ A.g.e., s. 30.

⁸⁸ Bilge Umar, İlkçağda Türkiye Halkı, İnkılap Kitabevi Yayını, İstanbul 1999, s. 34.

⁸⁹ Bilge Umar, a.g.e., s. 57.

sayılabilecek bir arkeolojik buluntuya bugüne kadar rastlanmamıştır.”⁹⁰

Görülüyor ki, bir kısım bilim adamları Hititlerin Anadolu’ya dışardan gelmiş oldukları tezini savunurlarken, bazı bilim adamları da onların hiçbir yerden gelmediklerini, tam tersine Anadolu’nun yerli kavimlerinden biri oldukları görüşünü öne sürmektedirler. Ancak burada ilginç olan, Hititlerin dışarıdan geldiklerini savunanların, bu görüşlerini hangi somut delillere dayandırdıklarını belirtmemeleridir. Bu durum, Hititlerin dışarıdan bir göç neticesinde Anadolu’ya girmiş oldukları tezine, kuşkuyla bakmamıza neden olmaktadır.

Bize göre, M.Ö. 2. Binyılın ikinci çeyreğinden itibaren, hiç olmazsa Orta Anadolu’ya hâkim olup güçlü bir siyasi birlik oluşturan, daha sonra da Anadolu’nun büyük bir bölümüne hükmeden Hititler, Anadolu’nun yerli kavimlerinden biri olmuş olabilirler. Zira Hitit dilinde, Hattice, Hurrice, Luvice ve Sümerce ile diğer bazı Anadolu dillerinden geçme pek çok kelimenin mevcut olması, Hititler’in yüzyıllardan beri bu kavimlerle içiçe yaşamış olduğunu gösterir. Hâlbuki Hititler bir kavimler göçü neticesinde Anadolu’ya gelmiş olsalardı, yukarıda adları geçen çeşitli kavimlerin dillerinden pek çok kelimayı alıp, kendilerine mal edemezlerdi. Bu, uzun süre birlikte yaşayarak gerçekleştirilebilecek bir husustur.⁹¹

Fakat muhakkak olan şudur ki, Hititler ister Anadolu’ya dışarıdan bir kavimler göçü neticesinde gelsinler, isterse bizim ve bir kısım bilim adamının iddia ettiği gibi Anadolu’nun yerli halkı olsunlar⁹², Anadolu’da yaşayan Hattiler, Luviler, Huriler ve öteki

⁹⁰Bilge Umar, a.g.e., s. 59

⁹¹ . E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 11. Baskı, Bursa 2011, s. 45.

⁹² Bilge Umar da, Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi, Cilt 1, İzmir 1982, s. 30’da : “MÖ. 2. Binyılda Anadolu’da büyük bir uygarlık yaratan Hitit halkı, oluşumunu burada tamamlamış, karma kökenli bir halktır. Hatta bir bakıma halklar topluluğudur” demek suretiyle bizim görüşümüzü, bir dereceye kadar desteklemektedir.

kavimlerle karışıp kaynaşarak, karma kökenli bir kavmin ve dolayısıyla karmaşık özelliklere sahip bir medeniyetin doğmasını mümkün kılmışlardır.⁹³

Yeri gelmişken, “Hitit” adının kökeni⁹⁴ hakkında da bir şeyler söylemek gerektiği kanaatindeyiz. Hitit kavminin adı, özellikle de Geç Hitit Şehir Devletleri zamanındaki (M.Ö.1200-700) Hitit kavminin adı, İsrailoğulları’nın kutsal kitabı olan ve Eskiçağ tarihinin klasik kaynaklarından biri olarak kabul edilen Tevrat’ta “**ht halkı**” olarak geçer. “**Ht**” kelimesi aslında, **Hatti** adının İbraniceleştirilmiş biçimi olup, Sami dillerde sesli harf (vokal) bulunmadığından, bu kavmin ismi için yalnız **ht** harfleri kullanılmıştı. Asur vesikalarında bu kavim ve ülkesi “**Heta**” olarak geçerken, Mısır hiyeroglif yazısında da, bu yazıda da vokaller bulunmadığından, **ht** değeri taşıyan hiyeroglif işareti kullanılır.⁹⁵

Doğrusunu söylemek gerekirse, bizim Hititler adını verdiğimiz kavim, hiçbir zaman Hitit adını benimsememiş, kendilerini Anadolu’nun MÖ. 3. Binyıldaki sahipleri gibi “**Hattiler**” diye isimlendirilmiş, oturdukları topraklara da “**Hatti Ülkesi**” adını vermiştir. Gerçekten, Hitit krallarından III. Hattuşili’nin (MÖ. 1281-1250) müdafaanamesinde⁹⁶ geçen: “LUGAL. GAL LUGAL. KUR URU Ha-at-ti (BÜYÜK KRAL; HATTİ ŞEHİRİ MEMLEKETİ KRALI)” ibaresi, bunun en güzel örneklerinden birini teşkil eder.⁹⁷

Şu anda kullanmakta olduğumuz “**Hitit**” tabiri ise, Tevrat, Batı dillerine çevrilirken, Almancaya çeviri yapan Martin Luther, “**ht**” olarak gösterilen kelimeyi **Hethitler** diye; İngilizce ve Fransızca’ya çevirenler ise **Hititler** diye okuyup almışlardır. Hititler dediğimiz kavim, binlerce yıl öncesinin Hellenleri için bile, tarihin

⁹³ E. Memiş, a.g.e., s. 46.

⁹⁴ “Hitit” adının kökeni hakkında bilgi edinmek için bkz: C.W. Ceram, Tanrıların Vatanı Anadolu, Çeviren: E. Nermi Erendor, Remzi Kitabevi Yayını, 2. Baskı, İstanbul 1984, s. 26-28.

⁹⁵ Bilge Umar, Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi, 1. Cilt, İzmir 1982, s.31.

⁹⁶ KBo III, 6.

⁹⁷ E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 11. Baskı, Bursa 2011, s. 47.

karanlığına gömülmüş bir kavimdi. Bu yüzden, Tevrat'ın Kitabı Mukaddes Şirketi tarafından gerçekleştirilen 1976 yılındaki çevirisinde de aynı hatalar, bu defa daha değişik biçimlerde tekrarlanmış ve sözünü ettiğimiz kavim, bazen **Hititler** bazen de **Het oğulları** diye isimlendirilmiştir.⁹⁸

19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başlarında Türkiye aydınları arasında en yaygın yabancı dil Fransızca olduğundan, o uydurma adlar içinde, Fransızların kullandığı ad, onların söyleyiş biçimiyle, **"Hititler"** diye Türkçe'ye de geçmiştir.⁹⁹

Netice olarak şunu söylemek mümkündür ki, Hitit adı, binlerce yıl sonra, yanlış okuma yüzünden uydurulmuş bir isimdir. Her ne kadar, Hatti ülkesinin eski sahibi olan Hatti halkı ile MÖ. 2. Binyılda Anadolu'ya hâkim olan halkı karıştırmamak için, bu egemen halka "Hititler" denilmesinin yararı varsa da, kendisini ısrarla "Hattiler" diye tanıtan bir halka, **"Hayır, sen Hattili değilsin, ben senin adını Hititli olarak değiştirdim"** demek, son derece yersiz ve yanlıştır.¹⁰⁰ Ancak itiraf etmek zorundayız ki, bazı yanlışları düzeltmek o kadar da kolay olmuyor. "Hitit" adının da uydurma bir isim olduğunu, gerçekte, bu kavmin kendisini bu isimle anmadığını söylesek bile, boşa nefes tüketmiş olacağız. Bu yüzden ki, yanlış olduğunu bile bile, biz de MÖ.2. Binyıl Anadolu'sunun bu egemen halkını "Hititler" olarak tanıtacağız.

Bu bilgileri aktardıktan sonra, Hitit siyasi tarihine de kısaca göz gezdirmek istiyoruz.

⁹⁸ Örneğin, tanrı peygamberi İbrahim'in gömüldüğü yeri anlatan bölümde (Tevrat, Tekvin XXV, 9-10): "Çoğulları İshak ve İsmail onu Mamre karşısında olan Makpela mağarasına, Hitti Tsohar oğlu Efron'un tozasına, İbrahim'in Het oğullarından satın aldığı tarlaya gömdüler" denilmektedir.

⁹⁹ Bilgi Umar, *İlkaçda Türkiye Halkı*, İnkilap Kitabevi Yayını, İstanbul 1999, s. 33.

¹⁰⁰ F. Momuş, *İlkaç Türkiye Tarihi*, 11. Baskı, Bursa 2011, s.48.

Yeni buluntuların ışığında MÖ. 1970-1750 yılları arasına tarihlenen Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda,¹⁰¹ neredeyse Anadolu'nun önem arzeden her şehrinde Asurlu tüccarlar vardır. Bunlar, ticaret yapmak amacıyla yüzlerce kilometre yolu kat ederek Mezopotamya'nın Asur şehrinde Anadolu'ya gelmişler ve Anadolu şehirlerinin dış kısmına "**Karum**" ya da "**Vabartum**" denilen alışveriş merkezleri kurmuşlardır. Başta bakır ve gümüş madenleri ile keçi kılı, tiftik ve yün olmak üzere, Anadolu'nun muhtelif zenginliklerini Asur'a taşıyan, karşılığında da Anadolu halkına kumaş ve kalay satan Asurlu tüccarların güvenliğini o dönemdeki şehir beyleri sağlıyordu. Güven içinde ve olumlu şartlar altında gerçekleştirilen bu ticaretin karşılığı olarak, Asurlu tüccarlar, Anadolu'daki şehir beylerine her yıl belli bir miktar vergi ödüyorlardı. 1893 yılından zamanımıza kadar uzanan süreçte yapılan arkeolojik kazılarda 25.000 kadar çivi yazılı tablet ele geçirilmiştir. Bu tabletlerin önemli bir kısmı, eski adı Kaniş/Kaneş olan Kültepe'de bulunmuştur. Asurlu tüccarların gerek kendi aralarında gerekse Anadolu halkıyla yaptıkları ticaretin belgeleri olan bu tabletler, Asur dilinde ve çivi yazısıyla yazılmışlardır. Önemli bir kısmı ticari içerikli olan bu tabletler, o dönem Anadolu'sunun sosyal, siyasal, ekonomik ve dini yaşantısı hakkında da önemli bilgiler aktarmaktadır.¹⁰²

Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın siyasal olaylarına doğrudan ışık tutan siyasi içerikli iki belgemiz daha vardır ki, bunlardan biri Boğazköy kazılarında bulunan Anitta Tablet¹⁰³, diğeri de Mama kralı Anum-Hirbi'nin Kaniş kralı Warşama'ya göndermiş olduğu

¹⁰¹ Asur Ticaret Kolonileri Çağı hakkında geniş bilgi edinmek için bkz: F. Kinal, Eski Anadolu Tarihi, TTK Yayını, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 61-66; E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 11. Baskı, Bursa 2011, s. 73-90.

¹⁰² E. Memiş, a.g.e., s. 74.

¹⁰³ Anitta Tablet'i'nin Türkçe tercümesi için bkz: Sedat Alp, Hitit Çağında Anadolu, Tübitak Yayını, Ankara 2001, s. 53-55.

mektuptur.¹⁰⁴ Bu mektup, 1956 yılında Kültepe’de yapılan kazılar sırasında bulunmuştur.

Gerek Anitta Tabletini gerekse Mama kralının Kaniş kralına göndermiş olduğu mektup, özellikle Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nın son evresinde Anadolu’daki şehir devletleri arasında yaşanan amansız mücadeleyi bütün çıplaklığı ile gözler önüne sererler.

Bu devirde yaşayan belli başlı şehir devletleri; başta Kaniş Krallığı olmak üzere, Hattuş, Zalpa, Kuşşara, Mama, Tamniya, Waşşaniya ve Puruşhanda krallıkları idi.¹⁰⁵ Bu krallıklardan Hattuş, Kaniş ve Puruşhanda’nın mevcudiyetlerini Akkadlar çağından beri biliyoruz. Çünkü Akkad Devleti’nin kurucusu Sargon, Puruşhanda şehrindeki tüccarların isteği üzerine Anadolu topraklarına girerek, bu kentte oturan Akkadlı tüccarların sorunlarını çözmüş ve Puruşhanda kralına da gözdağı vermişti. Sargon’un torunu Naram-Sin ise Hatti (Hattuş) kralı Pampa’nın önderliğinde ayaklanan 17 Anadolu kralını yenilgiye uğratmıştı. Demek oluyor ki, daha MÖ. 3. Binyılın son çeyreğine ait Akkad vesikalarından tanıdığımız Anadolu’daki şehir devletleri sistemi, varlığını, MÖ. 2. Binyılın ilk çeyreğinde de aynen devam ettiriyordu. Bir başka ifadeyle onlar, merkezi anlamda büyük bir devlet kurma aşamasına henüz ulaşamamışlardı. Fakat Koloni Devri’nin sonlarına doğru, bu amaç da gerçekleştirilecektir. Gerçekten, yukarıda isimleri zikredilen ve Koloni Çağı’nda yaşadıkları ifade edilen kent devletlerinden biri, Kuşşara Krallığı, öteki şehir devletlerini teker teker yenerek, Anadolu tarihinde, belki de ilk defa olarak siyasi birliği sağlamayı başarmıştı. Bu birliği sağlayan Kuşşara kralı Anitta (MÖ. ca. 1750’ler), büyük bir ileri görüşlülük göstererek, Anadolu’yu

¹⁰⁴ Söz konusu mektup için bkz: Kemal Balkan, Mektup : Mama Kralı Anum- Hirbi’nin Kaniş Kralı Warşama’ya Gönderdiği Mektup, TTK Yayını, Ankara 1957.

¹⁰⁵ E. Memiş, Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Bursa 2012, s.116.

sömüren Asurlu tüccarları memleketten kovmuş ve böylelikle Anadolu'da Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na son vermiştir.¹⁰⁶

MÖ.1700'lerde kurulduğu anlaşılan ve Hattuşaş'ı kendilerine başkent yapan Hitit Devleti kralları,¹⁰⁷ bırakmış oldukları vesikalarda, kendilerini soy bakımından Kuşşara krallarına dayandırmakta idiler. O halde, Kuşşara kent devletinin, bizim bilebildiğimiz üç kralını, Pithana, Anitta ve Peruva'yı, Hitit krallarının ataları olarak kabul edebiliriz.

Eski Hitit Devleti krallarından I. Hattuşili ve I. Murşili, son derece yetenekli krallar olup, fetihlerle devletin sınırlarını genişletmişlerdir. Mari ve Yamhat krallıklarının siyasi varlığına son veren, ardından da MÖ. 1550 yılında Babil'i fethederek Eski Babil Devleti'nin yıkılmasına neden olan I. Murşili'nin, başkent Hattuşaş'a döndükten sonra bir saray komplosuna kurban giderek öldürülmesi, Hitit Devleti'nin zorlu bir sürece girmesine yol açmıştır. Gerçekten I. Murşili'nin katledilmesinden Telepinuş'un tahta geçmesine kadar uzanan yaklaşık elli yıllık zaman dilimi, Hitit Devleti'nin taht kavgaları ile çalkalandığı bir kriz dönemidir.¹⁰⁸ Bu devirde iş başına gelen Hantili, Zidanza, Ammunaş ve Huzzia adlı krallar zamanında hem içerde yaşanan taht kavgaları hem de başta Hurriiler olmak üzere dış düşmanların başlattığı amansız saldırılar, Hitit Devleti'ni iyice zora sokmuş, Kuzey Suriye üzerindeki Hitit denetimi ortadan kalkmış, fethedilen toprakların önemli bir kısmı kaybedilmiştir. MÖ. 1500'lerde iktidara gelen Telepinuş, yazdırmış

¹⁰⁶ E. Memiş, a.g.e., s. 117.

¹⁰⁷ Eğer Kuşşara krallarını Hititlerin ataları olarak kabul edersek, bu durumda Hattuşaş kentinin onların üçüncü başkenti olduğunu kabul etmemiz gerekir. İlk başkent Kuşşara'dır. Anitta, Kaniş'i zapt edince, başkentini buraya taşımıştır. Kuşşaralı adamların soyundan geldiklerini iddia eden Hititler ise Hattuşaş'ı başkent yapmışlar, daha doğrusu, başkentlerini Kaniş (Neşa)'den Hattuşaş'a taşımışlardır.

¹⁰⁸ Hitit tarihinde I. Murşili'nin öldürülmesinden Telepinuş'un iktidarına kadar geçen döneme (MÖ. 1550-1500) "Gasip Krallar Devri" adı verilir. Hitit Devleti için tam anlamıyla bir "Fetret Devri" olan Gasip Krallar Devri hakkında geniş bilgi edinmek için bkz: E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 11. Baskı, Bursa 2011, s. 96-99; E. Memiş, "Hitit Siyasi Tarihinde Taht Mücadeleleri" S.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 1, Konya 1987, s. 113-117.

olduğu yeni bir anayasa (Telepinuş Fermanı)¹⁰⁹ ile taht kavgalarına son vermiş, uçuruma yuvarlanmakta olan devleti derleyip, toparlamıştır.

MÖ. 15. yüzyılın son çeyreğinde (MÖ. 1425'ler), Hitit Devleti'nin başında yetenekli bir kral vardır. Bu kral, Yeni Hitit Devleti'nin kurucusu olarak kabul edilen II. Tuthalya'dır.¹¹⁰ II. Tuthalya zamanında Anadolu'da yaşayan muhtelif şehir devletlerinin isyanları bastırılmış, Kuzey Suriye üzerinde yeniden denetim sağlanmış, Hitit Devleti, zamanın büyük devletleri olan Mısır ve Mitanni krallıkları ile boy ölçüşür duruma gelmiştir. Ancak II. Tuthalya'dan sonra iktidara gelen I. Arnuvanda zamanında, dış saldırılar ve özellikle Karadeniz Bölgesi'nde kabileler halinde yaşayan Gaşka¹¹¹ kavimlerinin saldırıları yüzünden Hitit Devleti iyice yıpranmış, Kuzey Suriye egemenliği de Mitanni Devleti'ne kaptırılmıştır.

I. Arnuvanda'dan sonra tahta geçen oğlu Tuhkanti-Tuthalya zamanında da değişen bir şey yoktur. Gaşka saldırıları bütün hızıyla devam etmektedir. Bu kriz ortamında tüm devlet ileri gelenlerinin ve komutanların desteğini arkasına alan I. Şuppiluliuma, Tuhkanti-Tuthalya'yı bertaraf ederek Hitit tahtının yeni sahibi olur. MÖ. 1380-1335 yılları arasında hüküm süren I. Şuppiluliuma,¹¹² Anadolu'daki bütün ayaklanmalara son verdiği gibi, Mitanni Devleti'ni de ortadan kaldırmış ve Hitit Devleti'ni imparatorluk haline getirmiştir. Şuppiluliuma'nın son dönemlerinde

¹⁰⁹Telepinuş Fermanı hakkında bilgi edinmek için bkz: F. Kinal, Eski Anadolu Tarihi, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 90-92; Telepinuş Fermanı'nın Türkçe tercümesi için bkz: S. Alp, Hitit Çağında Anadolu, Tübitak Yayını, Ankara 2001, s. 59-64.

¹¹⁰ II. Tuthalya'nın icraatları hakkında bilgi edinmek için bkz: E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 11. Baskı, Bursa 2011, s. 102-106.

¹¹¹ Gaşkalar hakkında bilgi edinmek için bkz: E. Von Schuler, Die Kaskaer, Berlin 1965; E. Memiş, a.g.e., s. 50-62.

¹¹² I. Şuppiluliuma dönemi için bkz: F. Kinal, Eski Anadolu Tarihi, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 98-106; E. Memiş, a.g.e., s. 106-116.

Anadolu'da baş gösteren veba salgını,¹¹³ Anadolu halkını kasıp kavurmuştur. Şuppiluliuma'nın en küçük oğlu II. Murşili tarafından yazdırılan veba duaları metinlerinde hem Şuppiluliuma'nın hem de onun yerine geçen büyük oğlu II. Arnuvanda'nın vebadan öldükleri ifade edilmektedir. II. Murşili'nin iktidarı döneminde de bu salgın hastalık bir süre daha devam etmiştir. Ancak anlaşıldığı kadarıyla "Hatti Ülkesi insanları" bu salgından büyük zarar görmüş, halkın yarısından fazlası hayatını kaybetmiştir. Bununla birlikte, babasının ve ağabeyi II. Arnuvanda'nın ölmeleri üzerine Hitit tahtına geçmek zorunda kalan II. Murşili, genç yaşına rağmen, çıktığı bütün seferleri galibiyetle neticelendirmiş, Anadolu'daki vasaal devletleri tekrardan itaat altına almıştır.¹¹⁴

II. Murşili'den sonra Hitit tahtına çıkan oğlu II. Muvattali zamanının en önemli hadisesi, şüphesiz, Kuzey Suriye egemenliği yüzünden Mısır Devleti ile Hitit Devleti arasında cereyan eden Kadeş Meydan Muharebesi'dir.¹¹⁵ MÖ. 1296'da cereyan eden bu savaşın mutlak bir galibi yoktur. İki devlet arasında çatışmalar belli aralıklarla daha 16 yıl devam etmiştir. MÖ. 1280 yılında ise Hitit ve Mısır devletleri arasında eşit şartlara dayalı bir barış antlaşması yapılmıştır.¹¹⁶ Barışın mimarları, Hitit kralı III. Hattuşili ile Mısır firavunu II. Ramses'tir. İki devlet arasında gerçekleşen barış antlaşması, yaklaşık 50 yıl, Önasya dünyasına huzurlu bir ortam sağlamıştır. Fakat III. Hattuşili'den sonra tahta çıkan IV. Tuthalya

¹¹³ F. Kinal, a.g.e., s. 106; E. Memiş, a.g.e., s. 116.

¹¹⁴ II. Murşili dönemi hadiseleri hakkında bilgi edinmek için bkz: F. Kinal, a.g.e., s. 107-109; E. Memiş, a.g.e., s. 117-120; J. G. Macqueen, Hititler ve Hitit Çağında Anadolu, Çeviren: Esra Davutoğlu, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2001, s.51-52.

¹¹⁵ Kadeş Meydan Muharebesi için bkz: F. Kinal, a.g.e., s. 112-115; E. Memiş, a.g.e., s.123-125; J. G. Macqueen, a.g.e., s.52.

¹¹⁶ Hitit- Mısır Barış Antlaşması hakkında bilgi edinmek için bkz: E. Memiş, a.g.e., s. 129-130; E. Memiş, "Kadeş Barış Antlaşması" İsminin Doğruluğu Üzerine Farklı Bir Yaklaşım", Mısır- Hitit Ebedi Barış Antlaşması ve Eski Önasya'da Barış Sempozyumu, Erciyes Üniversitesi, Kapadokya Araştırmaları Merkezi Yayını, Nevşehir 2007, s. 15-27; ayrıca II. Ramses'in gönderdiği Mısır-Hitit Antlaşmasının Boğazköy'de bulunan Akkadça nüshasının Türkçeye çevirisi için bkz: S. Alp, Hitit Çağında Anadolu, Ankara 2001, s.115-124.

zamanında Arzava ülkelerinin isyanı, Gaşkalar'ın yoğun saldırıları, batıdan Ahhiyava Devleti'nin sürekli kuşkırtmaları ve Doğu'dan Asur'un Hitit topraklarına düzenlediği saldırılar Hitit Devleti'ni tam anlamıyla zora sokmuş, bu kralın oğulları III. Arnuvanda ve II. Šuppiluliuma zamanlarında cereyan ettiği anlaşılan Ege Göçleri ise hem Hitit Devleti'nin hem de Mitanni ve III. Babil (Kas) devletlerinin sonunu getirmiştir.¹¹⁷

Görülüyor ki, ister bir göç hareketi neticesine Anadolu'ya gelsinler isterse Anadolu'nun yerli kavimlerinden biri olsunlar, Hititler'in Anadolu medeniyetine yapmış oldukları katkı ve hizmetleri inkâr etmek mümkün değildir.

c) Hiksos Göçleri

“Hiksos”, “yabancı ülkelerin kralları/efendileri” anlamına gelen ve Mısır dilinde **“heqa khasut”** olarak telaffuz edilen kelimenin Grekçesi'dir. MÖ. 3. yüzyılda Mısır'ın tarihini yazan rahip Manetho, “Hiksos” tabirini, XV. ve XVI. Sülale kralları için kullanmıştır.¹¹⁸ Ancak hemen belirtelim ki, bu tabir, Mısırlılar tarafından Filistin ve Suriye'deki muhtelif Asyalı kabile reisleri için de kullanılmıştır. Daha sonra kullanılan **“Çoban Krallar”** kavramı yanlıştır.¹¹⁹

Hiksoslar'ın kimliği ve anayurdu konusunda bugüne kadar değişik görüşler ortaya atılmıştır. Ancak ne yazık ki, henüz bu sorulara net bir cevap verilebilmiş değildir. Bu sorulara, belgelerin ışığında, biz de cevaplar arayacağız. Fakat daha önce Eski Yakın Doğu'nun Hiksoslar öncesindeki siyasal atmosferini gözden

¹¹⁷ E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 11. Baskı, Bursa 2011, s.167.

¹¹⁸ Ed. Piotr Bienkowski- Alan Millard, Dictionary of the Ancient Near East, London 2000, s.150; Battiscombe Gunn-Alan H. Gardiner, “New Renderings of Egyptian Texts” The Journal of Egyptian Archaeology, vol. 5, No.1, January, 1918, s. 38.

¹¹⁹ Morris L. Bierbrier, Historical Dictionary of Ancient Egypt, Second Edition, 2008 USA, s.98.

geçirmemizin, konuya bütünlük kazandırmak açısından, yararlı olacağını düşünüyoruz.

MÖ. 19. yüzyılda Mısır, Eski Yakınoğu'nun en kudretli devletiydi. Güneyde Aşağı Nubya Mısır kuvvetleri tarafından işgal edilmişti. Sudan ile yapılan ticarî ilişkiler de en parlak dönemini yaşıyordu. Doğrusunu söylemek gerekirse, bu güney eyaletlerinden Mısır'a büyük miktarlarda altın ve diğer kıymetli mallar geliyordu. Bu siyasi ve ticarî kudret, Mısır'ın kuzeyde de üstün bir rol oynamasını mümkün kılmişti. Gerçekten, Suriye'deki Biblos prensleri firavunun vasalları olmuşlardı. Muhtemeldir ki, Ugarit (Ras Şamra) gibi diğer Suriye şehirleri de siyasi olarak Mısır'a bağlı idiler.¹²⁰

XII. Sülalenin çöküşünden sonra (MÖ. 1788), kısa bir süre için Mısır'ın birliği bozuldu. Bu kısa dönemde, bir kısım geçici krallar, kötü de olsa ülkeyi idare ettiler. Mısır çok geçmeden siyasi birliğine ve gücüne yeniden kavuştu. Bu geçici zafiyet dönemi Mısır'ın Yakın Doğu'daki siyasi konumunda herhangi bir değişikliğe yol açmadı.¹²¹

Mari arşivi vesikaları, MÖ. 18. yüzyıl ortalarındaki Yakın Doğu tarihine yeni bir ışık tutmuştur. Bu metinlerden öğrenildiğine göre, söz konusu dönemde, Asur kralı I. Şamsi-Adad¹²², Yukarı Mezopotamya'nın büyük bir kısmına hükmetmişti. Fakat onun ölümünden sonra Asur tahtına çıkan büyük oğlu İşme-Dagan, Asur'un siyasi gücünü muhafaza edemedi, üstelik Asur hâkimiyetindeki Mari kenti de yeniden bağımsızlığına kavuştu. Mari kralı Zimri-Lim'in memurlarından Itur-Aşdu'nun bir mektubunda bu dönemdeki siyasi durum açıkça gözler önüne serilmektedir: **"Kendisini tek başına güçlü hisseden hiçbir kral yok. On**

¹²⁰ T. Save – Söderbergh, "The Hyksos Rule in Egypt" The Journal of Egyptian Archaeology, vol. 37 (Dec, 1951) s.53; F.A. Claude Schaeffer, Ugaritica I, Paris 1968, s.20 vd.

¹²¹ T. Save – Söderbergh, a.g.m., s.53.

¹²² I. Şamsi-Adad'ın kimliği ve faaliyetleri hakkında bilgi edinmek için bkz: E. Memiş, Eskiçağda Mezopotamya, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Bursa 2012, s. 205-209.

ya da on beş kral Babilli Hammurabi'yi izliyor, Larsalı Rim-Sin'e bağlı kralların sayısı da Hammurabi'yi izleyenler kadar. Eşnunnalı İbal-pi-el'in takipçisi olan kral sayısı da on beş civarında. Qatnalı Yamut-pi-el'in arkasında da on, on beş kadar kral var. Yamhadlı Yarim-Lim'in arkasında ise yirmi kral var.”¹²³

Ancak hemen belirtelim ki, yukarıdaki mektupta sözü edilen küçük şehir devletleri arasındaki bu güç dengesi fazla uzun sürmedi. Babilli Hammurabi, Larsa'yı ve Mari'yi mağlup etti ve muhtemelen kısa bir süre için Asur'u da yönetti. Fakat çok geçmeden doğudaki dağlardan savaşçı bir kavim Mezopotamya'ya indi. **Kaslar** adıyla anılan bu halk, Babilonya'nın doğu kesimine yerleşerek kendi idaresini tesis etti.¹²⁴

Asur bölgesini ise Hurriler ele geçirdiler. Yamhad'ın başşehri Alalakh, muhtemelen Hurriler tarafından yağmalandı. Suriye'de de ister istemez doğudan gelen bu etnik hareketler yüzünden genel bir kargaşa yaşandı.¹²⁵

Bu zaman diliminde Mısır'da neler olmuştu? Doğrusunu söylemek gerekirse, XIII. Sülale firavunları olan ve ardarda iktidara gelen Neferhotep ve Sebekhotep biraderlerden sonra, Mısır Devleti'nin gücü giderek azalmıştı. Daha sonraki kral listeleri ve çağdaş abideler, geçici olarak idareyi ele alan birtakım krallardan söz ederler. Anlaşıldığı kadarıyla Mısır tekrardan bir anarşi dönemine girmişti ve “birileri tarafından hiç zahmet çekmeden toplanabilecek olgun bir meyve konumuna düşmüştü.”¹²⁶ Bu

¹²³ Bill T. Arnold, Who were the Babylonians? Leiden 2005, s.43; Horst Klengel, Kral Hammurabi ve Babil Günlüğü, çeviren: Nesrin Oral, Telos Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 57; Dossin, Syria, 19, s. 117 vd.; E. Memiş- C. Bülbül, Amurrular (Araplar'ın En Eski Ataları), Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayını, Elazığ 2012, s. 59.

¹²⁴ T.Save- Söderbergh, a.g.m., s.54; E.Memiş, Eskiçağda Mezopotamya, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Bursa 2012, s.134.

¹²⁵ Sidney Smith, Alalakh and Chronology, London 1940, s.35.

¹²⁶ T.Save-Söderbergh, "The Hyksos Rule in Egypt", The Journal of Egyptian Archaeology, vol. 37 (Dec. 1951), s.55.

dönemde, muhtemelen Suriye'deki kargaşanın bir sonucu olarak Asyalılar Delta'ya sızmışlar ve çok geçmeden orada kontrolü ellerine geçirmişlerdi. Manetho, bu yabancılara "Hiksoslar" der.¹²⁷ Torino Papirüsü'ndeki kral listesinde zikredilen Hiksos kral isimleri de kesinlikle Asyetik karakterdedir.¹²⁸ Hiksoslar'ın Mısır'da gerçek anlamda kontrolü ele geçirmeleri, MÖ. 1680'lere tekabül eder. Onlar, Delta bölgesini XIV. Sülale zamanında ele geçirmişlerdir. XV. ve XVI. Sülaleleri Hiksoslar kurmuşlardır. Mısır'da Hiksos egemenliği yaklaşık bir asır sürecek ve onlar MÖ. 1580'lere doğru, Mısır'ın yerli sülaleleri tarafından Mısır'dan kovulacaklardır.

Hiksoslar'ın iktidarı nasıl ele geçirdiklerini anlatan yegâne kaynak, Manetho'nun yazmış olduğu "**Aegyptica**" isimli Mısır tarihidir. Manetho bu eseri, hiyeroglif yazıyla yazılmış kaynaklara dayanarak meydana getirmiştir. Ancak bu eser günümüzde mevcut değildir. Yalnız bazı parçaları MS. 1. yüzyılda yaşamış olan Yahudi tarihçisi Josef tarafından nakledilmiştir. Ancak unutmamak gerekir ki, Manetho, Hiksos istilasından yaklaşık 1400 yıl sonra yaşamıştır. Dolayısıyla aktardığı hadisenin bizzat tanığı değildir. O yüzden, anlatılanları iyi irdelemek lâzımdır. Bununla beraber, bu tür vesikalardan yine de birtakım ipuçları elde edilebilir. Aslına bakılacak olursa, Hiksoslar'dan bahseden bütün geç dönem kaynaklarının tipik bir özelliği vardır ki, yabancılara karşı kuvvetli bir düşmanlık propagandası ile doludurlar. Bu yüzden Manetho'nun tarihinin de geç dönemde yazılmış bir kaynak olduğu ve içinde yabancılara karşı düşmanca ifadelerin yer aldığı akıldan çıkarılmamalıdır. Nitekim Yahudi tarihçisi Josef, Hiksoslar hakkında, Manetho'ya dayanarak şunları söyler: "Timaïos adlı kralın iktidarı zamanında bilinmedik bir sebep yüzünden tanrının gazabına uğradık ve beklenmedik bir şekilde Doğu bölgelerinden

¹²⁷ A.Afetinan, Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti, TTK Yayını, 2. Baskı, Ankara 1987, s.89.

¹²⁸ A.T. Olmstead, "Near-East Problems in the Second Pre-Christian Millenium", The Journal of Egyption Archaeology, vol. 8, No.3/4, (Oct.,1922), s. 225; T.Save- Söderbergh, a.g.m., s.55.

gelen yabancı bir ırkın istilâcıları **zafır** kazanmak inancıyla memleketimize karşı yürüdüler. Onlar, herhangi bir çatışmaya girmeksizin kolayca **ülkemizi** ele geçirdiler; memleketin yöneticilerini alaşağı ettiler (**iktidardan devirdiler**). Daha sonra onlar şehirlerimizi acımasızca yakıp yıktılar, **tanrıların** mabetlerini yerle bir ettiler, tüm yerli halka kötü **muamele** ettiler; bir kısmını katlederken, kadın ve çocuk ayırımı yapmadan diğerlerini de köle yaptılar. Nihayet onlar içlerinden birini kendilerine kral yaptılar ki, onun adı Salitis idi. O, Memfis'te oturdu. **Aşağı** ve Yukarı Mısır'dan vergi aldı ve daima en **avantajlı** yerlere **gamizonlar** kurdu.”¹²⁹

Manetho daha sonra Salitis'in Doğu Delta'daki Avaris'te bir kale inşa ettiğini bize **aktarmaktadır**. Bu kraldan sonra Bnon, Apakhnan, Apofis, Iannas ve Assis adlı **krallar** ve onların halefleri iktidar olmuşlardır.

Josef, Manetho'ya dayanarak; “Bu krallar ve halefleri 511 yıl Mısır'ın efendileri oldular. Sonra Theb'deki ve diğer yörelerdeki Mısır prensleri bu “çoban krallara” karşı **çetin** bir mücadeleye girişerek Mısır'ı kurtardılar” demektedir.¹³⁰

Tarihçi Josef'in Manetho'dan özetleyerek aktardığı bilgiler, diğer vesikaların verdiği bilgilerle az çok örtüşmektedir. Ancak bu vesikaların hemen hepsi sonradan kaleme alınmışlardır. Bir başka ifadeyle, hiyeroglif yazıyla yazılmış vesikalarda Hiksos istilâsına ilişkin bilgilere rastlanmaz. Bununla birlikte, XVIII. Sülale ile başlayan Yeni İmparatorluk Devri vesikalarında bu felâkete ilişkin imalarda bulunulmuştur. Örneğin firavun I. Tutmosis'in “Mısırlıları korkudan ve felâketten kurtardığı” hatırlatılır. Adı geçen firavunun kızı kraliçe Haçepsut da, “Asyalıların Delta'da tahrip ettiği mabetleri tamir ettirmekle öğünmektedir.”¹³¹

¹²⁹ T.Save- Söderbergh, a.g.m., s.56; A.Afetinan, a.g.e., s.91.

¹³⁰ A.Afetinan, a.g.e., s.91-92; T.Save- Söderbergh, a.g.m., s.56.

¹³¹ A.Afetinan, a.g.e., s. 92.

Ancak burada bazı hususlara dikkat çekmemiz gerekmektedir. Bunlardan birincisi, Manetho'nun Hiksos kralları için verdiği 511 yıllık iktidar süresidir. Hiksoslar'ın Mısır'a küçük gruplar halinde sızmaya başladığı¹³² MÖ. 18. yüzyıl ortalarını bu istilacıların Mısır'daki tarihlerinin başlangıcı olarak kabul etsek bile, bunların Mısır tarihindeki serüvenleri için en fazla 200 yıllık bir süre verilebilir. Kaldı ki, bu bile imkânsızdır. Çünkü onlar, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, MÖ. 1680'lerden itibaren Mısır'ı gerçek anlamda kontrolleri altına almışlar ve yaklaşık 100 yıllık bir iktidar döneminden sonra da, MÖ. 1580'lere doğru Mısır'ı terk etmek zorunda kalmışlardır. İkinci bir husus da, Manetho'nun "Hiksos" kelimesini izah etme biçimidir. Manetho, "**Hiksos**" kelimesini "**Hik**" ve "**sos**" olmak üzere ikiye ayırmakta, "**Hik**" kelimesinin mukaddes dilde "**kral**", "**sos**" kelimesinin de halk dilinde "**çoban**" anlamına geldiğini söyleyerek, bu iki kelimenin yanyana gelmesiyle ortaya çıkan "**Hiksos**" kelimesinin "**Çoban Krallar**" anlamına geldiğini ifade etmektedir. İlk bakışta Manetho'nun izah tarzı doğru gibi görünmektedir. Çünkü eğer Mısır'ı istilâ eden bu Asyalı halk, çiftçi değil de hayvancı bir topluluksa onlara "**çoban**" denilmesinin hiçbir sakıncası yoktur. Fakat Mısır dilinde "**Hiksos**" kelimesinin yazılışı "**heqa khasut**" olduğundan ve bu kelimenin ikinci kısmını oluşturan "**khasut**" "**yabancı memleket**" anlamına geldiğinden, günümüz bilim adamları bu birleşik kelimeyi, "**yabacı ülkenin kralı/kralları**" olarak izah etmek gerektiğine vurgu yapmışlardır. Ayrıca şunu da belirtelim ki, Hiksos kralları, **Heqa-Khasut**'u bir çeşit kraliyet unvanı olarak da kullanmışlardır.

¹³² "Heka Khasut" kelimesi, XII. Sülâlenin başlangıcına kadar geriye giden bir dönemde Filistin ve Suriye'de yaşayan şeyhler için kullanılmış mutlak bir terim gibi görünmektedir. Örneğin, 37 Asyalı ile birlikte ürünlerini Mısır'a getiren böyle bir şeyh, Beni Hasan'daki bir mezar taşı üzerinde tasvir edilmektedir. Bu tasvirin yanında yer alan kitabe de o, yabancı bir ülke olan Abisai'nin kralı olarak adlandırılır. Bu resim XIII. Sülâlenin sonlarına doğru Delta'ya sızan Asyenik gruplar hakkında bir fikir sahibi olmamıza katkıda bulunabilir (Bkz: T.Save- Söderbergh, a.g.m, s.56).

Manetho'nun anlatımına göre, Hiksos yönetimi Mısır'da sadece siyasi liderlerin bir değişimi olarak anlaşılmalıdır. Bu değişim, kalabalık ve baskın bir etnik unsurun kitlesel bir istilâsı şeklinde algılanmamalıdır. Ancak Manetho'nun bu görüşü, Hiksoslu istilâcılarının Mısır ülkesini toza dumana kattıklarını anlatan yukarıdaki ifadeleriyle çelişmektedir. Bize göre Hiksoslar, sayısal olarak kalabalık olmasalar bile, uyguladıkları harp taktiği ve kullandıkları harp silahları ile Mısırlıların gözünü epeyce korkutmuş ve ülkeyi teslim almışlardır.

Mısır'da Hiksoslar devrinden kalma pek çok mezar vardır. Fakat bu mezarların hiç birinde kuzeyden gelen yabancı bir halkın istilâsına işaret sayılabilecek açık bir delil yoktur. Gömü âdetlerinde de hiçbir yerde ani bir değişikliğe rastlanmamıştır. Yalnızca Tel el-Yahudiyah, Abuşir el-Melek, Kaw, Sedment ve Deshashah'taki sınırlı sayıda mezar Hiksoslar'a mal edilmiştir. Fakat bu atıf bile kesin değildir. Bununla birlikte, hiç olmazsa Abuşir el-Melek'teki mezarlar Hiksos devrinin geç safhasına ait olsalar gerektir.¹³³

Aslına bakılacak olursa, çok sayıda arkeolojik obje ve benzeri şeyler sıklıkla Hiksoslar'a mal edilmiştir. Bu malzemedan Hiksos halkının medeniyeti, onların anayurdu ve etnik yapılarına ilişkin sonuçlar da çıkarılmıştır.

Arkeologlar, "Tel el-Yahudiyah kabı" olarak adlandırılan seramiğin Hiksos ürünü olarak dikkate alınması gerektiğini öne sürerler. Amerikan bilim adamı Engberg ise, bu kapların orada bulunmasının, adı geçen sitenin Hiksoslar tarafından işgal edildiğinin mutlak kanıtı olmadığı düşüncesindedir. Adı geçen bilim adamına göre, gömü âdetlerinde belirgin bir değişiklik yoksa, sadece belli bir tip seramiğin mevcudiyetinden yola çıkarak etnik hareketleri tespit etmeye çalışmak son derece tehlikeli ve sağlıksız

¹³³ T.Save-Söderbergh, "The Hyksos Rule in Egypt", The Journal of Egyptian Archaeology, vol.37, (Dec., 1951), s.57.

bir yöntemdir. Ayrıca, pek çok kez ispat edilmiştir ki, arkeolojik malzemede görülen değişiklikler ticaretle de bağlantılı olabilir.¹³⁴

Hiksoslar'ın Asya kökenli bir kavim olan Hurriiler'le akraba oldukları, ancak Suriye ve Filistin yoluyla güneye yapmış oldukları akınlar sonucunda Samilerle karışmış olabilecekleri sanılmaktadır.¹³⁵

Hiksoslar'ın Babil'den Girit'e kadar uzanan bir dünya devleti kurdukları ileri sürülüyorsa da, bu görüşü şüpheyile karşılamak gerekir. Çünkü Hiksos krallarının egemenlik sahası Aşağı Mısır'la sınırlı kalmıştır. Yukarı Mısır'a ise hiçbir zaman egemen olamamışlardır. Hiksosların sonunu getirenler de zaten egemenlik kuramadıkları Yukarı Mısır'ın kralları olmuştur.

Hiksoslar'ın Mısır'a getirdikleri yeniliklere gelince, bunların başında savaş araçları gelmektedir. Gerçekten, demir veya bronzdan yapılmış düz kılıç, eğri pala, kama, geniş ve uzun uçlu mızraklarla, iki tekerlekli harp arabaları, Hiksoslar'ın Mısır'a getirdiği yeniliklerin en başta gelenleri arasında sayılabilir. Özellikle atlı harp arabaları, daha önceleri Mısır'da bilinmiyordu. Hiksoslar'ın hızlı ve korkunç istilâsı işte bu harp arabalarıyla gerçekleştirilmişti. Demir madeninin bu kavim tarafından bilinmesi ve kullanılması dolayısıyla, onların Doğu veya Güney Anadolu'dan gelmiş olabilecekleri ileri sürülmüştür.¹³⁶

Hiksoslar'ın Yakın Doğu'ya at ve atlı harp arabası dışında, yeni bir kale (müstahkem mevki) tipini de tanıttıkları söylenir. Bunlar, içi su dolu hendeklerle çevrili, toprak duvarlı çok büyük karargâhlardır. Hatta bu tip savunmaların Hazar Denizi civarındakiler gibi büyük ovalarda uygulanan yegâne doğal savunma sistemleri olduğu da söylenmek suretiyle, Hiksoslar'ın

¹³⁴ T. Save- Söderbergh, a.g.m., s.57.

¹³⁵ E. Memiş, Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Bursa 2012, s.81.

¹³⁶ E. Memiş, a.g.e., s.82.

anayurdunun bu uzak diyarlarda aranması gerektiğine işaret edilmiştir.¹³⁷

Hiksos hâkimiyetine karşı, güneydeki Mısırlı prensler örgütlenerek XVII. Sülaleyi kurmuşlardır. Hiksos istilâsına son vererek, onları Mısır'dan kovanlar ise XVIII. Sülale firavunlarıdır.

Görülüyor ki, Hiksoslar'ın kökeni ve onların Mısır'a nereden geldikleri meselesi halâ çözülememiştir. Ancak demir madenini çok iyi tanımaları ve silah yapımında kullanmaları, atı ve atlı harp arabalarını Yakın Doğu dünyasına tanıtmaları ve bu harp silahı sayesinde girdikleri bölgeyi çabucak kontrolleri altına alma becerileri ve yukarıda sözünü ettiğimiz kale inşa etme tarzları, Hiksoslar'ın, atı çok iyi kullanan bozkır kavimleriyle bir bağlantıları olması gerektiğini akla getirmektedir.

d) Mitanni Göçleri

MÖ. 15. yüzyıl ortalarından itibaren Kuzey Suriye'de Habur vadisi civarında merkezlenen ve ilerleyen süreçte Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Irak bölgelerini de egemenlik sahasına dahil eden bir Mitanni Krallığı ile karşılaşılacaktır. Bu kavmin MÖ. 16. yüzyıl ortalarında Önsya dünyasına ani bir giriş yapığı ve ilk aşamada Anadolu'nun en eski kavimlerinden biri olan Huriler'in oturmakta oldukları bölgeleri istilâ ettiği anlaşılmaktadır. Son derece savaşçı bir kavim olan Mitannilerin bölgede kurdukları devlet, aslına bakılacak olursa, bir ortaklığa dayanmaktadır. Bu ortak yapımda yönetici eliti Hint-Avrupa kökenli Mitanniler, idare edilen geniş halk kitlelerini ise Asya kökenli Huriler oluşturmuşlardır. Mitanniler konusuna biraz sonra bütün ayrıntıları ile temas edeceğiz. Fakat daha önce bu güçlü krallığın

¹³⁷ T.Save- Söderbergh, a.g.m., s. 60; A.Afetinan ise, "Hiksoslar'ın, atı bu kadar mahirane bir şekilde kullanmaları, onların bozkırların atlı kavimlerine mensup olabileceklerine işaret eder" demektedir. Bu hususta bkz: A.Afetinan, Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti, TTK Yayını, 2. Baskı, Ankara 1987, s.94.

kurulmasında son derece önemli bir rol üstlenen Hurriiler'den söz etmemiz gerektiği kanaatindeyiz.

MÖ. 3. Binyılın son çeyreğinden itibaren, Eski Doğu dünyasının en eski yazılı kayıtlarında Hurriiler¹³⁸ adıyla anılan bir halk grubundan bahsedilmeye başlanır. Hurriilerin asıl anayurtlarının neresi olduğu sorusunun kesin bir cevabı yoktur. Bazı bilim adamları Transkafkasya'daki Kura-Aras bölgesini önerirken, diğer bir kısım bilim adamları da onların anayurdunun Doğu Anadolu olduğunu öne sürerler.¹³⁹ Fakat onların anayurdu neresi olursa olsun, hem yerleştikleri bölgelerde hem de temasa geldikleri bölgelerde siyasi, askeri ve kültürel bağlamda derin tesirler bırakmışlardır. Onların mütecaviz ve yayılmacı bir halk oldukları, Hurri isimlerinin ve Hurri kültür unsurlarının Kuzey Mezopotamya, Kuzey Suriye ve Doğu Anadolu'ya kadar uzanan geniş bir alana yayılması ile de tasdik edilmiştir. Ancak uzun bir süre sonra Hurriiler, Yakın Doğu'da önemli bir siyasi güç olma

¹³⁸ Hurriiler hakkında geniş bilgi edinmek için bkz: Adil Alpmann, "Hurriiler" A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi, sayı 25, Ankara 1981-1982, s.283-313; Afif Erzen, Doğu Anadolu ve Urartular, TTK Yayını, 2. Baskı, Ankara 1986, s.15-20; E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 11. Baskı, Bursa 2011, s.38-42.

¹³⁹ Eskiden Hurri kültürünün kökeninin Transkafkasya ve Kuzeybatı İran'da olduğu iddia ediliyordu. Dolayısıyla bu kültürün kuzeyden Doğu Anadolu Bölgesi'ne ve buradan da güneye, Kuzey Suriye'ye kadar indiği sonucu çıkarılıyordu. Ancak Transkafkasya ve Kuzeybatı İran'da yapılan kazılarda, en eski kültürün Kalkolitik devre ait olduğu ve bundan daha eskiye, yani neolitik devre gidemediği kesinlikle tespit edilmiştir. Buna karşılık Elazığ bölgesindeki höyüklerde yapılan arkeolojik kazılarda Kalkolitik devirden önceki Neolitik devir kültürünün mevcudiyeti kanıtlandığı gibi, Neolitik-Kalkolitik ve Tunç devri kültürleri arasındada hiçbir kopukluğun olmadığı anlaşılmıştır. Üstelik bu üç kültürün aynı karakter taşıdığı, dolayısıyla bu kültürlerin yaratıcılarının aynı kavim olduğu sonucuna varılmıştır. Prof. Dr. Kılıç Kökten'in Eşkini-Sefini'de bulunduğu paleolitik öncesine ait aletler, bu bölgedeki yaşamın paleolitik devir öncesine indiğine işaret ettiği gibi, Pulur ve Tepecik'te rastlanan Neolitik tabakalar, bölgenin kültür tarihini MÖ. 6000'lere kadar geriye götürmektedir. Kazılarda çıkan hububat çeşitleri ve ehli hayvan kalıntıları ise burada MÖ. 5000'lerden itibaren geniş çaplı bir tarım kültürünün varlığını ortaya koymaktadır. Prof. Dr. Afif Erzen'e göre, yukarıdaki bulgular şu sonucu ortaya çıkarmaktadır: Çok geniş coğrafi alana yayılan Erken Hurri kültürünün köklerinin Doğu Anadolu Bölgesi'nde olduğu ve böylece buradan güneyde Kuzey Suriye'ye, kuzeyde Transkafkasya'ya ve doğuda da Kuzeybatı İran içlerindeki Urmiye Gölü'ne kadar yayıldığı, bugün artık kesinlikle anlaşılmıştır (Afif Erzen, Doğu Anadolu ve Urartular, 2. Baskı, Ankara 1986, s.16-17). Afif Erzen, adı geçen eserinde (s.16) ayrıca Hurriiler'in konuştuğu Hurriice'nin de tıpkı Türkçe ve Sümerce gibi Ural-Altay dillerinden olduğunu vurgulamaktadır ki, bu, çok önemli bir tespittir. Zira bu durum, Hurriiler'in en eski Türk kavimlerinden biri olduğunu ve Anadolu'nun da en az 8000 (sekiz bin) yıldan beri Türk yurdu olduğunu kanıtlamaktadır.

hülyasından vazgeçmişlerdir, bununla birlikte Hurriler'in kültürel gelenekleri, nüfuz ettikleri bölgelerde etkili olmaya devam etmiştir.¹⁴⁰

Biz, Hurri devletlerinin mevcudiyetini, Akkad imparatorlarından Naram-Sin'in (MÖ.2270-2230) seferlerini anlatan ve MÖ. 23. yüzyıla tarihlenen bir vesikadan öğreniyoruz.¹⁴¹ Bu vesikada, Hurri kent devletleri, Akkad imparatorluğunun vasalları olarak gösterilir. Fakat Akkad hâkimiyeti kısa ömürlü olmuş, MÖ. 22. yüzyılın ortalarına doğru, bu büyük imparatorluk çökmüştü.¹⁴² Bu çöküşün yarattığı siyasi kargaşa ortamında, Hurrice konuşan halklar Mezopotamya'nın kuzey ve doğu kesimlerini işgal etmişler ve bölgede küçük birtakım beylikler kurmuşlardı. Bir asır veya belki biraz daha uzun bir süre, onlar herhangi bir dış müdahaleye maruz kalmamış görünürler – en azından III. Ur Sülalesi'nin (MÖ. 2060-1960) ilk yıllarına kadar, bu böyle devam eder. Sülalenin kurucusu Ur-Nammu (MÖ. 2060-2043), görünüşe göre, onlara karşı hiçbir harekette bulunmamıştı. Fakat Ur-Nammu'nun militan halefi Şulgi'nin (MÖ. 2043-1996) tahta çıkmasıyla durum değişmişti. Şulgi, krallığının kuzey ve doğu bölgelerine düzenlemiş olduğu bir dizi askerî sefer esnasında, oralarda yerleşmiş bulunan Hurri beyliklerine karşı da savaşmış ve onları yenilgiye uğratmıştı. Ayrıca o, çok sayıda insanı da savaş esiri olarak ele geçirmişti.

III. Ur Sülalesi'nin çöküşünden sonraki asırlarda, Hurriler hakkındaki bilgiler kıt ve bölük pörçüktür. Fakat MÖ. 16. yüzyılın ortalarına doğru Hurriler'in Anadolu'daki Hitit Krallığı ile çetin mücadelelere girdiğini Hitit çivi yazılı vesikalarından öğreniyoruz.

¹⁴⁰ Trevor Bryce, *Letters of the Great Kings of the Ancient Near East (The Royal Correspondence of the Late Bronze Age)*, London and New York, 2003, s.30.

¹⁴¹ Naram-Sin'in icraatları hakkında geniş bilgi edinmek için bkz: F.Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, A.Ü.D.T.C.F Yayını, Ankara 1983, s.79-80; K. Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 79-83; E. Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya*, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Bursa 2012, s.62-73.

¹⁴² Trevor Bryce, a.g.e., s.30.

Acaba Huriler Hitit topraklarına neden saldırmışlardı? Hitit kralları, bu saldırılar karşısında ne yapmışlardı? Huriler'in Hitit topraklarını istilâ etmesi hadisesi ile Mitanni göçleri arasında herhangi bir bağlantı var mıydı? Bu sorulara cevap verebilmek için, MÖ. 16. yüzyıl Hitit siyasi tarihinin iyi irdelenmesi gerekir.

Aslına bakılacak olursa, Hurilerle Hititler arasındaki düşmanlığın, Hitit kralı I. Hattuşili zamanına kadar geriye gittiğini, Hitit metinlerinden öğreniyoruz. Adı geçen Hitit kralına ait yıllıklarda, Arzava Ülkesi üzerine tertiplenen bir seferin, Hitit anayurdunun Hurri istilasına uğraması yüzünden yarım bırakıldığı bildirilmektedir. Bütün bunlar bir yana, Hurri saldırılarından cesaret alan vasal devletler ayaklanarak, Hitit tâbiyetinden ayrılmışlardı. Hitit kralı, Hurri saldırılarına misli ile karşılık vermiş ve hatta bu bağlamda Kuzey Suriye'deki önemli Hurri kentlerinden biri olan Urşu'yu muhasara ederek ele geçirmişti.¹⁴³ İki taraf arasındaki düşmanlık, Hattuşili'nin halefi I. Murşili döneminde tekrardan alevlenmişti. Gerçekten Murşili, Babil'i fethettikten¹⁴⁴ sonra ülkesine dönerken Hurri askerlerinin saldırısına maruz kalmış, fakat bu tehlike ucuz atlatılmıştı. Hititlerle Huriler arasındaki asıl mücadele, Babil fatihi Murşili'nin, eniştesi Hantili tarafından öldürülmesiyle başlayan ve yaklaşık 50 yıl süren "Gasıp Krallar Devri"nde¹⁴⁵ yaşanacaktır.

I. Murşili'nin ölümünden Telepinuş'un iktidarı ele geçirmesine kadar uzanan zaman dilimi (MÖ. ca. 1550-1500), Hitit Devleti'nin büyük iç sarsıntılar geçirdiği kanlı bir devirdir. Bu devirde hemen

¹⁴³ A.g.e., s.31.

¹⁴⁴ Orta Kronoloji taraftarları Babil'in Hitit Kralı I. Murşili tarafından fethedilmesi hadisesini MÖ. 1595'e tarihlerler. Kısa Kronoloji taraftarları ise bu hadisenin MÖ.1550 yılında gerçekleştiğini kabul ederler. Biz de çalışmalarımızda Kısa Kronoloji'yi tercih ediyoruz.

¹⁴⁵ Hitit siyasi tarihinde I.Murşili'nin katledilmesinden Telepinuş'un iktidarına kadar geçen ve Hitit tarihinin en kanlı devirlerinden biri olarak kabul edilen yaklaşık 50 yıllık (MÖ. ca. 1550-1500) zaman dilimine "Gasıp Krallar Devri" adı verilir. Bu devir hakkında geniş bilgi edinmek için bkz: E.Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 11. Baskı, Bursa 2011, s.96-99.

her kral, selefini öldürerek tahta geçmiştir.¹⁴⁶ Böyle bir durumdan dış düşmanların faydalanacağı muhakkaktı. Nitekim Hantili zamanında Hurri'lerin Anadolu'ya karşı yeniden hücumla geçtikleri görülür. Hantili'den bize kalan herhangi bir vesika yoktur, fakat Telepinuş Fermanı'nda¹⁴⁷ bu kralın icraatları hakkında kısaca bilgi verilmektedir. Bu vesikadan öğrenildiğine göre Hantili, ülke topraklarını güçlkle de olsa Hurri istilâsından kurtarmıştı. Fakat bu işi yaparken, görünüşe göre, karısı Harapşili ile iki oğlunun Hurri'ler'e esir düşmesini ve katledilmelerini önleyememişti.¹⁴⁸ Üstelik Kuzey Suriye'deki Karkamış ve Aşata kaleleri de Hurri'lerin eline geçmişti.¹⁴⁹

Hantili'den sonra iktidara gelen Zidanza zamanında da, Hurri istilâsı, bütün şiddeti ile devam etmiş olmalıdır. Çünkü Alalakh vesikalarından öğrendiğimize göre, bu sırada Halep şehri, "Hurri muhاریplerinin kralı Barratarna"¹⁵⁰ tarafından zaptedildiği gibi, Çukurova'da da Hurri'ler tarafından bir Kizzuvatna Krallığı kurulmuştu.¹⁵¹ Bu durum karşısında, Hitit kralı Zidanza, Kizzuvatna kralı Pallia ile barış yapmak zorunda kalmıştı.¹⁵² Bize öyle geliyor ki, Hitit kralı Zidanza'nın anlaşma yaptığı Pallia ile Alalakh kralı İdrimi'nin anlaşma yaptığı Kizzuvatna kralı Pillia aynı kişi idiler. Bu

¹⁴⁶ E.Memiş, "Hitit Siyasi Tarihinde Taht Mücadeleleri", S.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 1, Konya 1987, s.114.

¹⁴⁷ Telepinuş Fermanı hakkında bilgi edinmek için bkz: F. Kınal, Eski Anadolu Tarihi, 2. Baskı, Ankara 1987, s.90-91; E.Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 11. Baskı, Bursa 2011, s. 98-99; Telepinuş Fermanı'nın Türkçe Tercümesi için ayrıca bkz: S.Alp, Hitit Çağında Anadolu, Tübitak Yayını, İstanbul 2001, s.59-64; E.Memiş, a.g.e., s. 290-294.

¹⁴⁸ Trevor Bryce, Letters of the Great Kings of the Ancient Near East (The Royal Correspondence of the Late Bronze Age), London and New York, 2003, s.32.

¹⁴⁹ F.Kınal, "Eski Anadolu Tarihinde Bazı Değişmeler" Anma Kitabı, A.Ü.D.T.C.F. Yayını, Ankara 1974, s.415.

¹⁵⁰ Barratarna, Mitanni Devleti'nin ilk krallarından biri idi ve onun emri altında savaşanların önemli bir kısmı Hurri'lerden oluşuyordu. Bu yüzden ki, adı geçen krala, zaman zaman, "Hurri Muharıplerinin Kralı" da denilmiştir.

¹⁵¹ Sidney Smith, The Statue of İdrimi, London 1949, s.14. vd.

¹⁵² Alalakh Kralı İdrimi de Kizzuvatna Kralı Pillia ile mültecilerin iadesi hakkında bir antlaşma yapmıştı. Bu konuda bkz: D.J. Wieseınan, The Alalakh Tablets, London 1953, s.29, n.3; A.Goetze, JCS XI (1957), s.53'de Pallia ile Pillia'nın aynı şahıs olduğunu kabul eder. Buna karşılık Rowton, JNES 17 (1958), s.97,105, n.46'da bu aynıyeti reddeder.

münasebetler çerçevesinde şöyle bir çağdaşlık tablosu oluşturulabilir:

Hatti Ülkesi	Mitanni	Alalakh	Kizzuvatna
Zidanza	Barratama	İdrimi	Pallia (Pillia)

Zidanza'dan sonra iktidara gelen Ammunaş, Huzziaş ve Telepuniş dönemlerinde de içeride taht mücadeleleri bütün hızıyla devam ederken, Hurriiler de her zaman olduğu gibi saldırılarını sürdürüyorlardı. Nitekim kendi adıyla anılan fermanı çıkararak, taht mücadelelerine son veren Hitit kralı Telepinuş zamanında Kizzuvatna kralı İşputahşu ile yeni bir antlaşma yapılmıştı.¹⁵³

Daha önceleri Kuzey Mezopotamya, Kuzey Suriye ve Doğu Anadolu bölgelerinde oturan Hurriiler, Hitit memleketine (Hatti Ülkesi) karşı niçin saldırıya geçmişlerdi? Bize öyle geliyor ki, muhtemelen Zağros dağları üzerinden gerçekleştiği tahmin edilen Mitanni göçleri ile Anadolu toprakları üzerine düzenlenen Hurri saldırıları arasında organik bir bağ vardı. Çünkü Mitannilerin Hurri kavminin oturduğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile Kuzey Suriye topraklarına girmesi yüzünden bazı Hurri kabileleri Mitanni egemenliğini kabul edip, onların bir devlet kurmasına yardım ederken, Mitanni egemenliğini tanımayan diğer bir kısım Hurri kabileleri ise kendilerine yeni yurtlar bulmak amacıyla Hitit egemenliğindeki topraklara saldırmışlardı. Hurriilerin Hititler karşısında başarılı olamamaları için hiçbir sebep yoktu. Zira Hitit Devleti'nin taht kavgaları ile çalkalanması, yeni yurtlar arayan Hurriiler için bulunmaz bir fırsattı. Nitekim Hurriilerin hedeflerine ulaştıkları ve yukarıda bahsi geçen Çukurova bölgesinde bir krallık kurmayı başardıkları anlaşılmaktadır. Bu krallık, biraz önce sözünü ettiğimiz Kizzuvatna Krallığı'dır.¹⁵⁴ Demek oluyor ki, muhtemelen MÖ. 16. yüzyıl ortalarında vukubulan Mitanni göçleri bir başka göç

¹⁵³ A. Goetze, Kizzuwatna and the Problem of Hittite Geography, Yale Oriental Series 22, New Haven 1940, s.75.

¹⁵⁴ E.Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 11. Baskı, Bursa 2011, s.102, n.84.

hareketine de zemin hazırlamıştı. Mitanni göçleri yüzünden gerçekleşen bu ikinci göç, Hurriilerin Hitit kontrolündeki Çukurova bölgesini ele geçirmeleriyle sonuçlanmış ve adı geçen kavim burada güçlü bir devletin temellerini atmıştı. İlerleyen zaman dilimi içerisinde Hurriiler büyük kalabalıklar halinde gelerek, bu krallığın insan gücünü daha da artırmışlardı.

Mitanni kralı Barratama'nın vasalı olan Alalakh kralı İdrimi'nin, Kizzuvatna kralı Pilia ile ittifak yapması, aslına bakılacak olursa, Güneydoğudan Anadolu'nun içlerine doğru artarak gelecek olan Hurrii askeri nüfuzunun bir işareti idi. Ciddi olarak artan bu Hurrii tehdidi veya daha doğru bir anlatımla Mitanni tehdidi, mütecaviz düşmanın şimdiye kadar yaptıklarından da anlaşılacağı üzere, sadece Hitit vasalı olan doğu bölgeleri için değil, fakat Hatti'nin kalpgâh bölgesi için de geçerli idi.¹⁵⁵

Bütün bunlar bize gösteriyor ki, MÖ.2 Binyılın ortalarına gelindiğinde, Hurriiler hemen hemen bütün Önasya'ya yayılmış durumdaydılar. Kizzuvatna dışında Anadolu'da bulunanlar Hitit Devleti'ne, Kuzey Mezopotamya ve Kuzey Suriye'de oturanlar Mitanni Devleti'ne, Filistin bölgesinde yaşayan Hurriiler ise Mısır'a bağlı idiler. Ancak hemen belirtelim ki, Hurrii nüfusunun dağılışı, mevcut kavimlere göre değişmektedirler. Hurriiler, Nuzi'de Asurlular, Mari'de Amurrular, Ugarit ve Alalakh'ta Kenanlılar, Kizzuvatna ve Hattii ülkesinde Hititlerle komşu veya birlikte yaşamakta idiler. Hurriiler Kerkük (Arappa) bölgesinde çoğunlukta olup, Mısır'da ise oldukça az sayıda idiler.¹⁵⁶

Mitanniler, Kizzuvatna dışında yaşayan Hurriiler'in önemli bir kısmını hakimiyetleri altına alarak, toprakları Kerkük bölgesinden Akdeniz'e kadar uzanan büyük bir devlet kurmuşlardı.¹⁵⁷ Türkiye-

¹⁵⁵ Trevor Bryce, *Letters of the Great Kings of the Ancient Near East (The Royal Correspondence of the Late Bronze Age)*, London and New York, 2003, s. 32.

¹⁵⁶ C. Bülbül, *Eski Yakındoğu Tarihinde Alalah*, Altınpost Yayıncılık, Ankara 2012, s. 83.

¹⁵⁷ Adil Alpman, "Hurriiler", A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı 25, Ankara 1981-1982, s. 303

Suriye sınırına yakın bir yerde, Resulayn civarında olduğu tahmin edilen Vaşşukani'yi kendilerine merkez yapmışlardı.¹⁵⁸

Mitanni Devleti'ne farklı isimler verilmiştir. Yerel olarak kullanılan **"Maittani"** terimi, daha sonra **"Mitanni"** biçimini almıştır. Bu terime, Hitit metinlerinde de rastlamaktadır. Asur, Babil ve Nuzi belgelerinde **"Hanigalbat"** adıyla anılan Mitanni Ülkesi'ne Mısırlılar'ın verdiği isim ise **"Naharina"** dır.¹⁵⁹ Ord. Prof. Dr. M. Şemseddin Günaltay'a göre,¹⁶⁰ "ırmaklar arası" anlamına gelen 'Naharina" tabiri ile Mısırlılar, Dicle ve Fırat nehirleri arasını değil, Habur ve Orontos (Asi) nehirleri arasını kastetmişlerdir.

Daha öncede ifade ettiğimiz gibi, Mitani Devleti'nin nüfus çoğunluğunu Huriler teşkil ediyordu. Hint Avrupa kökenli olan ve **"Mariyanni"** adıyla anılan soyluların büyük bir çoğunluğu da Hurice adlar taşıyorlardı. Fakat devlet, Hint Avrupai isimler taşıyan krallar tarafından yönetiliyordu. Mitanni kralı Tuşratta'nın Mısır firavunu III. Amenofis'e gönderdiği mektubun (EA 24) çivi yazısı ile ve tamamen Hurri dilinde yazılması; Tuşratta'nın Akkadça ile yazılmış diğer mektuplarında (EA 17, 22, 25), Hurri kâtiplerinin Akkadça karşılığını bilmediği kelimeler için Hurice olanları kullanması ve Tuşratta'nın bazen kendisinden **"Hurri Kralı"** olarak bahsetmesi (EA24, IV 127), son olarak Boğazköy'de bulunan metinlerde Mitanni Ülkesinden **"Hurri Memleketi"** şeklinde söz edilmesi gibi hususlar, Mitanni Devleti içindeki resmi dilin büyük bir ihtimalle Hurrice olduğunu düşündürmektedir.¹⁶¹ Demek oluyor ki, bazen Mitanni Devleti, bazen de Hurri – Mitanni

¹⁵⁸ Adil Alpman, a.g.m., s. 304; F. Kinal, Eski Anadolu Tarihi, 2. Baskı, Ankara 1987, s.93; Gemot Wilhelm, "The Kingdom of Mitanni in Second-Millennium Upper Mesopotamia", Civilization of the Ancient Near East, vol. I-II, New York 2006, s.1249; Biz, Mitanni başkenti Vaşşukani'nin Mardin ili hudutları içerisinde olduğunu düşünüyoruz. Bu konuda bkz: E. Memiş, "Akkadlar Çağından Asur İmparatorluğu'nun Yıkılışına Kadar Mardin ve Çevresi", I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri, İstanbul 2006, s.120.

¹⁵⁹ K. Koroğlu, Eski Mezopotamya Tarihi, İstanbul 2006, s.124.

¹⁶⁰ M. Şemseddin Günaltay, Yakın Şark II (Anadolu), TTK Yayını, 2. Baskı, Ankara 1987, s.269.

¹⁶¹ C. Bülbül, Eski Yakındoğu Tarihinde Alalah, Altınpost Yayıncılık, Ankara 2012, s. 85.

Devleti¹⁶² adıyla anılan bu siyasi gücün nüfusu ağırlıklı olarak Hurriilerden oluşuyordu, kendilerini "**Mariyanni**" olarak isimlendiren Hint –Avrupalı muharipler ise yönetici eliti teşkil ediyorlardı. Bu elit tabaka, **İndar**, **Uruwana** ve **Deva** gibi Vedik isimler taşıyan tanrılara tapıyorlardı. Çocuklarının isimlerinden de anlaşılacağı üzere, bu elitler, yerli halk olan Hurriilerle evlenmek suretiyle, etnik olarak karışıp kaynaşmışlardır.¹⁶³

Elimizde bu devlere ait resmi metinler bulunmadığı için, Mitanni'nin siyasi tarihinin yazılması oldukça güçtür.¹⁶⁴ Gerçekten, Mitanni Devleti'nin merkezi Vaşşukani'nin henüz bulunamamış olması ve dolayısıyla Mitanni Devlet arşivinin de keşfedilememiş olması yüzünden, Mitanni tarihini bütün ayrıntılarıyla gözler önüne sermek, neredeyse imkânsızdır. Bununla beraber, Kerkük civarındaki Nuzi (Yorgantepe) ve Hatay bölgesindeki Alalakh'ta (Tel Açana) bulunan çivi yazılı Akkad metinleri, bu devlet hakkında önemi bilgiler aktarmaktadır. Ayrıca, **Amarna** mektupları ve Boğazköy vesikaları da Mitanni Devleti hakkında bizi bilgilendirmektedir. Böylelikle, Mitannilerin siyasi tarihini, kısmen de olsa kurgulayabiliyoruz.¹⁶⁵

Hurri-Mitanni Devleti'nin tarihini ele alırken karşılaşılan en büyük problemlerden birisi de, kronoloji meselesidir. Elimizde kral listeleri bulunmadığından, bütün Mitanni krallarının saltanat sürelerini tam olarak bilemiyoruz. Ancak bütün bu olumsuzluklara rağmen, Mitanni Sülalesi'nin bilinen en eski kralının, daha önceki sayfalarda da bahsi geçen **Barratarna** olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁶² Mitanniler tarafından kurulan devlete "Mitanni Devleti" denildiği gibi, bazen de bu devlet "Hurri Devleti" veya "Hurri-Mitanni Devleti" gibi adlarla da anılır. Bunun sebebi, idare edilen geniş halk kitlelerinin Hurriilerden, idare eden ince tabakanın ise Hint-Avrupa kökenli Mittaniler'den oluşmasıdır. Bir başka deyişle, MÖ. 2. Binyılın ortalarından itibaren Önasya dünyasında etkin bir rol üstlenen Mitanni Devleti, Asya kökenli Hurriilerle Hint-Avrupa kökenli Mittaniler'in ortaklığına dayanan siyasi bir kuruluşu (Bkz: E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 11. Baskı, Bursa 2011, s. 101, n. 82).

¹⁶³ Gwendolyn Leick, Historical Dictionary of Mesopotamia, Oxford 2003, s. 82.

¹⁶⁴ Marc Van De Mieroop, A History of The Ancient Near East (Ca. 3000-323 B.C.), 2007, s. 150.

¹⁶⁵ F. Kinal, Eski Anadolu Tarihi, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 94; William J. Hamblin, Warfare in the Ancient Near East to 1600 B.C., USA 2006, s. 307.

Alalakh kazılarında bulunan kral İdrimi'nin heykeli üzerindeki kitabeye göre, Mitanni kralı Barratarna, Halep ve Nii şehirlerini zaptetmişti. Bu krala ait vesikaların Alalakh'tan Kerkük'e kadar yayılmış olması, Barratarna devrinin Mitanniler'in en parlak çağı olduğunu göstermektedir.¹⁶⁶

Şauşşatar zamanında ise Asur toprakları da Mitanni egemenliği altına girmiştir. Devletin bünyesinde Asur, Alalakh, Mukiş gibi krallıkların bulunması, Mitanni Devleti'nin de Anadolu'daki Hitit Devleti gibi, feodal bir yapı arzettiğini göstermektedir.¹⁶⁷ Şauşşatar'ın Hititli çağdaşının kim olduğunu kesin olarak bilmiyoruz. Prof. Dr. Füzûzan Kınal,¹⁶⁸ M.Ö. 16. yüzyılın sonlarında yaşayan Hitit krallarından Ammunaş ya da Huzziaş'tan birinin Şauşşatar'ın çağdaşı olabileceğini düşünmektedir. Biz ise, Şauşşatar'ın Hititli çağdaşının Telepinuş'tan sonraki krallardan biri olduğu kanaatindeyiz.

Demek oluyor ki Mitanni Devleti, MÖ. 15. yüzyıl başlarından itibaren karşı konulması imkânsız bir güç haline gelmişti. Savaş meydanlarında onların önünde durmak mümkün değildi. Çünkü onların çift atla çekilen iki tekerlekli harp arabaları vardı. Manevra kabiliyeti son derece fazla olan bu savaş arabaları sayesinde onlar, düşmanları üzerinde bariz bir üstünlük sağlıyorlardı. Daha öncede ifade ettiğimiz gibi, Mitanni tehdidi sadece Hitit vasali olan doğu bölgelerini değil, bizzat Hitit Devleti'ni de tedirgin ediyor, ürkütüyordu.

Fakat Mitanni'nin yarışması gereken bir başka rakibi daha vardı. Firavun I. Tutmosis'in başarılı Suriye seferleri, hiç şüphe yok ki, serpilmekte olan Mitanni İmparatorluğu'na karşı bir meydan

¹⁶⁶ Amelie Kuhrt, *The Ancient Near East (C. 3000-330 B.C.)*, Vol I, USA 2007, s. 289.

¹⁶⁷ Adil Alpman, "Hurriler", A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı 25, Ankara 1981-1982, s. 307-308.

¹⁶⁸ F. Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 94.

okuma olarak algılanmıştı. Fakat firavunun halefleri olan II. Tutmosis ve kraliçe Haçepsut'un fethedilen bölgeler üzerinde daimi bir kontrol sağlama konusundaki başarısızlıkları, Mitanni'ye Suriye ve Doğu Anadolu üzerindeki emperyal emellerini devam ettirmesi için yeterli zemini sağlamıştı.

III. Tutmosis döneminde Suriye üzerine gerçekleştirilen Mısır seferlerinin yeniden başlamasıyla, Mitanni'nin bölgesel arazileri bir kez daha ciddi tehdit altına girmişti. III. Tutmosis'i, Mitanni despotizmine karşı bir çeşit kurtarıcı olarak gördükleri için, Hatti (Hitit) , Asur ve Babil gibi krallıkların hepsi, hediyeler göndererek ya da vergi ödeyerek, adı geçen firavunla diplomatik ilişki kurma yarışına girmişlerdi. Fakat onun fetihleri, Suriye'de Mısır otoritesinin kabulü konusunda fazla tesirli olamamıştı. Bunun en açık kanıtı, Suriye'de Kadeş ve Tunip şehirlerinin isyanlarını bastırmak üzere firavunun gerçekleştirdiği 17. ve son seferinde, fethedilen bölgelerde firavunun bizzat şahsi otoritesine karşı girişilen ciddi meydan okumalardır. Mitanni tahtına şimdi Şauşşatar (II. Şauşşatar?) isimli gayretli ve kabiliyetli yeni bir kral geçmişti.¹⁶⁹ III. Tutmosis'e karşı girişilen isyan hareketleri, Mitanni kralının ekmeğine yağ sürmüş olsa gerektir. Çünkü onun zamanında Mitanni Devleti çok geçmeden gücünün zirvesine ulaşmış ve Mitanni etkisi, Yakın Doğu dünyasında etkisini iyice hissettirmeye başlamıştı.¹⁷⁰

Mısır'ın müdahale etme şansı kalmayınca, Şauşşatar, bölgesel genişleme programı çerçevesinde Asur'u istila etmiş ve geleneksel başkent Asur'u yağmalamıştı. Daha sonra o, Fırat'ın karşı tarafına geçerek batıya da vurmuş, bütün Kuzey Suriye devletlerini hükmü altına almış ve Akdeniz sahiline kadar uzanmıştı. Şauşşatar, gücünü

¹⁶⁹Bu Kralın I. Şauşşatar mı yoksa II. Şauşşatar mı olduğu konusunda kuşku vardır. Ancak eğer onu, II. Şauşşatar olarak kabul edersek, muhtemelen M.Ö. 1430-1420 yılları arasında iktidar olduğunu söyleyebiliriz.

¹⁷⁰ Trevor Bryce, *Letters of the Great Kings of the Ancient Near East (The Royal Correspondence of the Late Bronze Age)*, London and New York, 2003, s.32.

daha güneye, muhtemelen Filistin'e kadar uzatmış görünüyor. Fakat Güney Suriye'nin önemli bir kısmı halâ Mısır'ın etkinlik sahası içerisinde bulunuyordu. Şüphesiz, Şauşşatar'ı cezbeden şey, imparatorluk topraklarına daha fazla yeri katabilme umuduydu. Filistin gibi bölgelerde hâlihazırda sağlam bir Hurri nüfus kitlesi vardı. Fakat bu yönde yapacağı herhangi bir hareketin sonuçlarını da hesaba katmak zorundaydı, örneğin bu istikamete yönelirse Mısır'la savaşa girmek zorunda kalabilirdi. Tutmosis'in haleflerinin idaresi altındaki Mısır'ın, Güney Suriye devletleri üzerinde hala ciddiye alınması gereken bir otoritesi vardı. Mitanni'nin, bölgedeki Mısır kuvvetlerine karşı askerî başarı şansı vardı, fakat uzun vadede riskler de vardı.¹⁷¹

Şauşşatar, Kuzey Suriye'deki hâkimiyet sahasını hızla genişletirken, ciddî anlamda hiçbir engelle karşılaşmamıştı. Gerçekten, ne Asur ne de Babilonya'daki Kaslar Devleti, Mitanni kralının Fırat'ın batısındaki genişlemesine engel teşkil edebilmişlerdi. Ona karşı koyabilecek yegâne devlet, Hatti(Hitit) Devleti idi. Fakat Hitit Devleti de henüz toparlanma sürecinde olduğu için, şimdilik bir tehdit sayılmazdı. Gerçekten Hitit Krallığı, Muşili'nin öldürülmesini takip eden kaos dönemine kaybedilen Anadolu bölgelerinin çoğunu kesin olarak yeniden topraklarına katmıştı. Fakat Hititler, Eski Hitit krallarının askerî seferlerini yeniden başlatacak kapasiteye ulaşabilmiş sayılmazlardı. Bir başka ifadeyle, Hitit Devleti'nin Kuzey Suriye'de mevcudiyetini tekrardan tesis edebilmesi için, biraz zamana ihtiyacı vardı. Kaçınılmaz olarak bu, Mitanni ile ters düşmek anlamına geliyordu. Eğer böyle bir şey olursa, Hitit Devleti, aynı zaman dilimi içerisinde hem Mitanni ile hem de Mısır'la savaşa tutuşmak zorunda kalabilirdi, öyle ki, bu düşmanlardan biri kuzeyde, diğeri de güneyde süper güç konumunda idiler. Ama aynı şeyler, Mitanni için de geçerli idi.

¹⁷¹ Trevor Bryce, a.g.e., s. 32-33.

Aslında işler ters giderse, o da iki ateş arasında (bir tarafta Hatti, diğer tarafta Mısır) kalabilirdi¹⁷²

Bu tür düşünceler, Mitanni kralı Şauşşatar'ın oğlu ve halefi I. Artatama'yı, firavun II.Amenofis' le müttefik olma konusunda girişimlerde bulunmaya sevketmiş, hatta zorlamıştı. Açıkçası böyle bir ittifak, iki devlet arasında, otoritelerinin sınırlarını belirleme konusunda bir anlaşma yapmalarını gerektiriyordu. Mitanni için bunun anlamı, Güney Suriye'deki bölgesel hayallerinden vazgeçmesi demektir. Nitekim I. Tutmosis ve III. Tutmosis'in muzafferane seferler düzenledikleri kuzeydeki bütün bölgeler Mitanniler'e bırakılırken, bölgede Mısır'ın değişmez üstünlüğü garanti edilecekti. Görünüşe göre, müzakerelerde aşılamayan bazı hususlar vardı; Mitanni'nin önerdiklerine karşılık, Mısır da alternatif şartlar öne sürüyordu. Tüm süreç, ne yazık ki, tarafların birbirlerine sürekli şüpheyle yaklaşmaları yüzünden iyice rayından çıkmıştı. Bu yüzden, Mısır tahtına IV. Tutmosis adlı yeni bir firavun çıkıncaya kadar herhangi bir antlaşma yapılamamıştı. Nihayet Mitanni kralı Artatama ile Mısır'ın yeni firavunu IV. Tutmosis bir anlamaya varmışlar ve bu anlaşmayı bir evlilik bağı ile de iyice pekiştirmişlerdi.¹⁷³ İki devlet arasındaki hududun, anlaşma şartları içerisinde yer almaması, Mısır'a kuzeyde Orontos nehri üzerindeki Kadeş'e ve Amumu'ya ve hatta sahildeki Ugarit'e kadar uzanan yerleri kontrol etme fırsatını tanıdı. Bunların dışındaki tüm bölge ise Mitanni'ye bırakılmıştı.

İki devlet arasında yapılan antlaşma, Artatama'ya Kuzey Suriye üzerindeki gücünü pekiştirme imkânını sağlamıştı. Bu sırada Hatti'den küçük çaplı da olsa bir meydan okuma beklenmiyordu, çünkü Hatti kendi bölgesindeki tehditlerle meşguldü.¹⁷⁴ Bu

¹⁷² Trevor Bryce, a.g.e., s. 33.

¹⁷³ Adil Alpman, a.g.m., s.308; K. Köroğlu, Eski Mezopotamya Tarihi, İstanbul 2006, s. 126; E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 11. Baskı, Bursa 2011, s. 102.

¹⁷⁴ Bu tehditler ağırlıklı olarak kuzeydeki barbar Gaşka kavimleri ile güneybatıdaki Arzavallılar'dan geliyordu.

tehditler, III. Tuthalya (Tuhkanti-Tuthalya) devrinde, Hatti anayurdunda meydana gelen tahribatı onarılmaz derecede artırmıştı. Bu durum, şimdilik, Mitanni'nin elini Kuzey Suriye açısından büyük ölçüde rahatlatmıştı. Fakat giriştiği taht mücadelesinde yeğeni Tuhkanti -Tuthalya'yı bertaraf ederek Hitit tahtını ele geçiren Şuppiluliuma'nın idaresi altında Hititler'in hızla toparlanması, Hatti ile Mitanni arasında uzun süreli bir rekabetin yeniden yaşanacağını göstergesi idi.¹⁷⁵ Esasen iki tarafın da aynı bölge üzerinde hak iddia etmeleri, diğer taraftan Mitanni ve Mısır arasında bir uzlaşmaya varılmış olması, diplomatik bir çözüm ihtimalini iyice zayıflatıyordu. Doğrusunu söylemek gerekirse, Hatti ve Mitanni, şimdi bir final çarpışması arefesinde idiler.¹⁷⁶

Ne yazık ki bu sırada Mitanni açısından işler hiç de iyi gitmiyordu, çünkü yönetici elit, sülale içi rekabet yüzünden ciddi anlamda bölünmüştü. Artatama'ya, Mitanni'nin bölgesel topraklarını kuzeyde İşuva'ya (Elazığ ve civarı) kadar genişletme başarısını gösteren oğlu II. Şuttarna halef olmuştu. Fakat bu kralın ölümünden kısa bir süre sonra, oğlu ve halefi Artaşumara, küçük kardeşi Tuşratta'ya taht yolunu açmak isteyenler tarafından katledilmişti. Taht üzerinde hak iddia edebilecek başka bir rakip daha vardı ki, onun adı II. Artatama idi ve Mitanni halkı tarafından çok seviliyordu. İşte bu yüzdendir ki Artatama, halkın desteğine güvenerek, kendisini kral ilân etmişti.¹⁷⁷

Hitit kralı Şuppiluliuma, durumun tam istediği kıvama geldiğinin farkındaydı. Artatama, Tuşratta'nın ellerinde erken bir askerî mağlubiyete uğrayabilirdi, bu ise Tuşratta'yı daha da yenilmez bir güç haline getirebilirdi. Bunu önlemenin tek yolu, en

¹⁷⁵ Şuppiluliuma'nın iktidarı nasıl ele geçirdiği veba duaları metinlerinde tüm çıplaklığı ile gözler önüne serilmektedir. Veba duaları metinlerinin Türkçe çevirisi için bkz: E.Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 11.Baskı, Bursa 2011, s.295-304; Şuppiluliuma'nın icraatları için bkz: F.Kınal, Eski Anadolu Tarihi, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 98-106.

¹⁷⁶ Trevor Bryce, a.g.e., s. 34.

¹⁷⁷ Trevor Bryce, a.g.e., s. 34; M. Şemseddin Günaltay, Yakın Şark II (Anadolu) , 2. Baskı, Ankara 1987, s. 274.

az savaş meydanlarındaki başarı kadar tesirli olan diplomatik girişimlerdi. Eğer bunu yapabilirse, Mitanni üzerinde kesin bir başarı kazanabilirdi. Bu yüzden Şuppiluliuma, Artatama ile müzakerelere girişti. Nihayetinde, vardıkları anlaşmaya göre Şuppiluliuma, Artatama'yı Mitanni'nin "yasal" Büyük Kralı olarak tanımış ve Tuşratta'ya karşı vereceği mücadelede onu desteklemeye söz vermişti. Artatama'nın bu destek ve söz verme karşılığında Şuppiluliuma'ya ne verdiğini bilmiyoruz. Ama bu anlaşma, Şuppiluliuma'yı Tuşratta karşısında zafere götürecek olan yolun alt yapısını oluşturmuş olabilir. Nitekim Şuppiluliuma, Tuşratta'ya karşı verdiği mücadeleden ilk raundunda başarılı olamasa da, bir sonraki süreçte Mitanni başkenti ele geçirilmiş¹⁷⁸ ve bunu izleyen birkaç yıl içerisinde de Mitanni Krallığı'na ait olan her şey tahrip edilmişti. Son Mitanni kalesi olan Karkamış'ın Hititler tarafından zapt edilmesiyle de kaçınılmaz son gelmiş ve bu arada Tuşratta oğullarından biri tarafından öldürülmüştü¹⁷⁹

Bir büyük krallık olan Mitanni'nin tahribi, Fırat'ın doğusunda siyasi bir boşluğa neden olmuştu. Bir zamanlar Mitanni'nin tebaası olan Asur, kralları Asur-Uballit'in yönetimi altında bu siyasi boşluğu doldurma gayreti içerisine girmişti. Gerçekten, hem Asur'dan hem de Alşe Krallığı'ndan gelen askerler, Mitanni'nin geriye kalan kısmını yağmalamışlar ve bu eski krallığın kuzey kısmını aralarında paylaşmışlardı. Şuppiluliuma için, kazanmış olduğu bu mutlak zafer, doğrusunu söylemek gerekirse tam bir üzüntü kaynağı olmuştu. Çünkü Hitit Büyük Kralı, Hatti'nin bir düşmanını bertaraf ederken, diğerinin doğuşuna zemin hazırlamıştı. Çok kısa bir süre içerisinde, Asur da aynı şekilde tehlikeli bir düşman haline gelebilirdi. Şuppiluliuma, her geçen gün serpilen Asur Krallığı'nın,

¹⁷⁸ E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 11. Baskı, Bursa 2011, s.112.

¹⁷⁹ F.Kinal, Eski Anadolu Tarihi, 2. Baskı, Ankara 1987, s.104.

özellikle Suriye’de, Hitit menfaatlerini tehdit edebilecek bir potansiyele ulaşmasından kaygı duymaya başlamıştı.¹⁸⁰

Bu tehdit, toprakları iyice küçülmüş bölgesel Mitanni Krallığı tahtına, Hitit çıkarlarını gözetken bir Mitanni kralı oturtulmak suretiyle bertaraf edilebilirdi. Şüphesiz, Suppiluliuma’nın asıl niyeti, II. Artatama’nın tahta çıkışını destekleme hadisesinde olduğu gibi bir anlaşma sağlamak veya bertaraf edilen Tuşratta’nın bir varisini seçerek, tahta oturtmaktır. Fakat Artatama ve oğlu III Şuttarna, çok rahatsız edici bir şekilde Asur’a meyletmişlerdi. Onlar, Mitanni başkenti Vaşşukani ve Hitit zaferinin dümensuyundaki öteki Mitanni kentleri üzerine düzenlenen saldırılarda Asur’u desteklemişlerdi. Bütün bunlar yetmezmiş gibi, Asur kralına kıymetli hediyeler bile göndermişlerdi. Öyle ki, bu hediyeler arasında, selefleri I Şauşşatar’ın 60-70 yıl önce Asurlular’dan aldığı zengin ganimetler de vardı. Böylesine vahim bir tablo karşısında Suppiluliuma’nın isteyebileceği son şey, Tuşratta’nın boşalttığı tahta bir Asur’lunun ya da Asur taraftarının oturtulmasıydı. Eğer Mitanni Krallığı’nın bakiyeleri Asur etki sahası içerisine düşerse, Fırat’ın batısındaki Hititlere tabi topraklar ve özellikle bir Hitit vekil krallığı olarak Karkamış şehrinde ve Karkamış bölgesinde tesis edilmiş olan Hitit yönetimi, ciddi bir risk altına girebilirdi.¹⁸¹

Bir zamanlar Suppiluliuma, Şuttarna’nın babası ile de temaslarda bulunmuştu. Şimdi o, desteğini Tuşratta’nın arkasında bıraktığı oğluna verdi. Kili-Teşup isimli isimli bu oğul, babasının cinayetinden sorumlu olmuş olabilirdi ve o, belki de bu yüzden Babil’e kaçmıştı. Fakat çok geçmeden, genç Mitanni prensi Babil’e iltica ettiğine pişman olmuş, Suppiluliuma’dan yardım istemişti. Suppiluliuma’nın da istediği buydu zaten. İki kral, Maraşantiya nehri (Kızılırmak) yakınlarında buluşmuşlar ve aralarında

¹⁸⁰ Trevor Bryce, *Letters of the Great Kings of the Ancient Near East (The Royal Correspondence of the Late Bronze Age)*, London and New York, 2003, s.34.

¹⁸¹ Trevor Bryce, a.g.e., s.35.

anlaşmışlardı. Kili-Teşup'un sadakati garantiye alındıktan sonra, Şuppiluliuma, onu, kızlarından biriyle evlendirmişti. Bu hadiseden sonra Hitit Büyük Kralı, onu, Hitit prensi ve Karkamış kralı Şarri-Kuşuh (Biyaşşili) ile Fırat'ın öte yakasına yapılacak bir sefer için, müşterek hazırlık yapmaları amacıyla Karkamış'a göndermişti. Hitit ve Mitanni prensleri, yaptıkları seferde ciddi bir direnişle karşılaşmamışlardı. Bu seferin ardından, Hatti kraliyet ailesine evlilik bağı ile bağlanan Kili-Teşup, Mitanni Krallığı tahtına oturtulmuştu.¹⁸² Şimdi o, taht ismi olarak, Şattiwaza'yı (Mattiwaza) benimsemişti. Şuppiluliuma onunla bir de bağlılık antlaşması¹⁸³ yapmıştı.

Mitanni Devleti şimdi, hiç olmazsa görünürde, yeniden "Büyük Krallıklar" arasındaki yerini almıştı.¹⁸⁴ Fakat güçlü komşusu Asur da artık kendisine uluslararası seviyede bir yer edinmişti.¹⁸⁵ Ancak Asur, bu yeni konumunu, büyük ölçüde Şuppiluliuma'nın askerî başarısına borçluydu. Çünkü Hitit kralı Mitanni'yi ortadan kaldırmasa, Asur güçlenemezdi. Mitanni'nin bakiyeleri, bu zaman diliminden sonra genellikle Hanigalbat Krallığı olarak isimlendirilmiş ve her geçen gün, üzerinde artarak büyüyen bir Asur baskısını hissetmiştir. Mattiwaza'nın halefi I. Şattuara'nın iktidarı döneminde ise, Hanigalbat, Asur'un vasalı konumuna düşmüştür. Onun, Asur'la olan ilişkileri dalgalı bir seyir takip ederken, Bronz Çağı'nın son demlerinde Şattuara'nın oğlu Waşaşatta'nın başlattığı isyan hareketi, Hatti'den yeterli desteği göremediği için, ne yazık ki

¹⁸² Adil Alpman, "Hurrier", A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi, sayı 25, Ankara 1981-1982, s. 309.

¹⁸³ Mattiwaza (Şattiwaza) Antlaşması için bkz: Gary Beckman, Hittite Diplomatic Texts, Second Edition, Atlanta 1999, s.42-54; G. Karauğuz, Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri, Çizgi Kitabevi Yayını, Konya 2002, s.206-224.

¹⁸⁴ Aslında, Mitanni Devleti artık Hitit Büyük Kralı'nın vasalı konumundaydı ve onun gölgesinde varlığını devam ettirebiliyordu.

¹⁸⁵ E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 11. Baskı, Bursa 2011, s.113.

başarıya ulaşamamış ve bu yüzden de Mitanni, bağımsızlığına kavuşamamıştır.¹⁸⁶

Hitit İmparatorluğu'nun Ege Göçleriyle yıkıldığı sırada, Mitanni de aynı akıbete uğratılmaktan kurtulamamıştır.

Görülüyor ki, Eski Doğu dünyasında yaşanan ve MÖ. 1500-1450 yılları arasına tarihlenen Karanlık Çağ'ın birinci nedeni, yaklaşık olarak MÖ. 16 yüzyıl ortalarında gerçekleştiği kabul edilen Mitanni Göçleridir. Çift atla çekilen ve manevra kabiliyeti oldukça yüksek olan harp arabalarını Yakın Doğu dünyasına tanıtanlardan birisi de Mitannilerdir.¹⁸⁷ Bu harp silahı sayesinde Hurrielerin yaşadığı bölgeyi kısa zamanda kontrolleri altına almayı başaran Mitanniler, yerli Hurri halkının desteğini de alarak bölgede güçlü bir devlet kurmayı başarmışlardır. Özellikle MÖ. 1450-1350 yılları arasında Eski Doğu'nun "Büyük Devlet"lerinden biri olarak kaşımıza çıkan Hurri-Mitanni Devleti, Hitit kralı Şuppiluliuma tarafından yıkılınca, bölgedeki bütün dengeler alt üst olmuştur. Şuppiluliuma, yıktığı devleti gölge bir devlet olarak yeniden şekillendirse de, Mitanniler, hiçbir zaman eski güçlerine erişememişlerdir. Hitit imparatorluğu'nun zaaf belirtileri gösterdiği son dönemlerde ise Asur'un egemenliği altına giren Mitanniler, bir daha bağımsız olamamışlardır. Ege Göçleri ise onların siyasi varlığına kesin olarak son vermiştir.

e) Ege Göçleri (Deniz Kavimleri Göçü) ¹⁸⁸

Ege Göçleri, MÖ. 13 yüzyılın sonları ile 12 yüzyılın başlarında olmak üzere, iki aşamada cereyan etmiş olan büyük bir kavimler

¹⁸⁶ Trevor Bryce, Letters of the Great Kings the Ancient Near East (The Royal Correspondence of the Late Bronze Age), London and New York, 2003, s.35.

¹⁸⁷ Mısır'a harp arabasını tanıtanlar ise daha önceki sayfalarda haklarında epeyce bilgi verdiğimiz Hiksoslar'dır.

¹⁸⁸ Ege Göçleri hakkında burada aktaracağımız bilgiler, büyük ölçüde Prof. Dr. Ekrem Memiş'in Eskiçağ Türkiye Tarihi, 11. Baskı, Bursa 2011 isimli çalışmasından (s.161-170) alınmıştır.

hareketidir.¹⁸⁹ Ugarit ve Mısır vesikaları, bu göçler hakkında önemli bilgiler aktarırlar. Ayrıca, MÖ. 2. Binyılın sonlarına ait yerleşme merkezlerinde yapılar arkeolojik kazılarda da, söz konusu göçlerin sebebiyet verdiği yıkımın maddi delillerine rastlanmıştır¹⁹⁰

Ege Göçlerinin çeşitli nedenleri vardır. Ancak anlaşıldığı kadarıyla bu büyük kargaşada ekonomik nedenler daha ağır basmaktadır. Çünkü göçe iştirak eden kavimlerin toprak yetmezliği ve yeterli besine ulaşamama gibi sorunlarının yanı sıra, MÖ. 13. yüzyılın sonlarına doğru baş gösteren ve Hitit ülkesini de etkileyen kıtlık felâketi, Egeli kavimleri, kendilerine yeni yurtlar bulma çabası içerisinde sevk etmiş görünüyor. Ege ve Akdeniz sularında ticari faaliyetlerde bulunan Aka (Miken) kavminin, Akdeniz’de türeyen korsanlar yüzünden bu ticareti sağlıklı bir şekilde sürdürememesi de, bu nedenlere eklenebilir. Başta Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel olmak üzere, bazı antikçağ tarihçileri bu büyük göç hareketinin köklerini o zamanlar henüz tarih öncesi çağlarını yaşayan Orta Avrupa’da aramaktadırlar. Adı geçen bilim adamına göre, MÖ. 2. Binyılda Traklar’ın işgali altında bulunan Balkan Yarımadası’nın güneybatı bölgelerine İlliryalılar’ın girmesi üzerine yerlerinden oynatılan bazı Trak kabileleri, en çok Brigler ya da Frigler, Boğazlar üzerinden Anadolu’ya geçerek bu ülkenin batısında ve kuzeyinde

¹⁸⁹ Ege Göçleri hakkında bilgi edinmek için bkz: R.A.S. Macalister, *The Philistines*, Oxford University Press, London 1914, s.20-28; A. M. Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, TTK Yayını, Ankara 1971, s. 87-92; R.D. Barnett, “The Sea Peoples”, *CAH* II/2, chp. XXVIII, Cambridge 1975, s.359-371; F. Kinal, *Eski Anadolu Tarihi*, TTK Yayını, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 125-126; E. Memiş, *Filistinlilerin Kökeni ve Tarihi*, S.Ü. Eğitim Fakültesi Yayını, Konya 1986, s.39-52; E.Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, 11. Baskı, Bursa 2011, s.161-170; J.G. Macqueen, *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu* (Çeviren: Esra Davutoğlu), Arkadaş Yayınevi, Ankara 2001, s.55-56; Birgit Brandau-Hartmut Schickert, *Hititler: Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu* (Çeviren: Nazife Mertoğlu), Arkadaş Yayınevi, Ankara 2003, s.314-323; Stefano De Martino, *Hititler* (Çeviren: Erendiz Özbayoğlu), Dost Kitabevi Yayını, Ankara 2003, s.74-75; Joseph Morris, *The Origins of the Sea Peoples*, Florida State University Classics, Florida 2006, s.1-54; E. Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Bursa 2012, s. 234-240; E. Memiş- C. Bülbül, *Amurrular (Araplar’ın En Eski Ataları)*, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayını, Elazığ 2012, s.87-101.

¹⁹⁰ E. Memiş, “Filistin Kime Aittir?”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı 1, Ankara 1985, s. 223, n.1

oturan bazı cenkçi kavimleri de yanlarına alarak, el birliği ile Hitit ülkesine saldırmışlar, şehir ve kasabaları yakıp yıkarak, bu devleti ortadan kaldırmışlardır.¹⁹¹

Ancak daha da ilginç olanı, Kadeş Meydan Muharebesi'nde Hititlerin safında Mısır firavunu II. Ramses'e karşı savaşan birtakım Anadolu kavimlerinin de, Hititlerin çökertilmesinde pay sahibi olmalarıdır.¹⁹² Bu kavimlerin başında Lukkalar¹⁹³ ve Gaşkalar¹⁹⁴ gelmektedir. Demek oluyor ki, Hititler'den nefret eden bazı Anadolu kavimlerinin de bu yıkımın gerçekleşmesinde katkıları olmuştur.¹⁹⁵

Ege Göçlerinin birinci aşaması, yukarıda da ifade edildiği üzere, MÖ. 13. yüzyılın sonlarında vuku bulmuştu. Gerçekten, Mısır annallerinde "**Deniz Kavimleri**" adıyla anılan bu göçebe kuvvetler, MÖ. 1225'lerde Mısır kapılarına dayanmışlar, fakat firavun Merneptah tarafından mağlup edilmişlerdi.¹⁹⁶ Adı geçen Mısır firavunu, mağlup ettiği kavimlerin isimlerini Karnak mabedinin duvarları üzerine yazdırmış olup, bu kavimler; Ekweşler¹⁹⁷, Turşalar¹⁹⁸, Rukkular¹⁹⁹, Şerdanalar²⁰⁰, ve Şekeleşler'di.²⁰¹

¹⁹¹ A. M. Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, TTK Yayını, Ankara, 1971, s.88.

¹⁹² E. Memiş- C. Bülbül, a.g.e., s. 88.

¹⁹³ Lukkalar hakkında yapılmış en değerli çalışmalardan biri, Prof. Dr. Oktay Akşit'in 1967 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları arasında neşredilen "Likya Tarihi" isimli çalışmasıdır. Bu konuda ayrıca bkz: E. Memiş, "MÖ. 2. Binyıl Anadolu Tarihinde Lukkalar" XI. Türk Tarih Kongresi'nden ayrı basım, TTK Yayını, Ankara 1994, s. 269-275; E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 11. Baskı, Bursa 2011, s.62-70.

¹⁹⁴ Gaşkalar hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için bkz: Einar Von Schuler, Die Kaskaer (Ein Beitrag zur Ethnographie des Alten Kleinasien), Berlin 1965, s.1-197; E. Memiş, "MÖ. 2. Binyılda Hitit-Gaşka Münasebetleri", II. Uluslararası Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, Samsun 1990, s. 103-110; E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 11. Baskı, Bursa 2011, s.50-62.

¹⁹⁵ E. Memiş, Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Bursa 2012, s. 235.

¹⁹⁶ William Tylor, The Mycenaeans, London 1972, s. 174; R.O. Faulkner, "Egypt: From the inception of the nineteenth dynasty to the death of Ramesses III", CAH II/2, chp. XXIII, Cambridge 1975, s. 233; Rudolf Naumann, Eski Anadolu Mimarlığı (Çeviren: Beral Madra), TTK Yayını, Ankara 1975, s. 21; Bilge Umar, Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi, 1. cilt, İzmir 1982, s.70; E. Memiş, "Filistinlilerin Kökeni ve Tarihi, Konya 1996, s. 39-40; E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 11. Baskı, Bursa 2011, s.161.

¹⁹⁷ Ekweşler = Akalar için bkz: A. M. Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, Ankara, 1971, s.87.

¹⁹⁸ Turşalar= Etrüskler için bkz: E. Forrer, MDOG 63, 1924, s. 6; Denys Page, History and the Homeric Iliad, Los Angeles 1959, s.106; A. M. Mansel, a.g.e., s. 87; ayrıca Etrüsk kavminin oluşumu hakkında

Yine Memeptah devrine (MÖ. 1236-1223) ait olup, Deniz Kavimleri (Ege Kavimleri) tarafından desteklenen bir Libya ordusuna karşı kazanılan zaferin anlatıldığı İsrail Steli²⁰² ise, hem savaşın gidişatı hakkında ayrıntılı bilgi vermekte, hem de Mısır halkının bu galibiyetten duyduğu büyük mutluluğu dile getirmektedir.²⁰³ Gerçekten, bu vesikada geçen: **“Adamlar şarkı söyleyerek gidip geliyorlar. Dertli insanların ağlamaları kesildi. Şehirler yeniden İskân ediliyor. Bağına asma diken adam, üzümünü yiyecek. Tanrı Ra, Mısır’a geri döndü”**²⁰⁴ şeklindeki ifade, Mısır halkının, Deniz Kavimleri üzerinde kazanılan zaferden son derece memnun kaldığını gösterir.

geniş bilgi edinmek için bkz: E. Memiş, “Etrüsk Kavminin Oluşumunda Troyalıların ve İskitlerin (Sakalar) Rolü”, Tarihten Bir Kesit: Etrüskler, 2-4 Haziran 2007, Bodrum Uluslararası Sempozyum Bildirileri, TTK Yayını, Ankara 2008, s. 107-112; E. Memiş, Troya ve Troyalılar (Troyalılar Türk müdür?), Altınpost Yayınları, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2012, s.131-140.

¹⁹⁹ Rukkular=Hitit Metinlerindeki Lukkalar= Klasik çağdaki Likyalılar için bkz: G.L. Huxley, Achaeans and Hittites, Oxford 1960, s.33; Oktay Akşit, Likya Tarihi, İ.Ü.E.F. Yayını, İstanbul 1967, s.76; E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 11. Baskı, Bursa 2011, s. 67 vd.

²⁰⁰ Şerdanalar=Sardunyalılar için bkz: R.A.S. Macalister, The Philistines, Their History and Civilization, London 1914, s.24; A. M. Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, Ankara 1971, s.87.

²⁰¹ Şekeleşler= Sicilyalılar için bkz: R.A.S. Macalister, a.g.e., s. 25; A. M. Mansel, a.g.e., s.87; E. Memiş, a.g.e., s.161.

²⁰² Bu vesikaya “İsrail Steli” denilmesinin sebebi, ilk defa olarak bu vesikada “İsrail” isminin geçmesi olmasından ileri gelmektedir. Halen Kahire Müzesi’nde bulunan ve 34025 numara ile gösterilen “İsrail Steli” F. Petrie tarafından Memeptah’ın Teb’deki ölü mabedinin harabelerinde keşfedilmiştir. Söz konusu vesikanın, Kamak mabedinde fragmanlar halinde bir duplikatı bulunmuştur. Bu arada şunu da belirtelim ki, Mısır kaynakları İsrailoğullarının Mısır’da ikametlerine veya huruçlarına (Mısır’dan çıkış) dair tek kelime söylemezler, ancak bu hadiseye ilişkin imalarda bulunurlar. Tevrat, Ramses isimli bir firavuna göre isimlendirilen Ramsesum şehrinin kurulmasına Yahudilerin yardım ettiklerini bildirdiği için, genellikle bu firavunun büyük inşaatçı II. Ramses olduğu, Exodus (Huruç) hareketinin de onun halefi Memeptah (MÖ. 1236-1223) zamanında gerçekleştiği kabul ediliyordu. Fakat 1898 yılında Teb’deki “Krallar Vadisi”nde 35 numaralı mezarda Memeptah’ın mumyası bulununca, adı geçen firavunun, Hz. Musa’yı takip ederken Kızıldenizde boğulan firavun OLMADIĞI anlaşıldı. Bunu özellikle belirtmek isteriz. Çünkü konunun uzmanı olmayan bazı şahsiyetler, işin esasını bilmeden Memeptah’ı “ Kızıldenizde boğulan firavun” olarak göstermeye çalışmaktadırlar. İlerleyen sayfalarda boğulan firavunun kimliği hakkında da bilgiler aktaracağız.

²⁰³ E. Memiş, İsrail Nereye Koşuyor? (En Eski Çağlardan Günümüze İsrail-Filistin Mücadelesi), Ekin Kitabevi Yayını, Bursa 2006, s. 42; E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 11. Baskı, Bursa 2011, s.162.

²⁰⁴ R.O. Faulkner, “Egypt: From the inception of the nineteenth dynasty to the death of Ramesses III”, CAHII/2, chp. XXIII, Cambridge 1975, s. 234.

Ege Göçleri hakkında bilgi veren en eski kaynaklar arasında Akkad çivi yazısıyla yazılmış olan Ugarit vesikaları da bulunmaktadır.²⁰⁵ Bunların bir kısmı Ege Göçleri hakkında dolaylı bilgiler aktarırken, bir kısmı da doğrudan doğruya bu göçlerle ilgilidirler. Biz burada, Ege Göçleri hakkında önemli bilgiler aktaran iki Ugarit mektubuna temas edeceğiz.

Bu mektuplardan ilki (UGARITICA V. 23 RSL. 1), Alaşya (Kıbrıs) kralı **Pagan** tarafından Ugarit (Ras Şamra) ²⁰⁶ kralı **Ammurapi**'ye gönderilmiştir.²⁰⁷ Mektupta şu ifadeler yer almaktadır:

“Kral, Ugarit kralı Ammurapi’ye şöyle söyler:

Sana selam olsun.

Tanrılar sağlığını korusunlar.

Sen bana şöyle yazdın: “Denizde düşman gemileri göründü”

Eğer gemilerin görüldüğü doğru ise, çok dikkatli ol.

Sana gelince; senin orduların, harp arabalarının nerede duruyorlar?

Onlar senin yanında değiller mi?

²⁰⁵ Ugarit Vesikaları, F.A. Claude Schaeffer tarafından UGARITICA V, Paris 1968'de ve J. Nougayrol tarafından PRU II ve PRU V'de neşredilmiştir.

²⁰⁶ O dönemde Ugarit kentinde etnik kökeni farklı çeşilli kavimler oturuyor ve bunlar 5 çeşit yazı (Çivi Yazısı, Çivi Alfabe Yazısı, Hitit Hiyeroglif Yazısı, Mısır Hiyeroglif Yazısı ve Alfabetik Fenike Yazısı) ve 7 farklı dil (Akkadça, Asurca, Hititçe, Hurrice, Mısırca, Kenanca ve Yunanca) kullanıyorlardı. Bu farklı kavimleri birleştiren ortak paydaları ise ticari menfaatleri idi. Ugaritica V.23 RSL.1'den anlaşıldığı kadarıyla Ege Göçlerinin ilk aşamasında Ugarit tahtında oturan Ammurapi, muhtemelen Hitit Kralı IV. Tuthalya'nın çağdaşı ve vasalı idi. Ammurapi ismi, bu kralın Amurru asıllı olabileceği kanaatini uyandırmaktadır. Çünkü tıpkı Babilli Hammurabi örneğinde olduğu gibi burada da kralın ismi ile mensubu olduğu kavmin ismi adeta iç içe geçmiş gibi görünmektedir.

²⁰⁷ Burada ismi geçen her iki kral da Hitit Büyük Kralı'na bağlı vasaflı krallardı. Bunlar her yıl belli bir miktar vergi ödemeyi yanı sıra, lüzum gördüğü takdirde kara ve deniz kuvvetlerini de Hitit Büyük Kralı'nın yardımına göndermekle mükellefler.

Hiç biri yok mu? Seni iten düşman arkada mı? Şehirlerinin etrafını tahkim et. Askerlerini ve harp arabalarını oraya koy. Gayet dikkatli ve sıkı bir şekilde düşman piyadesini orada bekle.”

Görülüyor ki, Alaşya kralı, bu mektubuyla, gelmekte olan Ege kavimleri tehlikesini Ugarit kralına bildirmekte ve düşmana karşı alınması gereken önlemler hakkında ona birtakım tavsiyelerde bulunmaktadır.

İyi bir tesadüfle, Ugarit kralı Ammurapi'nin Alaşya kralı Pagan'a göndermiş olduğu cevap mektubu (UGARITICA V. 24 RS 20. 238) da, Ugarit arşivi vesikaları arasında ele geçmiştir. Söz konusu mektupta, Ugarit kralı Ammurapi, Alaşya kralına şöyle demektedir:

“Pederim²⁰⁸ Alaşya kralına, oğlun Ugarit kralı der ki; Pederimin ayaklarına kapanırım. Pederime selam olsun. Evlerine, zevcelerine, ordularına, pederim Alaşya kralına ait olan her şeye çok çok selam olsun. Pederim, işte düşman gemileri geldiler. Şehirlerimi ateşe verdiler, ateşler alev alev yanmaktadır. Ve onlar memlekette çirkin şeyler²⁰⁹ yaptılar. Pederim bilmiyor mu ki, benim bütün askerlerim Hatti memleketinde ve bütün gemilerim Lukka

²⁰⁸ Amama Çağı'ndan (MÖ. 1400-1350) itibaren, Eski Yakın Doğu'nun Büyük Kralları (birbirine eşit statüdeki krallar), birbiriyle yazışırken, **“Biraderim”** tabirini kullanmışlardır. Büyük Krallar küçük krallara **“oğlum”** diye hitabederken, küçük krallar da, statü olarak kendilerinden daha üstün krallara **“Pederim, babam”** diye hitab ediyorlardı. Mevcut vesikalar, bu iki kral arasında herhangi bir akrabalık bağına işaret etmediğine göre, bu ifade tarzını, yani Ugarit kralının Alaşya kralına **“Pederim”** demesini anlamak mümkün değildir. Fakat bize öyle geliyor ki, Hititler'in iyice zayıfladığı son dönemlerde Alaşya kralı zaman zaman bağımsız kararlar almaya başlamıştır. Hatta bu yüzden II. Şuppiluliuma, isyan girişiminde bulunan Alaşya (Kıbrıs) üzerine bir donanma göndererek, bu adayı tekrardan Hitit Devleti'ne bağlamıştı. İşte Alaşya Krallığı'nın bu türden bağımsız hareketleri Ugarit kralının da gözünü açmış olmalı ki, yazmış olduğu mektupta ona **“pederim”** diye hitabetmek lüzumunu hissetmişti.

²⁰⁹ Burada zikredilen **“çirkin şeyler”** le neyin kastedildiğini bilmiyoruz. Fakat Ugarit kralı belki de şehirlerini işgal eden mütecavizlerin **“talan etme”** faaliyetleri dışında, kadın ve kızlara yapılan kötülükleri **“çirkin şeyler”** olarak nitelemiş olabilir.

memleketindedir.²¹⁰ Onlar şimdiye kadar geri dönmediler ve memleket böylece savunmasız kaldı. Pederim bilsin ki, bana gelen düşman gemileri yedi tanedir. Ve onlar bize kötülük etmişlerdir. Şimdi başka düşman gemisi varsa, herhangi bir yolla bana bildir ki, ben bileyim”²¹¹

Bu mektupdan anlaşıldığına göre, Deniz kavimlerinden bir grup, Ugarit memleketinin şehirlerini yakıp yıkmıştı.²¹² Ugarit kralı, kara ve deniz kuvvetlerini Büyük Hitit Kralı'nın yardımına gönderdiği için, düşmanlarının karşısında direnememişti. Bu mektup, Egeli kavimlerin (Deniz Kavimlerinin) yapmış olduğu tahribatı açık seçik ortaya koyduğu gibi, Ugarit kazıları da MÖ. 13. yüzyılın sonlarına ait tabakalarda bu tahribatı destekler.²¹³

Öyle zannediyoruz ki, burada sözünü ettiğimiz Ugarit mektupları da, Ege Göçlerinin birinci aşamasına ait olmalıdırlar. Çünkü Hitit Devleti henüz ayakta. ²¹⁴

Asıl büyük tahribatı, Ege Göçlerinin ikinci aşamasına iştirak eden kavimler gerçekleştirmiştir. MÖ. 12. yüzyılın hemen başlarına tarihlenen bu büyük göç hareketi hakkındaki en doyurucu bilgileri, yine Mısır kaynakları vermektedir.²¹⁵

Gerçekten, Mısır firavunlarından III. Ramses zamanına (MÖ. 1198-1167) ait vesikalarda, Ege Göçlerinin ikinci aşamasına iştirak eden kavimlerden ve onlara karşı verilen mücadeleden söz edilmektedir. Bu cümleden olmak üzere, III. Ramses'in 8. idare

²¹⁰ Hitit Büyük Kralı'na bağlı vasal devletlerin yükümlülüklerinden biri de, savaş zamanlarında kara ve deniz kuvvetlerini her ne pahasına olursa olsun Büyük Kral'ın yardımına göndermekti. Ugarit kralı da bu yükümlülüğü yerine getirmiştir. Ancak bu görevi ifa ederken, kendi ülkesi de savunmasız kalmış ve Egeli kavimlerin tecavüzüne uğramıştır.

²¹¹ Michael C. Astour, "New Evidence on the Last Days of Ugarit", AJA 69/3, 1965, s.255.

²¹² Ugarit'in son günleri hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için bkz: Michael C. Astour, a.g.m., s.253-258.

²¹³ Aslında bu tahribat, MÖ. 13. yüzyılın sonlarında ve 12. yüzyılın başlarında olmak üzere iki kez gerçekleşmiştir. Asıl yıkım, MÖ. 12. yüzyılın başlarındaki yıkımdır.

²¹⁴ E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 11. Baskı, Bursa 2011, s.164.

²¹⁵ E. Memiş- C. Bülbül, Amurrular (Araplar'ın En Eski Ataları), Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayını, Elazığ 2012, s.92.

yılında (MÖ. 1190), söz konusu kavimlere karşı yapmış olduğu amansız mücadele ve kazandığı parlak zafer, Medinet-Habu mabedinin duvarları üzerinde hem hiyeroglif yazıyla hem de resimlerle anlatılmaktadır.²¹⁶ Mısır firavunu, söz konusu kitabede şöyle demektedir: **“Hatti (Hitit) ülkelerinden hiçbiri bunların saldırısına dayanamadı. Kode, Karkamış, Arzava ve Alaşya (Kıbrıs) tahrip edildiler. Bu insanlar, Amurru ülkesinde bir yerde ordugâhlarını kurdular. Buranın halkını sanki hiç yokmuş gibi mahvettiler. Bunlar, önlerinde bir ateş perdesi bulundurmak suretiyle Mısır üzerine yürüdüler. Müttefikler arasında Pelest, Turşa, Şerdana, Şekeleş, Zakkari, Danuna ve Vavaşlar vardı. Bu insanlar, dünyanın kenarındaki ülkelere bile el uzatıyorlardı. Kalpleri inanç doluydu ve kendi kendilerine: “planlarımızı başarıyoruz” diyorlardı.”**²¹⁷

Kitabede daha sonra Deniz kavimlerinin nasıl bozguna uğratıldıkları anlatılır.

Medinet-Habu Zafer Kitabesi'nin hemen yanı başında yer alan duvar resimlerinden anlaşıldığına göre, Ege Göçleri, denizden ve karadan olmak üzere iki yoldan yapılmıştı. Karadan gidenlerin iki tekerlekli öküz arabaları vardı. Kadın ve çocuklar bu arabalara

²¹⁶ J. H. Breasted, A History of Egypt, London 1948, s. 464-504; James B. Pritchard, ANET, Princeton 1955, s. 262-263; H. Bossert, Altkreta, Berlin 1937, s.58; R.O. Faulkner, "Egypt: From the inception of the nineteenth dynasty to the death of Ramesses II", CAH II/2, chp. XXIII, Cambridge 1975, s. 242-243; R. D. Barnett, "The Sea Peoples", CAH II/2, chp. XXVIII, Cambridge 1975, s.371; William Taylour, The Mycenaean, London 1972, s. 174; F. Kinal, Eski Anadolu Tarihi, 2. Baskı, Ankara 1987, s.227 vd.; Bilge Umar, Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi, 1. cilt, İzmir 1982, s.70-71; E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 11. Baskı, Bursa 2011, s.164.

²¹⁷ A. M. Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, TTK Yayını, Ankara, 1971, s.88; R. D. Barnett, "The Sea Peoples", CAH II/2, chp. XXVIII, Cambridge 1975, s.371; F. Kinal, Eski Anadolu Tarihi, 2. Baskı, Ankara 1987, s.227-228; E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 11. Baskı, Bursa 2011, s.165. ▲

binmişlerdi.²¹⁸ Denizden gidenler ise kürekli ve “ yelkenli gemilere”²¹⁹ binmişlerdi.

III. Ramses'in yukarıda sözünü ettiğimiz kitabesi, son derece kıymetli bir vesikadır. Çünkü bu vesika, hem göçün cereyan ettiği coğrafi bölgeler, hem göçe iştirak eden kavimlerin kimliği, hem de onların yaptığı tahribatı bütün çıplaklığı ile gözler önüne sermektedir. Buna göre, Hitit merkezi bölgesinin yanı sıra, Kode ve Karkamış gibi Hitit tâbiyetindeki Suriye krallıkları ve yine bir Hitit vasali olan Alaşya Krallığı, Egeli kavimlerin hışmından kurtulamamışlardı. Hitit Devleti için her daim bir tehdit unsuru olan ve neredeyse bütün Hitit krallarının meşgul olmak zorunda kaldıkları Arzava Bölgesi de bu yıkımdan kendisini kurtaramamıştı. Amarna Çağı'ndan itibaren Hitit vasali olan Amurru Ülkesi'nin de bu tecavülden kurtulamadığı anlaşıyor. Çünkü söz konusu kitabede, Egeli kavimlerin ordugâhlarını Amurru Ülkesi'nde kurdukları ve burada yaşayan halkı “soykırım” a tabi tuttukları ifade edilmektedir. Göçe iştirak eden kavimlerin Amurru Ülkesi'nden Mısır üzerine yürüdükleri ve bu yürüyüşü gerçekleştirirken de önlerine çıkan her yeri yakıp yıktıkları da yine bu kitabeden öğrenilmektedir.²²⁰

III. Ramses'in sözünü ettiğimiz kitabesi, adı geçen firavunun mağlup ettiği kavimlerin isimlerini de zikretmektedir. Bu kavimler aynı zamanda firavuna karşı oluşturulan koalisyonun da üyeleri idiler. Bu kavimler şunlardı:

- 1) Şerdanalar=Sardunyalılar
- 2) Şekeleşler= Sicilyalılar
- 3) Turşalar= Etrüskler

²¹⁸ Bu mütecavizler kadın ve çocuklarıyla beraber geldiklerine göre, bu bir yağma seferi değildi. Onlar ciddi olarak kendilerine yerleşecek yeni yurtlar arıyorlardı. Halbuki göçlerin ilk aşamasına katılan Egeli kavimlerin yanında aileleri yoktu. Demek ki, göçlerin ilk aşaması bir çeşit keşif seferi niteliğinde idi.

²¹⁹ “Yelkenli gemiler”, Filistlere aittir. Bu hususta bkz: R. D. Barnett, “The Sea Peoples”, CAH II/2, chp. XXVIII, Cambridge 1975, s. 373.

²²⁰ E. Memiş, Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Bursa 2012, s. 237.

- 4) Danunular= Adanalılar
- 5) Pelestler= Filistler
- 6) Zakkalalar
- 7) Vavaşlar

Yukarıdaki kavimlerden Turşalar'ı, Şerdanalar'ı ve Şekeleşler'i Merneptah'a ait Kamak Kitabesi'nden tanıyoruz. Diğer dört isimden Danunular'ı Tel el Amarna mektuplarından²²¹ ve Karatepe kazılarından²²² tanımaktayız. Geriye kalan üç isim ise ilk defa karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan "Pelestler", hiç şüphesiz Filistler'di. Demek oluyor ki Filistler (Filistinliler), ilk defa olarak III. Ramses'in 8. idare yılında (MÖ. 1190'da) tarih sahnesine çıkmışlardı.²²³

Kara ve deniz çarpışmalarının tasvir edildiği resimler, istilâci kavimlerin savaş teçhizatı hakkında önemli bilgiler verirler. Bu resimlerden görüldüğü kadarıyla Filistler, sakalları traşlı ve çok özel başlıkları olan kimselerdi. Bu başlıkların tepesinde deriden yapılmış şeritler ya da tüyler vardı. Başlık, çenenin altından bağlanmış bir çene kayışı ile tutturulmuştu. Onlar, dizlerine kadar inen kapalı etekler giymişlerdi. Silah olarak mızrak, uzun ince kılıçlar ve Şerdanalılar'inkine benzeyen kulplu yuvarlak kalkanlar taşıyorlardı.²²⁴ Filistler, karada ikisi muharip biri de sürücü olmak üzere üç kişilik mürettebatı olan savaş arabaları üzerinden Hitit

²²¹ EA 151 numaralı mektupta, Tyre kralı Abilmilki, Mısır firavunu IV. Amenofis'e şöyle demektedir: "Danunu kralı öldü, yerine biraderi geçti. Memlekette durum sakindir". Bu mektup, daha Amarna Çağı'nda (MÖ.1400-1350) Çukurova bölgesinde bir Danuna Krallığı'nın mevcudiyetini işaret etmektedir. "Adana" ismi de "Danuna"dan kaynaklanmaktadır. Bunu özellikle belirtmek istiyoruz.

²²² H. Bossert tarafından Adana/Kadirli yakınlarındaki Karatepe'de yapılan kazılarda çift dilde (Fenikece ve Hitit Hiyeogroglifi ile) yazılmış kitabeler bulunmuştur. Bu kitabelerden anlaşıldığına göre, kentin adı Asitawanda idi ve kral da aynı adı taşıyordu. Bu kral Danunu kralı idi.

²²³ E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 11. Baskı, Bursa 2011, s.166; Filistler hakkında daha geniş bilgi edinmek için bkz: E. Memiş, " Filistinlilerin Kökeni ve Tarihi, S.Ü Eğitim Fakültesi Yayını, Konya 1996.

²²⁴ Nitekim Filistin'in antik kentleri olan Gezer ve Gerar'da yapılan arkeolojik kazılarda bu tür demir silahlardan bulunmuştur. Bu hususta bkz: E. Memiş, "Filistlerde Demircilik Sanatı", S.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 1, Konya 1987, s. 123-127.

tarzında savaşırlandı.²²⁵ Kadın ve çocukları ise öküzlerle çekilen kağnı arabaları içerisinde onları takip ediyorlardı.²²⁶

Ege Göçlerinin ikinci aşaması hakkında bilgi veren bir başka Mısır kaynağı da, yine III. Ramses devrine ait olan **“Büyük Harris Papirüsü”**dür.²²⁷ Söz konusu vesikada “Danunalar”dan bahsedilir. Purasatı²²⁸ ve Zakkala’nın “küle döndürüldüğü” anlatılır. Fakat ayrıca, Şerdana ve Şekeleşler’in sınır boyundaki kalelere yerleştirildiği ve Mısır firavununun, adı geçen kavimlerden vergi olarak kumaş ve hububat aldığından söz edilir.²²⁹

Görülüyor ki, Mısır firavunu, MÖ. 12. yüzyılın başlarında mağlup ettiği ve Mısır’ın hudut kalelerine yerleştirdiği Egeli kavimler üzerinde hissedilir bir hâkimiyet kurmuştu. Ancak adı geçen firavunun MÖ. 1167 yılında ölmesi, her şeyi bir anda alt üst etti. Çünkü ona halef olanlar, hiçbir zaman onun yerini tutamadılar. Mısır’ın kudreti gittikçe azaldı. Bu da en çok Egeli kavimlerin işine yaradı. Nitekim onlar çok geçmeden Mısır’a kafa tutmaya ve vergilerini ödememeye başladılar.²³⁰ Bir süre sonra da tamamen bağımsız hale geldiler.²³¹ Bu bilgiler ışığında Ege Göçlerinin sonuçlarını şöyle sıralayabiliriz:

²²⁵ R. D. Barnett, “The Sea Peoples”, CAH II/2, chp. XXVIII, Cambridge 1975, s. 372.

²²⁶ E. Memiş, “Filistinlilerin Kökeni ve Tarihi, Konya 1996, s. 46; E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 11. Baskı, Bursa 2011, s.166.

²²⁷ R.O. Faulkner, “Egypt: From the inception of the nineteenth dynasty to the death of Ramesses III”, CAH II/2, chp. XXIII, Cambridge 1975, s. 244.

²²⁸ Burada zikredilen Purasatiler, Filistlerdir.

²²⁹ E. Memiş, “Filistinlilerin Kökeni ve Tarihi, Konya 1996, s. 46; E. Memiş, İsrail Nereye Koşuyor? (En Eski Çağlardan Günümüze İsrail-Filistin Mücadelesi), Ekin Kitabevi Yayını, Bursa 2006, s. 47.

²³⁰ Bu durumu bize en iyi anlatan vesika, “Golenisheff Papirüsü”dür. Bu vesikada, Wen-Amon isimli Mısırlı bir elçinin yarı-dini yarı-diplomatik görevle Lübnan’a gönderildiğinden ve Lübnan bölgesinde hüküm süren yerel kralların Mısır firavununun elçisine gereken değeri vermediklerinden ve hatta Mısır kültürü ile alay ettiklerinden söz edilir. Bu hususta daha geniş bilgi edinmek için bkz: R.A.S. Macalister, The Philistines, London 1914, s.29-34; H. Gressman, Altorientalische Texte zum Alten Testament, Berlin 1926, s.71-76; E. Memiş, “Filistinlilerin Kökeni ve Tarihi, Konya 1996, s. 47-52; E. Memiş, İsrail Nereye Koşuyor? (En Eski Çağlardan Günümüze İsrail-Filistin Mücadelesi), Bursa 2006, s. 48-53.

²³¹ E. Memiş, “Filistin Kime Aittir?”, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 1, Ankara 1985, s.225.

- 1) Ege Göçleri ya da diğer adıyla Deniz Kavimleri Göçü, tarihte iki devri (Tunç ve Demir devirlerini) birbirinden ayıran önemli bir hadisedir.
- 2) Bu göçlerle birlikte Hitit, Mitanni, III. Babil (Kaslar) gibi, MÖ. 2. Binyılın monarşik büyük devletleri ortadan kalmış, onların yerine teşkilatsız ve kültürsüz kavimlerin kurduğu kabile devletleri ortaya çıkmıştır. Devlet idare tarzında görülen bu gerileme hareketinin en başta gelen sebebi, o zamanki şehirlerde oturan kavimlerin eskiye nazaran kültür bakımından hayli geri olmalarıdır. Nitekim Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal'a göre²³², MÖ. 12.-8. yüzyıllar arasındaki dönemde, Anadolu'da bu kavimlere ait arkeolojik ya da yazılı hiçbir eser gösterilemez.
- 3) Ege Göçlerinden sonra inşaat tarzları bile değişmiştir. Hitit mimarisine özgü "iki duvar arasını küçük taş ve molozlarla doldurma" yapı tekniği yerine, iri taşlarla yapılan Frig mimari tarzı ortaya çıkmıştır.
- 4) Orta Anadolu'da çivi yazısı tamamen ortadan kalkmış, fakat Urartu memleketinde taşlar üzerine çivi yazısı ile yazma geleneği devam etmiştir. Buna karşılık, Batı Anadolu'da ancak MÖ. 8. yüzyıldan sonra olmak üzere, kökünün Hellen alfabesine dayandığı iddia edilen bir Frig yazısı ortaya çıkmıştır.²³³
- 5) Ege Göçlerinin ekonomik alandaki etkilerini de unutmamak gerekir. Her şeyden önce bu göçlerden sonra deniz yolları daha da önem kazanmaya başlamıştır. Bunun yanında, kervanlarla yapılan kara ticareti de halâ önemini muhafaza etmekte idi. Bu devir

²³² Ekrem Akurgal, Phrygische Kunst, Ankara 1955, s.111.

²³³ Doğrusunu söylemek gerekirse, Batılı araştırmacıların bu iddiasının ne dereceye kadar inandırıcı olduğu konusunda şüphelerimiz vardır.

ekonomisinde “bronz ingotlar”²³⁴ yerine, artık üzeri damgalı altın ve gümüş halkalar kullanılmaya başlanmıştır. Başka bir deyişle, uluslararası ticarette, Ege Göçlerinden sonra önemli gelişmeler kaydedilmiştir.

- 6) Din alanında da Ege Göçlerinden sonra özellikle Anadolu’da bazı reformlar gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda, Hitit kralı I. Şuppiluliuma zamanında (MÖ. 1380-1335) önemli bir tanrıça olan Karkamışlı Kubaba’nın kültü, hemen hemen tüm Küçükasya’ya (Anadolu) yayılmakla kalmamış, muhtemelen Frigler aracılığı ile Batı Anadolu üzerinden Yunanistan’a kadar gitmiştir. Öyle ki bu kült, daha sonraları Roma çağında, Sivrihisar yakınındaki Pesinus’tan heykeli alınıp, Roma panteonuna konulmak üzere götürülmüştür.
- 7) Ege Göçlerinin etnografik tesirleri de büyük olmuştur. Hint-Avrupa kavimlerinden oldukları iddia edilen Frigler, Kızılırmak bükümünün içine kadar yayılmış, Batı ve Güney Anadolu sahillerinde ise yine Hint-Avrupa asıllı Hellenlerin kolonileri sıralanmaya başlamıştır.
- 8) Ege Göçleriyle gelen kavimler, Eski Yakın Doğu’nun zaten karmaşık olan etnik yapısını, daha da karmaşık hale getirmişlerdir.

“Bütün bu bilgilerin ışığında, genel bir değerlendirme yapacak olursak şunları söyleyebiliriz: Kıtık²³⁵ ve toprak yetmezliği²³⁶ gibi

²³⁴ Üzerine metal parçalarının rapledildiği hayvan postlarına, “Ingot” adı verilir.

²³⁵ Kıtık felaketi sadece Ege Göçleri’ne iştirak eden kavimlerin memleketinde değil, Hitit İmparatorluğu topraklarında da yaşanmaktadır. Hatta Mısır firavunu Mernaptah, Hitit kralı II. Şuppiluliuma’nın talebi üzerine Hitit ülkesine hububat yüklü gemiler göndermiştir. Bu hususta bkz: Michael C. Astour, ‘New Evidence on the Last Days of Ugarit’ AJA 69/3, 1965, s.255.

²³⁶ Hititler’in yıkılmasında pay sahibi olduğunu düşündüğümüz Kuzey Anadolu’daki Gaşka kavminin ise, yüzyıllar boyunca toprak yetmezliği sorunu yaşadığını ve bu yüzden devamlı surette yeni topraklar kazanabilmek umuduyla Hitit sınır karakollarına saldırılar düzenlediğini, Hitit vesikalarından biliyoruz.

ekonomik sebepler yüzünden başlayan Ege Göçleri, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, MÖ. 13. yüzyılın son çeyreği ile MÖ. 12. yüzyılın ilk çeyreği arasında olmak üzere, iki aşamada cereyan etmiş büyük bir kavimler hareketidir.

Firavun Merneptah döneminde vuku bulan ilk göç hareketine katılan kavimlerin sayısı daha az, buna karşılık firavun III. Ramses zamanında gerçekleşen ikinci göç hareketine katılan kavimlerin sayısı daha fazladır. Birinci aşamaya katılan kavimlerin hareketi, daha ziyade bir keşif hareketi karakteri taşımaktadır. Ancak, göçlerin MÖ. 12. yüzyılın başlarında cereyan eden ikinci aşaması, son derece hızlı bir şekilde gelişmiştir. Öyle ki, bu ani saldırı karşısında, 500 yıldan beri Anadolu'nun siyasi kaderine hâkim olan Hitit İmparatorluğu bile tutunamamıştır.

Bu göçlere, “**Ege Göçleri**” ya da “**Deniz Kavimleri Göçü**” adının verilmesi de boşuna değildir. Çünkü bu göçlere iştirak eden kavimlerin büyük bir kısmı Ege ve Akdeniz adaları ile Anadolu'nun batı ve güney sahillerinde oturan kavimlerden oluşmaktadır ve bunlar aynı zamanda denizci birer kavimdir. Bu nedenle, Ugarit ve Mısır orijinli kaynaklarda bunlar, “Ege Kavimleri” veya “Deniz Kavimleri” gibi adlarla anılmışlardır.

“Egeli kavimler giriştikleri göç hareketinden bekledikleri neticeyi elde edebilmişler midir?” sorusuna hem “Evet” hem de “Hayır” şeklinde cevap verilebilir. Zira onların göç etmesinde rol oynayan temel sebep, memleketlerinde yaşadıkları kıtlık hadisesi idi. Bu nedenle, kıtlık felâketinin yaşanmadığı Mısır üzerine yürümüşler ve bu bolluk memleketine yerleşebilmek için, firavunlara karşı büyük bir mücadele vermişlerdi. Bu kavimlerden Filistler Filistin'in güneyine, Zakkalalar da Filistin'in kuzeyine yerleşmek suretiyle hem umduklarını bulmuşlar, hem de bir müddet daha Ege uygarlığını bu memleketlerde sürdürmüşlerdir. Buna karşılık Şerdanalar ve Şekeleşler ise, Mısır firavununa vergi ödemek şartıyla Mısır'ın hudut kalelerine yerleştirilmişlerdir. Bunların dışında kalan kavimler ise, Mısır firavunları tarafından

mağlup edildikten sonra, memleketlerine dönmek zorunda kalmışlardır.

Ege Göçlerinin sonuçları incelendiğinde görülür ki, bu göçlerin ekonomik alandaki etkileri olumlu, fakat diğer alanlardaki etkileri olumsuz olmuştur.”²³⁷

Aslına bakılacak olursa, Ege Göçleri hem Eski Doğu dünyasında hem de Eski Batı dünyasında yeni göç hareketlerinin de tetikleyicisi olmuştur. Nitekim bu göçlerle aynı zaman dilimi içerisinde veya biraz sonrasında yeni göç hareketlerine tanık olunmaktadır. Bu göçlerden biri, dört yüz yılı aşkın bir süre Mısır'da firavunların hâkimiyeti altında yaşayan İsrailoğulları'nın Arz-ı Mev'ud'a yaptıkları göçtür.

f) İsrailoğulları'nın Arz-ı Mev'ud'a Yaptıkları Göç

Günümüz Ortadoğu'sunda bir devlet olarak varlığını sürdüren İsrail'in (İsrailoğulları'nın), günümüzden yaklaşık 3200 yıl önce Hz. Musa'nın önderliğinde şu anda üzerinde yaşadıkları topraklara göç ettiğini, gerek Mısır kaynaklarından gerekse Yahudilerin kutsal kitabı Tevrat'tan öğreniyoruz. Ancak İsrailoğulları, kendilerine vaadedilen topraklara (Arz-ı Mev'ud) geldikleri zaman, bu ülkenin boş olmadığını görmüşlerdir. Çünkü bu topraklara Ege Göçlerinin ikinci aşamasına iştirak eden ve Mısır firavunu III. Ramses'e karşı mücadele eden kavimlerden Filistler (Filistinliler) yerleşmişlerdi. Bir başka ifadeyle, Tanrı Yahova'nın, İsrail kavmine vaadettiği toprakların şimdi yeni bir sahibi vardı ve onlar (Filistler), yerleştikleri bu topraklara kendi adlarını vermişlerdi.

Demek oluyor ki İsrailoğulları, kendilerine vaadedilen ülkeyi yeniden kazanabilmek için, kendilerinden önce bu topraklara

²³⁷ E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 11. Baskı, Bursa 2011, s.169-170; E. Memiş- C. Bülbül, Amurru'lar (Araplar'ın En Eski Ataları), Elazığ 2012, s.97-98.

yerleşmiş olan Filistler'e karşı mücadele etmek zorundaydılar. Bu mücadelenin ayrıntılarına geçmeden önce, Filistin topraklarını paylaşamayan ve hatta günümüzde bile aralarındaki sorunu halâ çözümleyememiş görünen Filistler'le İsrailoğulları'nın tarihi geçmişlerini gözden geçirmemiz gerekir. Böylece, okurlarımız da, bu iki kavim arasındaki çekişmenin, öyle zannedildiği gibi 60-70 yıllık bir mesele olmadığının, tam tersine İsrail-Filistin çekişmesinin en az 3200 yıllık bir geçmişe sahip olduğunun farkına varacaklardır. Şimdi, konunun daha iyi anlaşılması için, hem Filistler'in hem de İsrailoğulları'nın kimliklerini ve tarih sahnesindeki rollerini ana çizgileriyle gözden geçirmeye çalışalım.

Filistler'in **“Kaftor”** denilen bir yerle irtibatları olduğu, Amos IX, 7'de: **“İsrail'i Mısır memleketinden ve Filistleri Kaftor'dan, Suriyeliler'i de Kir'den çıkarmadım mı?”** şeklinde ifade edilmektedir. Yeremya XLVII, 4'de de Filistler, **“Kaftor adalılarının bakiyesi”** olarak zikredilirler. Tesniye II, 23'de ise: **“Kaftor'dan çıktıkları için”** Kaftoriler diye adlandırılan bir kavmin, Gaza'ya hudut olan köylerdeki Avlar'ı helâk ettikleri ve onların yerlerine oturdukları belirtilmektedir. Genel olarak hüküm vermek gerekirse, coğrafi belirtiler, Kaftoriler'in Filistler'le idantifiye edilmesi lehindedir.²³⁸

Bununla beraber, bu konuda halâ birtakım şüpheler mevcuttur. Bunun temeli, Tevrat'ta geçen **“Keretiler”** kelimesine dayanmaktadır.²³⁹ Nitekim 1. Samuel XXX,14'de Amelikalar'ın akınını tasvir eden genç Mısırlı köle şöyle demektedir: **“Biz Keretiler'in güneyine ve Yuda'nın mülküne ve Kaleb'in güneyine akın ettik. Ziglag'ı ateşle yaktık”**.

Hezekiel XXV, 16'da da **Filistler** ve **“deniz sahilinin bakiyesi”** olan **Keretiler**, müşterek bir suçlama içerisinde bir

²³⁸ E. Memiş, İsrail Nereye Koşuyor? (En Eski Çağlardan Günümüze İsrail-Filistin Mücadelesi), Ekin Kitabevi Yayını, Bursa 2006, s.53.

²³⁹ 1. Samuel, XXX, 14; Hezekiel XXV, 16; Tsefanya II, 5.

arada zikredilirler. Bu suçlamanın, Tsefanya II, 5'deki önemli pasajda tekrarlandığı görülmektedir. Gerçekten, söz konusu pasajda: **“Kenan’da, Filistiler memleketinde oturanların vay başına”** denilmektedir. Bu son pasajların her ikisinde de Grek versiyonu , **“Keretiler”** kelimesini **“Giritliler”** olarak tercüme eder.²⁴⁰

Bazı yerlerde ise **Keretiler**, eski İbrani krallarının “hasa askerleri” olarak zikredilirler ve sabit bir şekilde **“Peletiler”** ismi ile eş tutulurlar.²⁴¹ Bu, muhtemelen yalnızca **“Filist”** ismi için yapılan alelaide bir harf değişikliğidir. **S** harfi, iki isim arasında bir ses benzerliği sağlamak amacıyla ihmal edilmiştir.²⁴²

Mısır vesikalarında da İbrani yazarlarının **“Kaftor”**una büyük benzerlik gösteren **“Keftiu”** isimli bir bölgeden söz edildiğini görüyoruz. Bazen **K-f-ty-w** şeklinde de yazılan **K-f-tiw** ismi, ilk defa 18. Sülale zamanına (MÖ. 1570-1340) ait Mısır abideleri üzerinde karşımıza çıkar. Görünüşe göre bu kelime, Mısırcı bir kelimedir. H. R. Hall²⁴³, söz konusu kelimenin **“geride, arkada”** anlamına geldiğini ve bu nedenle **Keftiu**’nun, Mısır’dan uzakta olması gereken bir memleket olduğunu ileri sürmüştü. Fakat yalnızca kelimenin anlamına dayanarak, bir memleketin mevkii hakkında karar vermek doğru değildir. Bu nedenle araştırmamızı biraz daha derinleştirmek zorundayız.

“Keftiu” ismi ilk defa olarak, III. Tutmosis zamanında (MÖ. 15. yüzyıl), bir yerin ve bir kavmin adı olarak ortaya çıkar. Firavunun icraatlarının “Amon’a İlâhi” tarzında özetlendiği bir metin, büyük bir stel üzerine yazdırılmıştır. Halen Kahire Müzesi’nde bulunan bu stel üzerindeki metinde şunlar yazılıdır: **“Ben geldim ve senin, Batı memleketini vurmanı sağladım.**

²⁴⁰ E. Memiş, a.g.e., s.54.

²⁴¹ 2. Samuel XX, 23; 1. Krallar I, 38.

²⁴² James Hastings, Encyclopedia of Religion and Ethics, cilt IX, Newyork 1917, s. 841.

²⁴³ H. R. Hall, Journal of the British School at Athens, VIII (1902), s. 157.

Keftiu ve Asi memleketi korkutulmuştur". Karnak mabedinin duvarları üzerinde bulunan ve III. Tutmosis'e ait olan annalistik kitabede ise, **Keftiu** isminin denizle münasebettar olduğu görülür. Çünkü burada: "**Kralın Limanları Keftiu, Biblos ve Sektu'nun**²⁴⁴ **gemileri ile dolduruldu. Lübnan gemileri, direkler ve meşe palamutları ile yüklüdür**" denilmektedir. "**Keftiu işi gümüşten bir tekne**" ise adı verilmeyen bir kabile reisinin, Tutmosis'e ödediği verginin bir parçası idi.²⁴⁵ Keftiu'nun bizzat kendisi, annelerde kaydedilen herhangi bir vergi göndermez, fakat birleşik Asi memleketinden gelen vergi, birer birer sayılır. Bu verginin içinde bakır, en göze çarpan madendir. Bu nedenle Asi memleketi, bakır madeni ile ünlü Alaşya (Kıbrıs) memleketi olmuş olabilir.²⁴⁶ Bu durumda Keftiu, Kıbrıs'a yakın bir yerde aranmalıdır.²⁴⁷

Keftiu hakkında bilgi veren önemli bir kaynak da, III. Tutmosis'in veziri Rekhmara'nın mezarındaki duvar resimleridir. Bu resimlerde, Keftiu'dan ve diğer yerlerden firavuna haraç getiren elçiler tasvir edilir.²⁴⁸

Girit adasındaki son tetkikler, söz konusu elçilerin ve onların getirdikleri hediyelerin Girit kökenli olduğunu ortaya koymuştur.²⁴⁹ Bundan şöyle bir netice çıkarabiliriz: Mısır vesikalarında geçen **Keftiu**, Tevrat'taki **Kaftor adası** (Girit) ile aynı olmalıydı. Öyle ise, buna dayanarak şöyle bir tablo oluşturabiliriz:

Mısır vesikalarındaki ismi	Tevrat'taki adı	Günümüzdeki adı
----------------------------	-----------------	-----------------

²⁴⁴ Sektu'nun yeri henüz lokalize edilememiştir.

²⁴⁵ H. R. Hall, Journal of the British School at Athens, VIII (1902), s. 158

²⁴⁶ Bugün, Alaşya'nın Kıbrıs olduğu, hemen hemen herkes tarafından kabul edilmektedir.

²⁴⁷ E. Memiş, Filistinlilerin Kökeni ve Tarihi, Konya 1996, s. 55.

²⁴⁸ E. Memiş, a.g.e., s.55

²⁴⁹ Bu duvar resimlerinde Sami olmayan sakalsız kişiler görülür. Onların gayet incecik bellerini, oldukça güzel işlenmiş nakışlı peştamallar sarmaktadır. Ellerindeki vazolar üzerinde deniz hayvanları resmedilmiştir. Tüm bu özellikler Giritlidir.

KEFTİÜ = KAFTOR = GİRİT

Kaftor adasının mevkiî problemini böylece hallettikten sonra, Filistler'in Filistin'e nereden geldikleri meselesini çözmeye çalışalım.

Tevrat'ta onlara, Girit adası ile idantifiye edilen Kaftor'dan geldikleri için **Kaftoriler**_denildiğini,²⁵⁰ ayrıca Tevrat'ın bazı bölümlerinde de onların "**Keretiler ve Peletiler**" şeklinde Keretiler'le yan yana zikredildiklerini²⁵¹ yukarıda belirtmiştik.

Buradan şöyle bir sonuç çıkarabiliriz: **Keretiler** (Giritliler) ve **Peletiler** (Filistler), Kaftor adasında yani Girit'te oturan iki ayrı kavim olmuş olabilirler. Filistler'in arkeolojik bakiyeleri, özellikle seramikleri, **Geç Miken III C 1** kökenli olduğuna göre, kesinlikle Girit adasının yerli kavmi olmazlar. Fakat onların Mikenler'le (Akalar) akraba olmuş olabileceklerini söyleyebiliriz. Acaba Filistler, MÖ. 1400'lerde Knossos'u tahrip ederek Girit'te hâkimiyeti ele geçiren Mykenai Akaları ile birlikte gelmiş olamazlar mı? Eğer bu faraziye kabul edecek olursak, **Keretiler**'in Girit adasının yerlileri olduklarını, Filistler'in ve Mikenler'in (Akalar'ın) ise adaya sonradan geldiklerini ve adanın hem siyasi hem de ticari hakimiyetini ele geçirdiklerini ileri sürmemiz kolaylaşacaktır. Bu durum, bazı bilim adamlarının ileri sürmüş olduğu **Filist = Pelasg** eşitliğinin de lehindedir. Çünkü **Pelasglar**_hakkında bilgi veren büyük destan şairi Homeros, İlyada II, 681'de, "**Pelasglar'ın Yunanistan'daki Argos'ta oturduklarını**" belirtmekte, Odysseia XIX, 170-180'de ise "**Akalar'la tanrısal Pelasglar'ın Girit adasında bir arada oturduklarından**" söz etmektedir. Demek ki, Filistler'le Mikenler (Akalar), Yunanistan'dan Girit adasına birlikte göç etmişlerdi.²⁵²

²⁵⁰ Tesniye II, 5.

²⁵¹ 2. Samuel XX, 23; 1. Krallar I, 38.

²⁵² E. Memiş, İsrail Nereye Koşuyor? (En Eski Çağlardan Günümüze İsrail-Filistin Mücadelesi), Ekin Kitabevi Yayını, Bursa 2006, s.57

Mikenler ve onlarla akraba olabileceğini ileri sürdüğümüz Filistler'in iki asır kadar birlikte yaşadıkdan sonra, MÖ. 1200'lerde vuku bulan Deniz Kavimleri Göçü'nün (Ege Göçleri) tazyikine dayanamayarak adayı terk etmek zorunda kaldıklarını ve kendilerine yeni bir vatan aramak için, ister istemez öteki deniz kavimlerinin arasına katıldıklarını söyleyebiliriz. Şüphesiz, Mykenai Akaları da bu göçe iştirak etmişlerdi. Çünkü Ege Göçlerine katılan kavimlerden Ekweşler, Akalar'la idantifiye edilmektedir.²⁵³

Demek oluyor ki Filistler, Filistin'e, Girit adasından gelmişlerdi. Fakat onlar, adanın yerli halkı değillerdi. Filistler'in Girit'le ve Girit'in yerli halkı Keretiler'le olan münasebetlerini böylece gözler önüne serdikten sonra, şimdi de onların Filistin'e ne zaman ve nasıl yerleştikleri hususuna kısaca temas edelim.

Filistler'in adına ilk kez, Mısır firavunu III. Ramses'in (MÖ. 1198-1167) 8. İdare yılına (MÖ. 1190) tarihlenen Medinet-Habu Zafer Kitabesi'nde rastlandığını, daha önce ele aldığımız Deniz Kavimleri Göçü (Ege Göçleri) bahsinde ifade etmiştik. Bu kitabeden anlaşıldığına göre Filistler, Deniz Kavimleri Göçü'ne²⁵⁴ iştirak eden Ege kavimlerinden biri idiler.²⁵⁵ Söz konusu kitabede "**Pelestler**" şeklinde geçen Filistler'in yelkenli gemileri vardı. Aynı firavuna ait başka bir vesika olan Büyük Harris Papirüsü'nde²⁵⁶ de "**Purasatiler**" şeklinde adları geçen Filistler, müttefikleri olan Şerdanalar, Şekeleşler, Danunalar, Turşalar, Zakarlar ve Vavaşlar'la birlikte III. Ramses'e karşı verdikleri mücadeleyi, ne yazık ki kaybetmişlerdi. Bununla beraber, adı geçen firavun, mağlup ettiği

²⁵³ A. M. Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, TTK Yayını, Ankara, 1971, s.87

²⁵⁴ Deniz Kavimleri Göçü veya diğer adıyla Ege Göçleri, MÖ. 13. yüzyılın sonları ile MÖ. 12. yüzyılın başlarında olmak üzere iki aşamada cereyan eden ve MÖ. 2. Binyılın büyük devletleri olan Hitit, Mitanni ve III. Babil (Kaslar) krallıklarının yıkılmasına neden olan büyük bir kavimler hareketidir. Bu göçler hakkında Mısır ve Ugarit vesikaları bilgi verdiği gibi, MÖ. 2. Binyılın sonlarına ait yerleşme merkezlerinde yapılan arkeolojik kazılar da yazılı belgelerin vermiş olduğu bilgileri doğrulamaktadır.

²⁵⁵ E. Memiş, "Filistin-İsrail Mücadelesinin Tarihi Geçmişine Kısa Bir Bakış", Askeri Tarih Bülteni, Şubat 1989, Sayı 26, s.123

²⁵⁶ R.O. Faulkner, "Egypt: From the inception of the nineteenth dynasty to the death of Ramesses III", CAH II/2, chp. XXIII, Cambridge 1975, s. 244.

bu kavimlerin bir kısmını kendisine tâbi olmak ve vergi ödemek şartıyla Mısır'ın hudut kalelerine yerleştirmişti. Fakat Egeli kavimler üzerinde kurulan bu hâkimiyet fazla uzun sürmemişti. Çünkü Mısır'ın bu güçlü firavunu MÖ. 1167 yılında ölünce, kendisine hepsi de “**Ramses**” lâkabını taşıyan zayıf karakterli bir dizi firavun halef olmuştu. İşte bu durumu en iyi değerlendirenler Egeli kavimler olmuş, çok geçmeden Mısır'a kafa tutmaya ve vergilerini aksatmaya başlamışlar, kısa bir süre sonra da tamamen bağımsız olmuşlardı.²⁵⁷

Bağımsızlıklarını ilân eden kavimlerden Zakarlar, Kuzey Filistin'e, Filistler de Güney Filistin'e yerleşmişlerdi. Gerçekten Filistler, Filistin memleketinin liman şehirleri olan **Gaza**, **Askalon** ve **Aşdot** ile iç kesimdeki **Gat** ve **Ekron** şehirlerini, daha III. Ramses'in egemenliği altında yaşarken iskân etmişlerdi. Daha sonra bunlara **Gezer**, **Gerar**, **Lakiş**, **Yafa**, ve **Ziglag** şehirlerini de dahil etmişlerdi.²⁵⁸

Bütün bu şehirlerin yer aldığı Filistin memleketi, jeopolitik bakımından büyük önem taşıyordu. Çünkü her şeyden önce, adı geçen şehirler verimli topraklar üzerinde kurulmuştu. Sürekli akan ve kurumayan pek az akarsu olmasına rağmen, bir kimse nereyi kazarsa kazsın rahatlıkla su bulabilirdi. Üstelik Mısır'dan Damascus (Şam) yoluyla Babil'e giden büyük ticaret yolu Filistin memleketinden geçiyordu. Gaza çarşısı, Arabistan'la ticaret yapan hemen herkesin doğal randevu yeri idi. Filistler'in hinterlandtaki şehirlere de hâkim olmaları, sahil ticaretini ellerinde tutmalarını sağlamıştı.²⁵⁹

²⁵⁷ E. Memiş, Kaynayan Kazan Ortadoğu , Çizgi Kitabevi Yayını, 2. Baskı, Konya 2006, s. 79.

²⁵⁸ E. Memiş, İsrail Nereye Koşuyor? (En Eski Çağlardan Günümüze İsrail-Filistin Mücadelesi), Ekin Kitabevi Yayını, Bursa 2006, s.5; E. Memiş, “Kaynayan Kazan Ortadoğu” Çizgi Kitabevi Yayını, 2. Baskı, Konya 2006, s.80.

²⁵⁹ E. Memiş, Ortadoğu Sorunları ve Türkiye, Mimoza Yayınları, Konya 1995, s.63.

Görülüyor ki Filistler, hem sahil şeridini hem de hinterlandı kontrolleri altında bulunduruyorlardı. Bu ise başta İbraniler²⁶⁰ olmak üzere bir çok kavmin, Filistin topraklarına göz dikmelerine neden olmuştu. Filistler'in İbranilerle yaptıkları mücadeleden söz etmeden evvel, İbranilerin tarihine kısaca göz gezdirelim.

İbraniler'in ilk dönemleri, tarihî açıdan henüz tam olarak belirginleşmiş değildir. Ancak eğer Kültepe metinlerinde zikredilen Habirular'ın İbraniler olduğu kabul edilirse, adı geçen kavmin, MÖ. 2. Binyıl başlarından itibaren tarih sahnesinde boy gösterdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Fakat altını çizmemiz gereken husus, Kültepe metinlerinde zikredilen Habirular'ın²⁶¹ Anadolu'ya ticaret yapmak amacıyla gelen tüccarlar olduğu gerçeğidir. Tevrat'ta ise İbraniler'in ataları ile ilgili bilgiler, M.Ö. 18. yüzyıla kadar geriye gitmektedir.

MÖ. 18. yüzyıl ortalarında, Amurnu soyundan gelen Babil Kralı Hammurabi²⁶² ile birlikte Mezopotamya tarihinin akışı değişmiş, millî karakterde Sami bir devlet teşekkül etmişti. İbraniler'in yani İsrailoğulları'nın "kök atası" olarak bilinen Hz. İbrahim, Tevrat'ta (Tekvin XIV,1) **Amrafel** adı ile anılan ve günümüz bilim adamları tarafından **Hammurabi** ile aynı şahıs olduğu kabul edilen kral zamanında yaşamıştı. O halde İbraniler'in (İsrailoğulları) gerçek tarihini MÖ. 18. yüzyıl ortalarından itibaren başlatabiliriz.²⁶³

175 yıllık uzun bir ömür süren Hz. İbrahim, hayatı boyunca bir çok kadınla evlenmiş ve bu kadınlardan birçok oğulları ve kızları olmuştu. Bu oğullardan İsmail ve İshak, gerek Tevrat'ta gerekse Kur'an-ı Kerim'de ön plâna çıkmış görünürler. İshak'ın **Esav** ve

²⁶⁰ İsrailoğullarına sık sık "İbraniler" de denilmektedir.

²⁶¹ Nabi-Enil arşivi vesikalarından birinde (OIP 27/5), Ankuwa (=Alişar?) rubatumundan (kraliçesinden) ve rabişiliminden (veliaht prensinden), "tutuklanmış olan Hapirular'ın serbest bırakılması için emir vermeleri" talep edilmektedir. (Bu hususa bkz: P. Garelli, Les Assyriens en Cappadoce, Paris 1963, s. 214).

²⁶² Hammurabi'nin kimliği, kişiliği ve icraatları hakkında bilgi edinmek için bkz: E. Memiş, Eskiçağda Mezopotamya, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Bursa 2012, s. 125-134

²⁶³ E. Memiş, Filistinlilerin Kökeni ve Tarihi, Konya 1996, s. 59-60.

Yakup adlarında iki oğlu vardır. Tevrat'tan öğrenildiğine göre, İshak'ın ölümünden sonra Tanrı Yahowa (Yahwe), bu iki oğuldan Yakub'u mübarek kılar.²⁶⁴

Tekvin XXXV, 10'dan öğrenildiğine göre Tanrı Yahowa, Yakub'un ismini "**İsrail**" olarak değiştirmişti. Bundan sonra **İsrail** adıyla anılacak olan Yakub'un 12 oğlu vardı. Bunlar; 1- **Ruben**, 2- **Şimeon**, 3- **Levi**, 4- **Yahuda**, 5- **İssakar**, 6- **Zebulun**, 7- **Yusuf**, 8- **Benyamin**- 9- **Dan**,- 10- **Naftali**, 11- **Gad**, 12- **Aşer** adlarını taşıyorlardı.²⁶⁵

On iki İsrail kabilesi bunlardan türemiştir ve her kabile, atasının adını taşımaktadır.²⁶⁶ Yakup (İsrail), başlangıçta oğullarıyla birlikte Kenan memleketinde oturmuştur. Kardeşleri tarafından kıskanıldığı için bir kuyuya atılan, ancak Medyanlı tüccarlar tarafından kuyudan çıkarılarak Mısır'a götürülen ve orada Mısır firavununun önde gelen adamlarından birine köle olarak satılan Yusuf'un kaderi, İsrailoğulları'nın da kaderini değiştirecektir. Yaptığı rüya tabirleri sayesinde herkesin dikkatini çeken ve Mısır firavununun da güvenini kazanarak baş vezir koltuğuna oturtulan Yusuf, kardeşlerinin kendisine yaptığı kötülüğü unutarak onları affetmiş ve bütün kavmini Mısır'ın Goşen vilayetine yerleştirmiştir. İbraniler'in Kenan diyarından göç ederek Mısır ülkesine yerleşmeleri hadisesi, yaklaşık olarak MÖ. 1600'lere tarihlenmektedir. Öyle zannediyoruz ki, bu dönemde Mısır ülkesi Hiksoslar'ın hâkimiyeti altında idi ve doğal olarak, Mısır Firavunları da Hiksos orijinli idiler.²⁶⁷

İlk zamanlarda Mısır'da huzur dolu hayat süren İsrailoğulları, özellikle II. Ramses (MÖ.1301-1236) zamanından itibaren büyük inşaatlarda köle gibi çalıştırılmaya başlanmışlardır. İşin ilginç yanı,

²⁶⁴ Tekvin (Genesis) XXVIII,1.

²⁶⁵ Tekvin (Genesis) XXX, 23-26.

²⁶⁶ E.Memiş, Filistinlilerin Kökeni ve Tarihi, Konya 1996, s. 62.

²⁶⁷ E. Memiş, Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Bursa 2012, s. 208.

aynı firavun, İsrail kavminin hızlı çoğalmakta olmasını Mısır'ın geleceği açısından tehlikeli gördüğünden, İbrani kadınlarından doğacak olan bütün erkek çocuklarının öldürülmesini emreder.²⁶⁸ Fakat İsrail kavminin Levi kabilesinden bir kadın, bir erkek çocuğu dünyaya getirir ve çocuğun öldürülmesini önlemek için onu bir sepetin içine koyarak Nil nehrine bırakır. Firavunun kızı çocuğu görür ve sepetin içerisinden çıkarır. Sudan kurtardığı için de, ona **"Musa"** adını verir.²⁶⁹

Firavunun sarayında büyüyen Musa, delikanlılık çağına gelince bir cinayet işler. İnşaatlarda çalıştırılan İbrani kölelerden birine çok kötü muamele eden Mısırlı bir işçi başını bir yumrukta öldürür. Hadisenin açığa çıkması üzerine firavundan korkan Musa, Mısır'dan kaçarak Medyan memleketine sığınır ve orada Medyan kâhininin kızıyla evlenir (Çıkış II, 21).

Musa bir yumrukta bir adamı öldürdüğüne göre, bu sıralarda hiç olmazsa 20 yaşlarında güçlü bir delikanlı olmalıydı.²⁷⁰ Musa Medyan'a kaçtıktan az sonra II. Ramses ölür (Çıkış II, 23). Biz, II. Ramses'in ölümünü MÖ. 1236'ya tarihlıyoruz.²⁷¹ II. Ramses'ten sonra Mısır tahtına Merneptah çıkar. Musa'nın, kavmini Mısır'dan çıkarmak için görevlendirildiği zaman, 80 yaşında olduğu belirtilmektedir (Çıkış VII,7). Bu durumda, Musa'nın Mısırlıyı öldürmesi olayı üzerinden aşağı yukarı 60 sene geçmiş olmalıdır. O halde, II. Ramses'in ölüm tarihi olan MÖ. 1236'dan 60'ı çıkarırsak, (MÖ. 1236-60=1176), MÖ. 1176 yılına ulaşırız ki, bu sıralarda Mısır tahtında III. Ramses (MÖ. 1198-1167) oturmakta idi. Şu halde, İsrail kavmi Musa'nın önderliğinde Mısır'dan çıkış yapıp,

²⁶⁸ Çıkış I,16.

²⁶⁹ Tevrat (Çıkış II, 10) , Musa'nın, "sudan çıkarılan" anlamına geldiği belirtilmektedir.

²⁷⁰ E. Memiş, İsrail Nereye Koşuyor? (En Eski Çağlardan Günümüze İsrail-Filistin Mücadelesi), Bursa 2006, s. 66.

²⁷¹ R.O. Faulkner, "Egypt: From the inception of the nineteenth dynasty to the death of Ramesses III", CAH II/2, chp. XXIII, Cambridge 1975, s. 232.

kendilerine vaadedilen Arz-ı Mev'ud'un yoluna düştüklerinde Mısır Ülkesi 19. Sülale firavunlarından III. Ramses'in idaresi altında idi. Demek oluyor ki, aslında Musa, kavmini Mısır'dan çok kritik zamanda çıkarmıştı. Çünkü adı geçen firavun, Deniz Kavimleri Göçü'nün ikinci aşamasına katılmış olan Egeli kavimlere karşı çetin bir mücadele vermekteydi ve böyle bir ortamda İbranilere ayıracak fazla bir zamanı da yoktu. İşte Musa, bu kaos ortamını en iyi şekilde değerlendirmiş ve kavmini Mısır'dan çıkarmış olmalıydı.

Musa'nın önderliğinde Mısır'dan çıkan İsrail kavminin toplam sayısı 603.550 kişi idi (Sayılar I, 21-43). O günün şartlarında, bu, muazzam bir nüfusa işaret etmektedir. Böylesine kalabalık bir insan topluluğunun Mısır'dan göç etmesi, herhalde Mısır'ın insan gücünde büyük bir azalmaya sebep olmuştur. Nitekim İsrailoğulları'nın Mısır'dan göç etmelerini izleyen süreçte ve hatta daha sonraki dönemlerde bile, Mısır firavunlarının ciddi inşaat faaliyetlerine girişmedikleri görülecektir. Bütün bunlar bir yana, gerek ekonomik kaynaklarını gerekse insan kaynaklarını Egeli kavimlere karşı verilen mücadele yıllarında büyük ölçüde kaybeden Mısır, siyasi açıdan da bir çöküş sürecine girmişti.

Musa'nın önderliğinde Mısır'dan çıkan ve 42 yerde konaklayan (Sayılar XXIII, 3-49) On iki İsrail kabilesi, 40 yıl süren uzun ve yorucu bir yolculuktan sonra kendilerine vaadedilen ülkenin (Arz-ı Mev'ud) sınırlarına ulaşmışlardır. Ancak ne yazık ki, tanrı tarafından kendilerine vaadedilen topraklarda Ege Göçleri ile gelen Filistin kavmi (Filistler/Pelestler) oturuyordu. Üstelik onların demir silahları ve cenk arabaları vardı. Bu durumda, İsrailoğullarının Filistler'le mücadele edebilmek için organize olmaları ve daha güçlü silahlara sahip olmaları gerekiyordu. Musa'nın ölümünden sonra başa geçen İbrani liderleri, Filistin topraklarını ele geçirmek için var güçleriyle savaştılar. Buna rağmen ancak MÖ. 11. yüzyılın sonlarına doğru bir İbrani Krallığı

oluşturabildiler. Benyamin kabilesinden uzun boylu ve yakışıklı bir adam olan **Saul**, İbranilerin ilk kralı oldu.²⁷² MÖ. 1000 yılına doğru Filistler'i ağır bir yenilgiye uğratan **Davut**, gerçek anlamda bağımsız bir İbrani devletinin sahneye çıkmasını sağladı.²⁷³ Davut zamanında yapılan fetihlerle İbrani Devleti hem sınırlarını genişletti hem de zenginleşti. MÖ. 1010-970 yılları arasında hüküm süren Davut zamanında, Yerusaleim (Kudüs), krallığın başkenti oldu. Davut zamanında bütün Suriye devletleri haraca bağlandı. Davut'tan sonra yerine oğlu Süleyman geçti.²⁷⁴ MÖ. 970-930 yılları arasında hüküm süren Süleyman zamanında devletin egemen olduğu topraklar biraz küçülmekle beraber, İsrailoğulları en ihtişamlı dönemlerinden birini yaşadılar. Bu devirde Kudüs kenti gösterişli yapılarla süslendi, devletin iç ve dış yapısında birtakım reformlar gerçekleştirildi.²⁷⁵

Süleyman'ın ölümünden sonra İbrani Devleti ikiye ayrıldı. Kuzeydeki 10 kabile, başkenti Samariye olan İsrail Krallığı'nı kurarken, geriye kalan 2 kabile (Yuda ve Benyamin kabileleri), Kudüs çevresinde Yahuda (Yuda) Devleti'ni oluşturdular.²⁷⁶ Ancak aralarında mücadeleye giren bu iki devlet, birbirlerini yıpratmaları için, yeni güçlenen Mezopotamya krallıkları karşısında aciz durumlara düştüler. Nitekim Asur kralı II. Sargon, MÖ. 721'de Samariye kentini yakıp yıktı.²⁷⁷ Babil kralı II. Nabukadnezar ise MÖ. 586 yılında Kudüs'ü ele geçirdiği gibi, şehrin yakılıp yıkılmasına ve yağmalanmasına göz yumdu. Adı geçen Babil kralı,

²⁷² 1. Samuel X,24'de şöyle denilmektedir: "Benyamini kabilesinden Saul, Samuel tarafından İsrail kralı seçildi. Bütün İsrail kabileleri "yaşasın kral" diye bağırarak, Saul'un krallığını kabul ettiler.

²⁷³ Davut'un Filistlere karşı verdiği mücadele ve İbrani Krallığı tahlını ele geçirmesi hususunda bilgi edinmek için bkz: E.Memiş, Fİlistinlilerin Kökeni ve Tarihi, Konya 1996, s.80-87.

²⁷⁴ Süleyman zamanındaki hadiseler hakkında bilgi edinmek için bkz: E. Memiş, a.g.e., s. 89-90.

²⁷⁵ E. Memiş, Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Bursa 2012, s. 209.

²⁷⁶ E. Memiş, İsrail Nereye Koşuyor? (En Eski Çağlardan Günümüze İsrail-Filistin Mücadelesi), Ekin Kitabevi Yayını, Bursa 2006, s.89.

²⁷⁷ Marc Van De Mieroop, Antik Yakındoğu'nun Tarihi, (Çeviren: Sinem Gül), Dost Kitabevi Yayını, Ankara 2006, s.290; E. Memiş, Eskiçağda Mezopotamya, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Bursa 2012, s.239.

şehrin önde gelen ailelerini de Babil'e sürgün etti.²⁷⁸ Babil esareti MÖ. 539 yılına kadar devam etti. Anılan tarihte Pers kralı II. Kyros, Babil'i zaptederek Yeni Babil Devleti'ne son verdi.²⁷⁹ Babil'de sürgün hayatı yaşayan Yahudileri de serbest bırakan ve onların memleketlerine dönmelerine izin veren Kyros, Kudüs'teki eski mabetlerini yeniden kurmaları için onlara maddi ve manevi yardım sözü verdi. Bundan dolayıdır ki Yahudiler, Tevrat'ta Kyros'u Yahudi tanrısı Yahowa'nın elçisi olarak selamlamakta ve onu göklere çıkarırcasına methetmektedirler.²⁸⁰

Kyros'un yardımlarıyla 2000 kilometrekarelik küçük bir arazide, bir başrahibin hüküm sürdüğü bir din devleti kuruldu. Kudüs, diğer ulusların içinde dağılmış bir vaziyette yaşayan İsrailoğulları için yeni bir dini merkez haline getirildi. Böylece siyasal anlamdaki bir İbranilikten dini anlamda bir Yahudiliğe geçilmiş oldu.²⁸¹

Hellenizm döneminde, MÖ. 167 yılında **Makkabiler**'in Suriye kralına (Selevkoslar kralına) karşı ayaklanması, Roma İmparatoru **Vespasianus**'un Yahudilere karşı savaşı ve MS. 70 yılında Kudüs'ün Romalılar tarafından tahribi ve Hadrianus zamanında **Simon Barkobha**'nın isyanı (MS.132), Eskiçağ Yahudi tarihinin önemli olayları arasında sayılır.²⁸² Bu son isyanda Kudüs'ü ele geçiren Yahudiler, Yahuda Krallığı'nı yeniden ilân ettilerse de, Romalılar bu ikinci isyanı da kanlı bir şekilde bastırdılar. MS. 135 yılında pek çok Yahudi öldürülürken, Kudüs şehri de büyük bir tahribata uğradı. Yahudiler büyük gruplar halinde sürgüne gönderildiler. Bunların Filistin'e dönmeleri yasaklandı. Filistin'de

²⁷⁸ Bu hadise Yahudi tarihindeki ilk sürgün hadisesidir. Bu hususta bkz: E. Memiş, Kaynayan Kazan Ortadoğu, 2. Baskı, Konya 2006, s.88, n.148.

²⁷⁹ E. Memiş, Eskiçağda Mezopotamya, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Bursa 2012, s.159; E. Memiş, Filistinlilerin Kökeni ve Tarihi, Konya 1996, s. 99.

²⁸⁰ 2. Tarihler XXXVI, 22-23.

²⁸¹ E. Memiş, Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Bursa 2012, s. 210; B. İplikçioğlu, Eskiçağ Tarihi'nin Anahatları, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul 1994, s.102.

²⁸² B. İplikçioğlu, a.g.e., s.103.

sadece fakir Yahudiler kalırken, diğerleri dünyanın dört bir yanına dağılmak zorunda kaldılar.²⁸³

Ortaçağda Avrupa'nın muhtelif ülkelerinden kovulan Yahudiler, özellikle 15. yüzyıldan itibaren Osmanlı topraklarına sığındılar ve Osmanlı tebaası olarak varlıklarını sürdürdüler. Osmanlı'nın dağılma sürecine girdiği 19. yüzyılın ortalarından itibaren Yahudiler de diğer uluslar gibi Osmanlı'dan ayrılıp kendi devletlerini kurma gayreti içerisine girdiler. Osmanlı padişahı II. Abdülhamit'ten Filistin topraklarını istediler. Çünkü devletlerini, yüzlerce yıl önce üzerinde yaşadıkları Filistin toprakları üzerinde kuracaklardı. Fakat Osmanlı padişahı, Yahudilerin bu isteğine, iktidarda kaldığı müddetçe karşı çıktı. Bu yüzdendir ki, Yahudiler ona **"Kızıl Sultan"** lâkabını taktılar. Çünkü istediklerini elde edememişlerdi. Buna rağmen, Araplardan toprak satın almak suretiyle Filistin'e yerleşmeye başladılar. 1931 yılına gelindiğinde Filistin nüfusunun 1/10'u Yahudiler'den oluşurken, 1946 yılında toplam nüfusun 1/3'ü Yahudi idi.²⁸⁴ İkinci Dünya Savaşı sırasında yaklaşık 5 milyon Yahudi'nin Alman Nazi Lideri Adolf Hitler tarafından fırınlarda yakılarak öldürülmesi, Yahudiler'i, dünya devletlerinin gözünde "mağdur millet" haline getirdi. Bu durumu fırsata çeviren Yahudiler, 14 Mayıs 1948 tarihinde İsrail Devleti'nin kurulduğunu resmen ilân ettiler. O günden bugüne İsrail-Filistin çekişmesi aralıksız devam etmektedir. Ancak ilginç olan şudur ki, İsrail Devleti girdiği her mücadeleden topraklarını biraz daha genişletmiş olarak çıkmıştır.

Görülüyor ki, bugün Filistin toprakları üzerinde yaşayan her iki halk (İsrail ve Filistin halkları) da esasında bu topraklara göçmen olarak gelmişlerdir. Bu iki halktan Filistler Ege Göçleri ile, İsrailoğulları ise bu göçlerin kargaşasından yararlanarak Mısır'dan

²⁸³ E. Memiş, İsrail Nereye Koşuyor? (En Eski Çağlardan Günümüze İsrail-Filistin Mücadelesi), Bursa 2006, s. 119.

²⁸⁴ Edward Said, Filistin'in Sorunu (Çev: Alev Alatl), İstanbul 1985, s.36.

çıkışlar ve aynı topraklara ayak basmışlardır. Günümüzden binlerce yıl önce Filistin toprakları için mücadelede tutuşan bu iki halkın mücadelesi, günümüzde de devam etmektedir.²⁸⁵ Bu iki halk arasında gerçek bir barış sağlanmadan, Ortadoğu'ya kalıcı bir barışın gelmesi imkânsız gibi görünmektedir.

g) Arami Göçleri

Aramiler'in erken siyasi tarihi hakkındaki bilgilerimiz çok az olduğundan, onların kökenleri hakkında net bir şeyler söylemek oldukça zordur. Ancak hemen belirtelim ki, **Aram** ismi MÖ. 3. Binyılın sonları ile 2. Binyılın başlarına ait çivi yazılı metinlerde geçmektedir. Fakat MÖ. 14. yüzyıla ait çağdaş kitabelerde onlardan bir kavim olarak söz edilmeye başlandığı zaman, "**Aramca**" Güneybatı Asya'nın yaygın olarak kullanılan dillerinden biri haline gelmişti.²⁸⁶ Buna rağmen biz, Arami dilinin konuşulduğu bölgenin sınırlarını tespit etme konusunda ciddi zorluklarla karşılaşırız.

Aramiler'in anayurdunun neresi olduğu da kesin olarak bilinmemektedir. Bununla beraber, Sami kavimlerden biri oldukları için, onların da başlangıçta Arabistan yarımadasında oturmuş oldukları ve buradan Kuzey Suriye çevrelerine göç ettikleri düşünülmektedir.²⁸⁷ Daha sonra onlar Kuzey Mezopotamya ve Güneydoğu Anadolu topraklarına da sirayet etmişlerdir. Ancak ilginçtir ki, tarih sahnesine çıktıkları andan itibaren onlar hiçbir zaman merkezi anlamda büyük bir devlet kuramadıkları gibi, ortak bir kültür de oluşturamamışlardır. Bu yüzdendir ki, Aramilerin tarihini tek bir başlık altında ele almak oldukça zordur. Fakat biz yine de onların bu bölük pörçük tarihinden bir bütün oluşturmaya çalışacağız.

²⁸⁵ İsrail- Filistin çekişmesini bütün ayrıntılarıyla öğrenmek için bkz: E. Memiş, İsrail Nereye Koşuyor? (En Eski Çağlardan Günümüze İsrail-Filistin Mücadelesi), Ekin Kitabevi Yayını, Bursa 2006.

²⁸⁶ W. F. Albright, "Syria, The Philistines and Phoenicia" CAH II/2, chp. XXXIII, Cambridge 1975, s. 529.

²⁸⁷ K. Köroğlu, Eski Mezopotamya Tarihi, İstanbul 2006, s.144.

Tarihçilerin en büyük yanılgısı, Eski Yakın Doğu'daki siyasal çöküşün ana sebebi olarak "Deniz Kavimleri Göçü"nü görmeye ve göstermeye meyilli olmalarıdır.²⁸⁸ Hâlbuki çok daha yaygın problemlere neden olmakla birlikte, çok az delil bırakan diğer halkların da bu yıkımdaki payını unutmamak gerekir. Bu halk gruplarından birisi özellikle ön plâna çıkmaktadır ki, bunlar Aramiler'dir. Aramilerin konuştuğu Aramca, Kuzeybatı Sami dil grubuna girer. Dolayısıyla Aramca, İbranice ve Fenikece ile akrabadır. MÖ. 7. yüzyılda Arapça onun yerini alıncaya kadar, Aramca, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Yakın Doğu'nun en yaygın kullanılan dili oldu. Gerçekten Aramca, Ahamenid Pers İmparatorluğu'nun idarî dili idi, Aramca ayrıca İsa'nın da konuştuğu dildi ve Aramca'nın bir lehçesi Suriye Hristiyan Kilisesi tarafından da kullanıldı. Doğrusunu söylemek gerekirse Aramca, modern Asuryan (Süryani) Kilisesi tarafından halâ kullanılmaktadır.

"Deniz Kavimleri" ile "Aramiler" arasındaki en önemli fark, Filistinlileri (Filistler/Pelestler) ayrı tutacak olursak²⁸⁹, raporlara geçmiş iki büyük taarruzdan sonra birincilerin gözden kaybolmaları, Aramiler'in ise MÖ. 9. yüzyıldan sonra da Yakın Doğu tarihinde hem siyasi hem de kültürel bir faktör olarak etkin olmaya devam etmeleridir.²⁹⁰

Doğrusunu söylemek gerekirse, Deniz Kavimleri Göçü ile Arami Göçleri arasında bir bağlantı olduğu izlenimi uyanmaktadır. En azından, Egeli kavimlerin Yakın Doğu dünyasında meydana getirdikleri kargaşa, Aramileri de o dönemin büyük devletlerinden toprak koparma gayret ve hevesine sevk etmiş olabilir.

Hatırlanacağı üzere, Ege Göçleri sonunda MÖ. 2. Binyılın büyük devletleri olan Hitit, Mitanni ve III. Babil (Kaslar) krallıkları

²⁸⁸ Amelie Kuhrt, *The Ancient Near East c.3000-330 B.C.* Vol. II, London 1995, s.393.

²⁸⁹ Egeli kavimlerden biri olan, fakat sonradan Sami kavimler arasında benliğini yitirerek Samileşen Filistler (Filistinliler) halâ varlıklarını sürdürmektedirler.

²⁹⁰ Amelie Kuhrt, a.g.e., s.394.

tarikh sahnesinden çekilmişlerdi. Mısır Ülkesi ise çetin mücadelelerden sonra, güçlkle ayakta kalabilmişti. Aynı dönemde, Babil'in kuzeyinde bulunan Asur Devleti ise, bulunduğu coğrafyanın uzaklığı dolayısıyla, Ege Göçleri'nin yıkıcı etkisinden kurtulmayı başarmıştı. Şimdi ise o, ekonomik yönden güçlenmek için, Doğu Akdeniz sahillerini ele geçirmeyi plânlıyordu. Asur'un bir başka hayali ise yeraltı ve yerüstü zenginlikleri ile her devleti cezbeden Anadolu topraklarını ele geçirmektir.²⁹¹

Fakat Hitit Devleti'nin de yıkılmasından sonra kolaylıkla gerçekleştirebileceğini sandığı bu amacının tahakkukunda, Asur Devleti, ummadığı yeni bir belâ ile karşılaştı. Bu belâ, Arami Göçleri idi.²⁹² Gerçekten, Ege Göçleri'nin sebep olduğu karışıklıklardan çöl sakinleri de yararlanmağa kalkmışlar ve kültür merkezlerine doğru akın etmeğe başlamışlardı. Tarihte, Sami kavimlerin üçüncü büyük göçünü²⁹³ teşkil eden Arami Göçleri'nin karakteri Ege Göçleri gibi yakıp yıkıcı bir akın şeklinde değil, tersine aralıksız bir sızıntı halinde asırlarca devam etmesidir. İşte bu yüzdendir ki, Asur Devleti, gelişimini belirli bir düzen içerisinde gerçekleştirememiş, değişik zamanlarda ilerlemelere ve tekrar gerilemelere maruz kalmıştır. Özellikle MÖ. 11. ve 10. asırlar, tam manasıyla bir "Arami asrı" olmuştur, denilebilir. Öyle ki, bu asırlar içinde Aramiler'den Bit-Zamanî Kabilesi doğuda Diyarbakır civarına, Bit-Adini Kabilesi Fırat nehrinin büyük kıvrımı içerisine, Bit-Agusi Kabilesi Fırat ile Karasu arasına, Bit-Gabbar Kabilesi Gaziantep civarına, Bit-Brutaş Kabilesi ise Kayseri civarına kadar sokulmuş idiler²⁹⁴ Kuzey Suriye'de de Aramiler, MÖ. 11. yüzyıl ile

²⁹¹ E. Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, 11. Baskı, Bursa 2011, s.173.

²⁹² E. Memiş, "Asur Devletlerinin Anadolu Politikası", XII. Türk Tarih Kongresi'nden ayrı basım, Ankara 1999, s.69.

²⁹³ Birinci Sami Göç MÖ. 2500'lerde Mezopotamya'ya Akkadları getirmiştir. İkinci Sami Göç, Yeni Sümer Devleti de denilen III. Ur Sütalesi'nin (MÖ. 2060-1960) yıkılmasına neden olan Martu (Amurru) Göçleri'dir

²⁹⁴ F. Kinal, *Eski Anadolu Tarihi*, TTK Yayını, 2. Baskı, Ankara 1987, s.233; E. Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, 11. Baskı, Bursa 2011, s.174.

8. yüzyıl arasında birbirinden kopuk, çok sayıda küçük devlet kurmuşlardır.

Arami yayılmasını durdurmak için en çok çaba harcayanlar Asur kralları olmuştur. Asur krallarından I. Tiglat-Pileser (MÖ. 1114-1074), 28 kez Fırat'ı geçerek Arami göçebelerini durdurmaya çalışmışsa da başarılı olamamıştır.²⁹⁵ Bundan sonra iktidara gelen Asur kralları da, bütün çabalarına rağmen, bu mütecavizleri durdurmaya muvaffak olamamışlardır. MÖ. 1050'den itibaren Asur'un Kuzey Mezopotamya üzerindeki etkinliğini kaybetmesiyle birlikte Babilonya, Asur ve Elam'da da siyasi güç ve prestij anlamında bir daralma görülür. Bu karanlık devir MÖ. 934'de sona erer, çünkü bu tarihten itibaren Asur Devleti yeniden toparlanır ve sağa sola seferler tertiplemeye başlar. Doğal olarak, yazılı deliller de MÖ. 10. yüzyılın sonlarından itibaren tekrar çoğalmaya başlar. Bu arada, Eski Ahit'in (Tevrat) verdiği bilgileri de yabana atmamak gerekir. Bütün bu vesikaların aktardığı bilgilerden bir tablo oluşturmak gerekirse, bu tablodaki büyük resim Aramileri göstermektedir. Gerçekten, MÖ. 1050'den önce arada bir düşman sınırlarına yağma seferleri düzenleyen ve başı boş dolaşan Aramiler, şimdi Dicle'nin doğusundan Batı Akdeniz'e kadar uzanan bölgenin her tarafında yerleşik hayata geçmişler ve birtakım küçük devletler kurmuşlardı. Bu devletler, siyasi varlıklarını MÖ. 8. yüzyılın son çeyreğine kadar devam ettireceklerdir.²⁹⁶ Asur yıllıkları ve Tevrat'tan öğrenildiğine göre Suriye ve Yukarı Mezopotamya'da kurulan belli başlı Arami devletleri şunlardı: Damaskus (Şam), Hamat (Orontos/Asi nehri üzerindeki modern Hama), Bit Agusi (Halep'in kuzeyinde, başkenti Arpad olan krallık/modern Tel Rifa'at), Bit Adini (başkenti: Til Barsip/modern Tel Ahmar,

²⁹⁵ W. F. Albright, "Syria, The Philistines and Phoenicia", CAH II/2, chp. XXXIII, Cambridge 1975, s.533; Paul E. Dion, "Aramaean Tribes and Nations of First-Millennium Western Asia", Civilizations of the Ancient Near East, Vol. I-II, 2 nd. Edition, New York 2006, s.1282; K. Köroğlu, Eski Mezopotamya Tarihi, İstanbul 2006, s.145.

²⁹⁶ Amelie Kuhrt, The Ancient Near East (c.3000-330 B.C.) Vol. II, London 1995, s.394.

Karkamış'ın 20 km kadar aşağısındadır), Y'dy/Sam'al (Amanos silsilesinin doğu kesiminin eteğindeki modern Zincirli), Bit Bahiyani (başkenti: Guzana/Yukarı Habur nehri üzerindeki modern Tel Halaf), Bit Zamani (başkenti: Amid, Diyarbakır bölgesi) ve Nasibina (Suriye-Türkiye sınırındaki modern Nusaybin).²⁹⁷

Bu devletlerden bazıları Hamat örneğinde olduğu gibi, isimlerini ana şehirden alırlar. Diğerleri ise “evi” veya ailesi (bit/bitu) ya da bir kişinin ismi ile birleştirilmiş bir isim taşırlar (Bit Agusi gibi). Amelie Kuhrt'a göre, böyle bir isimlendirme, devletin isminin bir kurucu atadan veya krallık içerisindeki dominant bir ailenin önde gelen bir üyesinin isminden kaynaklanmış olsa gerektir.²⁹⁸ Asur vesikaları ve Tevrat rivayetleri de bu küçük krallıkların hemen tamamıyla Aramili olduğunu teyit ederler. Hatta bazen onların Arami orijinli olduğu, “Damascus” örneğinde olduğu gibi açıkça vurgulanır.²⁹⁹ Dahası, bazı eski kentlerde ortaya çıkarılan yazılı abideler Aramca ile kaleme alınmışlardır ve kralların isimleri de Aramca'dır.

Aramiler acaba nasıl bir ırktı ve onlar neye benziyorlardı? Arami halkının en eski tasvirini, Asur kralı II. Asumasirpal'ın MÖ. 9. yüzyılın ilk yarısında diktirdiği Bronz Kapılar'da görürüz. Burada Asur süvarisi, bir şehrin savunucularına saldırırken gösterilmiştir. Şehri savunanlar elbette ki Asur'un düşmanları olup, onların saçlarını tutan daracık saç bantları ve bellerini saran güçlü kemerleri vardır. Bu insanlar sakallı ve etekli (İskoçlar'daki gibi) yiğit yaycılardır. Bu resimlerin benzerleri, Habur nehri üzerindeki Tel Halaf'ta (Guzana, Bit Bahiyani) bir Arami sarayını süsleyen taşlar üzerine de çizilmiştir. Ancak bu çizim biraz acemicedir. Bu ilkel savaşçılar, I. Tiglat-Pileser'in yaklaşık ikiyüz yıl önce 28 kez Fırat nehrinin karşı kıyısına geçerek takip ettiğini iddia ettiği

²⁹⁷ Amelie Kuhrt, a.g.e., s.394.

²⁹⁸ A.g.e., s.394.

²⁹⁹ Burada, Damaskus (Şam) şehrinin bir Arami şehri olduğu anlatılmak istenir.

“Ahlamu” Aramileri’nden çok da farklı değillerdir.³⁰⁰ Paul E. Dion, Batı Asya’nın siyasi sahnesine adım atmadan evvel Aramilerin birkaç yüzyıl köy hayatının ve “kendi içine kapanmış” nomadizmin belirsizliği içerisinde yaşamış olabileceklerini öne sürer. Adı geçen araştırmacıya göre, klan ya da topluluk anlamına gelen **ummat hibrum** ve köy anlamına gelen **kaprum** gibi birkaç sözcük, Aramilerin ataları ile MÖ. 18. yüzyıl Mari çivi yazılı tabletlerinde zikredilen şehirli olmayan toplumlar arasındaki yakın benzerlikleri ortaya koyar. Fakat arkeologlar, Bronz Çağı’nın sonlarına doğru Suriye ve Mezopotamya üzerine yayılmaya başlayan Aramilerin maddi kültürlerinin neye benzediği ve nelerden oluştuğu hakkında bize henüz birşey söyleyemezler.³⁰¹

MÖ. 8. yüzyıl Asur kaynakları, 36 Arami kabilesinin ismini zikrederler. İmparatorluk yetkililerine direnme konusunda onlar, tüm zamanların en itaatsiz unsurları olarak gösterilirler. Bir metinde, Babilonya içlerine kadar başarılı bir şekilde girmekle öğünen II. Sargon (MÖ. 722-705) güvensizlik kaynakları olarak, arslanlar ve kurtlarla birlikte Aramilerin ismini de zikreder.³⁰²

“Önceleri kentlerini istilâ etmeye çalışan bu göçerlere karşı düzenli ordular sevk eden Asur kralları, sonradan taktik değiştirerek büyük nüfus nakillerine başvurmuşlardır. Bir bölgenin güvenliğini sağlamak ve isyanları bastırmak amacıyla nakledilen halklardan, yeni kentler kurmak, tarım alanlarına iş gücü sağlamak, orduda ise asker ihtiyacını karşılamak amacıyla yararlanılmıştır. Nakledilen bu insan kitlelerinin önemli bir kısmı Aramiler’den oluşuyordu. Dolayısıyla Aramiler zaman içinde hem küçük gruplar halinde göçerek geldikleri, hem de büyük nüfus nakilleriyle yerleştirildikleri Asur kentleri ve çevresindeki tarım alanlarında Asur halkıyla kaynaşmış, hatta bazı bölgelerde nüfus çoğunluğunu ellerine

³⁰⁰ Paul E. Dion, “Aramaean Tribes and Nations of First- Millenium Western Asia”, *Civilizations of the Ancient Near East*, Vol. I-II, 2 nd. Edition, New York 2006, s.1281.

³⁰¹ Paul E. Dion, a.g.m., s.1281.

³⁰² Paul E. Dion, a.g.m., s.1282.

geçirmişlerdir. Bu süreç, bir bakıma Asur Ülkesi'nin Aramileşmesine zemin hazırlamıştır. Aramiler bulundukları her bölgenin kültürüne kolayca uyum sağlamış, Asurca ile akraba olan ve kolay anlaşılan dilleri nedeniyle kentlerde, tapınaklarda ve sarayda önemli görevlere yükselmişlerdir. Aramca'nın oldukça geniş bir bölgede konuşulması, hem ticari ilişkilerde hem de resmi ilişkilerde bu dilin tercih edilmesi, Aramilerin dilini "ortak anlaşma dili" haline getirmiştir. Mezopotamya kültürünün Doğu Akdeniz kıyıları ve Kilikya üzerinden Batı dünyasına aktarılmasında da Aramca'nın önemli rol üstlendiği anlaşılmaktadır."³⁰³

Özetlemek gerekirse, Asur vesikaları, MÖ. 11. yüzyılda Asur bölgesine baskı yapan bir Aramiler tablosu sunar. Onların geniş arazileri gasp etme ve ele geçirmedeki başarısı, MÖ.10. yüzyıla doğru, Yukarı Mezopotamya'da birtakım Arami devletlerinin ortaya çıkması sonucunu doğurmuştu. Asurlular, MÖ. 10. yüzyılın sonlarından itibaren bölgeyi yeniden fethetmek için harekete geçmişler ve Arami şehirlerini birer birer Asur eyaletlerine dönüştürmüşler, ya da en azından bazı durumlarda yerel Arami halkının elitlerini kullanarak Asur kontrolünü sağlamışlardı. Bu tip şahsiyetler, makam ve mevkiilerini Asur kralına borçlu oldukları için, Asur İmparatorluk mekanizmasının birer parçası gibi hareket ediyorlardı.³⁰⁴

Asurca'da "Aramizm" in erkenden ortaya çıkması (MÖ. 8. Yüzyıl) ve özel amaçlar için kaleme alınan birtakım vesikaların yazılmasında Aramca'nın kullanılması, Aramiler ve Asurlular'ın iç içe geçmelerinin bir göstergesi olarak kabul edilmelidir. Ayrıca, ayırım gözetmeksizin, Asurlular'ın getirildiği en üst makamlara Aramiler'in de getirilmesi, bunun açık bir kanıtı olsa gerektir. O halde netice olarak denilebilir ki, kraliyet yıllıklarının Aramilere karşı saldırgan ve militarist bir tutumu aksettirmelerine rağmen,

³⁰³ K. Koroğlu, Eski Mezopotamya Tarihi, İstanbul 2006, s.147-148.

³⁰⁴ Amelie Kuhrt, The Ancient Near East (c.3000-330 B.C.) Vol. II, London 1995, s.398.

onlar sosyo-politik yapının tüm kademelerinde Asur halkının önemli bir ortağı haline gelmişlerdi.³⁰⁵

Demek oluyor ki, Ege Göçlerinin yarattığı kaos ortamını fırsat bilerek Kuzey Mezopotamya, Suriye ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine sızmak suretiyle bu bölgeleri ele geçiren Arami kabileleri, kısa sürede bu topraklar üzerinde birtakım küçük devletler kurmuşlardı. Zaman zaman aralarında ittifaklar oluşturarak başta Asur kralları olmak üzere bölgesel büyük güçlere karşı çekinmeden meydan okuyan Aramiler, MÖ.8. yüzyılın sonlarına kadar siyasi varlıklarını sürdürmüşlerdir. Asur kralları bu küçük devletleri teker teker fethederek birer Asur eyaleti haline getirmişlerdir. Ancak bu işi gerçekleştirirken de hem bölgenin, hem de Asur halkının Aramileşmesini önleyememişlerdir.

h) Dor Göçleri

Daha önce ele aldığımız Ege Göçleri bahsinde de ifade edildiği üzere, Balkan yarımadasında meydana gelen Trakya ve İllirya³⁰⁶ kavimleri arasındaki kaynaşma, Yunanistan'ın kuzeyine sürülmüş olan Dorlar'ın güneye inip Yunanistan'ın neredeyse tamamını istila etmelerine zemin hazırlamıştır.³⁰⁷ Bazı modern tarihçiler; **“hakkında tarihi belgeler yoktur ve Homeros destanlarında zikredilmiyor”** diyerek, bu göçlerin mevcudiyetini inkâr etseler de, Dor Göçleri'nin tarihi bir gerçek olduğuna şüphe yoktur.³⁰⁸ İlerleyen süreçte yoğun bir şekilde Peloponez bölgesine yerleşen Dorlar, hiçbir zaman kendilerini bu ülkenin otokton (yerli) halkı olarak görmemişlerdir.

MÖ. 2. Binyıl başlarından itibaren Yunanistan tarihinde boy göstermeye başlayan ve yüksek bir kültüre sahip oldukları anlaşılan

³⁰⁵ Amelie Kuhrt, a.g.e., s.398

³⁰⁶ İlliryalılar, bugünkü Amavutlar'ın ataları olarak kabul edilirler.

³⁰⁷ E. Memiş, Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Bursa 2012, s. 240.

³⁰⁸ A. M. Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, TTK Yayını, Ankara, 1971, s.93.

Akalar'ın, Dorlar karşısında tutunamadıkları anlaşılıyor. Dorlar'ın başarısında, kullandıkları demir silâhların rolü inkâr edilemez.³⁰⁹

Dor istilâsının yol açtığı kargaşaya rağmen, Aka kültürü ile MÖ. 1150 yılından sonra yavaş yavaş gün yüzüne çıkmaya başlayan Dor kültürü arasında, bir çok bölgede, karışma ve kaynaşmalar başlamıştır. Hatta Dor istilâsına uğramayan yegâne bölge görünümündeki Attika'da³¹⁰ Aka üslubunun yavaş yavaş Dor-Yunan üslubuna geçtiği, “**submiken**” ve “**protogeometri**” vazolarının bezemelerinden anlaşılmaktadır.³¹¹ Ancak gerçek olan şudur ki, bu göçler neticesinde Aka kültür merkezlerinin bir çoğu yerle bir edilmiş ve Yunanistan bambaşka bir manzaraya bürünmüştür.³¹²

Çalışmamızın “Aka Göçleri” bahsinde de ifade ettiğimiz gibi, Dor istilâsından sonra, Yunanista'nın eski halkı olarak kabul edilen Akalar'ın önemli bir kısmı, yabancı bir kavmin egemenliği altında yaşamak istemedikleri için, Anadolu kıyılarına göç etmişlerdir.³¹³ Yunanistan'da kalan Aka grupları³¹⁴ ise toprağa bağlanmış ve topraktan elde ettikleri ürünlerin belirli bir kısmını yeni efendileri Dorlar'a vermek zorunda bırakılmışlardır.³¹⁵ “Bu dönem toprak kölelerine tipik bir örnek olarak Sparta'daki **Helotlar**'ı gösterebiliriz. Fakat **Argos** ve **Sikyon** gibi Peloponez şehirlerinde

³⁰⁹ A. M. Mansel, a.g.e., s.95.

³¹⁰ Dorlar zorla Peloponez'e girip, Miken şatolarını ve yerleşim birimlerini tahrip edince, Akalar'ın bir kısmı daha güvenli bir bölge olan Attika'ya sığınmış ve bir süre (bu süre bilim adamlarının farklı görüşleri yüzünden 60 ile 200 yıl arasında değişmektedir) burada kaldıktan sonra İyonya'ya (Batı Anadolu kıyıları) göç etmişlerdir. Bu hususta daha geniş bilgi edinmek için bkz: R.M.Cook, “The Dorian Invasion”, *Proceedings of the Cambridge Philological Society*/Volume 8/January 1962, s.16-22.

³¹¹ A. M. Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara, 1971, s.96.

³¹² A. M. Mansel, a.g.e., s.96; E. Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Bursa 2012, s.241.

³¹³ E. Memiş, a.g.e., s.241.

³¹⁴ Aka halkının alt tabakalarına mensup önemli bir kesimin Dor istilasından sonra Peloponez'de kaldığı aşîkârdır. Tarım işçilerinin yanı sıra, “helotlar” veya köylüler bu güruhun içindeydiler. Çanak çömlek yapım tarzındaki devamlılığa bakarak hüküm vermek gerekirse, Peloponez'de kalan Akalara mensup alt sınıfın içinde sanat erbabı kişiler de vardı. (Bu hususta bkz: R.M.Cook, “The Dorian Invasion”, *Proceedings of the Cambridge Philological Society*/ Volume 8/January 1962, s.19).

³¹⁵ A. M. Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara, 1971, s.96.

üç Dor kabilesinin yanında eski halktan meydana gelen dördüncü bir kabile buluyoruz ki, bu durum, birtakım mücadelelerden sonra Akalar'ın bazı haklarla devlet teşkilâtına katılmış olduklarını gösterir".³¹⁶

Ancak özellikle belirtmek gerekir ki, Yunanistan toprakları, zaman ilerledikçe Dorlar'a yetmemeye başlamıştır. Bu nedenle Dorlar'ın bir kısmı, vaktiyle Akalar'ın izledikleri yolları kullanarak Ege ve Akdeniz adalarına göç etmeğe başlamışlardır. Bu cümleden olmak üzere, **Girit**'i işgal ettikten sonra doğu yönünde ilerleyerek **Rodos** ve **Kos** (İstanköy) adalarını ve bu adaların karşısındaki **Reşadiye** ve **Bodrum** yarımadalarını işgal etmişler, bu bölgelerde **Halikarnasos** (Bodrum) ve **Knidos** (Devebumu harabesi) şehirlerini kurmuşlardır. Yunan Orta Çağı'nın³¹⁷ sonunda başlayan Büyük Kolonizasyon hareketinde Dorlar, Doğu'ya doğru ilerleyerek **Likya**'nın doğu kıyılarında **Faselis** (Tekirova), Ovalık Kilikya'da **Soloi** (Mezitli) kolonilerini kurmuşlardır. Bazı Dor kabilelerinin **Pamfilya** ve **Kıbrıs**'a da ulaşmış oldukları, bu ülkelerde konuşulan lehçelerdeki Dor unsurlarından anlaşılmaktadır.³¹⁸

Bu bahsi noktalamadan önce, Dor istilâsının zamanı ve bu istilânın karakteri hakkında da bir şeyler söylemek zorundayız.

Dor istilâsı ve İyon Göçü hakkında genellikle kabul edilen teori şudur: Dorlar zorla Peloponez'e girmişler ve Miken (Aka) beylerinin şatolarını tahrip etmişlerdir.³¹⁹ Bunun üzerine Akalar (veya sonradan İyonlar adını almış olan halk), Attika'ya sığınmış ve bir süre sonra İyonya'ya göç etmişlerdir. Attika'daki bu kalma süresi, Eskiçağ tarihçileri tarafından genellikle 60 yıl olarak kabul edilir. Modern arkeologlar ise bu sürenin 125 ile 200 yıl arasında değişen

³¹⁶ A. M. Mansel, a.g.e., s.96.

³¹⁷ MÖ. 1000-700 yılları arasındaki dönem, modern tarihçiler tarafından, Avrupa Orta Çağı'na benzeyen özellikler taşıdığı için, "Yunan Orta Çağı" ismiyle anılmıştır.

³¹⁸ A. M. Mansel, a.g.e., s.96; E. Memiş, a.g.e., s.242.

³¹⁹ Ancak, antik tradisyonda bu tahribattan hiç bahsedilmez.

bir zaman dilimi olduğunu düşünürler.³²⁰ Demek oluyor ki, arkeolojik deliller Miken şatolarının tahribinin yaklaşık olarak MÖ. 1200'lerde, Batı Anadolu kıyılarına yapılan Aka göçünün ise yaklaşık olarak MÖ. 1000 yıllarında gerçekleşmiş olabileceğine işaret ederler. Eğer bu tarihleme doğruysa, o zaman şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, Dor Göçleri ile Ege Göçleri arasında mutlak surette bir bağlantı vardır. Çünkü Troya Savaşlarından hemen sonra başlayan ve MÖ. 2. Binyılın büyük devletleri olan Hitit, Mitanni ve III. Babil krallıklarının siyasi arenadan çekilmesine neden olan Ege Göçleri'nin ilk aşamasına Akalar da katılmışlardı. Mısır vesikalarında "**Ekweşler**" adıyla anılan Akalar ve müttefikleri, firavun Memeptah'a karşı verdikleri mücadeleyi kaybetmişler ve geri dönmek zorunda kalmışlardı. Ancak onların Troya Savaşlarının hemen ardından Ege Göçlerine katılmaları ve tekrar yurtlarına geri dönmeleri, epeyce zaman almıştı. Arkeolojik bulgulara göre Troya Savaşları³²¹ muhtemelen MÖ. 1240-1230 yılları arasında cereyan etmiş, Egeli kavimlerin Mısır kapılarına ilk dayanmaları ise tarihçiler tarafından MÖ. 1225'lere tarihlenmiştir. Akalar'ın tekrardan yurtlarına dönmeleri ise yaklaşık olarak MÖ. 1200'lere tekabül eder. İşte bu kırk yıllık zaman dilimi, daha önce defalarca Peloponez'e inmek isteyip de bir türlü bunu başaramayan kuzeydeki Dor istilacılarının işini kolaylaştırmıştır. Ekonomik güçlerinin ve insan kaynaklarının önemli bir kısmını Troya Savaşları ve Ege Göçleri sırasında kaybeden Akalar, yurtlarına döndüklerinde topraklarının kuzeydeki rakipleri Dorlar tarafından istilâ edildiğini görmüşler, ancak yurtlarını bu işgalden

³²⁰ R.M. Cook'a göre, bu devir için verilen tarihler güvenilir değildir. Ancak adı geçen bilim adamı, Pylos ve Mykenai kentlerinin tahribini MÖ. 1200'lere, Mykenai kentindeki iç kalenin nihai tahribini ise MÖ. 1125'lere tarihler. Akalar'ın İyonya'ya yaptıkları göç ise MÖ. 1000'lere tarihlenmelidir. (Bu hususta bkz: R.M.Cook, "The Dorian Invasion", Proceedings of the Cambridge Philological Society, Volume 8, January 1962, s.16.

³²¹ Troya Savaşları için bkz: E. Memiş, Eskiçağ Tarihinde Doğu- Batı Mücadelesi, Çizgi Kitabevi Yayını, 4. Baskı, Konya 2009, s.43-50; E. Memiş, Troya ve Troyalılar (Troyalılar Türk müdür?), Altınpost Yayınları, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2012, s.113-130.

kurtaramamışlardır. O halde diyebiliriz ki, Ege Göçleri'nin yarattığı kargaşa, Dorlar'ın Peloponez'i istilâ ederek, bu toprakların yeni sahibi olmalarını kolaylaştırmıştır.

Dorlar, kültür bakımından kendilerinden kat kat üstün olan Akaları egemenlikleri altına almışlar ve Dor lehçesini onlara zorla empoze etmişlerdir. Bu ilkel kavim, Peloponez'in çoğu yerinde yönetenler sınıfını teşkil etmiş, buraların eski halkını da köleleştirmişlerdir. Dorlar'ın kültürel manada ülkeye getirdikleri hiçbir yenilik yoktur. Onların egemen oldukları dönemde, devlet kurumlarında da gözle görülebilir bir değişikliğe rastlanmaz. Kült ya da mitler konusunda da Dorlar'a atfedilebilecek hiçbir şey mevcut değildir. Bütün bunlardan ortaya çıkan sonuç şudur: Dorlar beraberlerinde ya kayda değer bir kültür getirmemişlerdir ya da onların kültürü bir dereceye kadar Miken (Aka) tesiri altında eriyip kaybolmuştur.³²² Bir başka anlatımla, Demir Devri kültürünün temsilcisi olan Dorlar, Tunç Devri kültürünün temsilcileri Akaları savaş meydanlarında çökertmişlerdir ama kendileri de bu mağlupların kültürleri karşısında diz çökmek zorunda kalmışlardır.

i) Frig Göçleri

Frigler'in Anadolu'ya ilk girişleri Hitit Devleti'nin yıkılmasından önceye rastlar. Gerçekten, dünya tarihinin ilk "Boğazlar Savaşı" olarak kabul edilen ve tarihte ilk kez Doğu ve Batı dünyalarını karşı karşıya getiren meşhur Troya Savaşlarında³²³ Frigler, Troyalılar'ın yanında ve onların müttefiki olarak yer almışlardır.³²⁴ Bir Grek tradisyonuna göre, **Priamos**'un kraliyet evi ile Frigya arasında **Sangarios** ırmığının kızı **Hekabe**'den dolayı bir akrabalık bağı

³²² R.M.Cook, "The Dorian Invasion", Proceedings of the Cambridge Philological Society, Vol. 8, January 1962, s.18.

³²³ E. Memiş, Troya ve Troyalılar (Troyalılar Türk müdür?) , Altınpost Yayınları, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2012, s.114.

³²⁴ E. Memiş, "Eskiçağda Afyonkarahisar", Merfes'05 Memer Sempozyumu, Afyonkarahisar 2005, s.7.

vardı. Çünkü Hekabe, Priamos'un karısı idi.³²⁵ İlyada'da anlatılan bir başka öykü ise, Troya kralı Priamos'un, Sangarios nehri kıyısında Amazonlar'a karşı verilen bir muharebede Frigya'nın önderleri **Otreus** ve **Mygdon**'un müttefikleri sıfatıyla nasıl canla başla savaştığını anlatır.³²⁶ Gerçekten, söz konusu destanın olayla ilgili dizeleri şöyledir:

**“ Eskiden bağlık bahçelik Frigya'ya gitmiştim,
Atlari dört nal giden bir sürü Frigyalı görmüşüm,
Otreus'un, tanrıya benzer Mygdon'un halkı,
Ordular yayılmıştı Sakarya'nın batı kıyılarına,
Amazonlar gelmişti hani, erkek gibi, işte o gün,
Aralarına savaş ortağı almışlardı beni,
Gözleri dört dönen Akalar kadar kalabalık
değildiler”.**³²⁷

Yukarıdaki dizelerden anlaşıldığına göre, Frig-Troya ittifakının, Amazonlara karşı Sakarya nehri kıyısında verdikleri savaş, muhtemelen Troya Savaşlarından önce vuku bulmuştu. Arkeolojik bulgulara göre Troya Savaşları, MÖ. ca. 1240-1230 yılları arasına tarihlenmektedir. Bu durumda yukarıda bahsi geçen ve Amazonlara karşı yapıldığı özellikle vurgulanan mücadele, kesinlikle MÖ. 1240'lardan önceye tarihlenmelidir. Buradan da anlaşılmaktadır ki, Frigler Anadolu topraklarına ilk kez girdikleri zaman, Hitit Devleti henüz ayakta idi ve devletin başında da muhtemelen IV. Tuthalya (MÖ. ca. 1250-1220) vardı.

Homeros'a göre on yıl süren ve “Eskiçağın Birinci Dünya Savaşı” olarak kabul edilen³²⁸ Troya Savaşlarından hemen sonra,

³²⁵ R. D. Barnett, “Phrygia and the People of Anatolia in the Iron Age”, CAH II/2, chp. XXX, Cambridge 1975, s.417.

³²⁶ Homer, İlyada III, 184 vd.

³²⁷ Homer, İlyada III, 184-190.

Ege ve Akdeniz dünyasında bir kaynaşma hareketi görülecektir. Balkanlar üzerinden harekete geçen birtakım barbar kavimler, Ege ve Akdeniz adalarında yaşayan kavimleri de yanlarına alarak büyük bir göç hareketi başlatacaklardır ki, Eskiçağ tarihinde bu büyük kavimler hareketine **“Ege Göçleri”** ya da **“Deniz Kavimleri Göçü”** adı verilir. Kıtık ve toprak yetmezliği gibi nedenlerle başlayan bu göç hareketi, Mısır kapılarında sona erecektir.³²⁹ Çünkü MÖ. 13. yüzyılın sonlarında sadece Yunanistan ve Ege adalarında değil, Anadolu’da da büyük bir kıtlık hadisesi yaşandığını, yazılı belgelerden öğreniyoruz. Hatta Hitit kralı II. Şuppiluliuma Anadolu’da yaşanan kıtlık nedeniyle Mısır firavunu Merneptah’dan hububat yardımı istemiş, adı geçen firavun da gemilerle Anadolu’ya zahire göndermişti.³³⁰

Demek oluyor ki, Anadolu, Yunanistan, Ege ve Akdeniz adalarında kıtlık hadisesi yaşanırken, Mısır memleketinde böyle bir tehlike söz konusu değildi. İşte bu yüzden ki, Ege Göçleri’ne iştirak eden kavimlerin esas hedefi, bir bolluk memleketi olan Mısır olmuştur.

Çalışmamızın “Ege Göçleri” bahsinde de değindiğimiz gibi, Ege Göçleri MÖ. 13. yüzyılın sonları ile 12. yüzyılın başlarında olmak üzere, iki aşamada cereyan etmiştir. Ugarit ve Mısır vesikaları bu göçler hakkında ayrıntılı bilgiler aktarırken, MÖ. 12. yüzyıla ait yerleşim tabakaları da bu göçlerin izlerini taşırlar.

³²⁸ E. Memiş, “Eskiçağın Birinci Dünya Savaşı ile Yakınçağın Birinci Dünya Savaşında Boğazlar’ın Oynadığı Rol ve Türkiye”, Askeri Tarih Bülteni, Sayı 22, Şubat 1987, s.94; E. Memiş, Eskiçağ Tarihinde Doğu- Batı Mücadelesi, Çizgi Kitabevi Yayını, 4. Baskı, Konya 2009, s.47.

³²⁹ Pınar Bülbül, En Eski Çağlardan Persler Dönemine Kadar Afyonkarahisar ve Çevresi, Basılmamış Doktora Tezi, Afyonkarahisar 2010, s.82.

³³⁰ Michael C. Astour, “New Evidence on the Last Days of Ugarit”, AJA 69/3, 1965, s.255; E. Memiş- C. Bülbül, Amurrular (Araplar’ın En Eski Ataları), Fırat Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayını, Elazığ 2012, s.97, n. 339.

Ancak ilginçtir ki, Ege Göçlerinden söz eden yazılı vesikaların³³¹ hiç birinde Frigler'in adına rastlanmaz. Bu durumu dikkate alan bazı bilim adamları, Frigler'in Egeli kavimler tarafından gerçekleştirilen göç hareketine katılmadıklarını, çünkü Ugarit ve Mısır kaynaklarında onlardan bahsedilmediğini öne sürmektedirler. Halbuki bize göre, bu yaklaşım tarzı doğru değildir. Çünkü MÖ. 13. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu topraklarında bulunduklarını Homeros destanları vasıtasıyla bildiğimiz Frigler, belki de Anadolu'da kendilerine yeni yurtlar buldukları için, daha doğuya gitmenin gereksiz olduğunu idrak etmişlerdi. Eğer onlar gerçekten Anadolu'da kendileri için yerleşecek yerler buldularsa, Mısır ve Ugarit vesikalarında adlarının zikredilmemesi son derece normaldir. Mısır kapılarına kadar dayananlar, kendilerine yeni yurtlar arayan kavimlerdir.³³²

Fakat Frigler'in tek bir göç dalgasıyla Anadolu'ya geldikleri de düşünülmemelidir. MÖ. 13. yüzyılın ikinci yarısında cereyan eden Troya Savaşları sırasında Troyalılar'ın müttefikleri³³³ olarak karşımıza çıkan Frigler, Hitit Devleti, Ege Göçleri neticesinde yıkılınca, bu fırsatı değerlendirme yoluna gittiler ve daha büyük dalgalar halinde Makedonya'dan Anadolu'ya göç ettiler ve çok geçmeden Anadolu'da Hititler'in bıraktığı siyasi boşluğu doldurmaya çalıştılar.³³⁴

Bazı bilim adamları, Frigler'in MÖ. 8. yüzyılda vuku bulan Trak Göçleri ile Anadolu'ya gelmiş olabilecekleri tezini³³⁵ savunurlar ki, bu tezin mantıklı bir tarafı yoktur. Ancak belki Trak Göçleri ile

³³¹ Yazılı vesikalar derken, hem Ugarit mektuplarını hem de Mısır firavunları olan Merneptah ve III. Ramses dönemine ait yazılı kayıtları kastediyoruz.

³³² Pınar Bülbül, adı geçen Doktora Tezi, s.85.

³³³ Homeros, İlyada II 815-875'de Troyalılar'ın müttefikleri tek tek sıralanır. Bu uluslara hangi komutanların komuta ettiği de özellikle belirtilir. Buna göre Troyalılar'ın, çoğu Anadolu'lu olan 18 müttefiki vardır. Bu müttefiklerden Frigyalılar, listenin 15. sırasında yer almaktadırlar.

³³⁴ Hititler'in siyasi boşluğunu doldurmaya çalışanlar, sadece Frigler değildir. Geç Hitit Beylikleri ve Urartu Devleti'nin de bu siyasi boşluğu doldurma gayreti içerisinde oldukları söylenebilir.

³³⁵ Bu tezi savunanlar, bilgilerini Herodotos (VII. Kitap,73) ve Strabon'un (XII. Kitap, 4) anlattıklarına dayandırmışlardır.

Anadolu'ya giren kavimler, daha önceden buraya göç etmiş olan Frigler'le karışıp kaynaşmış olabilirler.

Bu arada, Asur vesikalarında zikredilen Muşkiler'in "**Frigler olabileceği**" yolunda ileri sürülen görüşlere de kısaca temas etmek istiyoruz.

İlk kez Asur kralı I. Tiglat-Pileser (MÖ. 1114-1074) zamanına ait belgelerde zikredilen ve Halys (Kızılırmak) nehrinin doğusunda yaşadıkları belirtilen Muşkiler'in,³³⁶ Frigler olduğu iddia edilmiştir.³³⁷ Çünkü MÖ. 8. yüzyıl Asur kaynaklarında zikredilen **Muşkili Mita**³³⁸ hakkında anlatılanlar ile Grek kaynaklarında geçen **Frig kralı Midas** hakkında anlatılanlar birbiriyle uyuşmaktadır.³³⁹ Ayrıca bu iki kralın egemenlik yılları da birbirini tutmaktadır. Bu durumu dikkate alan M. J. Mellink³⁴⁰, Midas ile Mita'nın aynı kişi olduğunu ve bu kralın hem Frigler hem de Muşkiler üzerinde hüküm sürdüğünü kabul eder. Ancak adı geçen bilim insanı, Midas ya da Mita'nın köken itibarıyla Muşki mi yoksa Frig mi olduğu konusunda net bir bilgi vermemektedir.³⁴¹ I. Tiglat-Pileser, söz konusu belgelerde, "**5 kralın komuta ettiği 20 bin kişilik bir Muşki ordusunun Orta Anadolu'dan gelerek Meliddu (Malatya) yakınlarına kadar sokulduklarından ve onları**

³³⁶ D. D. Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, vol. I, New York 1968, s. 74.93.101; E. Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, 11. Baskı, Bursa 2011, s.175; Recep Yıldırım, *Eskiçağda Anadolu*, İzmir 1996, s. 126'da: "Muşkiler'in I. Tiglat-Pileser zamanında Elazığ-Bingöl-Muş yöresinde oturduklarını" ifade etmektedir.

³³⁷ Ömer Çapar, "Homeros Destanlarında Anadolu Kavimleri" IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, 1. Cilt, Ankara 1986, s.342; R. D. Barnett, "Phrygia and the People of Anatolia in the Iron Age", *CAH II/2*, chp. XXX, Cambridge 1975, s.420.

³³⁸ Muşkili Mita için bkz: Oscar White Muscarella, "The Iron Age Background to the Formation of the Phrygian State", *BASOR* 299/300, 1995, s.92; A.H. Sayce, "Midas of Phrygia", *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, No.1, 1931, s. 135-138; Lynn E. Roller, "The Legend of Midas", *Classical Antiquity*, Vol. 2, No.2, 1983, s.299-313.

³³⁹ F. Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, TTK Yayını, 2. Baskı, Ankara 1987, s.234.

³⁴⁰ Bu hususta daha geniş bilgi edinmek için bkz: Machteid J. Mellink, "Mita, Mushki and Phrygians", *Anadolu Araştırmaları II*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul 1965, s. 317-325.

³⁴¹ Nezahat Baydur, Kültepe (Kaneş) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar, İ.Ü.E.F. Yayını, İstanbul 1970, s.70.

mağlup ettiğinden” söz etmektedir.³⁴² İl. Adad-Nirari (MÖ. 911-891), İl. Tukulti-Ninurta (M.Ö. 890-884), İl. Asumasirpal (MÖ. 884-859) isimli Asur kralları da, annallerinde, Muşkilere karşı savaşçılarından bahsetmektedirler.³⁴³

Asur İmparatorluk devrinin güçlü krallarından biri olan İl. Sargon'un (MÖ. 722-705) annallerinde de yukarıda bahsi geçen Muşki kralı Mita'dan söz edilmektedir ki, burada adı geçen Mita'nın Yunan efsanelerindeki Frig kralı Midas ile aynı şahıs olduğu fikri, ilk kez Hugo Winckler tarafından ortaya atılmıştır.³⁴⁴ Bir başka ifadeyle, Mita=Midas eşitliğinin fikir babası Hugo Winckler'dir. Yukarıda ismini zikrettiğimiz M. J. Mellink ve daha bir çok bilim insanı ise bu fikrin savunuculuğunu yapmışlardır. Hâlbuki Hogart, **Mita** kelimesinin, Hititler'in **Labarna**'sı veya Romalılar'ın **Sezar**'ı gibi, aslında şahıs ismi iken, zamanla unvan haline geldiğini ileri sürmüştür.³⁴⁵ Daha sonraları Muşkiler'in Herodotos'ta zikredilen Muşeler'le³⁴⁶, Tevrat'taki Meseher'le ve Kilamuwa Kitabesi'nde geçen Meşkablur'la ilgili olabilecekleri de ileri sürülmüştür.³⁴⁷ Aynı şekilde Muşkiler'in Batı Anadolu'da Mysia bölgesinde yaşayan Mysialılar olabileceği de düşünülmüştür.³⁴⁸

Fakat hemen belirtelim ki, Frig ve Muşki isimleri arasında hiçbir ilişki görülmemiştir. Gordion kazılarında biri tek renkli gri, diğeri de boyalı olmak üzere iki tür Frig seramiği bulunması, bunların iki ayrı kavme, yani gri renkli seramiğin Muşkiler'e boyalı seramiğin de Frigler'e ait olduğu kanaatini uyandırmıştır.³⁴⁹ Prof. Dr. Ömer Çapar, Muşkiler ile Friglerin aynı kavim olup

³⁴² D.D. Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, Cilt I, New York 1968, s. 74; F. Kinal, *Eski Anadolu Tarihi*, 2. Baskı, Ankara 1987, s.234.

³⁴³ Pınar Bülbül, adı geçen Doktora Tezi, s.86.

³⁴⁴ F. Kinal, *Eski Anadolu Tarihi*, 2. Baskı, Ankara 1987, s.234.

³⁴⁵ F. Kinal, a.g.e., s. 234; D.G. Hogarth, "Lydia and Ionia", *CAH III*, chp. XXI, Cambridge 1970, s.503.

³⁴⁶ Herodotos, *III. Kitap*, 94.

³⁴⁷ Werner Speiser, *Vorderasiatische Kunst*, Berlin 1952, s.95; F. Kinal, a.g.e., s.234.

³⁴⁸ Kurt Bittel, *Kleinasiatische Studien*, İstanbul 1942, s.68; F. Kinal, a.g.e., s. 234

³⁴⁹ Pınar Bülbül, adı geçen Doktora Tezi, s.87.

olmadıklarının çok da önemli olmadığını, ama hangi isimle anılırlarsa anılsınlar, her iki kavmin de Ege Göçleri'nden sonra Anadolu'da etkin bir rol oynadıklarını ileri sürmektedir.³⁵⁰

Bize göre ise Asur vesikalarında geçen Muşkiler, MÖ. 2. Binyıl Hitit metinlerinde zikredilen Gaşkalar olabilir. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sümeroloji Anabilim Dalı öğretim üyelerinden Prof. Dr. Salih Çeçen de bu konuda bizimle aynı kanaati paylaştığını çeşitli plâtlformlarda dile getirmiştir. Konunun daha iyi anlaşılması için şöyle bir açıklamada bulunabiliriz: Gaşkalar'ın bir kısmı Hitit Devleti'nin yıkılmasını takip eden yıllarda (MÖ. ca. 1200'ler) Orta Anadolu'ya inmişler ve bazı Hitit şehirlerini işgal etmişlerdir. Gaşkalar'ın diğer bir grubu ise doğuya doğru hareket ederek kendilerine yeni yurtlar bulmuşlardır. İşte, başta I. Tiglat-Pileser olmak üzere bazı Asur krallarının annallerinde zikredilen ve Doğu Anadolu'da yaşadıkları vurgulanan Muşkiler, Karadeniz Bölgesi'nden göç ederek Doğu Anadolu topraklarının bir kısmını (Elazığ-Bingöl-Muş havalisi) istilâ eden Gaşka grubu olmalıdır.³⁵¹

Muşkilerin savaşçı bir kavim olduğu gerçeği ile Gaşkalar'ın Hititler karşısındaki saldırganlıkları dikkate alınacak olursa ve hele hele yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, **“Gaşka”** ismi ile **“Muşki”** ismi arasındaki benzerlik göz önünde bulundurulursa, **Gaşka=Muşki** eşitliği ihtimalinin yabana atılır bir görüş olmadığı ortaya çıkacaktır.³⁵² Dolayısıyla bu durumda ortaya çıkan en makul sonuç şudur: **“Friglerle olan köken münasebetleri**

³⁵⁰ Ömer Çapar, “Homeros Destanlarında Anadolu Kavimleri”, IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, 1. Cilt, Ankara 1986, s.342.

³⁵¹ E. Memiş, İskitlerin Tarihi, Altınpost Yayınları, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Ankara 2012, s.35; Hatta biz, Doğu Anadolu Bölgesindeki Muş ilimizin isminin Muşkilerle bağlantılı olabileceğini düşünüyoruz.

³⁵² E. Memiş, a.g.e., s.35.

ispat edilinceye kadar, bu kavimlerden Muşkiler diye söz etmek daha doğru olacaktır”³⁵³

Frigler’in tarihinde cevap bekleyen daha birçok soru vardır. Her şeyden önce bu kavmin kökeni nereye dayanıyordu? Frig dili, zannedildiği gibi Hint-Avrupa kökenli dillerden biri miydi? Anadolu’ya geldiklerinde basit bir köy hayatı yaşarken, nasıl oldu da birden bire örgütlü bir devlet sistemine geçebildiler? Elimizdeki materyaller çerçevesinde bu sorulara cevaplar bulmamız gerekmektedir.

Homeros’un İlyada adlı destanından öğrenildiğine göre, Troya Savaşlarında Troyalılar’ın müttefikleri arasında gösterilen Frigler Anadolu’ya dışarıdan gelmişlerdi ve onlar MÖ.13. yüzyılın ortalarında Batı Anadolu’da bulunuyorlardı.³⁵⁴ Diğer taraftan Herodotos³⁵⁵, Friglerin Anadolu’ya gelmeden önce Makedonya’da oturduklarını ve orada iken adlarının “**Brigler**” olduğunu bildirmekte ve Frig kral sülalesinin ilk kralları olan **Gordias, Midas** ve **Adrastus**’tan efsane ile karışık bir şekilde bahsetmektedir.³⁵⁶ Yine Herodotos’a göre, Frigler Kızılıрмаğın sol sahilinde oturuyorlardı ³⁵⁷ ve Lidya ile Kapadokya arasındaki bölgeye Frigya deniliyordu.³⁵⁸ Herodotos’un bu son ifadesi, Lidya ile Kapadokya arasındaki bölgede Frig mezarları ve Frig anıtlarının bulunması ile doğrulanmıştır.³⁵⁹ Ancak hemen belirtelim ki, bu eserlerin büyük bir kısmı MÖ. 8. yüzyıl ve sonrasına aittir.

Öyle anlaşıyor ki, Troya Savaşları sırasında küçük bir grup halinde Anadolu’ya gelen Frigler, Hitit Devleti’nin yıkılmasından sonra daha kalabalık gruplar halinde Anadolu’ya girmişlerdi. MÖ.

³⁵³ E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, Ekin Kitabevi Yayını, 11. Baskı, Bursa 2011, s.175; F. Kınal, Eski Anadolu Tarihi, 2. Baskı, Ankara 1987, s.234.

³⁵⁴ Homeros, İlyada III, 184; E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 11. Baskı, Bursa 2011, s.188.

³⁵⁵ Herodotos, VII. Kitap, 73.

³⁵⁶ Herodotos, I. Kitap, 14 ve 35.

³⁵⁷ Herodotos, I. Kitap, 72.

³⁵⁸ Herodotos, V. Kitap, 49.

³⁵⁹ E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 11. Baskı, Bursa 2011, s.188.

12.- 8. yüzyıllar arasında dağınık kabileler halinde yaşayan Frigler,³⁶⁰ MÖ. 8. yüzyılda Gordion kenti merkez olmak üzere, Afyonkarahisar, Eskişehir, Kütahya, Manisa, Ankara ve hatta Konya'nın bir kısmını da içine alan güçlü bir devlet haline gelmişlerdi.³⁶¹

Bütün bunlar bize gösteriyor ki, Frigler'in anayurdu aslında Makedonya idi. Fakat onlar zaman içinde Anadolu kavimleri ile karışıp kaynaşmışlardı. İşin ilginç yanı, MÖ. 8. yüzyılda vuku bulan Trak Göçleri neticesinde Anadolu'ya gelen Trak kabileleri de çok geçmeden Friglerle karışmış olsalar gerektir. Çünkü bize göre, Frigler'in Trak Göçleri ile Anadolu'ya geldiğini ileri sürenler, her halde Friglerle Trak kavimlerini birbirinden ayırt edemedikleri için böyle bir görüşü ortaya atmışlardı. Öyle zannediyoruz ki, MÖ. 8. yüzyılda etkin bir siyasi güç olarak Anadolu tarihinde boy gösteren Frigler, Makedonya, Trakya ve Anadolu kavimlerinin bir bileşkesi idiler.³⁶² Fakat en güçlü olduğu dönemde bile Frig Devleti, egemenliğini tüm Anadolu'ya yayabilmiş değildi. Bu sıralarda Batı Anadolu'da yeni bir siyasi güç ortaya çıkıyordu ki, bunlar, Lidyalılar'dı. Lidya Devleti'nin, hiç değilse ilk zamanlarda Frig Devleti'ne tâbi olup olmadığını bilmiyoruz. Kesin olarak bilinen şudur ki, Frig Devleti'nin en güçlü olduğu dönemlerde bile, Batı Anadolu'nun denize yakın kesimlerinde Frig kentleri kurulamamıştır. Biz bunu, söz konusu bölgede yapılan kazılarda hiçbir Frig çanak çömleği çıkmamasından anlıyoruz.³⁶³

Frig Devleti, MÖ. 8. yüzyılın sonlarında Midas lâkabını taşıyan krallardan birinin yönetiminde en güçlü dönemini yaşarken, Anadolu, Kimmer kavimlerinin istilâsına uğramıştır. Kimmer akıncıları Doğu Anadolu'daki Urartu topraklarını aşarak Orta

³⁶⁰ Nezahat Baydur, Kültepe (Kaneş) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar, İ.Ü. Yayını, İstanbul 1970, s.71.

³⁶¹ E. Memiş, a.g.e., s.188.

³⁶² Pınar Bülbül, adı geçen Doktora Tezi, s.89.

³⁶³ Bilge Umar, Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi, 1. cilt, İzmir 1982, s.190; E. Memiş, a.g.e., s.189.

Anadolu'ya ulaşmışlar ve Frigler'e ağır bir darbe indirmişlerdir. Kimmerler'e yenilen Frig kralı Midas intihar etmiştir.³⁶⁴ Tarihçiler, Frig Devleti'nin yıkılışını MÖ. 690 yılına tarihlemektedirler. Frigler'den sonra bölgenin kontrolü Lidyalılar'ın eline geçecektir.

Frigler konusuna son vermeden önce, Frig dili ile ilgili olarak ortaya atılan görüşlere de kısaca temas etmek gerektiğini düşünüyoruz.

Frigler'in Hint-Avrupa dil grubuna ait bir dil konuştukları ileri sürülmektedir. Martha Sharp Joukowsky³⁶⁵, Frigce'nin Grekçe, Hititçe, Slavca ve Aramca'nın etkisi altında bir gelişim gösterdiğinden söz etmektedir ki, bu yaklaşım, son derece tutarsız ve yanlıştır. Çünkü Friglerin yaşadığı çağda **"Slavlar"** adı verilen kavim henüz tarih sahnesine çıkmamıştı. Aramca (Aramice) ise, daha ziyade Mezopotamya, Suriye ve Güneydoğu Anadolu gibi coğrafyalarda yaygın olarak kullanılıyordu. Dolayısıyla Frig dilinin Slavca veya Aramca'nın tesiri altında kalmış olabileceği fikrine katılmıyoruz. Bununla birlikte, Frig yazısının teşekkülünde, Grek alfabesinden esinlenilmiş olabilir. Ancak bu, Frigce'nin Grekçe ile akraba bir dil olduğu anlamına gelmez. Çoğu bilim adamları, kökü Grek (Hellen) alfabesine dayanan bir Frig yazısının MÖ. 8. yüzyıldan itibaren ortaya çıktığından söz ederler. Fakat şu husus kafaları karıştırmaktadır: Mademki Frig yazısının temeli Grekçe'ye dayanmaktadır, o halde neden bugüne kadar Frig yazıtları çözülememiştir? Eğer bu yazıtların dili çözülmüş olsaydı, biz belki de bugün doğrudan doğruya onlardan kalan belgelere dayanarak bir Frig tarihi yazabilecektik. Demek oluyor ki, Frig yazısının Grek yazısına benzediğini söylemek, sorunumuzu çözmiyor. O halde,

³⁶⁴ Bilge Umar, a.g.e., s.191; E. Memiş, a.g.e., s.190.

³⁶⁵ Martha Sharp Joukowsky, *Early Turkey Anatolia Archaeology from Prehistory through the Lydian Period*, USA 1996, s.372.

Frigce'nin tam olarak hangi dil grubuna girdiğini söyleyebilmemiz için, Frig yazıtlarının³⁶⁶ çözülmesini beklememiz icap etmektedir.

³⁶⁶ Bu yazıtlar hakkında yazılmış kitap ve makaleler hakkında toplu bilgi edinmek için bkz: Pınar Bülbül, adı geçen Doktora Tezi, s.93. n.366.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MÖ. 1. BİNYILDA MEYDANA GELEN GÖÇLER

a) İskit ve Kimmer Göçleri

Çivi yazılı Asur ve Pers kaynakları başta olmak üzere, Herodotos, Hippokrates, Thukidides, Ksenofon ve Strabon gibi Klâsik müellifler, eserlerinde İskitler hakkında bilgi vermektedirler.¹ Eskiçağ tarihinin Klâsik kaynakları arasında yer alan Tevrat'ta (Tekvin X, 2-3) da Kimmerler'le idantifiye edilen **Gomerler**'den, Medler'le idantifiye edilen **Madailer**'den ve İskitler'le idantifiye edilen **Aşkenazlar**'dan bahsedilmektedir. Ayrıca, İskitler'in oturduğu sahalarda yapılan arkeolojik kazılar ve bu kazılar neticesinde ortaya çıkarılan buluntuların da, İskitler'in tarihinin aydınlatılmasındaki payı oldukça önemlidir.²

Arkeolojik buluntulardan anlaşıldığına göre İskitler, MÖ. 1. Binyıl içerisinde Tuna nehrinden Çin'in batı sınırlarına kadar uzanan çok geniş bir sahaya yayılmışlardı.³ Bu geniş düzlük, doğal bir otlak görünümündeydi. Fakat hemen belirtelim ki, söz konusu coğrafyanın Çin sınırına yakın bölgelerinde Hunlar'ın ataları olarak kabul edilen **Hiung-nular**, onların batısında da bir başka Türk

¹ İskitler hakkında bilgi veren kaynakların tanıtımı için bkz: E.Memiş, İskitlerin Tarihi, Altınpost Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2012, s. 3-13.

² E.Memiş, Eskiçağda Türkler, Çizgi Kitabevi Yayını, 3. Baskı, Konya 2009, s. 75.

³ E.Memiş, İskitlerin Tarihi, 3. Baskı, Ankara 2012, s. 21; E.Memiş, Eskiçağda Türkler, 3. Baskı, Konya 2009, s.75.

kavmi olan **Massagetler** oturuyorlardı. Bir başka ifadeyle, bu geniş düzlük, sadece İskit Türkleri'nin vatanı değildi.⁴

Hiung-nu kabileleri eskiden beri Çin'in sınır kasabalarına yağma seferleri düzenlemekte ve büyük zararlara sebebiyet vermekte idiler. MÖ. 800'lerde Çin İmparatoru **Suan** (MÖ. 827-781), Hiung-nular üzerine bir cezalandırma seferi gerçekleştirdi ve Hiung-nular'ı Çin sınırlarının batısına kadar sürmeye muvaffak oldu.⁵ Batıya doğru geri çekilmek zorunda kalan Hiung-nular, komşuları Massagetler'i yerlerinden ettiler. Yurtlarını kaybeden Massagetler de daha batıda oturan İskitler'e saldırdılar.⁶ Böylece bütün bozkır, çok geçmeden birbirlerini boğazlayan kabilelerin arenası haline dönüştü. Bütün bu saldırıların amacı, yeni otlak yerleri bulmaktı. Çünkü yukarıda isimleri zikredilen bütün Türk kitleleri hayvancılıkla geçiniyorlardı.

Massagetler'in saldırısı karşısında batıya göç etmek zorunda kalan İskitler de Kırım yarımadası ve civarında yaşayan Kimmerler⁷ üzerine yürüdüler. Herodotos'dan öğrenildiğine göre, büyük bir istilâ karşısında olduklarını düşünen Kimmerler ne yapacakları konusunda tereddüte düştüler. Kralları ve halkın bir kısmı İskitler'e karşı yurtlarını savunmayı düşünürken, halkın geri kalan kısmı savaşa girmeden ülkelerini terketmeyi düşünüyorlardı. Sonunda halk ve krallar ikiye bölündüler ve sayıları da birbirine denk olduğundan birbirleriyle savaştilar. Ölenler öldü, sağ kalanlar da yurtlarını terk ettiler. İskitler geldiğinde kimseler kalmamıştı.⁸

İskit istilâsı yüzünden yurtlarını terketmek zorunda kalan Kimmerler Kafkaslar üzerinden Doğu Anadolu'ya girdiler. O

⁴ E.Memiş, Eskiçağda Türkler, 3.Baskı, Konya 2009, s. 76.

⁵ George Vernadsky-Michael Karpovich, Ancient Russia, New Haven 1943, s.50; E.H.Minns, "The Scythians and Northern Nomads", CAH III, chp.IX, Cambridge 1970, s. 187.

⁶ E.Memiş, İskitlerin Tarihi, 3. Baskı, Ankara 2012, s.38.

⁷ Homeros'un Odysseia adlı destanından öğrenildiğine göre Kimmerler, "Oldum olası bol sis ve bulutlarla örtülü bir ülke olan" Kırım yarımadasında yaşıyorlardı (Homeros, Odysseia, XI, 14).

⁸ Herodotos, IV, 11.

sıralarda Doğu Anadolu'da Urartu Devleti hâkimdi. Urartu kralı I. Rusa'nın kitabelerinden öğrenildiğine göre, MÖ. 714 yılında gerçekleşen Kimmer saldırısı karşısında Urartu kuvvetleri yenilgiye uğramıştı.⁹ İlginçtir ki, Kimmerleri yurtlarından eden İskitler de onların peşini bırakmayarak Anadolu topraklarına adım atmışlardı.¹⁰

Asur kralı II. Sargon devri (MÖ.722-705) vesikalarından anlaşıldığına göre, vukubulan birkaç savaştan sonra Urartu krallarıyla anlaşılan Kimmerler, Asur Devleti'nin kuzeydoğu hudutlarını da tehdide başlamışlardı.¹¹ Zira bir fal sorusunda: **"Kimmerlerin Urartu kralı Rusa ile birleşerek Şupria kalesine hücum etmelerinden endişe edilmektedir."** Bundan başka Asur'un Kilikya'daki (Hilakku) vasalının de Kimmerler'le bir ittifak anlaşması yaptığı vesika ile sabittir.¹² Diğer taraftan İskitler'in de Batı İran'da oturan Manna kavimleriyle birleşerek Asur Devleti'nin Urmiye Gölü civarındaki hudutlarından taamuza geçtiklerini öğreniyoruz.¹³ Bunun üzerinedir ki, o sıralarda Asur tahtında oturan kral **Asarhaddon** (MÖ.680-668), İskit kralı **Bartatua** ile anlaşmak yolunu tercih etmiş ve ona kızını vererek, İskitleri, Mannalar ve Kimmerler'e karşı savaşmaya sevk etmişti.¹⁴ Bu anlaşmaya göre İskit kralı, Asur'un kuzey hudutlarını tehdit eden Kimmerleri uzaklaştırmaya çalışacaktı. Herhalde İskitler

⁹ E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, Ekin Kitabevi Yayını, 11. Baskı, Bursa 2011, s.189; Prof. Dr. Afif Erzen, Urartular'ın Kimmerler karşısında tutunamamalarını, Urartu ordusunun bir kısmının o sırada (MÖ. 714'de) Asur kralı II. Sargon'a karşı Musasir kentini savunmak amacıyla gönderilmesine bağlamaktadır. Dolayısıyla ordunun ikiye bölünmesi, hem Asur kralı II. Sargon hem de Kimmer istilacıları karşısında Urartuların ister istemez yenilgiye mahkûm etmiştir. (Bkz: A. Erzen, Doğu Anadolu ve Urartular, TTK yayını, 2. Baskı, Ankara 1986, s. 36).

¹⁰ İlhami Durmuş, İskitler (Sakalar), Ankara 1993, s.64.

¹¹ Tim Bridgman, "Who were the Cimmerians?", Hermathena, No. 164 (Summer 1998), s. 32; E. Memiş Eskiçağda Mezopotamya, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Bursa 2012, s. 258.

¹² Kadriye Yalvaç, Anatolia, sayı XV, 1973, s. 73-86.

¹³ F.Kinal, Eski Anadolu Tarihi, TTK Yayını, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 258; D.D.Luckenbill, Ancient Records of Assyria and Babylonia, New York 1968, Cilt II, paragraf 517.

¹⁴ A.T. Olmstead, History of Assyria, Chicago 1964, s. 424.

görevlerini yerine getirdiler ki, Kimmerler bu defa Orta Anadolu'da karşımıza çıkmaktadırlar.¹⁵

Asarhaddon'un MÖ. 676 yılında **Que'ye** (Taşlık Kilikya) yaptığı seferin, bu İskit anlaşmasından sonra olmuş olması gerekir. Asarhaddon bu seferinde Kimmerler'le anlaşma yaptıkları için Hilakku memleketi halkını çığnemiş, daha sonra da Torosları aşarak **Hubuşna** (Konya-Ereğli) mevkiinde Kimmerler'i bozguna uğratmıştı.¹⁶ Asur kralı, bu olayı, 1951'de yapılan **Nimrut** (Kalah) kazılarında bulunan silindirinde şöyle anlatmaktadır: "**Hubuşna memleketindeki Kimmerli Teuşpa'yı bütün ordusu ile beraber vurdum.**"¹⁷ Asarhaddon'un Kimmerlere karşı kazandığı bu zaferden Til-Barsip Steli'nde de bahsedilmektedir.¹⁸ Böylece anlıyoruz ki, Kimmer akıncıları Asarhaddon zamanında Çukurova'ya (Kilikya-Hilakku) kadar sokuldukları halde, tekrardan Orta Anadolu'ya püskürtülmüş idiler. Bu arada hemen belirtelim ki, Kimmerler Orta Anadolu'daki Frig Devleti'nin siyasi varlığına da son vermişlerdi.¹⁹ Yenilgiyi hazmedemeyen Frig kralı Midas,²⁰ bir boğanın kanını içmek suretiyle intihar etmişti.²¹ Gordion şehrindeki büyük tümülüste mezarı bulunan Midas'ın, bu Midas olduğu tahmin edilmektedir. İskelet bakiyelerine göre Midas, 60 yaşlarında hayatını kaybetmiş olup, kısa boylu bir adamdı. Grek yazarlarının ifadelerine göre, Frig kralı Midas, zenginliği ile, hatta dokunduğu her şeyin altın olmasıyla tanınıyordu. Fakat mezarında hiç altın bulunamamıştır. Belki de kralın bütün hazineleri istilacı Kimmerler'e verilmişti.

¹⁵ E.Memiş, İskitlerin Tarihi, 3. Baskı, Ankara 2012, s. 40.

¹⁶ F.Kinal, Eski Anadolu Tarihi, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 258; Tim Bridgman, "Who were the Cimmerians?", Hermathena, No.164 (Dublin/Summer 1998), s. 33.

¹⁷ J. D. Wisemann, Iraq XV, s. 63.

¹⁸ Thureau-Dangin, Til Barsip, Paris 1936, s. 154.

¹⁹ E. H. Minns, "The Scythians and northern nomads", CAH III, chp. IX, Cambridge 1970, s. 189;

E.Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 11. Baskı, Bursa 2011, s. 190.

²⁰ Bütün Frig kralları "Midas" lakabını taşırlardı.

²¹ Bilge Umar, Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi, Cilt 1, İzmir 1982, s. 191.

Frig Devleti'nin siyasi varlığına son veren Kimmerler, batıya doğru yürüyüşlerine devam ederek, İyonya'nın zengin şehirlerini de yağmalamışlardır.²² Herodotos'un anlattığına göre,²³ Simima (İzmir) ve Miletos (Milet) şehirleri de bu barbarların hücumuna uğramıştı. Fakat Kimmer meselesi, bütün bu yağmalama hareketlerine rağmen, hem Anadolu hem de Asur için bitmiş görünmüyordu. Çünkü Kimmer tehlikesi Asur kralı Asurbanipal zamanında (MÖ. 668-626) daha da büyüyecektir. Batı Anadolu'daki Lidya kralları da Kimmerleri Anadolu topraklarından sürmek için amansız bir mücadelenin içerisine gireceklerdir.

Asurbanipal devri (MÖ. 668-626) vesikaları bize hem Kimmerler hem de Lidyalılar hakkında bilgi verirler. Bu cümleden olmak üzere, söz konusu vesikalarda Kimmer kralı **Tugdamme**'nin Asur hudutlarına tecavüz ettiğinden, fakat gökten düşen bir ateşle ordusunun ve karargâhının yandığından, bunun üzerine Kimmerler'in geri çekildiklerinden bahsedilmektedir. Bir başka vesikada da Kimmer kralı ile Asurbanipal arasında bir anlaşma yapıldığı, fakat bu anlaşmayı bozduğu için Kimmer kralının tanrının gazabına uğradığı, yani müthiş bir cilt hastalığından öldüğü anlatılmaktadır.²⁴

Diğer taraftan, Asurbanipal dönemine ait annallerde bir **Ludu** (=Lidya) memleketinden söz edilmekte ve bu memleketin **Guggu** (=Giges) adlı kralının Ninive'ye bir elçi gönderdiğinden, fakat bu elçinin konuştuğu dili Ninive sarayında kimsenin anlamadığından bahsedilmektedir. Kaynakların verdiği bu bilgiler birleştirilirse,

²² Tim Bridgman, "Who were the Cimmerians?" *Harmathena*, No. 164 (Summer 1998), s. 41; E. Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, 11. Baskı, Bursa 2011, s. 190.

²³ Herodotos, IV, 12.

²⁴ Bu cilt hastalığının cilt kanseri mi yoksa cüzzam mı olduğu bilinmemektedir. Ancak ikinci ihtimal daha mantıklı gibi görünmektedir. (Bkz: E. Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı*, Bursa 2012, s.268, n. 191).

Kimmerler'in bir taraftan Asur, diğer taraftan Lidya topraklarına zarar verdikleri anlaşılmaktadır. Bu durum karşısında Lidya kralının, o dönemin süper gücü konumundaki Asur'a müracaat ederek, müşterek düşman karşısında güçlerini birleştirmeyi önerdiği öğrenilmektedir.²⁵ Bundan başka, adı geçen Asur kralının annelerinde, Lidya Devleti'nin, Asur'un Mısır'daki teb'ası olan Sais şehri prensi **Psammetik** ile de iş birliği yaptığı bildirilmektedir.²⁶

İşte bütün bu hadiselerin cereyanını mantıklı bir şekilde sıralamak lâzımdır. Kanaatimize göre, Asur vesikalarında bildirilen Kimmer saldırısı, Asur'un Que (Taşlık Kilikya) eyaleti hudutlarına yapılmış olmalıdır. Zira Amasyalı coğrafyacı **Strabon** da Kimmer kralı **Lygdamis**'in (= Tugdamme) Kilikya'daki bir savaşta öldüğünü bildirmektedir.²⁷ Gerçekten, Kimmer taamuzu sırasında Çukurova'da çok görülen müthiş bir sağanak sırasında Kimmer tabyalarına bir yıldırım isabet etmiş ve bu olayı her iki taraf da, o zamanki dini inanışlarına uygun olarak, Fırtına Tanrısı'nın bir gazabı olarak kabul etmiş ve bu yüzden aralarında bir barış yapmışlardır.²⁸ Asıl mesele, Kimmer taamuzunun zamanını tespit edebilmektir. Annelerin Ninive nüshasında, Asurbanipal'in, Kimmer kralının yolladığı elçilik heyetini kabul ettiği ve kendisine sunulan at ve koşum takımlarından oluşan bir dizi hediye kabul ettiği ve her iki tarafın da birbirlerine saldırmayacakları konusunda yemin ettikleri anlatılmaktadır.²⁹ Bundan başka, astrolojik bir metinde (Harper 1391): **"Eğer Ayyar ayında Mars yıldızı ilk defa görülürse düşmanla muahede yapmalıdır. Bunun yorumu barbarlar tarafından perişan edilmektir. Barbarlar Kimmerler'dir"** denilmektedir.

²⁵ F.Kinal, Eski Anadolu Tarihi, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 261.

²⁶ F.Kinal, a.g.e., s. 261; A. Afetinan, Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti, TTK Yayını, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 159.

²⁷ F. Kinal, a.g.e., s. 260.

²⁸ E. Memiş, Eskiçağda Mezopotamya, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Bursa 2012, s. 269.

²⁹ E. Memiş, a.g.e., s. 269.

Görülüyor ki, bu astrolojik vesika dahi Asurbanipal'in Kimmerler'le bir antlaşma yaptığına şüphe bırakmamaktadır. Astrolojik hesaplara göre bu olayın, yani antlaşmanın, MÖ. 649 yılında yapıldığı hesaplanmıştır. O halde Kimmer saldırısı, bu tarihten önce vukubulmuş olmalıdır.

Asur-Lidya münasebetlerine gelince, Lidya elçilik heyetinin Ninive'ye gelişi, Kimmer antlaşmasının yapılmasından sonra olmuş olmalıdır. Zira Asurbanipal, Lidya kralına hiçbir yardımda bulunamadığı içindir ki, Lidya kralı **Giges**, talihini bu defa Mısır'da denemek istemiş ve bu sırada Asur boyunduruğundan kurtulmak için fırsat bekleyen Sais şehri prensi **Psammetik**'e başvurmuştu. Mısır'da XXVI. Sülale'yi kurmuş olan bu şahıs, **Karya**'dan (Muğla ve civarı) ve **İyonya**'dan (Batı Anadolu) ücretli Hellen askerleri getirterek, Asur'a karşı bağımsızlık savaşlarına başlamak suretiyle Asur'u yıpratırken, Lidya kralı **Giges** ne yazık ki Kimmerler'e karşı tek başına savaşmak zorunda kalmış ve bu savaşlardan birinde ölmüştü.³⁰ Giges'in dramatik sonunu Herodotos'tan değil, fakat Asurbanipal annelerinden öğreniyoruz. Söz konusu annelerde, **"Giges'in Kimmerler tarafından öldürülüp cesedinin yerden yere sürüklendiği ve ülkesinin yakılıp yıkıldığı"** bildirilmektedir.³¹ Fakat Kimmerler bütün bu çabalarına rağmen, Lidya Devleti'ni ortadan kaldıramamışlardır. Zira **Giges**'in oğlu ve halefi **Ardis**, babasının bıraktığı yerden savaşlara devam etmiş ve Kimmerler'i geri püskürtmeye muvaffak olmuştur.³² Herodotos'a göre de, Lidya Krallığı, Giges'in ölümünden sonra varlığını sürdürmüştür. Gerçekten Giges'ten sonra **Ardis**, **Sadyattes** ve **Alyattes** isimli krallar iş başına gelmişlerdir. Lidya Devleti'nin son kralı ise **Kroisos** olup, adı geçen kral, MÖ.547 yılında Pers kralı II.

³⁰ F. Kinal, Eski Anadolu Tarihi, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 261; E. Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 11. Baskı, Bursa 2011, s. 215.

³¹ F. Kinal, a.g.e., s. 261.

³² E. Memiş, Eskiçağda Mezopotamya, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Bursa 2012, s. 271.

Kiros tarafından mağlup edilecek ve Lidya Devleti'nin siyasi varlığına son verilecektir.

Yukarıda isimleri zikredilen Lidya krallarından Ardis ve Sadyattes, tüm çabalarına rağmen Kimmer akınlarını durduramamışlardır. Ancak MÖ. 609 yılında iktidara gelen **Alyattes**, Kimmerler'i mağlup ve perişan etmiş, bu barbarları memleketinden kovmuştur.³³

Bütün bunlar bize gösteriyor ki, İskitler'in yurtlarından ettiği ve göçe zorladığı Kimmerler,³⁴ Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya girdikten sonra yaklaşık 100 yıl Anadolu kavimlerini baskı altında tutmuşlar ve tabiri caizse Anadolu'ya tam bir kâbus yaşatmışlardır. Lidya kralı Alyattes ise MÖ.609 yılında Kimmerler'i Anadolu'dan kovarak, Kimmerler'in sebebiyet verdiği bu korku ve terör dönemini sona erdirmiştir.

Kimmerler'i yurtlarından ettikleri yetmiyormuş gibi, onların peşine takılıp Anadolu topraklarına giren İskitler'e ne olmuştu? Konuya bütünlük kazandırmak bakımından İskitler hakkında da bir şeyler söylemek gerektiği kanaatindeyiz.

Herodotos'tan öğrenildiğine göre, Kimmerler'in peşinden Doğu Anadolu'ya giren İskitler, bu bölgede 28 yıl hüküm sürdükten sonra, Güney Rusya'ya (Kırım yarımadası ve civarı) geri dönerek bu coğrafyada "**İskit İmparatorluğu**" adıyla anılan güçlü bir devlet kurdular.³⁵ İskitler'in bir kısmı ise Urartu bölgesinde kalarak, Anadolu topraklarında yaşamayı tercih ettiler.³⁶

³³ Tim Bridgman, "Who were the Cimmericians?", *Hermathena*, No.164 (Summer 1998), s. 44; E. Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, 11. Baskı, Bursa 2011, s. 215.

³⁴ Kimmerler hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için bkz: M.Taner Tarhan, "Eskiçağda Kimmerler Problemi", VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1979, cilt 1, s. 335-369; Tim Bridgman, "Who were the Cimmericians?", *Hermathena*, No. 164 (Summer 1998), s. 31-64.

³⁵ Herodotos, IV, 1; Tamara Talbot Rice, *The Scythians*, London 1958, s.-46; E. Memiş, *İskitlerin Tarihi*, 3. Baskı, Ankara 2012, s. 43.

³⁶ E. Memiş, a.g.e., s. 43; İlhami Durmuş, *İskitler (Sakalar)*, Ankara 1993, s. 68.

MÖ. 8. yüzyıldan MS. 2. yüzyıla kadar uzanan yaklaşık bin yıllık zaman dilimi içerisinde Güney Rusya'ya egemen olan İskitler'in, başta güçlü Asur İmparatorluğu olmak üzere, yukarıda adları geçen Kimmerler, Urartular, İran'daki Persler, komşuları Sarmatlar ve daha sonraları da Makedonya kralı Büyük İskender ve onun halefleri ile siyasal, ekonomik ve kültürel ilişkileri olmuştur. Fakat bu ilişkiler çerçevesinde en dikkat çekici olay, Pers kralı Darius'un İskitya üzerine düzenlemiş olduğu seferdir.³⁷

MÖ. 550 yılında İran'da kurulan Pers Devleti, kısa zamanda genişleyerek Anadolu'yu, Suriye'yi, Mısır'ı ve Mezopotamya'yı kendi sınırları içerisine dâhil etmişti. MÖ. 522 yılında tahta geçen Pers kralı **I. Darius**, sefepleri tarafından kendisine bırakılan sınırları muhafaza etmekle kalmadı. Adı geçen kral, Pers Krallığı içerisinde yer yer patlak veren iç isyanları bastırdığı gibi, örnek bir teşkilât vücuda getirmek suretiyle, Pers Krallığı'nı, o zamanki dünyanın en güçlü devleti haline getirdi. Onun kurmuş olduğu devlet teşkilatı öylesine sağlam temeller üzerine oturtulmuştu ki, Pers Krallığı, aşağı yukarı daha 200 yıl, bu temeller üzerinde varlığını devam ettirecekti.³⁸

Bütün büyük hükümdarlar gibi, Pers kralı I. Darius da bütün dünyayı egemenliği altına almak düşüncesindeydi. Ataları Anadolu'yu ve Mısır'ı ele geçirmişlerdi. Şimdi sıra Balkanlar'ın fethine gelmişti ve ilk hedeflenen ülke de Yunanistan'dı. Şayet Yunanistan toprakları Pers egemenliğine girerse, Boğazlardan gelebilecek her türlü tehlike kolaylıkla önlenebilirdi.

Fakat ilginçtir ki, Darius birden bire karar değiştirerek, Güney Rusya'daki İskitya'yı fethetme hazırlıklarına girişti. Ancak hiç şüphe yoktur ki, onun asıl amacı, İskitya'yı fethetmek değildi. O, gerçekte Yunanistan'ı fethetmek istiyordu. Bu fethin gerçekleşebilmesi için

³⁷ E. Memiş, Eskiçağda Türkler, 3. Baskı, Konya 2009, s. 77.

³⁸ E. Memiş, Eskiçağ Tarihinde Doğu-Batı Mücadelesi, Çizgi Kitabevi Yayını, 4. Baskı, Konya 2009, s. 55; E. Memiş, Eskiçağda Türkler, 3. Baskı, Konya 2009, s. 77.

de, Yunanistan'ın hayati ihtiyaçlarını karşılayan ülke ile Yunanistan arasındaki bağlantıyı kesmek, yapılabilecek ilk ve en önemli işti. Yunanistan'ın hayati ihtiyaçlarını ve özellikle de kereste ve buğday gibi çok lüzumlu ihtiyaçlarını karşılayan ülke ise İskitya idi.³⁹

İşte bu yüzdendir ki Darius, MÖ. 513 yılında, Grekli bir mühendis olan Samoslu Mandrokles tarafından inşa edilen bir köprü üzerinden Bosphoros'u⁴⁰ geçerek Trakya içlerine doğru yöneldi.⁴¹ Aynı şekilde Pers donanması da, karadan giden orduyu Tuna nehrinin ağzında karşılaması için Karadeniz'e gönderildi. Pers ordusu Tuna'ya doğru yol alırken, Trakyalı bir kabile olan Getaeler'in arazisini zapt etti.⁴² Ordusu Tuna nehrine ulaştığı zaman Darius, sallardan kurulu bir köprü vasıtasıyla nehrin karşı tarafına geçti. Dönünceye kadar altmış günlüğüne köprüyü muhafaza etmeleri için İyonyalılar'dan bir müfreze bırakmayı da ihmal etmedi. Söz konusu müfreze köprüyü muhafaza etme işini başaramazsa, Pers kralının talimatı gereğince köprüyü yıkacaklardı. İşte bütün bu işler sona erdikten sonra Darius, İskitler'i aramaya başladı.⁴³

Darius İskitya içlerine doğru yavaş yavaş ilerlerken, acaba İskitler ne yapıyorlardı? Elbette ki onlar, elleri kolları bağlı, Darius'un gelip memleketlerini istila etmesini bekleyecek değillerdi. Ancak önemli bir sorunları vardı: Pers ordusu hem çok kalabalık, hem de çok güçlü idi. Bu yüzdendir ki İskitler, güçlü Pers kralı karşısında, komşularının yardımı olmaksızın ayakta duramayacaklarını gayet iyi biliyorlardı. Nitekim onlar, yardım için

³⁹ E. Memiş, *İskitlerin Tarihi*, 3. Baskı, Ankara 2012, s. 43.

⁴⁰ Bosphoros=İstanbul Boğazı.

⁴¹ Herodotos, IV, 89.

⁴² George Vernadsky-Michael Karpovich, *Ancient Russia*, New Haven 1943, s. 69.

⁴³ Tamara Talbot Rice, *The Scythians*, London 1958, s. 46; E. Memiş, *İskitlerin Tarihi*, 3. Baskı, Ankara 2012, s. 44.

komşu kabilelere başvurarak aralarında ittifak yapmaları gerektiğini anlatmaya çalışmışlardı. Gerçekten İskitler, komşularına, güvenliklerinin kalabalık olmalarına bağlı olduğunu, aksi takdirde Darius' un hepsini teker teker ezebileceğini, hâlbuki birlik olurlarsa, Pers kralının onları mağlup etmesinin güç olacağını anlatarak, komşularını ikna edebilmek için büyük bir çaba sarf etmişlerdi. Ne var ki, **Geloni**, **Budin** ve **Sarmat** kralları İskitler'e yardım etmeyi kabul ettikleri halde, kuzeyde oturan kabileler, böylesine başarılı ve böylesine güçlü bir kumandana karşı muharebe etmektense, onun affına sığınmanın daha doğru bir hareket olacağını ileri sürmüşlerdi.⁴⁴ Bu nedenle kendi kaynaklarına güvenmek zorunda bırakılan İskitler, emniyeti, azar azar toprak bırakarak geri çekilmek politikasında aramaya karar vermişlerdi.⁴⁵ Adetleri gereğince onlar, ordularını üç gruba ayırmışlardı. Her bir gruba, Kraliyet İskitleri'ne mensup bir komutan kumanda edecekti. Bunlar; **İdanthysos**, **Skopasis** ve **Taxakis** idiler.⁴⁶ Onlar, aralarında şu karara varmışlardı: Üç gruptan hangisi Darius tarafından takip edilirse, o grup kuyuları ve çeşmeleri kapatarak, ekili araziye ve otlak yerlerini yakarak, içerilere doğru geri çekilecekti.⁴⁷ Bu taktik, Ruslar tarafından 1812'de Napolyon'a ve 1941'de Hitler'e karşı kullanılan "Yakılan Toprak" stratejisinin klâsik örneği oldu.⁴⁸

Darius, Don nehrini geçtikten sonra Volga'ya doğru ilerleyerek saldırıya geçmişti. İskitler, taktik gereği devamlı olarak geri çekiliyorlardı. Pers kralının Tuna nehri üzerindeki köprüyü savunmaları için İyonyalılara verdiği altmış günlük süre hızla doluyordu. Darius'un askerleri, bu yararsız kovalamacadan yavaş

⁴⁴ Herodotos, IV, 119.

⁴⁵ George Vernadsky-Michael Karpovich Ancient Russia, New Haven, 1943, s. 69; E. Memiş, İskitlerin Tarihi, 3. Baskı, Ankara 2012, s. 45; E. Memiş, Eskiçağda Türkler, 3.Baskı, Konya 2009, s. 78.

⁴⁶ Tamara Talbot Rice, The Scythians, London 1958, s. 46; E. Memiş, Eskiçağda Türkler, 3. Baskı, Konya 2009, s. 78.

⁴⁷ Herodotos, IV, 120.

⁴⁸ George Vernadsky-Michael Karpovich, a.g.e., s. 70.

yavaş bıkmaya başlamışlardı. Perslere ait hayvanlar yem sıkıntısı çekiyorlardı. Ancak İskitler, doğuya doğru geri çekilmeye devam ediyorlardı. Onların bir türlü savaşa girmemesi, Darius'un sabrını tüketmişti. Nihayet o, takip ettiği İskit Kralı İdanthysos'a aşağıdaki sözleri içeren bir mektup göndermişti: **"Ey garip adam, yapabileceğin başka iki şey varken, niçin devamlı kaçıyorsun? Eğer kendini bana karşı koyabilecek kadar güçlü sayıyorsan, ona göre davran, kaçmayı bırak, savaşa gir. Yok, eğer kendini daha aşağı görüyorsan gene boyuna yürümekten vazgeç; efendine haraç olarak toprak ve su getir, huzuruna çık."**⁴⁹

Fakat bu mektubu okuyan İskit kralı, mağrurane bir şekilde şu cevabı göndermişti: **"İranlı, işte benim kanaatim: Ben hiç kimseden ne korkar ne de önünden kaçırım. Senden de kaçtığım yok. Şimdiye kadar yapmış olduğum şey, barış zamanında her zaman yaptığım şeydir. Neden hemen savaşa girmiyorum, onu da sana açıklayayım: Bizim ne kentimiz var, ne de bir tek dikili ağacımız, ki elden gitmesin ya da yakılıp yıkılmasın diye korkup savaşa girelim; ama siz ille de savaşmak istiyorsanız, bizim atalarımızın mezarları var; onları bulun, onlara el kaldırın, o zaman görürsünüz, mezarlarımız için dövüşüyor muyuz dövüşmüyor muyuz? Ama daha önce ve keyfimiz istemediği sürece sizinle savaşmayacağız. Savaşa çağrın için sana vereceğim cevap işte bundan ibaret."**⁵⁰

Daha ileriye gitmenin faydasız olduğunu anlayan ve cesareti kırılan Darius, geri çekilmeye karar vermişti. İskitler, çekilmekte olan Pers ordusuna mükerrer hücumlarda bulunarak ağır kayıplar verdimişlerdi. Fakat Pers kralı askerlerini köprüye kadar getirmeye

⁴⁹ Herodotos, IV, 126.

⁵⁰ Herodotos, IV, 127.

ve Tuna'yı geçirerek emniyetlerini sağlamaya muvaffak olmuştu. Darius'un İskitya seferi böylece son bulmuş ve doğrusunu söylemek gerekirse, Pers kralı da büyük bir felaketten kurtulmuştu.⁵¹ Bu başarısızlık nedeniyle Pers kralı, bir daha Kuzey Avrupa içlerine girmeye cüret edememişti.⁵²

George Vernadsky,⁵³ Darius'un yapmış olduğu İskitya seferinin büyük bir başarısızlık olduğu kanaatindedir. M. Rostovtzeff⁵⁴ ise, Darius'un İskitya seferi hakkında değişik bir yorum ortaya koymuştur. Adı geçen bilim adamına göre, Darius'un aslında İskit İmparatorluğunu fethetme ve ona boyun eğdirme gibi bir amacı yoktu. Onun yegâne maksadı, **"Pers gücünün bir delili olarak İskit Krallığı'na unutulmaz bir akın yapmak ve İskit ordusuna ağır bir darbe indirmektir."** Rostovtzeff, Darius'un teşebbüsünde başarılı olduğuna inanır. Fakat biz aynı kanaatte değiliz. Çünkü Darius seferinde başarılı olmuş olsaydı, hiç şüphesiz daha içerilere girmekten kaçınmazdı.⁵⁵

Daha sonraki dönemlerde İskitler, komşuları olan Sarmatlar'la uzun süreli bir mücadelenin içerisine girdiler. İskender ve İskender'in halefleri ile de mücadele etmek zorunda kalan İskitler, MS. 2. yüzyılda Gotlar tarafından yıkıldılar.⁵⁶

İskitler'in siyasi tarihi ile ilgili olarak bu bilgileri aktardıktan sonra, şimdi de onların sosyal, ekonomik ve kültürel yaşantılarını gözden geçirelim.

İskitler, Dünya tarihinin en eski atlı göçebe kavimlerinden biridirler. Kabileler halinde yaşayan İskitler, krallar tarafından idare

⁵¹ Tamara Talbot Rice, *The Scythians*, London 1958, s. 48.

⁵² E. Memiş, *İskitlerin Tarihi*, 3. Baskı, Ankara 2012, s. 46.

⁵³ George Vernadsky-Michael Karpovich, *Ancient Russia*, New Haven 1943, s. 70.

⁵⁴ M. Rostovtzeff, *Skythien und der Bosphorus*, Berlin 1931, s. 39.

⁵⁵ E. Memiş, *İskitlerin Tarihi*, 3. Baskı, Ankara 2012, s. 47; E. Memiş, *Eskiçağda Türkler*, 3. Baskı, Konya 2009, s. 80; E. Memiş, *Eskiçağ Tarihinde Doğu-Batı Mücadelesi*, 4. Baskı, Konya 2009, s. 59.

⁵⁶ Tamara Talbot Rice, *The Scythians*, London 1958, s. 50; E. Memiş, *Eskiçağda Türkler*, 3. Baskı, Konya 2009, s. 80.

edilirlerdi. Her kralın, kabile büyüklerinden oluşan danışma grupları da vardı. Asıl İskit kabileleri hayvancılıkla geçinirlerdi. Onların, sayıları binleri bulan öküz, koyun ve at sürüleri vardı. İskitler'in egemenliğinde yaşayan komşu kavimler ise genellikle çiftçilikle uğraşırlardı. İskitler, çiftçilikle uğraşan bu güruhun Güney Rusya'nın verimli topraklarında yetiştirdiği buğdayı Karadeniz üzerinden Yunanistan'a ihraç ederlerdi. Kaynatılmış et ve mayalanmış bir çeşit kısırak sütü olan kımız, onların belli başlı yiyeceklerini teşkil ediyordu.⁵⁷

İskitler cenkçi insanlardı. Bunlar savaşta zırhlı elbise, kargı, ok, kalkan, kılıç ve hançer kullanırlar ve en çok at üzerinde dövüşürlerdi. İskitlerin en çok uyguladıkları savaş taktiği; birdenbire ortaya çıkarak düşmanı şaşırtmak, düşmanı bozkır bölgesinin içlerine çekmek ve iyice yıpratıktan sonra son darbeyi indirmektir. Bu taktik, kendilerinden sonra gelen bozkır Türkleri tarafından da başarıyla uygulanmıştır.⁵⁸

İskitlerin elbiseleri, başlıklı bir cübbe, kaftan ve pantolondan ibaretti. Bellerinde metal plâkalarla süslü bir kemer bulunurdu. Kadınlar, "**sarafan**" adı verilen sarkık bir elbise ile "**kokoşnik**" denilen yüksek bir başlık giyerlerdi. İskit erkekleri saçlarını kesmezler, sakallarını ise tıraş ederlerdi. Matem törenleri ve yemin âdetleri de kendilerinden sonra gelen Türk kavimlerinininki ile aynı idi. Onlar, matem törenlerinde yüzlerini bıçakla çizerek kan akıtırılar, yüksek sesle ağlaşırlar ve ölümlerini çok sevdikleri atlarıyla birlikte gömerlerdi.⁵⁹

Kadınlar ve çocuklar üstü kilimlerle örtülü öküz arabaları içerisinde yaşarken, erkeklerin hayatı daha ziyade at üzerinde geçerdi. Yukarıdaki silah çeşitlerinden de anlaşılacağı üzere, her İskit erkeği iyi bir savaşçı ve usta bir binici idi. Onlar, savaşlardaki

⁵⁷ E. Memiş, *İskitlerin Tarihi*, 3.Baskı, Ankara 2012, s. 62; Tamara Talbot Rice, a.g.e., s. 62-63.

⁵⁸ E. Memiş, *Eskiçağda Türkler*, 3. Baskı, Konya 2009, s. 81.

⁵⁹ Herodotos, IV, 71.

başarılarını ve diğer kavimlere üstünlüklerini büyük ölçüde ata binmekte gösterdikleri ustalığa borçlu idiler. Öte yandan, binicinin dengesini sağlamaya yardımcı olan üzengi de ilk defa onlar tarafından kullanılmıştır.⁶⁰

İskitler, gelenek ve göreneklerine çok bağlı idiler. Yabancıların geleneklerinden hoşlanmazlar, yabancılara özenenleri, kralları bile olsa, öldürmekten çekinmezlerdi.⁶¹ İskitler'in nasıl temizlendikleri hususu da merak uyandıran konulardan biridir. Herodotos,⁶² İskitler'in yıkanmak için su kullanmadıklarına dikkati çekmektedir. Kadınlar, selvi ve sedir ağaçlarının özünü havanda döverek bir merhem yapıyorlar ve bu merhemın çoğunu bir macunun içinde ovmak suretiyle çam sakızı ve su ile karıştırıyorlardı. Onlar bu lapayı, yüzlerine ve vücutlarına sürerek, bir gün boyu hiç dokunmazlardı. Ertesi günü bu lapayı vücutlarından kaldırdıkları zaman, derileri pırıl pırıl ve tertemiz olurdu.⁶³

İskitler'in hayat tarzları ile ilgili bahsi noktalamadan evvel, İskitler'de "**nüfus sayımı**" yapıldığına dair bazı delilleri ortaya koymak yerinde olacaktır. Herodotos'tan öğrendiğimize göre,⁶⁴ İskitler'de nüfus sayımı yapıldığına ilişkin en güzel uygulama, kralları Ariantos tarafından gerçekleştirilmişti. Adı geçen İskit kralı, krallığı içerisinde yaşayan her adamdan, kendisine bronzdan bir kargı ucu getirmesini emretmiş ve böylece de kavminin sayısını tespit etmişti. Fakat Herodotos, bu sayının ne kadar olduğunu, ne yazık ki belirtmiyor. Daha sonra, getirilen bütün kargı uçları eritilip birleştirilerek, büyük bir kazan haline getirilmişti.⁶⁵

İskitler'in sanat anlayışlarına gelince; Çin'den Tuna boylarına kadar uzanan geniş sahada yapılan arkeolojik kazılar neticesinde

⁶⁰ S. Koca, Türk Kültürünün Temelleri-1, İstanbul 1990, s. 34.

⁶¹ Herodotos, IV, 78-80.

⁶² Herodotos, IV, 75.

⁶³ E. Memiş, İskitlerin Tarihi, 3.Baskı, Ankara 2012, s. 64.

⁶⁴ Herodotos, IV, 81.

⁶⁵ Tamara Talbot Rice, The Scythians, London 1958, s. 136.

İskitler'e ait çeşitli silahlar, binit ve koşum takımları, kaplar ve vazolar, kemer tokaları, kopçalar, aynalar ve daha birçok süs eşyaları ele geçirilmiştir.⁶⁶ Bu eserler üzerinde yapılan incelemelerle, İskit sanatının MÖ. 5. yüzyıldan itibaren gelişmeye başladığı, 4. ve 3. yüzyıllarda da doruk noktasına ulaştığı anlaşılmıştır. Kaplar, vazolar, levhalar ve süs eşyaları üzerine işlenmiş savaş sahneleri ve hayvan mücadelelerinde ileri bir teknikle, ince bir sanat anlayışı dikkati çekmektedir. Mücadele halinde olan canlı ve hareketli figürler, bu sanatın en belirgin özelliğidir. Öte yandan, Orta Asya Türk sanatının özünü oluşturan hayvan üslubu da İskitler'de çok kullanılmış ve bu sanat tarzı onlar tarafından geliştirilmiştir. İskitler, hayvanları yalın halde değil, genellikle birbirleriyle mücadele eder bir şekilde tasvir etmişlerdir.⁶⁷ Bu bakımdan, İskit sanatı ile Hun sanatı arasında tam bir benzerlik bulunmaktadır. Daha doğrusu Hun sanatı, İskit sanatının bir devamıdır.⁶⁸

b) Etrüsk Göçleri⁶⁹

Eski İtalya'da Roma tarihinin seyrini iyi takip edebilmek için, öncelikle Etrüskler (Tursakalar) denilen kavmi daha yakından tanımak icap etmektedir. Çünkü Etrüskler İtalya'ya şehir kültürünü getirdikleri gibi, Roma'dan çok önce İtalya'da siyasi egemenlik

⁶⁶ Bu konuda geniş bilgi için bkz: E. Memiş, *İskitlerin Tarihi*, 3.Baskı, Ankara 2012, s. 77-93.

⁶⁷ E. Memiş, a.g.e., s. 80.

⁶⁸ S. Koca, *Türk Kültürünün Temelleri-1*, İstanbul 1990, s. 36.

⁶⁹ Bu bahis kaleme alınırken M. Rostovtzeff, Rome, Translated from the Russian by J. D. Duff, Oxford University Press, London 1977, s. 9-23; E. Memiş, "Etrüsk Kavminin Oluşumunda Troyalılar'ın ve İskitlerin (Sakalar) Rolü", *Tarihten Bir Kesit: Etrüskler*, 2-4 Haziran 2007, Bodrum, Sempozyum Bildirileri, TTK Yayını, Ankara 2008, s. 107-112; E. Memiş, *Troya ve Troyalılar (Troyalılar Türk müdür?)*, Altınpost Yayınları, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2012, s. 131-140; E. Memiş, *Eskiçağda Türkler*, 3. Baskı, Konya 2009, s. 71-75; Adile Ayda, *Etrüskler (Tursakalar) Türk idiler*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1992; Adile Ayda, *Türklerin İlk Ataları*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1987, s. 60-123; H. Demircioğlu, *Roma Tarihi*, 1. Cilt, TTK Yayını, Ankara 1953, s. 16-33; S. Altan, *Roma Tarihinin Ana Hatları*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul 1970, s. 6-9; Reha Oğuz Türkkan, *İlk Tarihin Sırlarında Türk İzleri*, İstanbul 2012, s.149-180'deki bilgilerden yararlanılmıştır.

kurarak yarımadanın kaderinde önemli bir rol oynamışlardır.⁷⁰ Bütün bunlar bir yana, Etrüsk medeniyeti, Roma medeniyetinin de temellerini oluşturmuştur.⁷¹

Hellenler'in **Tyrsenler** veya **Tyrhenler**, Romalılar'ın da **Tuscalar** veya **Etrusklar** dediği, fakat kendilerini **Rasenna** adıyla anan bu kavim, İtalya'ya nereden ve ne zaman gelmişti? Daha önceki dönemlere ait kaynaklarda adları geçiyor muydu? İrkî kökenlerini tespit edebilmek için elimizde ne gibi deliller vardır?

Bu soruların cevabını verdikten sonra, adı geçen kavmin tarihini, belgelerin ışığında, ana hatlarıyla gözler önüne sermeye çalışacağız.

Hatırlanacağı üzere, MÖ. 13. yüzyılın ikinci yarısında dünya tarihinin "İlk Boğazlar Savaşı" cereyan etmişti. Bu savaş, Doğu ve Batı dünyalarını, tarihte karşı karşıya getiren ilk büyük mücadeledir. Hemen herkesin tahmin ettiği gibi, bu savaş, Homeros'un "İlyada" adlı destanının da konusunu teşkil eden Troya Savaşlarıdır.⁷² Arkeolojik bulgulara göre, MÖ. 1240-1230 yılları arasında cereyan eden bu savaşta Anadolu kökenli Troyalılar ile Yunanistan'dan gelen Akalar karşı karşıya gelmişlerdir. Yaklaşık 10 yıl süren bu mücadelenin galibi Akalar'dır.

Fakat ne var ki, Akalar bu savaştan galip ayrılımlarına rağmen, Troya bölgesine ve dolayısıyla Boğazlar'a egemen olamamışlardır. Çünkü Troya Savaşlarından hemen sonra, Eski Önasya dünyasını altüst eden büyük bir göç hareketi başlamıştı.

⁷⁰ Halil Demircioğlu, Roma Tarihi, 1. Cilt, TTK Yayını, Ankara 1953, s. 16; E. Memiş, "Etrüsk Kaviminin Oluşumunda Troyalılar'ın ve İskitler'in (Sakalar) Rolü", Tarihten Bir Kesit: Etrüskler, 2-4 Haziran 2007, Bodrum, Sempozyum Bildirileri, TTK Yayını, Ankara 2008, s. 107.

⁷¹ E. Memiş, Troya ve Troyalılar (Troyalılar Türk Müdür?) Altınpost Yayınları, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2012, s. 131; E. Memiş, Eskiçağda Türkler, Çizgi Kitabevi Yayını, 3. Baskı, Konya 2009, s. 71.

⁷² Troya Savaşları için bkz: E. Memiş, Eskiçağ Tarihinde Doğu-Batı Mücadelesi, 4. Baskı, Konya 2009, s. 43-50; E. Memiş, Troya ve Troyalılar (Troyalılar Türk Müdür?) Altınpost Yayınları, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2012, s. 113-130.

Ugarit ve Mısır vesikalarından öğrenildiğine göre, Ege Göçleri⁷³ denilen bu büyük göç hareketi, iki aşamada cereyan etmişti. Birinci aşama MÖ. 13. yüzyılın son çeyreğine (MÖ. 1225-1200) tarihlenirken, göçlerin ikinci aşaması MÖ. 12. yüzyılın başlarına tarihlenmektedir.⁷⁴ Tamamen ekonomik nedenlerle başlayan Ege Göçleri'nin birinci aşamasına katılan kavimlerin adlarını, Mısır firavunu Merneptah'ın yazdırmış olduğu Kamak Kitabesi'nden öğreniyoruz. Bu kavimler; **Ekweşler**,⁷⁵ **Turşalar**,⁷⁶ **Rukkular**,⁷⁷ **Şerdanalar**,⁷⁸ ve **Şekeleşler**'di.⁷⁹ Firavun Merneptah, MÖ. 1225'lerde Mısır kapılarına dayanan bu kavimleri mağlup etmişti.⁸⁰ Yukarıda adları geçen bu kavimlerden Ekweşler **Akalar** ile Turşalar da **Troyalılar** ile idantifiye edilmektedir. Yani, Troya Savaşlarında karşı karşıya gelen bu iki kavmi, birden bire Ege Göçleri (Deniz kavimleri göçü) adı verilen muhaceret hareketinin içerisinde aynı saflarda görmektediriz.⁸¹

⁷³ Ege Göçleri'ne Deniz Kavimleri Göçü de denilmektedir. Bu göçler hakkında bilgi edinmek için bkz.: R. A. S. Macalister, *The Philistines*, London 1914, s. 20-28; A. M. Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, TTK Yayını, Ankara 1971, s. 87-92; R. D. Barnett, "The Sea Peoples", *CAH II/2*, chp. XXVIII, Cambridge 1975, s.359-371; F. Kinal, *Eski Anadolu Tarihi*, TTK Yayını, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 125-126; E. Memiş, *Filistinlilerin Kökeni ve Tarihi*, Konya 1996, s. 39-52; E. Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, 11.Baskı, Bursa 2011, s. 161-170; Joseph Morris, *The Origins of The Sea Peoples*, Florida State University Classics, Florida 2006, s. 1-54; E.Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Bursa 2012 s. 234-240; E. Memiş-C. Bülbül, *Amurlular (Arapların En Eski Ataları)*, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayını, Elazığ 2012, s. 87-101.

⁷⁴ E. Memiş, "Etrüsk Kavminin Oluşumunda Troyalılar'ın ve İskitler'in (Sakalar) Rolü", *Tarihten Bir Kesit: Etrüskler*, 2-4 Haziran 2007, Bodrum, Sempozyum Bildirileri, TTK Yayını, Ankara 2008, s. 108.

⁷⁵ Ekweşler=Akalar için bkz.: A. M. Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara 1971, s. 87.

⁷⁶ Turşalar=Etrüskler için bkz.: E.Forre, *MDOG* 63, 1924, s. 6; D. Page, *History and the Homeric Iliad*, Los Angeles 1959, s. 106; A. M. Mansel, a.g.e., s. 87

⁷⁷ Rukkular=Hitit metinlerindeki Lukkalar=Kâsik Çağdaki Likyalılar için bkz.: G. L. Huxley, *Achaean and Hittites*, Oxford 1960, s. 33.

⁷⁸ Şerdanalar=Sardunyalılar için bkz.: R. A. S. Macalister, *The Philistines, Their History and Civilization*, London 1914, s. 24; A. M. Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara 1971, s. 87.

⁷⁹ Şekeleşler=Sicilyalılar için bkz.: R.A.S. Macalister, a.g.e., s. 25; A. M. Mansel, a.g.e., s. 87.

⁸⁰ E. Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, 11. Baskı, Bursa 2011 s. 161; W. Taylour, *The Mycenaean*, London 1972, s. 174; Rudolf Naumann, *Eski Anadolu Mimariği*, Çeviren: Beral Madra,TTK Yayını, Ankara 1975, s. 21.

⁸¹ E. Memiş, *Troya ve Troyalılar (Troyalılar Türk Müdür?)*, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Altınpost Yayınları, Ankara 2012, s. 132.

Ege Göçleri'nin ikinci aşaması hakkında bilgi veren en önemli vesika, Mısır firavunu III. Ramses'in 8. idare yılına (MÖ.1190) tarihlenen Medinet-Habu Zafer Kitabesi'dir. Söz konusu kitabede, adı geçen firavun, Egeli kavimler üzerinde mutlak bir galibiyet elde ettiğini belirtmekte, ardından da mağlup ettiği kavimlerin adlarını sıralamaktadır. Bu kavimler şunlardır: **Pelestler, Turşalar, Şerdanalar, Şekeleşler, Zakkariler, Danunalar ve Vavaşlar.**

Görüldüğü üzere, Troyalılar'la idantifiye edilen Turşalar, göçlerin bu ikinci aşamasına da katılmışlardır. Fakat hemen belirtelim ki, III. Ramses tarafından mağlup edilen bu kavimlerden bazıları, Mısır kapılarına yakın yerlere, firavuna tâbi olmak ve ona vergi ödemek şartıyla yerleştirilirken, bir kısmı da yurtlarına geri dönmüşlerdir. Yurtlarına dönmek zorunda kalan kavimlerden biri de **Turşalar**'dır, yani **Troyalılar**'dır.⁸²

Bize öyle geliyor ki, Vergilius'un "Aeneas" adlı destanının başkahramanı olan Troya prensi **Aineias** da bu göçlerin hiç olmazsa ilk aşamasına katılmış ve daha sonra yurduna dönmüştü. Fakat bir müddet sonra, olumsuz şartlar nedeniyle, yakınlarıyla birlikte bir gemiye binerek İtalya'ya göç etmişti.⁸³ Aineias ve yakınlarından oluşan grubun İtalya'ya gerçekleştirdiği göç hareketi, muhtemelen MÖ. 1200'lere tarihlenmelidir. Troya halkının önemli bir kısmı, Mısır firavunlarına yenildikten sonra Anadolu'ya eski yurtlarına dönmüşler, fakat Çanakkale ve civarında tutunamayınca, Lidya adı verilen İzmir ve civarına yerleşmişlerdir. Bu bölgede yaklaşık iki yüz yıl oturan Troyalılar, öyle zannediyoruz ki, Dorlar'ın tazyiki yüzünden belli aşamalarla Batı Anadolu Bölgesi'ne doluşan Akalı göçmenler yüzünden MÖ. 10. yüzyıl başlarında çok daha

⁸²E. Memiş, "Etrüsk Kavminin Oluşumunda Troyalılar'ın ve İskitlerin (Sakalar) Rolü", Tarihten bir Kesit: Etrüskler, 2-4 Haziran 2007, Bodrum, Sempozyum Bildirileri, TTK Yayını, Ankara 2008, s. 108.

⁸³ E.Memiş, Troya ve Troyalılar (Troyalılar Türk Müdür?), Gözden Geçirilmiş 2.Baskı, Ankara 2012, s.133.

kalabalık kitleler halinde gemilerle İtalya'ya göç etmişlerdir. Bu konuya biraz sonra ayrıntılı bir şekilde temas edeceğiz.

Bütün bunlardan biz şu sonucu çıkarıyoruz: Hitit, Mitanni ve III. Babil (Kaslar) devletlerinin yıkılmasına neden olan Ege Göçleri'ne birçok Ege ve Akdeniz kavmi iştirak etmiş olup, bunlardan biri de Turşalar'dır, yani Troyalılar'dır. Ege Göçleri'nin her iki aşamasına da iştirak eden Troyalılar, bu göç hareketinden istedikleri neticeyi alamayınca, zorunlu olarak yurtlarına dönmüşlerdir. Ancak onların yurtları ardı ardına iki büyük felâket⁸⁴ yaşadığı için, oturulamaz durumdaydı. Bu durumda onların kendilerine yeni bir yurt bulmaları kaçınılmaz gibi görünüyordu. İşte bu yüzden ki Troyalılar, bir müddet Batı Anadolu'da oturduktan sonra deniz yoluyla İtalya'ya göç etmişlerdir.⁸⁵

Eğer Troya prensi Aieneias ve yakın çevresinin oluşturduğu küçük grubun, MÖ. ca. 1200'lerde İtalya'ya yaptıkları ilk göç hareketini bir tarafa bırakacak olursak, Troyalılar'ın daha kalabalık gruplar halinde İtalya'ya göç etmeleri hadisesi iki aşamada gerçekleşmiş gibi görünmektedir.⁸⁶ Arkeolojik buluntulardan anlaşıldığına göre, bu göçlerin birinci aşaması⁸⁷ MÖ. 10. yüzyılda, ikinci aşaması ise MÖ. 8. yüzyılda cereyan etmişti.⁸⁸ Troyalılar'ın İtalya kıyılarına ayak bastıkları bu ikinci göç hareketinin cereyan

⁸⁴ Bu felâketlerin ilki Troya Savaşları, ikincisi de Ege Göçleri'dir.

⁸⁵ E. Memiş, a.g.e., s. 134.

⁸⁶ Halil Demircioğlu, Roma Tarihi, 1.Cilt, TTK Yayını, Ankara 1953, s. 17.

⁸⁷ Herodotos'tan öğrenildiğine göre, Anadolu'nun Lidya bölgesinde, kral Atys zamanında; şiddetli bir kıtlık ve açlık başgösterir. Bunun üzerine kral, ahalinin açıktan kırıldığını görerek, onları kur'a çekmek suretiyle ikiye ayırır ve Tyrrhenos adlı oğlunu çağırıp şöyle der: "Açlığa karşı göçten başka çare kalmadı. Sen ahalinin yarısını alıp göç ederek, başka bir vatan arayacaksın. Böylece, burada kalanları doyurmak daha kolay olacak". Tyrrhenos, baba sözü dinleyip, ahalisinin yarısını alır onlarla İzmir'e gider, oradan gemilerle denize açılır. Kafilé Adriyatik yolu ile İtalya'nın doğusundaki Umbria sahillerine yanaşır ve göçmenler orada yerleşirler. Önderlerinin ismine izafeten de "Tyrrhenler"adını alırlar (Herodotos, I, 94). Bize öyle geliyor ki, Herodotos'un sözünü ettiği bu göç hareketi, MÖ. 10. yüzyılda gerçekleştiği sanılan ilk kitlesel göç hareketi olmalıdır.

¹⁰¹ E. Memiş, Troya ve Troyalılar (Troyalılar Türk Müdür?), Altınpost Yayınları, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2012, s. 134.

ettiği sıralarda Avrasya steplerinden gelerek Kafkaslar üzerinden Doğu Anadolu'ya giren iki Türk kavmi ile karşılaşırız. Bunlar, Kimmer ve İskit kavimleridir.⁸⁹ Kimmerler Anadolu'da Frig Devleti'ni⁹⁰ yıkarak, yaklaşık bir asır bu ülkede egemen olmuşlar, sonra da Lidyalılar⁹¹ tarafından Anadolu'dan kovulmuşlardır. İskitler ya da diğer adıyla Sakalar denilen Türk kavmi ise 28 yıl Doğu Anadolu'ya hükmettikten sonra,⁹² Kimmerler'in boşalttığı Güney Rusya'ya yerleşerek orada Büyük İskit İmparatorluğu'nu vücuda getireceklerdir. Fakat bir kısım Sakalar, Güney Rusya'ya dönmek yerine batıya doğru yürümeye devam ederek, Anadolu'yu baştanbaşa geçtikten sonra deniz yoluyla İtalya'ya gelmişlerdir.

İşte Sakalar'ın bu grubu ile daha önceden İtalya'ya göç etmiş olan Batı Anadolu'lu Troyalılar, İtalya'da karışıp kaynaşmışlar ve bizim Etrüskler ya da Tursakalar dediğimiz kavmi meydana getirmişlerdir.⁹³ Bir başka deyişle, Etrüskler adı verilen kavim, Troyalılar ve Sakalar'ın birleşmesiyle oluşmuş yeni bir Türk topluluğudur. Dolayısıyla bu yeni kavmin kökeni hem Anadolu'ya hem de Orta Asya'ya dayanmaktadır. Onların Orta Asya kökenli olduğunu gösteren başka deliller de vardır. Bunlardan biri, kurt motifidir. Romulus ve Romus kardeşleri emziren dişi kurt motifi,

⁸⁹ Kimmerler hakkında bilgi edinmek için bkz: M.Taner Tarhan, "Eskiçağda Kimmerler Problemi", VIII.Türk Tarih Kongresi, Cilt 1, Ankara 1979, s.335-369; Tim Bridgman, "Who were the Cimmerians?", Hermathena, No.164 (Dublin, Summer 1998), s.31-64; İskitler hakkında bilgi edinmek için bkz: E.Memiş, İskitlerin Tarihi, Atınpost Yayınları, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Ankara 2012; İlhami Durmuş, İskitler (Sakalar), Ankara 1993.

⁹⁰ Frigler hakkında bilgi edinmek için bkz: E.Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 11. Baskı, Bursa 2011, s.187-190; F.Kinal, Eski Anadolu Tarihi, TTK Yayını, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 233-235; B.İplikçioğlu, Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları, Bilim Teknik Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 1994, s. 77-78; R.Yıldırım, Eskiçağ'da Anadolu, İzmir 1996, s. 123-138; Bilge Umar, İlkçağ'da Türkiye Halkı, İnkılap Kitabevi Yayını, İstanbul 1999, s. 241-244; Veli Sevin, "Frigler", Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, İstanbul 1982, s. 245-275.

⁹¹ E.Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 11. Baskı, Bursa 2011, s. 214-216.

⁹² Herodotos, I, 106.

⁹³ **Etrüsk** kelimesinin içinde tr (Troya) ve sk (Saka) isimleri rahatça görülmektedir. **Tursaka** kelimesinde ise Tur (Troya) ve Saka (Saka) isimleri açık ortadadır. Her iki kelime de bu kavmin Troyalılar ile Sakalar'ın birleşmesinden oluştuğunu açıkça ortaya koymaktadır.

belli ki, Etrüskler'in Orta Asya ile irtibatlı olduklarının en önemli işaretlerinden biridir. Etrüsk krallarının asalarında yer alan kartal motifinin de Asya kökenli olduğuna şüphe yoktur. Zira çift başlı kartala tarihte ilk kez Sümerler'de rastlanmaktadır ki, bu kavim Mezopotamya'ya Orta Asya'dan gelmiştir.⁹⁴ Sümer çivi yazısı ile yazılmış tabletlerde "**İmdigud**" denilen çift başlı kartal, Orta Asya Türklerinden olan Göktürk'lerde ve daha sonraları Selçuklular'da görülmektedir ki, bütün bu kavimlerin kökeni aynı yere dayanmaktadır. Dolayısıyla Etrüskleri oluşturan iki toplumdan (Troyalılar+Sakalar = Etrüskler), en az birinin (Sakalar), Orta Asya kökenli olduklarına şüphe kalmamaktadır.⁹⁵

Etrüskler'in Türk olduklarına işaret eden bir başka delil de, kırmızı rengin, bütün Türklerde olduğu gibi, Etrüskler'de de kutsal renk olarak kabul edilmesidir.⁹⁶ Kabartmalar üzerindeki Etrüsk tasvirleri de, bu insanların tıpkı Türkler gibi, orta boylu, geniş omuzlu ve yuvarlak kafalı olduklarını ortaya koymaktadır.⁹⁷

İtalya'nın Floransa şehrindeki Etrüsk müzesinde bulunan "Kuyruklu düğümlü" bir çift at heykelini de burada zikretmemiz icabeder. Zira atların kuyruklarının düğümlenmesi âdeti sadece Türklerde vardır.

Etrüskologlar, Etrüskçe'nin de yapı bakımından Ural-Altay dil ailesine mensup olduğunu kabul etmişlerdir.⁹⁸

Görülüyor ki, Etrüsklerin Türk kökenli bir kavim olduğunu kabul etmemek için hiçbir neden yoktur.

⁹⁴ Sümerler'in Orta Asya kökenli bir kavim oldukları hususunda geniş bilgi edinmek için bkz: K. Köroğlu, Eski Mezopotamya Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 59-73; E. Memiş, Eskiçağda Mezopotamya, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Bursa 2012, s. 21-28, R. Oğuz Türkkan, İlk Tarih Sırlarında Türk İzleri, İstanbul 2012, s. 98-100.

⁹⁵ E. Memiş, Eskiçağda Türkler, 3. Baskı, Konya 2009, s. 74.

⁹⁶ Adile Ayda, Etrüskler (Tursakalar) Türk idiller, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1992, s. 61.

⁹⁷ R. Oğuz Türkkan, a.g.e., s. 150.

⁹⁸ R. Oğuz Türkkan, a.g.e., s. 156.

Etrüsk tarihine gelince, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, MÖ. 10. ve 8. yüzyıllarda olmak üzere iki göç dalgası halinde İtalya'ya gelen Etrüsk'ler önceleri Tiber Irmağının sağ sahili ile Arnus Irmağının sol sahili arasında kalan bölgeye yerleştiler. Buraya onların adlarına izafeten **Etruria** veya **Toskana** denilmektedir. Etrüsk'lerin doğrudan doğruya buraya gelmelerinde belki de buraların maden, özellikle de bakır bakımından zenginliği rol oynamış olabilir.⁹⁹ Herhalde gemici ve muharip kişiler olarak buralara gelen Etrüskler, bölgenin yerli ahalisini de kendilerine tâbi yapmışlar ve bunların efendileri olarak birlikte yaşamaya başlamışlardır.¹⁰⁰

Etrüskler, o zamana kadar köy kültürünü yaşamakta olan İtalya'ya, Anadolu ve Ege kıyılarının şehir kültürünü getirmişlerdir. Çağdaş kavimlerden çok daha yüksek bir hayat standardına sahip olan Etrüskler, kısa zamanda bölgedeki diğer kavimleri egemenlikleri altına almışlardır.¹⁰¹

Etrüskler İtalya'ya sadece şehir hayatını getirmekle kalmamışlar, ziraati ve madenciligi de geliştirmişlerdir. İtalya'da bağıcılığı ve zeytinciliği bunların ilerlettiği söylenmektedir. Deniz ticaretini de kısa zamanda geliştiren Etrüskler, uzun müddet Akdeniz ticaretini ellerinde tutmuşlardır.¹⁰² Bu cümleden olmak üzere onlar, Atlas Okyanusu kıyısında Tanca (Tengiz) limanını da kurmuşlardır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Hellenler onları Tyrhenler (yani Turhanlar) diye isimlendirmişti. İşte bu isme izafeten Hellenler, Akdeniz'in batı kısmına Turhan Denizi (Tyrhen Denizi) adını vermişlerdi. Zamanla bu isim diğer milletler tarafından da benimsenmiştir. Turhan ismi bizde "Turan" kelimesini

⁹⁹ Halil Demircioğlu, Roma Tarihi, Cilt 1, TTK Yayını, Ankara 1953, s. 17.

¹⁰⁰ S. Atan, Roma Tarihinin Ana Hatları, İ.Ü.E.F Yayını, İstanbul 1970, s. 6.

¹⁰¹ E. Memiş, Eskiçağda Türkler, 3.Baskı, Konya 2009, s. 74; E. Memiş, Troya ve Troyalılar (Troyalılar Türk Müdür?), Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2012, s. 136.

¹⁰² Halil Demircioğlu, a.g.e., s. 25.

çağrıştırmaktadır ki, İran'lılar Türklere "Turanlılar" ismini vermişlerdi. Demek oluyor ki, Hellenler'in vermiş olduğu isimle Turhan Denizi, aslında "Turan Denizi", yani "Türk Denizi" anlamına geliyordu.¹⁰³

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Etrüsklerin ya da diğer adıyla Tursakalar'ın İtalya'da yoğun olarak yerleştikleri ve egemen oldukları coğrafi bölge, tarihe **ETRURİA** ya da **TOSKANA** olarak geçmiştir.

MÖ.753 yılında dünya tarihinin önemli olaylarından biri gerçekleşir. Etrüsk soyundan gelen ROMULUS ve ROMUS kardeşler Tiber nehri kenarında yeni bir kent kurmak isterler. Ancak şehrin kuruluş aşamasında iki kardeş arasında bir anlaşmazlık olur ve Romulus, Romus'u öldürür. Bu yüzden Romulus, yeni kenti tek başına kurar.¹⁰⁴ Bu kent, Roma kentidir.¹⁰⁵ Bir şehir devleti olarak ortaya çıkan Roma, ilerleyen zaman dilimi içerisinde üç kıtaya egemen olan bir dünya imparatorluğunun merkezi konumuna yükselecek ve o devirde "bütün yollar gerçekten Roma'ya çıkacaktır".¹⁰⁶

Lâtin tarihçileri ne derlerse desinler, MÖ. 753 ile MÖ. 509 yılları arasında Roma tahtı üzerinde hüküm sürmüş olan bütün krallar Etrüsk kralları idi. Bu zaman dilimi, Etrüskler (Tursakalar) için siyasi saygınlık, refah ve zenginlik dönemi olmuştur. Bu arada Etrüsk şehirlerinden her biri ekonomik açıdan o kadar gelişmiş, mimarî ve sanat eserleriyle o kadar dolup taşmışlardır ki, Etruria'nın başkenti Tarkinya'ya karşı bir çeşit özerklik taslamağa başlamışlardır. Esasen bu dönem, dünya tarihinde bir siteler

¹⁰³ E. Memiş, Troya ve Troyalılar (Troyalılar Türk Müdür?), Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2012, s. 137.

¹⁰⁴ Halil Demircioğlu, a.g.e., s. 37.

¹⁰⁵ Daha sonraki dönemlerde yaşayan Roma Tarihçileri, Roma'nın kuruluşunu MÖ. 21 Nisan 753 olarak tarihlendirmişlerdir.

¹⁰⁶ E. Memiş, "Etrüsk Kavminin Oluşumunda Troyalılar'ın ve İskitler'in (Sakalar) Rolü", Tarihten Bir Kesit: Etrüskler, 2-4 Haziran 2007, Bodrum, Sempozyum Bildirileri, TTK Yayını, Ankara 2008, s. 111.

dönemidir. Yalnız Etruria'da değil, Yunanistan, Mezopotamya gibi zamanın diğer medeni ülkelerinde de siyasi hayat şehirler etrafında toplanmış, yani her şehir bir küçük devlet halini almıştı.¹⁰⁷

"Bu arada Roma şehri de, Etrüsk krallarının gayretleri ile genişlemekte, gelişmekte idi. MÖ.753 yılında kurulan Roma kentinin ahalisi, az zamanda çoğalmıştı. Bu nüfus artışı, şehrin kurucusu Romulus'un aldığı bir karar sayesinde gerçekleşmiştir ki, bu karar aynı zamanda büyük bir hata olmuştur: Romulus, diğer Etrüsk şehirleri ile İtaliye şehirlerinden herhangi bir sebeple kovulmuş kimselere sığınma hakkı tanıyacağını ilân etmişti. Başka şehirlerde barınamayan başıboş ve maceracı adamlar Roma'ya akın etmişti. Bunlar Roma dışında, fakat yakınında hazırlanmış bir karantina yerinde kırk gün beslenerek, sağlık ve ahlâk bakımından sınavdan geçiriliyor ve memnuniyet verici netice alanlar vatandaşlığa kabul ediliyordu.

Fakat ilginçtir ki, Roma'ya sığınma hakkı arayarak gelenlerin pek azı Etrüsk şehirlerindendi. Buna karşılık çoğunluğu Roma şehrine oldukça yakın bir mesafede bulunan "**Latium**" bölgesinden gelenler, yani Lâtinler teşkil etmişti.

"**Roma vatandaşlığı**" hakkını elde eden Lâtinler, zamanla "**Senato**" denilen Yaşlılar Meclisi'ne de üye olmuşlar ve Lâtinlik şuurunu koruyarak, politik güçlerini kullanmağa önem vermişlerdir.

İtalya çizmesinin güneyinde Küme denilen yerde, öteden beri bir Hellen kolonisi bulunuyordu. Buradaki Hellenler (Yunanlılar), Etrüskler'in siyasi gücünü, gelişmiş dış ticaretini ve sanat alanındaki şöhretlerini çekemiyorlardı.

¹⁰⁷ Adile Ayda, Etrüskler (Tursakalar) Türk idiler, Ankara 1992, s. 9.

Roma şehrine tüccar sıfatıyla girip çıkan Hellenler, Lâtinleri devamlı olarak Etrüskler aleyhine kışkırtıyor ve başlarından Etrüsk sülalesini atmalarını tavsiye ediyorlardı.

MÖ. 509 yılında, Latinler Senatoda çoğunluğu sağlayınca, Yunan-Lâtin projesi, gerçekleşmek için elverişli zemini buldu: Kralın şehir dışında bulunmasından da yararlanılarak hazırlanan senaryo gereğince, kulaktan kulağa bir dedikodu yayıldı. Güya kralın oğullarından biri, bir aile kadınına zorla tecavüz etmişti. Bu haber dalga dalga yayıldı, ardından da şehirde muazzam bir protesto gösterisi düzenlendi.

Öte yandan olağanüstü toplantıya çağrılan Senato, meseleyi ele alarak bu durumdan kralın sorumlu tutulması gerektiğine karar verdi.

Lâtin üyelerin etkisi altında olan Senato, ayrıca mantık ve adalet ilkelerini hiçe sayarak krala sürgün cezasını lâıyk gördü. En büyük suçlulara verilen bu ceza, kralın Roma'ya sokulmaması anlamına geliyordu.

Nitekim küçük bir atlı müfreze ile gittiği yerden döndüğünde, II. Tarhan (II.Tarquinius), Roma'nın kapılarını yüzüne kapalı buldu. Böylece Roma'da Etrüsk dönemi son bulmuş, Lâtin dönemi başlamış bulunuyordu."¹⁰⁸

MÖ. 509 yılında Roma'da krallık rejimi yıkılıp Cumhuriyet dönemi başlayınca kadar iş başında kalan Etrüskler, bu tarihten itibaren siyaset arenasından çekilmekle birlikte, etnik olarak mevcudiyetlerini yüzyıllar boyunca sürdürmüşlerdir. Özellikle Roma medeniyeti üzerindeki Etrüsk gölgesi hiçbir zaman ortadan kalkmamıştır.¹⁰⁹ Hatta 15. yüzyılda Avrupa'da başlayan Rönesans

¹⁰⁸ Adile Ayda, a.g.e., s. 11.

¹⁰⁹ E. Memiş, Eskiçağda Türkler 3. Baskı, Konya 2009, s. 75; E. Memiş, "Etrüsk Kavminin Oluşumunda Troyalılar'ın ve İskitler'in (Sakalar) Rolü ", Tarihten Bir Kesit: Etrüskler, 2-4 Haziran 2007, Bodrum, Sempozyum Bildirileri, TTK Yayını, Ankara 2008, s. 112.

hareketinin önderliğini Floransa kenti üstlenmiştir ki, Floransa, bir Etrüsk kentidir. Eskiçağda Roma'ya önderlik eden Etrüskler, Yeniçağ başlarında da bu defa sadece İtalya'ya değil, tüm Avrupa'ya önderlik etmişler, Avrupa'yı Ortaçağ karanlığından çekip çıkarmışlardır.

c) Yunanlılar'ın Büyük Kolonizasyon Hareketi (MÖ. 750-550)

Troya Savaşları, Ege Göçleri ve hemen arkasından meydana gelen Dor Göçleri hem Yunanistan'da hem de Anadolu'da yeni kargaşalara ve yeni oluşumlara zemin hazırlamıştır. Asırlarca sürdüğü anlaşılan bu kargaşa döneminden sonra, gerek Yunanistan'da Aka yerleşmelerinin üzerinde, gerekse Anadolu kıyılarında yeni uygarlıklarla karşılaşılmaktadır.

MÖ. 1000-700 yılları arasındaki bu dönem, modern tarihçiler tarafından, Avrupa Ortaçağı'na benzeyen özellikler taşıdığı için, **Yunan Orta Çağı** ismiyle anılmıştır.¹¹⁰ Çünkü Avrupa Orta Çağı'nın başlangıcında Germenler yüksek bir uygarlığa sahip olan Batı Roma İmparatorluğu'nu nasıl yıkmışlarsa, Yunan Orta Çağı'nın başlarında da Dor'lar kendilerinden çok daha uygar olan Akalar'ın siyasal varlığına son vermişlerdir. Feodalitenin ortaya çıktığı, kralların yanında aristokratların da sosyal ve siyasal plâtförmde ön plâna çıktıkları Yunan Orta Çağı'nın sonlarına doğru Yunanlılar çeşitli nedenlerle uzak ülkelere göç etmeye ve oralarda koloniler kurmaya başlamışlardır.¹¹¹

Prof. Dr. Oğuz Tekin,¹¹² kolonizasyonun tanımını şöyle yapmaktadır: "Bir kavmin ya da bir kent halkının tarımsal veya ticari faaliyetlerde bulunmak için kendi sınırları dışındaki elverişli topraklarda üsler kurup, orayı yurt edinme sürecine kolonizasyon

¹¹⁰ E. Memiş, Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Bursa 2012, s. 242.

¹¹¹ E. Memiş, a.g.e., s. 243.

¹¹² Oğuz Tekin, Eski Yunan Tarihi, İletişim Yayınları, 3.Baskı, İstanbul 2001, s. 50.

denir." Adı geçen akademisyene göre, eski Yunan kolonileri, genellikle ana kentlerden uzak, denizaşırı yerlerde kurulmuşlardır. Her ne kadar ilk denizaşırı iskân faaliyetlerini de bir çeşit "kolonizasyon hareketi" olarak kabul etmek mümkünse de, Eskiçağ Tarihi literatüründe "Büyük Kolonizasyon Dönemi" olarak bilinen gerçek kolonizasyon, MÖ. 750-550 yılları arasına tarihlenmekte olup, söz konusu dönemde Ege, Marmara, Akdeniz ve Karadeniz kıyılarında çok sayıda koloni kurulmuştur.¹¹³ Yaklaşık 200 yıl süren bu büyük kolonizasyon hareketinin çeşitli nedenleri vardır.

Bu nedenlerin başında "toprak yetmezliği" gelir. Gerçekten, Yunanistan dağlık bir ülke olup, tarım alanları son derece kısıtlıdır. Anadolu'ya göç eden Yunanlılar bu sorunu çözmüş olsalar da kontinan Yunanlıları'nın kullandığı tarımsal alanların birkaç kuşak sonra yetersiz kalacağı apaçık ortada idi. Yunan ozanı Hesiodos'un "ailelere fazla çocuk yapmamalarını tavsiye etmesine ve kusurlu doğan çocukları ücra yerlere bırakma âdetinin Yunan dünyasında yayılmasına rağmen, nüfusu günden güne artan kabilelerin toprak ihtiyacı ya Spartalı'ların Mesenya'da yaptıkları gibi komşu ülkeleri istilâ etmek ya da denizaşırı ülkelerde yeni topraklar elde etmekle giderilebilirdi."¹¹⁴ Yunanistan'da genişlemek birçok kabile için neredeyse imkânsızdı. Bu yüzden nüfus fazlasını mutlak surette deniz yoluyla dış ülkelere sevk etmek gerekiyordu. Aslına bakılacak olursa, denizaşırı göçler yeni bir şey değildi. Akalar zamanında da, Dorlar'ın ilk dönemlerinde de bu tür göçler yapılmıştı. Fakat MÖ. 8. yüzyılın ortalarına doğru, önce Yunanistan'da başlayan kolonizasyon hareketinin özelliği, Yunanlıların gerek Akdeniz gerekse Karadeniz'in en ücra köşelerine kadar sokulmuş ve tarihleri

¹¹³A. M. Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, Ankara 1971, s. 155; E. Memiş, Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Bursa 2012, s. 253.

¹¹⁴A. M. Mansel a.g.e., s. 156.

olmayan ilkel kavimler arasında yerleşerek, Yunan kültürünü geniş bir alana yaymış olmalarıdır.¹¹⁵

Fakat kolonizasyonun nedenlerini sadece Yunanistan'ın darlığında aramak doğru değildir. Başlangıçta ön plâna çıkan tarımsal nedenlere, sonraki dönemlerde ticarî ve ekonomik nedenler de eklenmiştir. Gerçekten, Yunanistan'ın doğu bölgelerinde ticaret ve sanayi ilerledikten sonra Yunanlılar ihtiyaç duydukları hammaddeleri elde etmek, aynı zamanda sanayi mallarına yeni pazarlar bulmak amacıyla koloniler kurmayı lüzumlu görmüşlerdir. En çok sikkenin ekonomi hayatında önemli bir rol oynamağa başlaması üzerine koloni kuruluşunda ekonomik nedenler bir adım öne çıkmıştır. Anadolu kıyılarındaki Yunan şehirleri ise geniş hinterlandları aracılığıyla Anadolu ve Önasya ile öteden beri ticaret ve kültür ilişkilerinde bulunduklarından Yunanistan şehirlerinden çok daha sonra, ancak gerilerinde kurulan Lidya Krallığı'nın bu ticarete engel olmağa başlaması üzerine, ekonomik hayatlarına yeni bir yön vermek amacıyla koloni kurmak ihtiyacını duymuşlardır.¹¹⁶

Ord. Prof. Dr. A. M. Mansel'in naklettiği bilgilere bakılacak olursa, Yunan filozofu Eflatun (Plâton), Yunanlılar'ın uzak ülkelere göçme nedenlerini Yunan ülkesinin darlığında, orada sık sık patlak veren parti kavgalarında ve ayaklanmalarda görmektedir. İktidardan düşen bir partinin üyelerinin, serüven peşinde koşan birtakım insanlarla birlikte, kendilerine daha elverişli hayat şartları sağlamak üzere uzak ülkelere gitmiş olmalarını doğal karşılamak gerekir.

Söz konusu çağda Yunanistan'dan başka, Girit de dâhil olmak üzere Ege adaları, Batı ve Güneybatı Anadolu kıyıları Yunanlılar tarafından işgal edilmiş olduğundan, kolonileri daha uzak ülkelerde

¹¹⁵ A.g.e., s. 156.

¹¹⁶ A. M. Mansel, a.g.e., s. 157-158; E. Memiş, a.g.e., s. 254.

kurma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Yunanistan'da pek az toprağa sahip bulunan, buna karşılık gemicilikte ilerlemiş olan şehir devletleri, koloni kurma işinde öne çıkmış görünürler. Bu şehirler arasında **Evboia** adasında eski Aka kasabalarından **Halkis** ve **Eretria**, İstmos bölgesinde Dor şehirlerinden **Megara** ve doğu-batı ulaşımının kilit noktasında yer alan **Korint** gösterilebilir. Bunlardan sonra Kuzey Peloponez'de **Ahhaya**, Orta Yunanistan'da **Lokris** ve **Kiklad adaları** gelmektedir. Önemli koloniler kurmuş olan İyonya şehirleri arasında **Miletos** ile **Fokaia** gösterilebilir. Bu dönemde kullanılan gemiler hakkında bazı kabartmalar ve vazo resimleri bir fikir vermektedir.¹¹⁷

Kolonilerin kuruluş tarzı ve karakterine gelince; Ord. Prof. Dr. A. M. Mansel'e göre, kolonilerin kuruluşunda Yunanlılar genellikle son derece metotlu hareket etmişlerdir. Göçmen kabilelerinin başında bunlara önderlik eden ve umumiyetle aristokrat sınıfından seçilen ve "**Oikist**" adını taşıyan bir önder bulunurdu. Bu önder, çoğu hallerde Delfoi kâhinine danıştıktan sonra şehrin yerini tayin eder, şehri kurup teşkilâtlandırır, öldükten sonra şehrin resmi meydanına gömülür ve şehir halkı tarafından bir kahraman (heros) ya da yarı-tanrı sayılırdı. Ekseriya bir yarımada üzerinde ve elverişli bir veya iki limana sahip olan şehir bir surla çevrilir, çevresindeki topraklar birbirine eşit parsellere ayrılır ve göçmenler arasında paylaşıldı. "**Polis**" niteliğini taşıyan koloni şehirleri (apoikia'lar) anaşehir karşısında hür ve bağımsızdılar, yani koloni şehrindeki yurttaşlar anaşehir yurttaş topluluğundan sayılmazlardı. Yalnız koloni ile anaşehir arasında dini bağlar bulunur, her iki yerde de aynı tanrılara tapılırdı. Anayurttan getirilen ateşin yandığı sunağın etrafında kutsal bayramlar kutlanır ve aynı takvim uygulanırdı. Şehir hukuku ve file'ler düzeni de her iki yerde birbirinin benzeri olurdu. Korint'in **Potideia** koloni şehrine her yıl "**epidamiurgos**"

¹¹⁷ A. M. Mansel, a.g.e., s. 158.

unvanını taşıyan denetçiler göndermesi bir ayrıcalık teşkil eder. "**Apoikia'lar**" daha sonraları kurulmuş olan "**kleruhia'lar**" dan da farklıdır, çünkü bu sonuncular halkı, anaşehir yurttaşı sayılırdı. Başlı başına birer "**polis**" meydana getiren koloni şehirlerinin yanında "**emporion**" adını taşıyan ve çok vakit kıyılarda bulunan pazar yerleri de vardı. Yunanlılar esas olarak kıyılarda yerleşmeyi tercih etmişler, yalnız ara sıra örneğin **Halkidike** yarımadasında ya da İtalya ve Sicilya'da olduğu gibi, iç bölgelere sokulmuşlardır.¹¹⁸

İki yüzyıl kadar süren bu faaliyet sonunda gerek Akdeniz, gerek Karadeniz'in etrafı kolonilerle çevrilmiş ve Yunanlılar buralara, Eflatun'un dediği gibi, "bir havuzun etrafında oturan kurbağalar" gibi yerleşmişlerdir. MÖ. 6. yüzyıl ortalarından sonra koloni kurmak pek mümkün olmamıştır. Çünkü doğuda Pers Devleti yeni gelişmelere ve genişlemelere engel olmuş, batıda ise Etrüskler'le birleşen Kartacalılar Yunanlılar'a karşı cephe almışlar ve onların bu bölgelere girmelerini önlemişlerdir.

Yunan kolonilerini Akalar'ın MÖ. 1400'den sonra kurdukları kolonilerle karşılaştıracak olursak, Akalar'ın gerek Kikladlar ve Girit'i, gerek Anadolu'nun ve Kıbrıs'ın bazı kıyı bölgelerini işgal etmiş ve bunları kendi devletlerine katmış olduklarını, hâlbuki Yunanlılar'ın fetih emelleri beslemeksizin yalnız tarımsal ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak için koloniler kurduklarını görürüz. Yunan kolonileri, nitelikleri bakımından, Fenike kolonilerinden de ayrılmaktadır. Fenike kolonileri anaşehir Tiros'un doğrudan doğruya egemenliği altında bulunan, ticari ve ekonomik ihtiyaçlar gerektirdiği sürece elde bulundurulmuş bir çeşit pazar yerleriydi. Hâlbuki Yunanlılar uzak ülkelerde kurmuş oldukları şehirleri ikinci bir yurt (patris) saymışlar, bu yüzden bu şehirleri kolay kolay elden çıkarmamışlardır. İşte bu yüzden ki, Yunan

¹¹⁸ A. M. Mansel, a.g.e., s. 160.

kolonileri karşısında Fenike kolonileri her yerde gerilemeğe başlamış, hatta birçoğu büsbütün ortadan kalkmıştır.¹¹⁹

Görülüyor ki, Yunanlılar'ın MÖ. 750-550 yılları arasında gerçekleştirdikleri Büyük Kolonizasyon Hareketi, sadece ticari ve ekonomik gayelerle yapılmış bir hareket değildir. Bu hareket aynı zamanda Yunan topraklarına sığmayan halkın, koloniler kurma adı altında, başka ülkelere göç ettirilmesi faaliyetidir.

d) Galat Göçleri

Bizim **Galatlar** diye tanıdığımız savaşçı kavim, Romalılar'ın **Galler**, Hellenler'in ise **Keltler** dediği kavimdir. Onların ülkeleri de bu isimlerden türetildikleri için **Galatya**, **Galya** ve **Keltika** olmak üzere üç farklı adla tanınmıştır.¹²⁰

MÖ. 6. yüzyılda yaşamış olan Miletoslu Hekataios ve MÖ. 5. yüzyılda yaşamış olan "tarihin babası" lâkaplı Halikarnasos (Bodrum)'lu Herodotos, Galatlar'ın ilk yurtlarına ilişkin bilgiler aktarmaktadırlar. Fakat Galatlar hakkında en ayrıntılı ve en doyurucu bilgileri aktaranlar, MÖ. 3. yüzyıl ve sonrasında yaşayan müelliflerdir.

Arkeolojik ve filolojik tetkiklerden anlaşıldığına göre, Galatlar'ın en eski yurdu Ren nehrinin doğusundaydı. Fakat bu en eski yurdun sınırları nereden başlayıp nereye kadar uzanıyordu sorusuna kesin bir cevap veremiyoruz.¹²¹ Bununla beraber, Avrupa'nın Hallstatt Devri de denilen birinci demir devrinde (MÖ. 900-500), Romalılar'ın Galler dediği Keltler'in en kalabalık olduğu yerler, Güney Almanya ile Ren nehri havzası idi.¹²² Keltler, MÖ. 900'lerden itibaren, ilerleyen süreçte kendi adlarıyla anılacak olan

¹¹⁹ A. M. Mansel, a.g.e., s. 161; E. Memiş, a.g.e., s. 256-257.

¹²⁰ M. Ali Kaya, Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir 2000, s. 1.

¹²¹ M. Ali Kaya, a.g.e., s. 3.

¹²² Halil Demircioğlu, Roma Tarihi, Cilt 1, TTK Yayını, Ankara 1953, s. 107.

Galya'yı (Fransa), ardından da Britanya (İngiltere) ve İverniya'yı (İrlanda) istilâ ettiler. Keltler'in bazı grupları ise Hispaniya (İspanya) içlerine kadar nüfuz ettiler.¹²³

Keltler'in İtalya'yı istilâ etmeleri ise MÖ. 5. yüzyıl sonlarında başlamış görünüyor. Öte yandan onlar bir süre sonra Balkanları da istilâ etmişlerdir. Balkanlar'a giren Keltler, Büyük İskender tarafından kısa bir süre için durdurulsalar da, İskender'den sonra gelenler aynı başarıyı gösterememişlerdir. Bu yüzden tüm Yunanistan Keltler'in istilâsına uğramıştır. Yunanistan'da büyük yıkımlara neden olan Keltler'in bir grubu MÖ. 3. yüzyılda Boğazları geçerek Anadolu topraklarına girmişler ve Orta Anadolu'da Galatya Krallığı adı ile anılan bir devlet kurmayı da başarmışlardır.¹²⁴ Prof. Dr. Halil Demircioğlu'na göre, İtalya'ya giren Gal (Kelt) kabileleri yarımada'nın etnik yapısına yeni bir unsur katmakla birlikte, Roma'nın gelişmesinde olumsuz bir rol üstlenmişlerdir. Gerçekten, MÖ. 5. yüzyılda Po ovasına giren Galler, **İnsburlar, Senonlar ve Boiler** olmak üzere üç kabileden oluşuyorlardı. Galler önce Kuzey İtalya'yı ve ardından da Etrüskler'in oturduğu Etruria bölgesini ellerine geçirdiler. Buradan Orta İtalya ve Latium bölgesine de sirayet etmeyi başaran Galler, yaklaşık bir asır Roma'nın başına bela kesildiler. Nihayet onlar MÖ. 18 Temmuz 387'de Allia ırmağı kıyısında Roma'lılara tüm tarihleri boyunca unutamayacakları bir mağlubiyet tattırdılar.¹²⁵

Bu galibiyetin ardından Galler Roma'ya geldiler. Şehri yağmalamakla kalmayıp, her tarafı yakıp yıktılar. Fakat muhasara tekniklerini bilmedikleri için şehrin kalesini (Capitolium) ele geçirmeyi başaramadılar. Kaleye sığınanlar uzun süre dayandılar. Fakat bu dayanma Galler'in gitmesini sağlayamadı. Onların

¹²³ Halil Demircioğlu, a.g.e., s. 107.

¹²⁴ A.g.e., s. 108.

¹²⁵ Halil Demircioğlu, a.g.e., s. 109; M. Ali Kaya, a.g.e., s. 4; Fernand Lequenne, Galatlar, Çeviren: Suzan Albek, TTK Yayını, Ankara 1979, s. 4.

kuşatmadan vazgeçmeleri için bir mucize gerekiyordu. Nihayet beklenen o mucize gerçekleşti: Galler'in asıl yurtlarında baş gösteren bazı hadiseler¹²⁶, yedi aylık bir kuşatmadan sonra onları geri çekilmek zorunda bıraktı. Çünkü onlar buraya çoluk çocuklarıyla gelmemişlerdi, bu yüzden hiç tereddüt etmeden onların yardımına koştular. Fakat bu arada Romalılara da ağır bir ders verdiler. Roma efsanelerine göre, Galler'in Roma'dan çekilmesi altın mukabilinde satın alınmıştır. Altının tartıldığı terazide denge sağlandıktan sonra Galler'in kumandanı daha fazla altın alabilmek için, kılıcını terazinin ağırlıklar bulunan kefesine koymuş ve Roma'nın anlaşma şartlarına uymayan bu tutum karşısındaki şikâyetini **Vae Victis** (yazık mağluplara) sözleriyle reddetmiştir.¹²⁷ Roma'yı ve Roma'lıları aşağılayan bu hadiseden dolayı, Roma tarihinde bu olaya "Galler Felâketi" adı verilir.

Galler'in çekilip gitmeleri Roma'yı az da olsa rahatlatmıştı. Fakat bu, tehlikenin tamamen bertaraf edildiği anlamına gelmiyordu. Aslına bakılacak olursa, Galler Felaketi Roma'ya çok pahalıya mâl olmuştu: "Şehir yağmalanmış ve yakılmıştı; hemen hemen her şey mahvolmuştu. Fakat Galler Felaketi'nin en kötü sonucu, Roma'nın uzun yıllar süren gayretleri neticesinde **müttefikleri ve komşuları arasında kazanmış olduğu önderlik mevkiinin sarsılması idi**."¹²⁸ Gerçekten, bu felâketi fırsata çevirmek isteyen tüm müttefikler ve tâbiyet altına alınmış komşu kavimler tek tek ayaklandılar. Roma'nın büyüklüğü ve kudreti çöküş sürecine girdi. Çünkü isyan edenlerin başında bir zamanlar Roma'yı idare eden Etrüskler yer alıyordu. Onların isyan etmesinden cesaret alan diğer kavimler de ayaklanınca, Roma ne yapacağını şaşırdı. Üstelik Lâtin ittifakının dağılması Roma'yı daha

¹²⁶Galler'in Roma kuşatmasını bırakıp, memlekelerine dönmelerindeki asıl neden, Venetler'in Galler memleketine yaptığı saldırıdır.

¹²⁷Sabahat Atlan, Roma Tarih'i'nin Ana Hatları, İ.Ü.E.F. Yayını, İstanbul 1979, s. 40; Halil Demircioğlu, a.g.e., s. 109; M. Ali Kaya a.g.e., s. 4

¹²⁸ Halil Demircioğlu, a.g.e., s. 110.

da zora soktu. İşin ilginç yanı, bir süre önce kuşatmayı kaldırarak ülkelerine dönen Galler de zaman zaman akınlarına devam ettiler. Bir tek cümle ile ifade etmek gerekirse; "Devletin yalnız büyüklüğü değil, mevcudiyeti de tehlikeye girmişti."¹²⁹

Gerçekten, Roma'nın bin bir emekle kurduğu sistem birden bire çöküvermişti. Şimdi bu enkazı temizlemek ve yıkılan sistemi yeniden tanzim etmek gerekiyordu. Roma, vatandaşlarının vatanseverliği ve şansının yaver gitmesi sayesinde bunu başarabilmiştir. Doğrusunu söylemek gerekirse, Galler Felâketi'nden kendisi için iyi bir ders çıkaran Roma, hem siyasi hem de askerî reformlarla durumunu hayli düzeltmiştir. Bu cümleden olmak üzere, Roma'nın etrafı, bütün tepeleri içine alacak şekilde kuvvetli bir surla tahkim edilmiştir. Öyle ki bu sur, MS. 3. yüzyılda yenisi yapıncaya kadar Roma'nın bütün ihtiyaçlarını karşılamıştır. Bu sur üzerinde yapılan arkeolojik araştırmalardan anlaşıldığına göre, surun inşasında Yunanlı mimarlar çalışmış, kullanılan taşlar da Veii kenti civarındaki taş ocaklarından getirtilmişti.¹³⁰ Öte yandan, askerî teşkilâtta ve harp taktiklerinde de yenilikler yapılmıştır. Nihayet Roma, uğradığı zararları telâfi etmek maksadıyla yeni fetihlere yönelmiş, koloni kurma meselesine de önem vermiştir. Bütün bunlar bir yana, mağluplara bir takım haklar vermek suretiyle, devletin geleceğini garanti altına almak adına önemli bir adım atmıştır. Almış olduğu bütün bu önlemler sayesinde Roma, yeniden eski kudretine kavuşmuştur. Fakat eski otoritesini yeniden kurabilmek için de 40 senelik bir zamanı heba etmek zorunda kalmıştır.¹³¹

Ancak şu hususu özellikle belirtmek gerekir ki, Roma bu felâketi atlatmış görünse de, Galler'in Roma topraklarına yaptıkları akınlar devam etmiştir. Gerçekten bu savaşçı kavim, MÖ. 367, 361,

¹²⁹ A.g.e., s. 110.

¹³⁰ Sabahat Atlan, a.g.e., s. 40.

¹³¹ Halil Demircioğlu, a.g.e., s. 111.

360 yıllarında tekrardan Roma önlerine kadar gelmiş ve hatta MÖ. 358 ve 351'de Alba dağları civarında yerleşmeye bile kalkışmıştır. Fakat Roma'nın enerjik generallerinin gayretleri sayesinde geri püskürtülmüşlerdir. MÖ. 351'de Galler'le Roma arasında bir antlaşma yapılmıştır. Fakat MÖ. 348'de onları tekrardan Alba dağlarının eteklerinde görüyoruz. Bu son girişimi Roma'lılar yine püskürtmüşlerdir. Galler, II. Pön Harbi arifesinde tekrar sahneye çıkacaklar ve Kartacalı komutan Hannibal'in yanında yer alacaklardır. Galler ile Roma arasındaki mücadele, Sezar'ın Galya'yı fethetmesine kadar devam edecektir.¹³²

Daha öncede ifade ettiğimiz gibi, Galler'in bir kısmı İtalya yarımadasına sarkarak Roma'nın başına işler açarken, bir kısmı da MÖ. 3. yüzyılın başlarından itibaren Makedonya, Yunanistan, Trakya ve Batı Anadolu üzerine yürümüşlerdir.

Gerçekten, MÖ. 280 yılında Balkanları istilâ eden Galler (Galatlar), aileleri, esirleri ve köleleri ile birlikte gelmişlerdi. Aileleri ve çocuklarıyla gelmiş olmaları, onların asıl maksadının kendilerine yeni bir yurt bulmak olduğu ihtimalini akla getirmektedir. Dağınık gruplar ve boylar halinde göç eden Galatlar'ın başında **Kerethrios, Bolgios, Brennos, Akikhorios, Kommontorios, Bathanattos, Kimbaules, Kiderios, Leonnorios ve Luturios** adlarını taşıyan boy beyleri vardı. Yukarıda isimleri zikredilen bu beylerin peşlerine takılarak göçe iştirak eden Galatlar'ın yaklaşık 300 bin kişiden oluştuğu sanılmaktadır.¹³³ Bu 300 bin kişinin 170 bini Brennos komutasında Makedonya ve Yunanistan'ı istilâ etmişlerdir. Ancak Brennos komutasındaki Galatlar yenilgiye uğramışlardır. Anadolu'yu istilâ eden Galatlar'ın sayısı ise 20 bin olarak verilmiştir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Anadolu'ya giren Galatlar, ilerleyen süreçte, Galatya Krallığı'nı kuracaklardır.

¹³² A.g.e., s. 112-113.

¹³³ M. Ali Kaya, a.g.e., s. 12.

Galatlar, Galler ya da **Keltler** gibi isimlerle anılan bu savaşçı kavim neden yerinde duramıyor ve neden sürekli olarak göç etmek zorunda kalıyordu? Ne yazık ki, bu konuda ayrıntılı bilgiye sahip değiliz. Ancak Roma tarihçisi Titus Livius'a bakılacak olursa, Galatlar'ın (Keltler, Galler) MÖ. 4. yüzyılda İtalya'ya göç etmelerinin nedeni aşırı nüfus artışıdır.¹³⁴ "Aynı tarihçiye göre, Brennos komutasında Makedonya'yı istilâ eden Galatlar'ın göç etme nedeni ise topraklarının yetersizliği ve yeni ganimetler elde etme umudu idi. Justianus'a göre ise, Galatları göçe zorlayan en önemli neden aşırı nüfus artışından kaynaklanan toprak yetmezliği sorunu ve bu sorunun yol açtığı kabile içi kavgalardı."¹³⁵ Ancak bütün bu temel nedenlerin yanında Galatlar'ın zengin ülkeleri yağmalama ve mağluplardan savaş tazminatı ya da haraç alma arzuları da, bu göçlerin ikinci dereceden nedenleri arasında sayılabilir. Nitekim MÖ. 387 yılında Roma'ya karşı kazandıkları Allia zaferinden sonra Roma kentini Romalılara altın karşılığında satmaları,¹³⁶ Yunanistan'da zenginliği ile ünlü Delphi tapınağını yağmalamaları,¹³⁷ Anadolu'ya, bu ülkedeki kentlerin zenginliği ile ilgili bilgiler aldıktan sonra geçmeye karar vermeleri,¹³⁸ onların çapul yapmaktan zevk alan bir kavim olduklarının açık göstergeleridir.

Galatları göçe zorlayan bir başka neden de dış baskıydı. Örneğin MÖ. 6. yüzyılda onları Güney Fransa'ya göç etmek zorunda bırakan temel sebep, Kuzeyli kavimlerin baskısıydı. Aradan dört asır geçtikten sonra bile bu baskılar devam etmişti. Nitekim onlar Kuzeyli kavimlerin bitip tükenmek bilmeyen bu

¹³⁴ A.g.e., s. 13.

¹³⁵ A.g.e., s. 13.

¹³⁶ Halil Demircioğlu, a.g.e., s. 109; Sabahat Atlan, a.g.e., s. 40.

¹³⁷ Fernand Lequenne, Galatlar, Çeviren: Suzan Albek, TTK Yayını, Ankara 1979, s. 23-24.

¹³⁸ M. Ali Kaya, a.g.e., s. 13.

baskıları yüzünden MÖ. 2. yüzyılda ana yurtları olan Galya'daki evlerini tahkim etmişler, yeni kaleler ve surlar inşa etmişlerdi.¹³⁹

Galatları göçe zorlayan bir diğer faktör de iklim şartlarıdır. Çünkü Bronz Çağı'nın kuru ikliminin yerini, MÖ. 9. yüzyıl ortalarından itibaren nemli ve soğuk bir iklim almış, bu tarihten itibaren başlayan aşırı yağışlar, onların hayatını olumsuz yönde etkilemişti. Bu olumsuz iklim şartları yüzünden onlar MÖ. 500'lerden itibaren Güney Fransa ve İspanya'ya göç etmek zorunda kalmışlardır. Doğrusunu söylemek gerekirse, bundan sonra gerçekleştirilen göçler de daha ılıman bir iklimin yaşandığı güney ve güneydoğu istikametindeki ülkelere yapılmıştır.¹⁴⁰

Galatların (Galler, Keltler) isimleri işgal ettikleri ya da yerleştikleri bölgelere de yansımış görünmektedir. Örneğin Portekiz (**Portugal**), Galler'in limanı anlamına gelmektedir.¹⁴¹ Anadolu topraklarındaki Gelibolu (**Galliopoli**), "Galler'in şehri" demektir.¹⁴² Türkiye'nin en büyük şehri olan İstanbul'daki **Galata** semti ve **Galata Kulesi** de, isimlerini Galatlar'dan almışlardır.¹⁴³

Bu bahse son vermeden önce, Galatlar'ın gelenek ve görenekleri, dini inanışları ve savaşlardaki kahramanlıkları hakkında da kısaca bilgi vermek istiyoruz.

Galatlar kabileler (boyar) halinde yaşıyorlardı. Her kabilenin başında bir boy beyi vardı. Savaşa gittikleri zamanlarda da bu boy beyi o kabilenin askerlerine önderlik eder, onların komutanı olurdu.

Galatlar'ın en büyük tanrısı, Işık ve Vahiy Tanrısı olan Belen'di. Belen, Grekler'deki Apollon'un karşılığı idi. Belen'e bazen A-Pelen de deniliyordu. A-Pelen ile **Apollon** arasındaki isim benzerliği apaçık ortadadır. Ancak Apollon'un bir heykeli, bir sureti

¹³⁹ A.g.ö., s. 13.

¹⁴⁰ A.g.ö., s. 13.

¹⁴¹ Fernand Lequenne, a.g.ö., s. 3.

¹⁴² A.g.ö., s. 15.

¹⁴³ A.g.ö., s. 35.

(tasviri) olduğu halde, Galatlar'ın tanrısı Belen'in bir sureti yoktur. Bu tanrının ormanlardan, dağlardan, akarsulardan başka tapınağı da yoktu.¹⁴⁴

Galatlar'ın rahiplerine "**Drüid**" denilirdi. Özgürlüklerine çok düşkün olan ve zaman zaman krallarını bile dinlemeyen Keltler (Galler, Galatlar), Drüid'lerin fikrini almadan, hiçbir işe girişmezlerdi. Drüidler ayrı bir sınıf teşkil etmeyip, halkın içinde, halk gibi yaşıyorlardı. Derin bilgileri nedeniyle halktan saygı gören bu insanlar evleniyorlar, çoluk çocuk sahibi oluyorlar ve bir zanaatla uğraşıyorlardı.¹⁴⁵ Bir başka ifade ile onlar, Hristiyan din adamlarından ziyade, Müslüman din adamları gibi yaşıyorlardı.¹⁴⁶

"Eskiçağ yazarlarına göre, Drüidler'den daha iyi bir sihirbaz, daha üstün bir kâhin yoktu. Fakat güçlerini şarlatanlar gibi kullanmazlardı. Cinlere ve halkın "tanrılar" adını verdiği güçlere de pek güvenmezlerdi. Toprak Ana'yı dölleyen bir "Tanrı Baba-Gök"e inanıyorlardı. Toprak Ana, bütün doğa güçlerinin (suyun, toprağın, ateşin ve havanın) anasıydı. Kaynakların, dağların, ağaçların, yıldırımın, tüm canlıların ve dünyada olup biten her şeyin anasıydı Toprak Ana."¹⁴⁷

Galatlar gözü pek savaşçılardı. Hiçbir şeyden korkmazlardı. Onları korkutan tek şey, Gökyüzü'nün başlarına yıkılmasıydı. Galatlar, birçok savaşta, fillere bile korkusuzca saldırmışlardır.¹⁴⁸

Keltler (Galler, Galatlar) ölüme değer veren insanlardı. Eskiçağ insanları arasında, ölümün, özellikle vatan uğruna ölmenin mutlu bir olay olduğuna inanan iki kavimden biri Türkler, biri de Keltler'dir. Bu yüzden hüzünlü cenaze törenlerinin onlar için hiçbir anlamı yoktu. Ölülerini, vücutlarında şan işaretleriyle, yeniden yaratıcılığın anası olan toprağın üzerine bırakmayı onurlu bir görev

¹⁴⁴ A.g.e, s. 22.

¹⁴⁵ A.g.e, s. 6.

¹⁴⁶ Çünkü Müslüman din adamları da ayrı bir sınıf teşkil etmezler, evlenip çoluk çocuğa karıştıkları gibi, boş zamanlarında başka işlerle de uğraşabilirler. Fakat Hristiyanlıkta rahipler ve rahibeler kesinlikle evlenemezler, başka işle de meşgul olamazlar.

¹⁴⁷ Femand Lequenne, a.g.e., s. 6.

¹⁴⁸ A.g.e, s. 12.

olarak kabul ederlerdi.¹⁴⁹ Savaşta ağır yaralanan ve savaşamayacak durumda olanlar, boğazlanarak tanrıya kurban edilirdi. Çünkü onlar sakat olarak yaşamaktansa ölmeyi tercih eden insanlardı.¹⁵⁰

Galatlar ölümden korkmuyorlardı. Çünkü onlara göre, "Güzel bir hayat ancak güzel bir ölümle başlardı" onlar için ölüm sadece bir geçitti. Yeniden doğmak ve yeni bir hayata adım atmak için onurlu bir şekilde ölmek gerekiyordu.¹⁵¹ Demek oluyor ki, birçok kavim gibi Galatlar da, öbür dünyada bir hayatın var olduğuna yürekten inanıyorlardı.

Galatlar'ın gözünde kadınların son derece saygın bir yeri vardı. Buna karşılık Galat kadınları da kocalarını candan severlerdi. Eskiçağ yazarları bu kadınların faziletlerini öve öve bitiremezler. Galat askerleri savaş halindeyken bile düşman kadınlarının namusuna asla dokunmazlardı.¹⁵²

Galatlar tarım ve el sanatları konusunda oldukça başarılı bir ulustu. Ekin biçmeye yarayan tırpanı, dört tekerleği demir çemberli step arabalarını, demirli sabanı, merdaneyi, tahıl çalkalamak ve elemek için kullanılan at kılından yapılmış eleği, toprağı hayvan gübresi ile gübrelemeyi onlar bulmuşlardı. Araba yapımcılığı, demircilik ve kunduracılıkta çok usta idiler.¹⁵³

Galatlar yüksek yerleri hem askerî açıdan hem de dinî açıdan severlerdi. Zira yüksek yerlerde kendilerini güven içinde hissediyorlardı, ayrıca yüksek yerlerden Gök Tanrı'ya ulaşmak daha kolaydı.¹⁵⁴

Bütün bunlar bize gösteriyor ki, Roma'da ve Yunanistan'da büyük yıkımlara neden olsalar da, savaşçı ve tarım sever bir kavim olan Galatlar, yerleştikleri bölgelerde olumlu tesirlerde de bulunmuşlardır.

¹⁴⁹ A.g.e, s. 18.

¹⁵⁰ A.g.e, s. 26.

¹⁵¹ A.g.e, s. 27.

¹⁵² A.g.e, s. 37.

¹⁵³ A.g.e, s. 59.

¹⁵⁴ A.g.e, s. 59.

BEŞİNCİ BÖLÜM

MİLADİ DEVİRLERDE MEYDANA GELEN GÖÇLER

a) Kavimler Göçü ve Roma İmparatorluğu'nun Başına Gelenler

Tarihin erken dönemlerinden itibaren dünya coğrafyasında pek çok göç hareketi gerçekleşmiştir. Fakat "**Kavimler Göçü**" denildiği zaman, genellikle, bugünkü Avrupa milletlerinin oluşumuna zemin hazırlayan ve yaklaşık olarak miladi 4. yüzyılın son çeyreğinden 5. yüzyılın ortalarına kadar devam eden büyük kaynaşma ve kaos anlaşılır. Bu büyük harekette üç önemli faktör ön plâna çıkmaktadır. Bunlar; Roma İmparatorluğu, Avrupa Hunları ve Roma'nın egemenliği altında yaşayan barbar Avrupa kavimleridir. Fakat hemen belirtelim ki, bu büyük harekette asıl itici güç, Avrupa Hunları'dır. Peki, Avrupa (Batı) Hunları kimdir?

Kimlikleri hakkında iki yüzyılı aşkın bir süredir çeşitli görüşler ileri sürülen ve bazı bilginler tarafından Moğol, Türk-Moğol karışımı, Türk-Moğol-Mançu karışımı, Fin-Ugor oldukları veya doğrudan doğruya Slav soyundan geldikleri yahut Germen orijinli oldukları veya Kafkas kavimlerinden bir kol teşkil ettikleri ileri sürülen Avrupa (Batı) Hunları'nın Asya Hunları'nın torunları oldukları, son araştırmalarla daha da belirgin hale gelmiştir.¹ Asıl

¹ İ. Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, Boğaziçi Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 1989, s. 67; Gyula Nemeth, Attila ve Hunları, Çeviren: Şerif Başlav, Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan, A.Ü.D.T.C.F. Yayını, Ankara 1982, s. 22.

konumuz göçler olduğu için, biz burada Hunların kökenine ve kimliklerine ilişkin olarak ileri sürülen görüşleri ve bu görüşlerin dayandırıldığı coğrafi, filolojik ve kültürel delilleri tek tek ele alacak değiliz. Fakat şu kadarını söyleyelim ki, Avrupa Hunları'nın egemen olduğu topraklarda başta Gotça olmak üzere çeşitli Germen lehçeleri, Slavca, İranî ve Fin-Ugor dilleri ile Latince ve Yunanca konuşulmakta idi. Demek oluyor ki Hun egemenliğinde yaşayan kavimlerin sayısı oldukça kabarıktı ve aslına bakılacak olursa sadece devleti idare eden ince tabaka Türk soyundan geliyordu.² Bir bütün olarak "Batı Hunları'nın veya Avrupa Hunları'nın ataları" olarak kabul edilen bu kitleler 350 yılına doğru teşkilatlarını tamamladılar ve batı yönünde harekete geçtiler. İlk olarak Aral Gölü ile Hazar Denizi'nin kuzeyindeki Alan ülkesini ele geçirdiler.³ Buradan ilerlemelerine devam ederek, 374 yılında İdil (Volga) nehrine ulaştılar. Anılan tarihte İdil nehrini geçip, Avrupa'nın ufkunda göründüklerinde Hunların başında **Balamir** adında bir başbuğ bulunuyordu.⁴

Hunların Avrupa sahnesine çıktıkları tarihlerde Karadeniz'in kuzeyindeki düzlükler bir Germen kavmi olan Gotların işgali altında idi. Gerçekten, Don ve Dinyeper nehirleri arasında Doğu Gotları (Ostrogotlar), onların batısında da Batı Gotları (Vizigotlar) oturuyorlardı. Daha batıda Transilvanya ve Galiçya'da Gepidler, bugünkü Macaristan'da Tisza nehri havalisinde Vandallar vardı. Bu dört Germen kavmi dışında aynı bölgede İranlı ve Slav orijinli kitleler ile daha küçük Germen grupları da yaşıyordu.⁵

² İ. Kafesoğlu, a.g.e., s.68.

³ İ. Kafesoğlu, a.g.e., s.69; Peter Heather, "The Huns and the End of the Roman Empire in Western Europe", *The English Historical Review*, vol. 110, No.435 (Feb. 1995), s.5.

⁴ S. Koca, *Türk Kültürünün Temelleri-1*, Damla Neşriyat, İstanbul 1990, s.55; E. Memiş, *Eskiçağda Türkler*, Çizgi Kitabevi Yayını, 3. Baskı, Konya 2009, s. 93; N. Yazıcı, *Tarihte Türkler ve Türk Devletleri*, İligi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 129.

⁵ İ. Kafesoğlu, a.g.e., s.69; S. Koca, a.g.e., s. 55; Bu barbar kavimler hakkında daha ayrıntılı bilgi edinmek için bkz: J. B. Bury, *The invasion of Europe by the Barbarians*, Norton Library, 1967; İzzet Çıvgın, *Ortaçağ Tarihi*, Maya Akademi Yayın Dağıtım, Ankara 2008, s.79-192.

Önüne çıkan kavimlere ani ve şaşırtıcı darbeler vurarak ilerleyen Hun orduları, ilk defa Doğu Gotları (Ostrogotlar) ile karşılaştılar. Başbuğ Balamir komutasındaki Hun ordularına karşı Doğu Gotlarının kralı **Ermanarık** uzun süre direndi ise de yenilmekten kurtulamadı.⁶

Got kralı yenilginin acısıyla savaş meydanında intihar etti.⁷ Yerine geçen halefi **Vithimer**, bir süre daha Hunlara karşı mücadeleyi sürdürdü. Ancak o da bu muharebeler sırasında hayatını kaybetti.⁸ Yenik düşen Got kitlelerinin başına **Hunimund** adlı biri kral olarak tayin edildi.⁹ Adı geçen kral, Hunlar tarafından bu göreve getirilmişti ve elbette ki, artık kendi başına hareket edemeyecekti. Bu atamanın doğal bir sonucu olarak Doğu Got kitlelerinin bir kısmı Hun egemenliğine girdi.¹⁰ Bu kitleler, yeni krallarının yönetiminde Hun ordularında öncü ve artçı kuvvetler olarak görevlendirildiler.¹¹

Aradan bir yıl geçtikten sonra (375 yılında), Hun orduları, Dinyeper nehri kenarında verilen mücadelede Batı Gotları'na (Vizigotlar) da ağır bir darbe indirdiler.¹² Batı Gotlarının kralı **Atanarık**, kalabalık Vizigot kitleleri ile batıya doğru kaçtı.¹³ "Böylece Hun askeri gücünün harekete geçirdiği ve çeşitli kavimlerin birbirlerini yerlerinden atarak, topraklarından çıkararak, Roma İmparatorluğu'nun kuzey eyaletlerini alt üst ederek ta

⁶ Peter Heather, "The Huns and the End of the Roman Empire in Western Europe", The English Historical Review, Oxford University Press, vol. 110, No. 435 (Feb. 1995), s.6; İzzet Çıvgın, Ortaçağ Tarihi, Maya Akademi Yayın Dağıtım, Ankara 2008, s. 85.

⁷ S. Koca, Türk Kültürünün Temelleri-1, Damla Neşriyat, İstanbul 1990, s.55; N. Yazıcı, Tarihte Türkler ve Türk Devletleri, İstanbul 2011, s. 129.

⁸ Peter Heather, a.g.m., s. 6.

⁹ İ. Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, Boğaziçi Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 1989, s.69; S. Koca, a.g.e., s. 55.

¹⁰ S. Koca, a.g.e., s. 55.

¹¹ Gyula Nemeth, Atilla ve Hunları, Çeviren: Şerif Baştav, Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Amağan, A.Ü.D.T.C.F. Yayını, Ankara 1982, s. 91; S. Koca, a.g.e., s.55

¹² L. Rasonyi, Tarihte Türklük, 3. Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1993, s. 68; İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 69; E. Memiş, Eskiçağda Türkler, 3. Baskı, Konya 2009, s. 94; S. Koca, a.g.e., s. 55

¹³ İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 70; Peter Heather, a.g.m., s. 7.

İspanya'ya kadar uzanmak suretiyle Avrupa'nın etnik çehresini değiştiren **Kavimler Göçü** başlamış oldu."¹⁴ Hun akıncılarının Doğu Avrupa kavimleri arasında uyandırdığı dehşet, Batı dünyasını da derinden etkilemiş, çoğu Latin ve Yunan kaynaklarında kayıtlı bulunan inanılmaz rivayet ve hikâyelerin çıkmasına ve yayılmasına neden olmuştur.¹⁵ Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun aktardığı bilgilerden anlaşıldığına göre, Hunlar Gotlardan, Alanlardan ve Germen Taifallardan temin ettikleri yardımcı kuvvetleri de yanlarına alarak 378 yılı baharında ilk defa Tuna'yı geçtiler ve hiçbir Roma direnişi ile karşılaşmaksızın Trakya'ya kadar ilerlediler. Ancak hemen belirtelim ki, Roma topraklarında görünen bu kuvvetler keşif vazifesi yapan öncü kuvvetlerdi. Nitekim aynı tarihlerde bugünkü Macaristan ovalarına kadar akınlar tertiplenmişti. Hunlardan korkan, bugünkü Avusturya arazisindeki **Markomanlar**'la **Kuadlar** Roma topraklarına geçmeye hazırlanırken, İskitlerin akrabaları olan **Sarmatlar** sınırları aşıp Roma İmparatorluğuna giriyor, Transilvanya'da duraklamış olan Batı Gotları da sık sık Roma hudutlarını geçiyorlardı. Öte yandan bir kısım Germen kökenli kitlelerle İranlı **Başarnalar** Pannonia (Batı Macaristan)'dan Alplere doğru sarkarak İtalya'yı tehdide başlamışlardı.¹⁶

Hunlar, Roma İmparatoru **I. Theodosios**'un ölüm yılı olan 395'te yeniden harekete geçtiler. 395 yılı, Hun akınlarından iyice bunalan barbar kavimlerin Roma'ya yaptıkları tazyiklerin ilk sonuçlarının da alındığı yıldır. Gerçekten, 395 yılı sadece Theodosios'un ölüm yılı değil, aynı zamanda Roma İmparatorluğu'nun da Doğu Roma (Bizans) ve Batı Roma olmak

¹⁴ İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 70.

¹⁵ Sandor Eckhardt, "Efsanede Attila" başlığını taşıyan makalesinde, Hunların tasviri ve onlarla ilgili olarak kayıtlara geçmiş olan efsane, hikâye ve masallardan söz eder. Bunların çoğu Hunları kötüleyen ve onların ne kadar korkunç yaratıklar olduğunu dile getiren anlatılardır. Bu anlatılar hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için bkz: Gyula Nemeth, Attila ve Hunları, Çeviren: Şerif Baştav, Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan, A.Ü.D.T.C.F. Yayını, Ankara 1982, s. 123-185

¹⁶ İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 70

üzere ikiye ayrıldığı yıldır. Hunların 395 yılında başlattığı hareket, aslına bakılacak olursa iki yönlü bir hareketti: Gerçekten, Hunların bir kısmı Balkanlar üzerinden Trakya'ya ilerlerken, daha kalabalık olan ikinci kısım Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya yöneltilmişti. "Hun Devleti'nin Don nehri havalisindeki "doğu kanadı" tarafından tertiplenen Anadolu akını **Basık** ve **Kursık** adlı iki başbuğun idaresinde idi. Romalıları olduğu kadar Sasani İmparatorluğunu da telaşa düşüren bu akında Hun süvarileri Erzurum bölgesinden itibaren Karasu ve Fırat vadilerini takip ederek **Melitene**'ye (Malatya) ve **Kilikya**'ya (Çukurova) ilerlemişler, bölgenin en tahkimli kaleleri olan **Edessa** (Urfa) ve **Antakya**'yı bir müddet kuşattıktan sonra, Suriye'ye inerek Tyros'u (Sur) baskı altına almışlar, oradan Kudüs'e yönelmişlerdi. Çok süratli cereyan eden bu harekâttan korkuya kapıldıkları için Hunlara dair acayip hikâyeler uyduran kilise adamlarının dehşet dolu gözleri önünde, akıncılar sonbahara doğru, kuzeye çark ederek Orta Anadolu'ya, Kapadokya-Galatya yöresine (Kayseri-Ankara ve havalisi) ulaştılar ve oradan Azerbaycan-Bakü yolu ile kuzeye, merkezlerine döndüler (395-396). 398 yılında daha küçük gruplarla tekrarlanan bu akınlar karşısında Doğu Roma'nın genç imparatoru **Arkadius** hiçbir ciddi tedbir alamamıştı.¹⁷

Batıda Hun baskısı, 400 yılına doğru, başbuğ **Uldız** komutasında iyice hissedildi. Balamir'den sonra Hun tahtına çıkan Uldız, Attila'nın son yıllarına kadar takip edilecek olan Hun dış politikasının esaslarını tespit eden şahıs olarak karşımıza çıkar. Uldız tarafından belirlenen ve ondan sonra gelen Hun hükümdarları tarafından da izlenen bu politikaya göre, Doğu Roma (Bizans) her daim baskı altında tutulacak, Batı Roma ile iyi ilişkiler tesis edilecekti.¹⁸ Çünkü Bizans daha güçlü ve daha tehlikeli olduğu için, öncelikli olarak, bu devletin Hun denetimi altına alınması ilk

¹⁷ I. Kafesoğlu, a.g.e., s. 70

¹⁸ I. Kafesoğlu, a.g.e., s.71; S. Koca, a.g.e., s. 58; E. Memiş, a.g.e., s. 95; N. Yazıcı, a.g.e., s. 130.

hedefi teşkil ediyordu, buna karşılık, Batı Roma topraklarına tecavüz ederek huzursuzluk çıkaran "barbar kavimler" aynı zamanda Hunların da düşmanları olduğu için, Batı Roma ile ortak hareket etmek gerekiyordu.¹⁹ "Nitekim Uldız'ın Tuna'da görünmesi ile Kavimler Göçü'nün ikinci büyük dalgası başlamış, Asding Vandalları ve Hunlardan kaçan Vizigotlar İtalya'da görünmüşlerdi."²⁰ **Alarik**'in idaresindeki bu Got tehlikesi Romalı komutan **Stilikho** tarafından 402 yılının Nisan ayında güçlükle önlenildi.²¹ Fakat kısa bir süre sonra daha korkunç ve daha zalim bir barbar şefi ortaya çıktı ki, bu, Hun korkusu ile yurtlarını terk eden Vandalları, Suebleri, Kuadları, Burgondları, Saksonları, Alamanları ve diğer bazı barbar kavimleri buyruğu altında birleştiren ve Roma'yı yeryüzünden kaldıracığını ilân eden **Radagais** idi. Romalı komutan Stilikho, Pavia savaşında bu barbar şefi durdurmaya muvaffak olamamış, bu yüzden Uldız'ın yardımına müracaat etmişti. Nitekim 406 yılının Ağustos ayında büyük Faesulae²² muharebesinde bizzat Uldız'ın yönettiği Roma kuvvetleriyle takviye edilmiş Hun ordusu, Radagais'i ağır bir yenilgiye uğrattı.²³ Radagais yakalandı ve idam edildi.²⁴ Böylece Uldız, bir daha birleşmelerine imkân kalmayacak şekilde Got kitlelerini dağıttığı gibi, Roma'yı da yok olmaktan kurtarmış oldu. "O aynı zamanda Hun kudretinden bir kere daha ürken Vandal, Alan, Sueb, Sarmat, Kelt vb. kitleleri Ren nehri ötesine, Galya'ya gitmeğe zorlamak suretiyle, Hunların batıya yönelik yolları

¹⁹ İ. Kafesoğlu, a.g.e., s.71.

²⁰ A.g.e., s. 71.

²¹ İ. Kafesoğlu, a.g.e., s.71; S. Koca, a.g.e., s. 58; E. Memiş, a.g.e., s. 95.

²² Floransa'nın güneyinde bir yer (Bkz: İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 71).

²³ Gyula Nemeth, Attila ve Hunları, Çeviren: Şerif Baştav, Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan, A.Ü.D.T.C.F. Yayını, Ankara 1982, s. 70; Peter Heather, "The Huns and the End of the Roman Empire in Western Europe", The English Historical Review, Oxford University Press, vol. 110, No. 435 (Feb. 1995), s. 12; İ. Kafesoğlu, a.g.e., s.71; N. Yazıcı, Tarihle Türkler ve Türk Devletleri, İstanbul 2011, s. 130; E. Memiş, a.g.e., s. 96; S. Koca, a.g.e., s. 58.

²⁴ İ. Kafesoğlu, a.g.e., s.71; S. Koca, a.g.e., s. 58; N. Yazıcı, a.g.e., s. 130.

üzerindeki engelleri kaldırmış, buralarda Hun kuvvetlerinin serbest hareket etmelerine zemin hazırlamıştı.²⁵

Uldız, Bizans ile ilgilenmeyi de ihmal etmiyordu. O bazen Tuna'yı geçiyor, karşısına çıkan Bizans valisine: "**Güneşin battığı yere kadar her yeri zapt edebilirim**" diyerek meydan okuyordu.²⁶

Uldız'ın 410 yılında ölmesinden sonra yerini **Karaton** aldı. Karaton daha ziyade doğudaki meselelerle uğraşmış görünmektedir. Karaton'dan sonra Hun tahtına oturan **Rua** (420-434), iktidarını, kardeşleri **Oktar** ve **Aybars** ile paylaştığı gibi, dış politikada da **Uldız**'ın yolunu takip etti. O, bir yandan Batı Roma ile barış halini koruyor, öte yandan da yeni seferlerle devletin batı sınırlarını genişletiyordu. Bu sırada, Hun ve Batı Roma İmparatorlukları arasındaki ilişkilerin düzenlenmesine Romalı bir komutan olan **Aetius** yardım ediyordu. Roma ancak **Aetius**'un Hunlar'dan sağladığı askeri destek sayesinde Got ve Frank kitlelerini itaat altında tutabiliyordu.²⁷

Görüldüğü üzere, Hun-Batı Roma ilişkileri dostane bir hava içerisinde sürüp giderken, Bizans üzerindeki Hun baskısı devam ediyordu. Gerçekten Rua, 422 yılında Köstence'ye kadar ilerleyerek Bizans üzerindeki Hun baskısının azalmadığını gösterdi. Bizans İmparatoru, barışı koruyabilmek için, Rua'ya ağır vergiler ödemek zorunda kaldı. Fakat Bizans yine de boş durmadı. Yabancı soydan gelen kavimleri Hun iktidarına karşı kıskırtmaya başladı. Buna karşılık Rua, Bizans'ın Hun birliği içerisinde yaşayan yabancı kavimlerden ücretli asker toplamasına izin vermedi. Ayrıca, Bizanslı tüccarların sınır kasabaları dışındaki Hun topraklarında ticaret yapmalarını da yasakladı.²⁸ Rua, 434 baharında ölünce, Bizans

²⁵ İ. Kafesoğlu, a.g.e., s.71.

²⁶ A.g.e., s.71; S. Koca, a.g.e., s. 58.

²⁷ S. Koca, a.g.e., s. 59; İ. Kafesoğlu, a.g.e., s.72; E. Memiş, a.g.e., s. 96.

²⁸ İ. Kafesoğlu, a.g.e., s.72; S. Koca, a.g.e., s. 59; E. Memiş, a.g.e., s. 96.

imparatoru **II. Theodosios**, tanrının dualarını kabul ettiğini ve onu en büyük düşmanından kurtardığını sandı ve bu hadiseye çok sevindi. Fakat sevinci kursağında kaldı. Çünkü şimdi Hun tahtının yeni sahibi, Rua'yı bile gölgede bırakacak olan **Attila** idi.²⁹

Hun tahtına çıktığı zaman 39-40 yaşlarında olduğu tahmin edilen **Attila**, babası **Muncuk** erken öldüğü için, amcası Rua'nın yanında yetişmiş, onunla birlikte seferlere katılmış, çeşitli kavimleri yakından tanımak imkânı bulmuş, devlet idaresinin yanı sıra Hun iç ve dış siyasetinin esaslarını usta-çırak ilişkileri çerçevesinde iyice öğrenmişti. Memleketin yönetimini ağabeyi **Bleda** (Buda) ile birlikte devralmışlardı. Fakat kaynaklardan öğrenildiğine göre, devlet işlerinden ziyade eğlence ile meşgul olmayı tercih eden Bleda, ikinci plânda kalarak, devleti, ciddi bir hükümdarda bulunması gereken tüm özellikleri taşıyan kardeşi Attila'ya bırakmıştı. Ordu ve dış ilişkilerin düzenlenmesi Attila'nın kontrolünde idi. Amcaları Aybars ve Oktar, Rua zamanındaki yerlerini muhafaza ediyorlardı. 11 yıllık bir ortak iktidardan sonra Bleda 445 yılında, Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun da ifade ettiği üzere, eceli ile ölmüş ve Attila yönetimde tek başına kalmıştır.³⁰

Attila'nın iktidara geldiği 434 yılından 453 yılındaki ölümüne kadar geçen 19 yıllık zaman dilimi içerisinde ne gibi icraatlar gerçekleştirdiğine göz atmakta fayda vardır. Bu, aynı zamanda, Hunların gerek Bizans ve Batı Roma, gerekse "barbar Avrupa kavimleri" ile olan ilişkilerini gözler önüne sermek açısından da lüzumlu olacaktır.

434 yılı baharında Hun sınırlarına gelen Bizans elçilerini at üzerinde karşılayan Attila, onların dinlenmelerine dahi izin vermeden, kendi taleplerini, barış şartları olarak dikte ettirdi.³¹

²⁹ İ. Kafesoğlu, a.g.e., s.72.

³⁰ İ. Kafesoğlu, a.g.e., s.73; Bazı kayıtlarda Bleda'nın Attila tarafından ortadan kaldırıldığı ima edilir. Bu hususta bkz: Gyula Nemeth, a.g.e., s.96.

³¹ İ. Kafesoğlu, a.g.e., s.73; S. Koca, a.g.e., s.61; E. Memiş, a.g.e., s. 97; N. Yazıcı, a.g.e., s. 131.

Konstantia veya Margus Barışı adıyla anılan bu antlaşmanın belli başlı şartları şunlardır:

- 1- Bizans, Hun birliği içindeki kavimlerle ayrıca görüşmeler ve anlaşmalar yapmayacak,**
- 2- Bizans, Hunlardan kaçanlara, kim olursa olsun, sığınma hakkı tanımayacak,**
- 3- İki ülke arasındaki ticaret önceden belirlenmiş sınır kasabalarında yapılacak,**
- 4- Bizans'ın ödemekte olduğu yıllık vergi iki katına çıkarılacaktı.³²**

Bizans imparatoru II. Theodosios'un kabullenmek zorunda kaldığı bu anlaşmanın hükümleri gereğince Hunlara iade edilen kaçakları Attila, daha Bizans ülkesi içindeyken, Trakya'daki Karsus (Bulgaristan'da Hirsovo) kalesinde idam ettirdi. Bu durum, Hunlar arasında olduğu kadar, Bizans'ta, Roma'da ve diğer kavimler arasında Attila adının dehşet saçan bir otoritenin sembolü haline gelmesine zemin hazırladı.³³

Aradan bir müddet geçtikten sonra Bizans, barış hükümlerini ihlâl etmeye başladı. Diğer taraftan, Türk âdetleri gereğince, ölenle birlikte gömülen kişisel eşyaların bulunduğu Hun mezarlarının Bizanslı papazlar tarafından açılıp soyulması, Attila'yı çok kızdırdı. Bütün bunlar bir yana, Türk Ağaçeri boylarının Bizans tarafından isyana teşvik edilmesi de Attila'nın gözünden kaçmadı. Bütün bu nedenler bir araya gelince, Attila, Bizans'ı cezalandırmaya karar verdi. Ordularının başında Belgrat ve Niş üzerinden Bizans topraklarına giren Attila, Balkanlar'da süratle ilerlemeye başladı (I. Balkan Seferi, 442). Bizans, Attila'nın ezici gücü karşısında ancak Batı Roma'nın araya girmesiyle kurtulabildi. Batı Roma, önceki

³² S. Koca, a.g.e., s. 61; İ. Kafesoğlu, a.g.e., s.73.

³³ İ. Kafesoğlu, a.g.e., s.73.

barış şartlarının aynen yerine getirileceği konusunda Bizans'a kefil olunca, Attila, amacına ulaşmış olarak geri döndü.³⁴

"Bizans, Batı Roma'nın aracılığı ile elde ettiği barışın kıymetini, ne yazık ki, takdir edemedi. Kaçakları iade etmediği gibi, Hun mezarlarını soyan papazları da cezalandırmadı. Üstelik yükümlü olduğu yıllık vergiyi ödemekte de isteksiz davrandı. Bunun üzerine ordularını tekrar harekete geçiren Attila, Balkanlar'da 70'den fazla Bizans şehrini çığnedikten sonra Büyük Çekmece'ye kadar ilerledi (II. Balkan Seferi, 447). Bu durum karşısında şok olan Bizans imparatoru, Attila'dan tekrar barış istemek zorunda kaldı. Attila, bu kez barış şartlarını daha da ağırlaştırdı. Yıllık vergiyi tekrar artırdığı gibi, bir de savaş tazminatı aldı. Sınırları da kendi eliyle yeniden çizdi.³⁵

Bizans imparatoru, Attila'nın bütün isteklerini kabul etmekle birlikte, son derece ağır olan yıllık vergiyi ödemekte güçlük çekiyordu. İmparator, bu ağır yükten kurtulabilmek için bir suikastla Attila'yı ortadan kaldırmayı plânladı. Fakat Attila, suikast plânını önceden öğrenip önlem aldığı için, imparator kötü emeline nail olamadı.³⁶ Daha önceki hadiselerde en ufak bir hatayı ya da ihaneti savaş nedeni sayan Attila, imparatora, aşağılayıcı bir mektup gönderdi. Söz konusu mektupta şu ifadeler yer alıyordu: **"Theodosios, Attila gibi, asil ve seçkin bir babanın oğludur. Attila babası Muncuk'tan aldığı asaleti lekesiz olarak korumuş, fakat Theodosios Attila'ya vergi ödemekle köle durumuna düşmüştür. Theodosios, kölelik haysiyetini de koruyamamıştır. Çünkü efendisi olan Attila'nın canına kıymak istemiştir."**³⁷

³⁴ S. Koca, a.g.e., s. 61-62.

³⁵ S. Koca, a.g.e., s. 62.

³⁶ A.g.e., s. 62.

³⁷ İ. Kafesoğlu, a.g.e., s.76; S. Koca, a.g.e., s. 62, n.124.

Attila, artık Bizans'tan elde edebileceği hiçbir şey kalmadığı kanaatine varmıştı. Şimdi sırada Batı Roma İmparatorluğu vardı.

Doğrusunu söylemek gerekirse, Batı Roma'ya son mühim askeri destek 439 yılında yapılmış, ondan sonraki süreçte yardımlar yavaş yavaş kesilmişti. Batı Roma, Hun Devleti'ne yıllık vergisini düzenli olarak ödemekle birlikte, bir gün sıranın kendisine de geleceğini tahmin edebiliyordu. Gerçekten, gelişen yeni durumun farkında olan ve Attila'yı çok iyi tanıyan **Aetius**, muhtemel bir Hun-Roma çatışmasına hazırlanmakta idi. Bu cümleden olmak üzere o, "barbarlar"la münasebetlerini düzeltmiş, onlardan temin ettiği ücretli askerlerle, Türk usulünde, çoğu süvari birliklerinden kurulu ordular teşkil etmiş, Hunlara bağlı bazı kavimlerle gizli temaslarda bulunmuştu. Buna karşılık Attila da 443 yılından itibaren yeniden alevlenen ve Galya'dan İspanya'ya da sıçrayan köylü isyanlarıyla yakından ilgileniyor, Roma'ya karşı Vandallar'la işbirliği imkânlarını araştırıyordu. Şüphesiz, Attila da, Roma İmparatorluğu ve "barbarlar"dan meydana gelen bütün bir Batı dünyası ile hesaplaşacağı için, işin ehemmiyetinin farkında idi.³⁸

448 yılından itibaren iki yıl kadar süren Hun askeri hazırlığı tamamlanınca, savaşı başlatacak diplomatik bir adım atılması gerekiyordu. Nitekim Attila'nın aklına, imparator III. Valentinianus'un kızkardeşi **Honorio**'nın daha önce kendisine yaptığı evlenme teklifi geldi. 425'den beri imparator hukukuna sahip olduğunun göstergesi olarak "**Augusta**" unvanı ile anılan delişmen tabiatlı Honorio'yı zevceliğe kabul ettiğini bildiren Attila, çeyiz olarak, imparatorluğun Honorio'nun hissesine düşen yarısını veya "Augusta"nın kocası sıfatı ile Roma İmparatorluğu'nun idaresine iştirak hakkını istedi.³⁹ İmparator ve Aetius, önce Attila'yı bir süre oyaladılar, ardından da teklifini reddettiler. Artık, savaş için gerekli neden yaratılmıştı. Fakat Attila, Galya toprakları üzerinde

³⁸ İ. Kafesoğlu, a.g.e., s.76.

³⁹ İ. Kafesoğlu, a.g.e., s.77; S. Koca, a.g.e., s. 63.

oturan kalabalık Got kitlelerinin Roma tarafında yer almasından korkuyordu. Bu yüzden, bir taraftan Roma'ya dost gibi görünürken, diğer taraftan Gotlar arasında asıl hedefinin Roma olduğunu yayıyordu. Aslında Attila, Gotlar'a doğruyu söylüyordu. Çünkü onun gerçek hedefi Roma'ya ağır bir ders vermektir.⁴⁰

Attila, 451 yılı başlarında 200 bin kişilik ordusu⁴¹ ile Orta Macaristan'dan batıya doğru harekete geçti. Mart ayı ortalarında Ren nehrini üç noktadan aşarak Galya'ya girdi. Amacı, Roma ile birleşmelerine fırsat vermeden Gotlar'a ağır bir darbe vurmaktır. Fakat Attila'nın hareketlerini adım adım takip eden Aetius, çeşitli kavimlerden oluşan ordusu ile Galya'ya geldi ve Gotlarla birleşti. Yeni katılanlarla birlikte Aetius'un gücü de 200 bine ulaştı. Tarihler 20 Haziran 451'i gösterirken, iki ordu, Troyes şehrinin batısında yer alan Champagne ovası yakınlarındaki "**Mauriacum**" (Mavriyakum) denilen yerde karşılaştı.⁴² İki tarafta da çok sayıda Got askeri bulunduğu için, saflar Got taktiğine göre kuruldu. Büyük bir mücadele başladı. Her iki taraf da ağır kayıplar verdi. Aetius, Got ve Frank kuvvetleri savaş meydanını terk edince, desteksiz kaldığını anladığından, geri çekilmek zorunda kaldı.⁴³ Kaynaklar, savaşın sonucu hakkında, net bir bilgi vermezler. Ancak Aetius'un, savaş meydanını apar topar terk ettiğine bakılırsa, savaşı Attila'nın kazandığı kanaatine varılabilir.⁴⁴ Ayrıca bu savaşta Attila'nın gayesine ulaştığı anlaşılmaktadır. Çünkü Batı'yı hâkimiyetine alabilmek için Roma İmparatorluğu'nun insan ve asker deposu durumundaki Galya barbarlarını saf dışı bırakmak niyetiyle önce

⁴⁰ E. Memiş, Eskiçağda Türkler, 3. Baskı, Konya 2009, s. 99.

⁴¹ Kaynaklardan öğrenildiğine göre, bu büyük ordunun 80-100 bin kadarı Türklerden yani Hunlardan, diğer yarısı ise Germen ve Slav kavimlerinden oluşuyordu.

⁴² İ. Kafesoğlu, a.g.e., s.77; S. Koca, a.g.e., s. 64; Frank M. Clover, "Geiseric and Attila", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 22, H.1 (1st Qtr,1975), s.115.

⁴³ Gyula Nemeth, Attila ve Hunları, Çeviren: Şerif Baştaş, Alaturk'ün 100. Doğum Yılına Armağan, A.Ü.D.T.C.F. Yayını, Ankara 1982, s. 114 vd.; S. Koca, a.g.e., s.64; L. Rasonyi, *Tarihte Türklük*, 3. Baskı, Ankara 1993, s. 71; İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 77.

⁴⁴ S. Koca, a.g.e., s. 64; E. Memiş, a.g.e., s. 99.

Galya'ya yürümüş olan Attila, Roma'nın bu savaşçı müttefiklerinin belini kırarak, Roma'yı desteksiz bırakmaya muvaffak olmuştu. Ünlü komutan Aetius'un Roma'da gözden düşmesi, bunun doğal bir neticesi idi.⁴⁵

452 yılı baharında Attila, çekirdeğini süvari birliklerinin teşkil ettiği 100 bin kişilik ordusu ile Alpleri aşarak İtalya'ya girdi. Birçok İtalya şehrini çiğnedikten sonra, Pavia ve Milano'ya kadar ilerledi. Roma sarayı ve halk büyük bir korkuya kapıldı. Çünkü Roma'nın Attila'nın karşısına çıkarabileceği bir kuvveti yoktu. Bu yüzdendir ki Roma senatosu, ne pahasına olursa olsun barış yapmak kararındaydı. Kilise de bu fikre katılınca, Attila'ya hitabeti ile ünlü **Papa I. Leo** başkanlığında bir heyet gönderildi. Attila, 452 yılının Temmuz ayı ortalarında bu heyeti kabul etti. Papa, imparator ve bütün Hristiyan dünyası adına, büyük Türk başbuğundan Roma'yı esirgemesini rica etti. Beş yıl kadar önce büyük bir ordu ile Büyük Çekmece'ye kadar geldiği halde nasıl Konstantinopolis'i (İstanbul) tahrip etmekten kaçındı ise, Papa'nın ağzından Roma'nın teslim olduğunu öğrendikten sonra Roma'yı bağışladı ve muzaffer ordusu ile geri döndü.⁴⁶

Bize öyle geliyor ki, Attila'nın Papa'nın isteğini kabul etmesinin altında yatan sebep çok farklı idi. Belki de O, Papa'nın hitabetinden çok etkilenmiş ve Hristiyan dinini kabul etmişti. Çünkü kendilerini Attila'nın torunları olarak kabul eden ve erkek çocuklarına sıklıkla **Attila** ismini koyan Macarlar,⁴⁷ Hristiyanlığı ilk benimseyen Türk kitlelerinin başında gelmektedirler. Onların bu dine girmesinin en önemli nedenlerinden biri, her halde ataları Attila'nın Hristiyanlığa hoşgörü ile bakmış olması olabilir.⁴⁸

⁴⁵ İ. Kafesoğlu, a.g.e., s.77

⁴⁶ Gyula Nemeth, a.g.e., s. 115; İ. Kafesoğlu, a.g.e., s.78; S. Koca, a.g.e., s. 64; E. Memiş, a.g.e., s. 100; N. Yazıcı, a.g.e., s. 134.

⁴⁷ Macarlar'ın Hunlar'dan geldiği hususundaki görüşler için bkz: Gyula Nemeth, a.g.e., s. 226-230

⁴⁸ E. Memiş, a.g.e., s. 100.

Bizans ve Batı Roma'dan sonra sıra Sasani İmparatorluğuna gelmişti. Oranın da himayeye alınması ile "dünya hâkimiyeti" gerçekleşecekti.⁴⁹ Fakat Attila, çıkacağı yeni seferin hazırlıklarını yaparken, bir Germen kızı olan **İdilko** ile evlendi. Rivayete göre, gerdek gecesinde, ağzından ve bumundan kan boşalmak suretiyle, 453 yılında, şüpheli bir şekilde öldü.⁵⁰ Öldüğünde yaşı 60 civarında idi.

Attila'dan sonra Hun tahtına sırasıyla oğulları **İlek**, **Dengizik** ve **İmek** geçtiler. Fakat onların hiç biri Attila ölçüsünde bir devlet adamı olamadılar. Devletin birbirine yabancı unsurlardan meydana gelen ve sadece merkezi idareye gevşek bağlarla bağlı bulunan kısımlarını bir arada tutamadılar. Üstelik aralarında giriştikleri taht kavgaları da Hunları zayıf düşürdü. Bunu, Hun birliği içindeki yabancı soydan kavimlerin isyanları takip etti. **İlek**, 453 yılında, bu isyanlardan birini bastırmaya çalışırken öldürüldü. Yerini ortanca kardeşi **Dengizik** aldı. Ateşli ve atılgan bir karaktere sahip olan Dengizik, akılcı yoldan ayrılarak tehlikeli maceralara atıldı. Hun Devleti'ne eski itibarını kazandırabilmek için Bizans İmparatorluğu ile yeni savaşlara girdi. Sonuç vermeyen bu savaşlardan birinde (469 yılında), o da hayatını kaybetti.

Kardeşlerinin beklenmedik ölümünden sonra Orta Avrupa'da tutunamayacağını anlayan **İmek**, devletin Türk unsurunu yanına alarak Karadeniz'in kuzeyindeki düzlüklere çekildi. Hunların bir kısmı buradan Orta Asya'ya dönerken, bir kısmı da Avrupa yolunu tutmuş olan Avarlara katıldı. Bunlar, daha sonra Bulgar ve Macar devletlerinin tarih sahnesine çıkışında etkin rol oynadılar.⁵¹

Şu hususu özellikle belirtmek isteriz ki, Attila'nın ölümünden sonra yerine geçen oğullarının basiretsizliği, Hun Devleti'nin çöküşüne neden olmuştur. Bu beklenmedik çöküş, aşağı yukarı

⁴⁹ İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 78

⁵⁰ İ. Kafesoğlu, a.g.e., s.78; S. Koca, a.g.e., s. 65

⁵¹ S. Koca, a.g.e., s. 66.

aynı tarihlerde Batı Roma İmparatorluğu'nun da çöküşüne zemin hazırlamıştır. Çünkü Hunların yardım ve desteğinden mahrum kalan Batı Roma, barbarlar karşısında tutunamamış ve 476 yılında yıkılıp gitmiştir.

Bütün bu bilgiler ışığında, genel bir değerlendirme yapacak olursak, şunları söyleyebiliriz:

4. yüzyılın son çeyreğinden 5. yüzyılın ortalarına ve hatta son çeyreğine kadar uzanan yaklaşık yüz yıllık zaman dilimi içerisinde Hunların Aral Gölü ile Hazar Denizi arasındaki bölgeden Avrupa'ya giderken karşılarına çıkan Ostrogot, Vizigot, Suev, Sakson, Angıl, Frank ve Vandal gibi barbar kavimleri yerlerinden etmesiyle sonuçlanan hadiseye "**Kavimler Göçü**" denilmektedir. Bazı batılı kaynaklar ise Kavimler Göçü'nü "350-800 yılları arasında Avrupa'ya yapılan şiddetli insan göçü" olarak tanımlamakta ve hatta bu göçleri ilk dönem ve ikinci dönem göçleri olmak üzere iki grupta incelemektedirler.⁵² Bizi asıl ilgilendiren, göçlerin birinci aşamasıdır. Gerçekten bu ilk aşama, Roma İmparatorluğu ile "Barbarlar" arasında yaşanan yoğun sınır değişikliklerini kapsar. İlk gelen göçmenler, Hunlar, Slavlar, Ön Bulgarlar, Alanlar tarafından Batı'ya doğru sürülen Gotlar (Ostrogotlar ve Vizigotlar olmak üzere ikiye ayrılırlar), Anglo-Saksonlar, Vandallar ve Franklar gibi Germen kavimleriydi.⁵³ Romalıların "barbar" olarak adlandırdığı bu kavimler, önlerine çıkan diğer kavimleri de beraberlerinde sürükleyerek İspanya'ya, hatta Kuzey Afrika'ya kadar ilerlemişlerdir.

Aslına bakılacak olursa, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, bu göçün asıl itici gücü Hun Türkleriydi. Zira Büyük Hun İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra Asya'nın batısında Hazar Denizi ile Aral Gölü arasında yaşamaya başlayan Hunlara yeni

⁵² Bu konuda geniş bilgi edinmek için bkz: John Hines, Karen Holund Nielsen, Frank Siegmund; *The Pace of Change: Studies in early-medieval chronology*, Oxbow Books, Michigan 1999.

⁵³ Göçlerin bu ilk aşaması hakkında en ayrıntılı ve en doyurucu bilgileri edinmek için bkz: J.B.Bury, *The Invasion of Europe by the Barbarians*, Norton Library, 1967; William H. McNeill, *Dünya Tarihi, Çeviren: Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi Yayını, 7. Baskı, Ankara 2003, s. 313-316.*

katılımların olması nüfus patlamasına yol açmış, bu da doğal olarak hayvanların otlatıldığı mera ve otlak yerlerinin yetersiz kalması sonucunu doğurmuştu. Ayrıca kabileler arasındaki rekabet ve çatışmalar da onların bir kısmının daha batıya göç etmelerini gerektiriyordu. Nitekim onlar büyük dalgalar halinde harekete geçerek Karadeniz'in kuzeyindeki düzlüklerde yaşayan ve daha önceki sayfalarda defalarca adlarını zikrettiğimiz barbar kavimleri yurtlarından atarak, onların yaşam alanlarına el koydular. Bu kavimler de ister istemez kendilerine yeni yurtlar bulmak için harekete geçmek zorunda kaldılar. Bu sırada Avrupa'da Roma İmparatorluğu en büyük devletti. Roma'ya karşı verilen çetin mücadeleler sonunda Ostrogotlar İtalya'ya, Vizigotlar İspanya'ya, Vandallar Kuzey Afrika'ya, Franklar Fransa'ya, Germenler Kuzey Avrupa'ya girdiler. Böylece Avrupa'da hızlı bir sosyal, siyasal, kültürel ve dini değişim süreci yaşandı.

Doğrusunu söylemek gerekirse, Hun akınlarının sebebiyet verdiği "Kavimler Göçü" nün önemli sonuçları olmuştur. Bu sonuçları aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

- 1- Avrupa, yaklaşık yüz yıl karışıklık içinde yaşamıştır.
- 2- Kavimler Göçü, dünyanın en büyük imparatorluklarından biri olan Roma'yı temelinden sarsmış; bu hareket önce adı geçen imparatorluğun ikiye ayrılmasına (395), ardından da batı kanadının (Batı Roma İmparatorluğu) 476 yılında aniden çökmesine neden olmuştur.⁵⁴
- 3- Kavimler Göçü sadece Batı Roma İmparatorluğu'nun tarih sahnesinden çekilmesine yol açmakla kalmamış, aynı zamanda Avrupa'nın etnik çehresini de değiştirmiştir. Çünkü başta Germen kavimleri olmak üzere, Hunların

⁵⁴ Bazı tarihçiler, Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasını (395), bazıları da Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasını (476) Eskiçağ'ın sonu Ortaçağ'ın başlangıcı olarak kabul ederler. Bazı tarihçiler ise Eskiçağ'ı bitirip Ortaçağ'ı başlatan olayın Kavimler Göçü (375) olduğu kanaatinde dirler. (Bkz: E. Memiş, Eskiçağda Türkler, 3. Baskı, Konya 2009, s. 94).

önünden kaçan bütün kavimler, Batı Avrupa'da toplanmışlar ve burada karışıp kaynaşarak, yeni yeni topluluklar oluşturmuşlardır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, bugünkü Avrupa'nın etnik temellerinin Kavimler Göçü sonunda atıldığını, rahatlıkla söyleyebiliriz.⁵⁵

- 4- Batı Roma'nın yıkılışı sonunda ortaya çıkan topluluklar, henüz devlet aşamasına geçemedikleri için Ortaçağ Avrupa'sında ve özellikle Batı Avrupa'da yüzyıllarca sürecek olan bir feodal sistem (derebeylik rejimi)⁵⁶ ortaya çıkmıştır.
- 5- Bu feodal sistemin doğal bir uzantısı olan "**şövalyelik ruhu**" ortaya çıkmış ve Ortaçağ boyunca devam etmiştir.
- 6- Barbar kavimler arasında Hristiyanlık hızla yayılmış ve bunun doğal bir sonucu olarak kilise, papalık kurumu ve skolastik düşünce gücü kazanmıştır.
- 7- Avrupa'da kurulan Türk devletleri sayesinde Avrupa nüfusu çoğalmış ve Türk kültürü de bölgede diğer kültürlerle birleşerek yayılmıştır.

b) Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye Göç Etmesi (Hicret Hadisesi)

İnançlarımıza göre, Allah'ın göndermiş olduğu son peygamber olarak kabul edilen Hz. Muhammed, 20 Nisan 571 tarihinde Mekke'de Kâbe⁵⁷ yakınlarında bir evde doğmuştur. Haşimî

⁵⁵ Göçler sonunda bugünkü İspanya'ya Vizigotlar, Kuzey Afrika'ya Vandallar, İtalya'ya Ostrogotlar, Fransa'ya ise Franklar yerleşmiştir.

⁵⁶ Feodalite hakkında bilgi edinmek için bkz: Server Tanilli, Uygarlık Tarihi, Adam Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1999, s. 51-57; İzzet Çıvgın, Ortaçağ Tarihi, Maya Akademi Yayın Dağıtım, Ankara 2008, s. 162-169; Yaşar Bedirhan, Ortaçağ Tarihi, Çizgi Kitabevi Yayını, Konya 2004, s. 357-360

⁵⁷ Beytullah yani "Allah'ın Evi" olarak bilinen Kâbe, Kur'an-ı Kerim'deki muhtelif ayetlerden anlaşıldığına göre, Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail tarafından inşa edilmiştir. Bu kutsal yapının ne zaman inşa edildiği tam olarak tespit edilemese de, Hz. İbrahim'in Babil Kralı Hammurabi (Tevratta Amrafel diye geçer) ile

kabilesine⁵⁸ mensup olan Hz. Muhammed'in babası **Abdullah**, Muhammed doğmadan ölmüştür. Annesi **Âmine** ise Muhammed henüz 6 yaşındayken vefat etmiş ve böylece Muhammed, hem öksüz hem de yetim kalmıştır. Bu yüzden, onun bakımını ve himayesini dedesi **Abdûlmuttalip** üstlenmiştir. Dedesinin ölümünden sonra ise Muhammed'i koruyup kollama görevini, amcası **Ebu Talib** devralmıştır.⁵⁹

Hz. Muhammed, kendisine bakan amcasının yükünü hafifletmek için, 12 yaşından itibaren, ticaret kervanlarında ona refakat etmiş, doğduğu kentin dışında da bir dünya olduğunun farkına varmıştır. Suriye'ye yapılan bu ticari seyahatlerden birinde, hadislerde de adı zikredilen **Bahira** adlı bir Hristiyan papazla karşılaşmıştır. İslâm kaynaklarının naklettiği bilgilere bakılacak olursa, adı geçen papaz, Muhammed'in, yakın bir gelecekte Allah tarafından görevlendirilecek olan son peygamber olduğunu anlamış ve bu küçük çocuğa hürmette kusur etmemiştir.⁶⁰ Evleninceye kadar amcası Ebu Talib'in yanında kalan Hz. Muhammed, 12 yaşından 25 yaşına kadar uzanan zaman diliminde Şam, Yemen, Basra, Bahreyn ve muhtemelen Medâin gibi yerleri görme fırsatı yakalamış ve deyim yerindeyse tam bir ticaret adamı olmuştur.

çağdaş yaşadığı bilgisinden hareket edilerek MÖ. 18. yüzyıl sonlarına ya da 17. yüzyıl başlarına tarihlenebilir. Bir başka ifadeyle, Kâbe'nin yapımı, günümüzden yaklaşık 3700 yıl öncesine gider.

⁵⁸ Mekke'de o çağlarda muhtelif kabileler oturmakta idiler. Kureyş kabilesi, bu kabileler içerisinde önder rolünü üstlenmiş görünmektedir. Çünkü bu kabilenin üyeleri son derece zengin ve soylu kişilerdir. Peygamberin mensubu olduğu Haşimi kabilesi ise Mekke'ye sonradan gelmişti ve muhtemelen onlar Hz. İbrahim'in oğlu İsmail'in soyundan geliyordu. Aslına bakılacak olursa, ataları Hz. İsmail Kâbe'nin inşasında önemli bir görev üstlenmişti ve onlar şimdi atalarının inşa ettiği kutsal yapının da içinde bulunduğu Mekke'yi kendilerine vatan edinmişlerdi. Ancak onlar Kureyş kabilesinin üyelerine göre daha az mal ve mülke sahip idiler. Bu yüzden ki, Mekke'nin sosyal hayatında onların yeri biraz daha arka plânda kalıyordu. Üstelik onların kök-atası olarak kabul edilen Hz. İbrahim Sümerli idi ve o, Amurru asıllı Babil kralı Hammurabi'nin ırkçı tutumu yüzünden memleketi olan Ur kentini terk etmek zorunda kalmıştı. Anlaşıldığı kadarıyla, Kureyş kabilesi Arap kökenli olduğu halde, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in soyundan gelen Haşimi kabilesi kesinlikle Arap orijinli değildi. Dolayısıyla İslâm peygamberinin Arap soyundan geldiğini iddia etmek mümkün değildir.

⁵⁹ Y. Bedirhan, Ortaçağ Tarihi, Çizgi Kitabevi Yayını, Konya 2004, s. 13.

⁶⁰ Y. Bedirhan, a.g.e., s. 13.

Son derece dürüst bir ticaret adamı olan ve herkesin güvenini kazanan Hz. Muhammed, gençlik yıllarında, Kureyş ve Kays kabileleri arasında çıkan ve her iki tarafın da ağır kayıplar verdiği Ficâr muharebelerine tanık olmuş, daha sonra bu harplerde zarar gören ailelerin yaralarını sarmak için kurulan “**Hilfu'l-Fudul** (Üstün Kişilerin İttifakı)” komisyonunda da aktif olarak görev almış, yararlı hizmetlerde bulunmuştur.⁶¹

Hz. Muhammed 25 yaşına geldiğinde Hatice adlı zengin ve dul bir kadınla evlenmiştir. Bu sıralarda 40 yaşında olduğu belirtilen Hatice ile yaptığı evlilik, Hz. Muhammed'in Mekke toplumu içerisindeki saygınlığını artırmış görünmektedir.⁶²

İslâm kaynakları, Hatice ile Muhammed'in tanışıp evlenmelerinde Hatice'nin kuzeni olan **Varaka bin Nevfel**'in etkin rol oynadığını belirtiyorlar. Varaka'nın, Mekke'de görev yapan bir Nesturî rahibi olduğu ve hatta onun Tevrat ve İncil'i Arapça'ya tercüme ettiği söylenir. Klâsik İslam kaynaklarına göre, Hz. Muhammed Hira dağında Cebrail'den kutsal mesajı alınca Varaka'yla görüşmüştür. Anlatılanları dinleyen Varaka, kendisine vahiy indiğini (peygamberlik verildiğini) bildirmiştir.⁶³

Hz. Muhammed'in Hatice'den ikisi erkek, dördü kız olmak üzere 6 çocuğu olmuş, ancak oğlanların ikisi de küçük yaşta vefat etmişlerdir. Arap toplumunda erkek çocuğu olmayan kişiler hor görülmekte, aşağılanmaktadır. Nitekim Mekke'li Araplar, erkek çocuğu olmayanlara taktıkları “**ebter**” yaftasını peygamberimize de takmışlar ve onun soyunun kurduğunu ima etmeye çalışmışlardır.⁶⁴

Bu duruma çok üzülen Hz. Muhammed, iyice içine kapanmış ve zaman zaman Mekke yakınlarındaki Hira dağına giderek,

⁶¹ M. Hamidullah, İslam Peygamberi, İstanbul 1972, s. 49.

⁶² İzzet Çivgin, Ortaçağ Tarihi, Maya Akademi Yayın Dağıtım, Ankara 2008, s. 438.

⁶³ İzzet Çivgin, a.g.e., s. 438.

⁶⁴ İzzet Çivgin, a.g.e., s. 438.

oradaki bir mağarada inzivaya çekilmiş, huzur bulmaya çalışmıştır.⁶⁵ Ömrünün 40. senesinde, Ramazan ayında bir “Kadir Gecesi”nde, Hira dağındaki mağarasında derin düşüncelere dalmışken, kendisini adı ile çağıran bir ses duymuştur. Hz. Muhammed sesin geldiği tarafa dönünce üzerine inen nurun aydınlık ve şiddetine dayanamayarak kendisinden geçmiştir. Hz. Muhammed tekrar kendisine geldiğinde, insan şekline bürünen bir melek (Cebrail) ona yaklaşmış ve (Muhammed’i) sımsıkı sarmalayarak yüksek sesle **“Oku!”** demiştir. Hz. Muhammed **“Ben okuma bilmem”** diye karşılık vermiştir. Gerçekten, Hz. Muhammed bir “ümmî” idi ve okuma-yazma bilmiyordu.⁶⁶ O semavî ses, yine bütün heybetiyle **“Oku!”** demiş ve bu emri üç kez tekrar ettikten sonra: **“Oku, her şeyi yaratan, insanı bir kan pıhtısından vücuda getiren Rabbinin adı ile oku! Kalemle yazı yazmayı öğreten, insana bilmediğini belleten, cömertliği erişilmez bir mertebede olan Allah’ın adı ile oku”**⁶⁷ diye devam etmiştir. Bunlar, Kur’an’ın nazil olan ilk ayetleridir. Hz. Muhammed, Cebrail vasıtasıyla almış olduğu bu ilahi mesajı, önce eşi Hatice’ye bildirmiş, daha sonra da İslam inancını tebliğ etmek için Mekkelilerin arasına karışmıştır.⁶⁸ Ancak Hz. Muhammed’in iletmiş olduğu mesajın, Mekkeliler tarafından benimsenmesi kolay olmamış, tam tersine büyük tepkilerle karşılaşmıştır. Gerçekten, başlangıçta ona çok az insan inanmıştır. Karısı Hz. Hatice, amcasının oğlu Hz. Ali, evlatlığı Zeyd, yakın dostu ve arkadaşı Hz. Ebu Bekir, Hz. Osman, Hz. Zübeyr, Hz. Abdurrahman bin Avf, Hz. Saad bin Ebi Vakkas, Hz. Zübeyr bin El-

⁶⁵ Y. Bedirhan, a.g.e., s.14. ; İzzet Çıvgın, a.g.e., s. 438; P.K. Hitti, Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi, Cilt I, Çeviren: S. Tuğ, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1989, s. 168.

⁶⁶ Y. Bedirhan, a.g.e., s. 14.

⁶⁷ Kur’an-ı Kerim, El-Alak Suresi, ayet 1-5.

⁶⁸ İzzet Çıvgın, Ortaçağ Tarihi, Maya Akademi Yayın Dağıtım, Ankara 2008, s. 438.

Avvam, Talha bin Ubeydullah, ilk inananlar arasında yer almaktadırlar.⁶⁹

Mekkeliler'in Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği bu yeni dine karşı çıkmalarının temel sebeplerini, B. Lewis şöyle sıralamaktadır:

- “1- Ticari ve iktisadi açıdan Mekke'nin önemini kaybedeceği düşüncesi. Çünkü yeni din, eski inanç sistemine tümüyle karşı çıkıyordu. Dolayısıyla Mekke, ticaret merkezi olma özelliğini kaybedebilirdi.**
- 2- Mekke aynı zamanda dinî bir merkez durumundaydı. Kâbe'de her kabilenin bir putunun olması, insanları buraya çekiyordu. Yeni din putları ve putperestliği kabul etmiyordu.**
- 3- Yeni dini tebliğ eden Hz. Muhammed, orta seviyede bir insandı. Mekke'nin zengin ve asil aileleri bundan rahatsız oluyorlardı. Ellerindeki gücün kaybolması endişesini taşıyorlardı.”⁷⁰**

Doğrusunu söylemek gerekirse, bir taraftan İslam dininin Mekke halkı arasında hızla yayılmaya başlaması ve özellikle orta ve aşağı sınıf halktan birçok kimsenin Müslüman olması, öte yandan ilahi vahyin Mekkeli müşriklere ve onların taptıkları ilahlara çok sert bir dille hitap etmesi, Mekke'nin ileri gelenlerini adeta çılgına çevirmiştir. Bu cümleden olmak üzere, onlar her türlü kaba kuvvete başvurmaktan çekinmemişler, Müslümanlara her türlü işkenceyi reva görmüşlerdir. Fakat ne yazık ki, yeni Müslüman olanları Mekkeli putperestlerin zulmünden kurtarmak hususunda Hz. Muhammed'in yeterli bir güce sahip olamadığı da son derece aşıkârdır. İşte bu yüzdendir ki, İslam peygamberi Müslümanların

⁶⁹ Y. Bedirhan, Ortaçağ Tarihi, Çizgi Kitabevi Yayını, Konya 2004, s. 15.

⁷⁰ B. Lewis, Tarihte Araplar, Çeviren: Hakkı Dursun Yıldız, İ.Ü.E.F. Basımevi, İstanbul 1979, s. 40 vd; Y. Bedirhan, a.g.e., s. 15.

can güvenliğini sağlamak için, onlara, Habeşistan'a (Etiyopya) göç etmelerini tavsiye etmiştir. Bunun üzerine, 615 yılında, 15 kişilik ilk kabile Habeşistan'a giderek, Habeş kralına sığınmışlardır. Daha sonra 82 erkek ve 21 kadından oluşan ve Hz. Osman gibi ileri gelen birtakım Müslümanların da içinde bulunduğu ikinci kabile de Habeşistan'a ulaşacaktır.⁷¹

Mekkeli müşrikler, Müslümanları dinlerinden vazgeçirmek için her yolu denemişler, ancak istedikleri neticeyi elde edememişlerdir. Bunun üzerine 617 yılında Hz. Muhammed'in mensup olduğu Haşimoğulları Kabilesi ile Müslümanlığı kabul eden gruba karşı ambargo uygulamaya başlamışlardır. 620 yılına kadar devam eden bu süreçte Haşimoğulları ve Müslümanlarla olan bütün ticari ve sosyal münasebetlerini kesmişlerdir.⁷²

Müslümanlara karşı uygulanan bu ambargo döneminde önce Hz. Hatice, bir süre sonra da, İslam'ı kabul etmemekle birlikte, yeğeni Hz. Muhammed'i Mekkeli müşriklerin şerrinden koruyan ve her daim ona kol kanat geren Ebu Talip vefat etmişlerdir. Üç yıl süren bu ambargoyu, Mekkeliler aldıkları bir kararla yine kendileri kaldırmışlardır.⁷³

Mekkeli putperestlerin Hz. Muhammed'e ve ona inananlara karşı uyguladıkları zulüm, işkence ve psikolojik baskılar, Muhammed'i yeni destek arayışlarına sevk etmiştir. Nitekim o, Mekke'de bulamadığı desteği Taif şehrinde bulabileceği ümidiyle bu kente yönelmiştir. Fakat Mekkeli müşriklerle ilişkilerinin bozulmasından korkan Taif kentinin ileri gelenleri, Peygamber'in İslam'a davet teklifini kabul etmedikleri gibi, bir grup insana onu taşılatmışlar ve yaralanmasına sebep olmuşlardır.⁷⁴

⁷¹ Y. Bedirhan, a.g.e., s.16; P.K. Hitti, a.g.e., s. 171.

⁷² Y. Bedirhan, a.g.e., s. 16.

⁷³ A.g.e., s. 16.

⁷⁴ P.K Hitti, a.g.e., s.171; Y. Bedirhan, a.g.e., s.17.

Mekkeli müşrikler, Taiften üzüntü içinde dönen Hz. Muhammed'e karşı azgınlıklarını ve saldırılarını artırarak sürdürmüşlerdir. Buna rağmen o, İslam'ı yaymak için elinden gelen gayreti göstermeye devam etmiştir. Gerçekten Hac mevsimleri, Hz. Muhammed için bulunmaz bir fırsat olmuştur. Çünkü her yıl Hac mevsiminde **Ukkaz, Mecenne ve Zu'l-Mecaz**'da panayırlar kurulur ve yarımadanın her tarafından Araplar, Şevval ayında Ukkaz panayırına gelirler, oradan Mecenne'ye gelip 20 gün kalırlar ve Zu'l-Mecaz'a geçerler ve hac günlerine kadar burada kalırlardı.⁷⁵

Hz. Muhammed Hac için Mekke'ye gelen Araplara, bu panayırlar günlerinde İslam'ı anlatmış ve onları Allah yoluna davet etmiştir. Ancak başta Hz. Muhammed'in amcası Ebu Leheb olmak üzere, Mekke'nin önderleri cahil Arap halkına Hz. Muhammed'i kötülemişler ve ona inanmamalarını tavsiye etmişlerdir. Buna rağmen Hz. Muhammed hiçbir zorluktan yılmamış, Arapları İslam'a davet etmeye devam etmiştir. Fakat ne yazık ki, umduğu neticeyi elde edememiştir.⁷⁶

Bereket versin ki, çoğunluğu Hazrec kabilesine mensup Yesip'liler, 620 yılında Hz. Muhammed ile Mekke yakınındaki Mina'ya bitişik Akabe mevkiinde karşılaşmışlar ve onun tebliğ ettiği din hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak istemişlerdir. İki yıl sonra, 73 kişilik bir temsilciler heyeti gelmiş ve kendisini Yesrib'e (Medine) yerleşerek, bu kenti vatan edinmesi için davet etmişlerdir. Doğrusunu söylemek gerekirse, bu heyette bulunanlar, Hz. Muhammed'in, aralarında düşmanlık ve kan davası bulunan Evs ve Hazrec kabileleri arasında bir uzlaşma sağlayabileceği umuduyla ona gelmişlerdir.⁷⁷

⁷⁵ Y. Bedirhan, a.g.e., s.17.

⁷⁶ İzzet Çıvgın, Ortaçağ Tarihi, Maya Akademi Yayın Dağıtım, Ankara 2008, s. 439; Y. Bedirhan, a.g.e., s.17.

⁷⁷ Y. Bedirhan, a.g.e., s.18; İzzet Çıvgın, a.g.e., s.439.

Medine’de yaşayan ve bir Mesih’in gelmesini beklemekte olan Yahudiler ise, Medine’de yaşayan ve yukarıda isimleri zikredilen Arap hemşerilerinin sorunlarına duyarsız kalarak, onları adeta Hz. Muhammed’in kucağına itmişlerdir. Mekke’de ve Taifte istediği neticeyi elde edemeyen Muhammed için, Yesribliler’in teklifi, bulunmaz bir nimetti. Nitekim o, bu fırsatı en iyi şekilde değerlendirmiş ve kendisine inanan 200 kadar Müslümanı, Kureyş’in zulmünden korumak amacıyla sessizce Medine’ye göç ettirmiştir. Ardından da kendisi, yol arkadaşı Hz. Ebubekir’le birlikte Medine’ye göç etmek üzere yola çıkmış ve 24 Eylül 622 yılında Medine’ye vasil olmuşlardır. İslâm tarihinde bu hadiseye “HİCRET” adı verilir. Bu hadise bir kaçış olmayıp, Müslümanların can güvenliğini sağlamak ve İslâm dinini daha huzurlu bir ortamda yaymak için yapılmış plânlı bir harekettir.⁷⁸

H. Muhammed’in, kendisine inananlarla birlikte Mekke’den Medine’ye göç etmesi hadisesi, İslâm tarihinin önemli dönüm noktalarından biridir. Aslına bakılacak olursa, Hicret hadisesi, dünya tarihinin dinî sebepler yüzünden gerçekleşmiş ilk göçü olarak kabul edilebilir.

H. Muhammed Mekke’de Allah tarafından gönderilen bir elçi, bir peygamber olarak faaliyet gösterdiği halde, Medine’de bu Risâlet vazifesinin yanı sıra Müslüman toplumun dünyevi mesuliyet ve problemlerini yüklenen bir devlet reisi olarak ortaya çıkmıştır. Bu cümleden olmak üzere o, mükemmel teşkilâtçılığı sayesinde “Medine Şehir Devleti”nin de temellerini atmıştır.⁷⁹

Yesrib (Medine), H. Muhammed’in bu kente göç etmesinden sonra İslâm’ın kalesi ve İslâm cemaatinin yegâne sığınağı olmuştur. Hicret hadisesinden sonra bu kent, **Medinetü’n-Nebevi** (Peygamber Şehri) ismiyle anılmaya başlanmıştır. Peygamberimizin

⁷⁸ P.K. Hitti, a.g.e., s. 171; Nuri Ünlü, İslam Tarihi I (Başlangıçtan Osmanlılara Kadar), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s.35-36; Y. Bedirhan, a.g.e., s.18.

⁷⁹ Y. Bedirhan, a.g.e., s.19.

kabrinin burada bulunması nedeniyle günümüzde Medine veya **Medine-i Münevvere** ismiyle anılmaktadır.⁸⁰

Hız. Muhammed'e kucak açan Medine kentinde o sıralarda üç grup halk yaşıyordu. Bunlar; **Muhacirler**, **Ensar** ve **Yahudiler**'di. **Muhacirler**, dinleri uğruna her şeylerini geride bırakıp Mekke'den Medine'ye göç edenlerdi. **Ensar**, Medine'nin asıl sakinleri olup, İslâm'ı kabul etmiş olan **Evs** ve **Hazrec** kabileleri idi. Kureyş'e karşı Hız. Muhammed'e yardım ettikleri için onlara "yardımcılar" anlamına gelen **Ensar** denilmiştir. **Yahudiler** ise ilerleyen zaman zarfında Arap yarımadasından çıkarılacak olan **Nadir**, **Kureyza** ve **Kaynukaoğulları**'dır.⁸¹

Hız. Muhammed, Medineliler arasında İslâm dinini yaymaya ve kısa sürede kendisine çok sayıda tâbi bulmaya muvaffak olduğu gibi, aşiretler arasındaki düşmanlıkları da sona erdirmiştir. Müslümanlarla Yahudiler arasındaki ihtilafları da çözmüş görünen Hız. Muhammed, herkesin hak ve görevlerinin neler olduğunu belirleyen bir anayasa hazırlatmıştır. Hazırlanan ve kabul edilen bu anayasa; a) eşit olarak adaletin yerine getirilmesini, b) iç ve dış düşmanlara karşı ortak savunma yapılmasını, c) kabileler arası sosyal yardımlaşmayı, d) Müslüman, Yahudi ve Hristiyanların inançlarını serbestçe yerine getirmelerini, e) Medine içinde ve dışında sosyal düzen ve huzurun bozulmasına fırsat verilmeyeceği kurallarını öngörüydü.⁸²

İslâm Devleti'nin ilk hükümdarı olan Hız. Muhammed, ayrıca Medine'nin sınırlarını belirlemiş ve nüfus sayımı yaptırmıştır. Bu sayımda Müslümanların sayısının 1500 kişi olduğu tespit edilmiştir.⁸³

⁸⁰ A.g.e., s.19.

⁸¹ A.g.e., s.19.

⁸² Y. Bedirhan, a.g.e., s.20; M. Hüseyin Heykel, Hız. Muhammed Mustafa, Çeviren: Ömer Rıza Doğrul, İstanbul 1948, s. 222.

⁸³ Y. Bedirhan, a.g.e., s. 20.

Bundan sonraki süreçte peygamber, Mekke'li müşriklere karşı Bedir (624), Uhud (625) ve Hendek (627) savaşlarını yapacak, 630 yılında ise Mekke'yi fethedecektir. Bedir savaşında 330 kişiden oluşan İslâm ordusunun mevcudu, 6 yıl sonra gerçekleştirilen Mekke'nin fethi esnasında 10 bin kişiye ulaşmıştır. Üstelik bu sayı sadece eli silah tutan ve savaşan erkeklerden oluşmaktadır. Yaşlılar ile kadın ve çocuklar bu sayıya dâhil değildir. Demek oluyor ki, Hicret'ten sonra Müslümanların sayısında umulanın çok çok üzerinde bir artış gerçekleşmiştir. Hâlbuki Hz. Muhammed, Mekke'den Medine'ye göç etmeseydi, İslâm dininin hızlı yayılması mümkün olmazdı. Mekke'nin fethinden sonra Müslümanların sayısı daha da artmıştır. Nitekim 632 yılındaki "Veda Haccı"nda Hz. Muhammed'in son hutbesine 124.000 Müslüman tanıklık etmiştir.

Hz. Muhammed'in 632 yılında vefat etmesinden sonra gelen Hulefâ-i Raşidin (Dört Halife) Devri'nde⁸⁴ iş başına gelen Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin çabalarıyla gerçekleştirilen fetihler sayesinde İslâm İmparatorluğu'nun sınırlarının genişlemesinin yanı sıra, İslâm dini de her tarafa yayılmıştır. Bundan sonra gelen Emeviler⁸⁵ ve Abbasiler⁸⁶ dönemlerinde de İslâm toprakları ile birlikte Müslümanların sayısı da her geçen gün artmıştır. 10 yüzyıl ortalarından itibaren İslâm dinini kabul eden Türkler⁸⁷ ise, hem İslâm dininin koruyuculuğunu, hem de yayıcılığını üstlenmişlerdir. Bir başka ifadeyle, eğer Türkler

⁸⁴ Dört Halife Devri hakkında geniş bilgi edinmek için bkz: Y. Bedirhan, Ortaçağ Tarihi, Çizgi Kitabevi Yayını, Konya 2004, s. 33-53; İzzet Çıvgın, Ortaçağ Tarihi, Maya Akademi Yayın Dağıtım, Ankara 2008, s.451-457.

⁸⁵ Emeviler hakkında bilgi edinmek için bkz: Y. Bedirhan, a.g.e., s.74-92; İzzet Çıvgın, a.g.e., s.457-507.

⁸⁶ Abbasiler hakkında bilgi edinmek için bkz: Y. Bedirhan, a.g.e., s.93-123; İzzet Çıvgın, a.g.e., s.509-556.

⁸⁷ Türklerin İslâm dinini kabul etmeleri hususunda ayrıntılı bilgi edinmek için bkz: Osman Turan, Selçuklular ve İslâmiyet, Boğaziçi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1993; E. Memiş, Eskiçağda Türkler, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Konya 2009, s.129-134; Osman Turan, "Türkler ve İslâmiyet", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi IV/4, Ankara 1946, s.457-485; E. Memiş, Türk Kültür Tarihi (Türk Kültüründen Bazı Kesitler), 5. Baskı, Konya 2008, s.144-150; Y. Bedirhan, Ortaçağ Tarihi, Konya 2004, s.127-129.

Müslüman olmasalardı, İslâm dini bu kadar geniş bir coğrafyaya yayılamazdı. Günümüz dünyasında Müslümanların sayısının 1.600.000.000 (Bir milyar altı yüz milyon) olduğu tahmin edilmektedir.

c) Oğuz Göçleri

Oğuz göçlerinin ne zaman ve hangi nedenlerle meydana geldiği hususuna temas etmeden önce, "Oğuz" adının ne manaya geldiği konusunu ele almak istiyoruz. Ardından da Oğuzların ilk kez ne zaman tarih sahnesine çıktıkları meselesine ışık tutmak düşüncesindeyiz.

Oğuz adının manası üzerine bugüne kadar değişik görüşler ileri sürülmüş, türlü açıklamalar yapılmıştır.⁸⁸ Gyula Nemeth'e göre, Oğuz kelimesinin aslı Okuz olup, Ok: **boy, kabile**; uz ise çoğul eki olup **"ler, lar"** manasına gelmektedir. Dolayısıyla Oğuz (ok+uz) kelimesi, **"boyalar", "kabileler"** manasına gelmektedir.⁸⁹ İbrahim Kafesoğlu, Gyula Nemeth'in bu izah tarzının, bazı itirazlara rağmen, doğru ve mesele sadece linguistik açıdan değil de Türk tarihinin sosyal ve siyasi gelişmesi bir bütün olarak dikkate alındığında son derece tutarlı olduğu görüşündedir. Adı geçen bilim adamına göre, Oğuz kelimesinin Çince'ye "kabileler" diye tercüme edilmesi de bu görüşü destekler.⁹⁰ Anlaşılan odur ki, "Oğuz" adı esasen "etnik" bir isim olmayıp, doğrudan doğruya "Türk kabileleri" anlamına gelen bir kelimedir.⁹¹

Oğuzların ne zaman tarih sahnesine çıktıkları meselesine gelince; çivi yazılı Akkad vesikalarından öğrenildiğine göre, Akkad imparatorlarından Naram-Sin zamanında (MÖ. 2270-2220) tarih

⁸⁸ Bu açıklamalar için bkz: İ. Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, Boğaziçi Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 1989, s. 141, n. 551.

⁸⁹ İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 141.

⁹⁰ İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 141, n. 555'te bu konuda şu örnekleri vermektedir: On-ok= "On kabile", Dokuz Oğuz= "Dokuz Kabile".

⁹¹ İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 141.

sahnesine çıkan ve bu imparatorluğu, yaptıkları sürekli akınlarla iyice zayıflatıp, MÖ. 2150'lerde çökerten asıl faktörün Oğuz Türklerinin en eski ataları olduğu kabul edilen Gutiler olduğu söylenmektedir. Çalışmamızın ikinci bölümünde de ayrıntılı bir şekilde ifade ettiğimiz gibi, Eskiçağ tarihinin önde gelen üstatlarından Yahudi asıllı Prof. Dr. Benno Landsberger, "Gutiler'in en eski Türk kavimlerinden biri olduğunu" söylemiştir.⁹² Araştırmacı Sadi Bayram ise 1989'da yayınlanan "Kaynaklara Göre Güney-Doğu Anadolu'da Proto-Türk İzleri" başlıklı makalesinde, **Gutiler** ya da **Gudlar** diye adlandırılan bu kavmin (Gud=Guz=Oğuz) Oğuzlar olma ihtimalinden bahsetmektedir.⁹³

Çivi yazılı kaynakların aktardığı bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Zağros dağlarının eteklerinde yaşayan Gutiler, MÖ. 3. Binyılın son çeyreğinden itibaren Eski Yakın Doğu tarihinde faal bir rol üstlenmişler, dünya tarihinin ilk sömürgeci imparatorluğu olarak bilinen Akkad İmparatorluğu'nu yıkmışlar ve yaklaşık bir asır Mezopotamya'ya hükmetmişlerdir.⁹⁴ Gerçekten, Sümer Kral Listesi de 5 kralın 30 sene hüküm sürdüğü IV. Uruk Sülalesi'nden sonra Mezopotamya'da Gutiler'in hâkim olduklarını bildirir ve 21 Gutî kralının adını vererek, bunların toplam 91 yıl 40 gün iktidarda kaldıklarını kaydeder.⁹⁵

Bundan sonraki süreçte Gutilere ne olduğunu bilmiyoruz. İşin ilginç yanı, MÖ. 2. ve 1. Binyıl vesikalarında da onların adına rastlamıyoruz. Bize öyle geliyor ki, Oğuzların en eski ataları olarak kabul edilen bu kavim, Mezopotamya egemenliğini kaybettikten sonra Asya içlerine doğru çekilmiş ve adını unuttumuştur. Yukarıda sözünü ettiğimiz MÖ. 2. ve 1. Binyıl çivi yazılı vesikalarında bu

⁹² Benno Landsberger, "Önasya Kadim Tarihinin Esas Meseleleri", II. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, Kenan Matbaası, İstanbul 1943, s. 104.

⁹³ Sadi Bayram, "Kaynaklara Göre Güney-Doğu Anadolu'da Proto Türk İzleri", Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı 62, İstanbul 1989, s. 80.

⁹⁴ E. Memiş, Eskiçağda Mezopotamya, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Bursa 2012, s. 80.

⁹⁵ F. Kınal, Eski Mezopotamya Tarihi, A.Ü.D.T.C.F. Yayını, Ankara 1983, s. 87.

kavimden söz edilmemesi, onların "Eski Yakın Doğu" olarak tabir ettiğimiz bölgeden çekilmeleriyle izah edilebilir. Nitekim asırlar sonra, Göktürkler dönemine ait vesikalarda onların adına tekrar rastlıyoruz.

Zaman zaman isyan hareketlerine girişmeler de, Göktürk kağanları, Oğuzları, diğer Türk boylarından ayırmamış, onları da kendi milletlerinden saymışlardır. Nitekim Bilge Kağan Kitabesi'nde geçen: **"Ey Türk Oğuz beyleri, budunu, işitin"** ibaresi, Göktürk kağanının, Oğuzları, kendi milleti olarak gördüğünün en açık delilidir.⁹⁶ Söz konusu kitabenin bir başka yerinde geçen: **"Türk Oğuz beyleri, milleti işit! Üstte Gök basmasa, altta yer delinmese, Türk milleti, ilini, töreni, kim bozabilecektir?"** sözleri ise yukarıdaki görüşümüzü daha da perçinlemektedir. Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu, kitabelerde geçen bu türden ifadelerin Oğuzlarla Göktürkler arasında hiçbir ayırım yapılmadığı, hatta kağanlığın temelini Oğuzların oluşturduğu kanaatindedir.⁹⁷

Göktürk Kağanlığı'nın omurgasını oluşturan Oğuzlar, bu devletin 742 yılında yıkılmasından sonraki süreçte de etkin bir rol üstlenmiş görünürler. Gerçekten, Göktürklerin yıkılmasından sonra onların yerini alan Uygur Kağanlığı'nda başat gücü yine Oğuzlar oluşturmaktadır. Hatta bazı İslam kaynaklarında Uygurlar'dan "Dokuz Oğuzlar" olarak bahsedilmesi, birtakım yanlış anlaşılmalara sebep olmuştur. Gerçek olan şudur ki, Oğuzlar, Uygur Devleti'nin ilk kuruluş aşamasında faal bir rol üstlenmişler ancak daha sonraları Otuz Tatarlar'la ittifak etmeleri yüzünden devre dışı bırakılmışlar, hatta yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalmışlardır.⁹⁸

Bundan sonraki zaman dilimine ait vesikalarda, anayurt bölgesindeki "Oğuz" topluluğu hakkında fazla bir bilgiye rastlanmaz. Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'na göre, vesikalarda onlara ilişkin

⁹⁶ E. Memiş, Türk Kültür Tarihi, Çizgi Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 5. Baskı, Konya 2008, s. 78

⁹⁷ İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 142.

⁹⁸ İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 143.

yeterli bilgiye rastlanmaması, söz konusu Oğuz boylarının batı istikametine doğru yoğun bir göç hareketine başladıklarının göstergesi olarak kabul edilebilir.⁹⁹ İbn ül-Esir, halife El-Mehdi zamanında (775-785) Oğuzların Maveraünnehir havalisine geldiklerini bildirmekte¹⁰⁰ ve Et-Taberi'de zikredilen 820-821 yılında Uşruşana'ya (Seyhun-Semerkant arası) yapılmış bir "Dokuz-Oğuz" akınının bunlarla ilgili olduğu tahmin edilmektedir.¹⁰¹ Buna dayanılarak, "Oğuz birliği" mensuplarının kalabalık kitleler halinde önce Talas havalesine göç etmiş olmaları gerektiği ve bu göçün 9. yüzyıldan önce vuku bulmuş olması ihtimalinin son derece kuvvetli olduğu öne sürülmektedir.¹⁰² Prof. Dr. Faruk Sümer'in aktarmış olduğu bilgilere bakılacak olursa, Oğuzlar, Sır-Derya (Seyhun) boylarında 9. yüzyılın ikinci çeyreğinden beri oturmakta idiler.¹⁰³

"10. yüzyılın ilk yarısında Oğuzlar Seyhun bozkırları ile o civardaki Karacuk (Farab) ve Sayram (İsficap) şehirleri havalisinde görünmüşlerdir. İslam coğrafyacılarına ve Hudud'ul Âlem'e göre,¹⁰⁴ Oğuzların sahası batıda Hazar Denizi'ne, güneyde Gürgenç şehri ile

⁹⁹ A.g.e., s. 143.

¹⁰⁰ Osman Turan, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, Cilt 1-2, Boğaziçi Yayınları, 13. Baskı, İstanbul 2000, s. 113.

¹⁰¹ İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 143; Faruk Sümer, Oğuzlar (Türkmenler), A.Ü.D.T.C.F. Yayını, Ankara 1967, s. 23.

¹⁰² İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 144; Faruk Sümer, a.g.e., s. 23-25.

¹⁰³ Faruk Sümer, a.g.e., s. 35.

¹⁰⁴ Farsça olarak yazılmış ilk dünya coğrafyası kitabı niteliğini taşıyan Hudud el-Âlem, dünya üzerindeki bilinen denizler, adalar, dağlar, nehirler, çöller hakkında bilgi verdikten sonra, dünya ülkelerini tanıtmaktadır. Bu eserin 982 yılında Fergana'da Kuzey Afganistan'ın yöneticisi olan Feriğün hanedanından Emir Ebu'l Haris Muhammed bin Ahmed'e sunulduğu sanılmaktadır. Farsça olarak kaleme alınmış olan bu eserin kim tarafından yazıldığı tartışmalı olmakla beraber, bazı araştırmacılar Süleyman Tacir tarafından kaleme alındığını, bazıları ise İbn Feriğün tarafından yazılmış olabileceğini düşünmektedirler. Eserin tam ismi "Hudud el-Alem min el meşrik ile magrib"dir. Günümüze ulaşan tek nüshayı hazırlamış olan müellif ise Ebu'l-Müeyyed Abdülkayyûm bin Hüseyin bin Ali el Fârîsî (1258)'dir. Eserin yazarı, kendi döneminde dünya üzerinde bilinen 52 ülkeyi belirleyerek, bunların bilinen şehirlerini ve kasabalarını açıklamaya çalışmıştır. Fakat eser sadece yeryüzü şekilleri, ülkeler ve şehirler hakkında bilgi vermekle yetinmemiştir. Farklı coğrafyalarda yaşayan toplumların hayat tarzlarını da ele almıştır. Eserin bu yönü ona kültür tarihi olma özelliğini de kazandırmıştır. Hudud el-Âlem'in bir diğer önemli özelliği, dünya ülkelerinin bahsederken Türk ülkelerinin coğrafyası hakkında en ayrıntılı bilgi veren eser niteliğini taşıyor olmasıdır. (Not: Bu bilgiler, http://www.dunyabulteni.net/haber/195273/muslmanların_cografya_calismaları, s. 4'den alınmıştır).

bunun kuzeybatısındaki Cit kasabasına ve Aral Gölü'nün güneyindeki Baratekin kasabasına, Maveräünnehir'de Buhara'nın kuzeyine, Karacuk dağlarının eteğindeki Sabran şehrine kadar yayılmıştı ve Karacuk dağlarından Hazar'a uzanan yarı çöle "Oğuz Bozkırı" denilmekte idi. Buralarda Yenikent, Karacuk, Cend, Suğnak, Kamak, Süt kent, Barçınlîg-kent isimlerini taşıyan Oğuz şehirleri vardı.¹⁰⁵

Oğuzlar, 10. yüzyılın ilk yarısında, kışlık merkezi Yenikent¹⁰⁶ olan bir devlet kurmuşlardı. Devletin başında Yabgu bulunuyor, Kül-Erkin unvanını taşıyan bir başbuğ ona naiplik ediyor, orduyu Sü-başı idare ediyordu.¹⁰⁷ Oğuzlar tarafından kurulan bu Oğuz Yabgu Devleti'nin, komşuları olan Peçenekler ve Hazarlarla dostane ilişkiler içerisinde olmadıklarını gösteren deliller vardır.¹⁰⁸ İbn Fadlan ve El-Mes'udi'ye göre Oğuzlarla yukarıda isimleri geçen kavimler arasında savaş hiç eksik olmuyordu. Harezm'in yerli hanedanı Afrigiler de Oğuz baskısı altında idiler. Oğuzların doğudaki komşuları Karluklar ile de mücadele halinde oldukları, hatta Karluklar'a karşı verilen bu savaşlardan birinde Oğuz Yabgusu'nun öldüğü naklediliyor.¹⁰⁹ Diğer taraftan Kaşgarlı Mahmut, Oğuzlarla Çiğiller arasında köklü bir düşmanlıktan bahseder.¹¹⁰ Kuzeyde oturan Kimekler ile Oğuzlar arasındaki münasebetler ise bazen dostane bazen de düşmanca bir seyir takip ediyordu. Oğuzlara, siyasi bir isimlendirme olarak "Türkmenler" de

¹⁰⁵ İ. Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, Boğaziçi Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 1989, s. 144

¹⁰⁶ Arkeolojik bulgulardan anlaşıldığı kadarıyla Yenikent (Yengikent) antik dönemde de mevcuttu. Ancak bu şehir, 10. yüzyılda Harezmli ustalar tarafından yeniden kurulmuş ve onarılmıştı. Yenikent'in esas nüfusunu kolonistler, özellikle de Harezm kökenliler teşkil ediyordu. Şehirde yerleşik hayatı benimsemiş Oğuzlar da oturmaktaydı. Bu kent hakkında daha ayrıntılı bilgi edinmek için bkz: S. G. Agacanov, Oğuzlar, Rusça'dan çevirenler: Ekber N. Necel/Ahmet Annaberdiyev, Selenge Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2013, s. 199-202; S. G. Agacanov, "The States of The Oghuz, the Kimek and the Kipchak", History of Civilizations of Central Asia, Vol. IV, s. 62

¹⁰⁷ İ. Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, 6. Baskı, İstanbul 1989, s. 144.

¹⁰⁸ Özellikle Oğuz-Peçenek çatışmasının ayrıntıları için bkz: S.G. Agacanov, a.g.e., s. 193-197.

¹⁰⁹ Faruk Sümer, Oğuzlar (Türkmenler), A.Ü.D.T.C.F. Yayını, Ankara 1967, s. 56; İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 144.

¹¹⁰ İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 144.

denilmektedir. Bazı müellifler, İslam dinine girdikten sonra Oğuzlara "**Türkmen**" adının verildiğini ileri sürmektedirler.¹¹¹ Bazı otoriteler ise, Türkmen adının, Oğuzlar'ın İslamiyeti kabul etmeleri ile yani din değiştirmeleri ile bir bağlantısı olmadığı kanaatindedirler.¹¹²

Oğuz Yabgu Devleti'nin tarihi hakkında elimizde açık ve net bilgiler yoktur. Elimizdeki kıt kaynaklar, son Oğuz Yabgusu olarak Ali Han adında birinden söz ederler. Reşid üd-din'in aktardığı destani nitelikteki bilgilere bakılacak olursa, Tuğrul ve Çağrı Bey kardeşleri hayli uğraştıran Cend "hâkimi" Şah-melik ise yukarıda sözü edilen Ali Han'ın oğlu idi.¹¹³

Oğuz Yabgu Devleti zamanında Oğuzlar, Üçoklar ve Bozoklar olmak üzere iki kol halinde teşkilatlanmışlardı. Kolları meydana getiren boylar hakkında biri Kaşgarlı Mahmud'un Divan'ı Lügat'üt Türk adlı eserinde,¹¹⁴ diğeri de Reşid üd-din'in Cami'üt-tevarih'inde olmak üzere iki ayrı liste mevcuttur. Divan'ı Lügat'üt Türk'te ayrı ayrı damgaları ile birlikte 22 boy gösterilirken, Reşid üd-din, hem boy (kabile) sayısını 24'e çıkarmış, hem de Boz-ok Üç-ok tasnifi yapmıştır. Reşid üd-din ayrıca damgalara ilâveten, her kabilenin "Ongon" unu da belirtmiştir.¹¹⁵ Reşid üd-din'e göre 24 Oğuz boyu şu şekilde sıralanmaktadır.

Boz-oklar: Kayı, Bayat, Alka-evli, Kara-evli, Yazır, Döğer, Dodurga, Yaparlı, Avşar, Kızılk, Beğdili, Karkın.

Üç-oklar: Bayındır, Biçene, Çavuldur, Çepni, Salur, Eymür, Alayuntlu, Üreğil, İğdir, Bügdüz, Yıva, Kınık.¹¹⁶

¹¹¹ A.g.e., s. 144.

¹¹² Faruk Sümer, a.g.e., s. 49 vd.

¹¹³ İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 145.

¹¹⁴ DLT, I, s. 55-58.

¹¹⁵ İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 145.

¹¹⁶ Faruk Sümer, Oğuzlar (Türkmenler), A.Ü.D.T.C.F. Yayını, Ankara 1967, s. 214; İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 145.

1000 yıllarına doğru Oğuz Yabgu Devleti yıkıldı. Bu yıkımda, Kıpçaklar'ın (Kumanlar) baskısının yanı sıra, Selçuklu ailesinin kendilerine bağlı kitlelerle birlikte ayrılımlarının önemli rolü olduğu düşünülmektedir.¹¹⁷

Oğuz Yabgu Devleti'nin çökmesinin ardından Oğuzlardan kalabalık bir kitle Karadeniz'in kuzeyinden batıya göçmüş (batıya göç edenler Uzlar'dır), diğer bir kısım Cend bölgesine, oradan da Horasan'a ve sonra Anadolu'ya yönelmişlerdir (Selçuklular). Yerlerinde kalan Oğuzların 11. yüzyıl ortalarında Karacuk dağları bölgesinde, Mankışlak'ta ve Seyhun kıyısındaki kasabalarda oturdukları, Moğol istilâsı sırasında da Cend'de ve Karakum'da "Türkmenler" in bulunduğu görülmektedir.¹¹⁸

Günümüzde Orta Asya'daki Türkmenistan halkı, bu Oğuzların torunlarıdır. Anadolu'da da birçok köy, kasaba ve hatta bazı şehirler yukarıda zikredilen Oğuz boylarının adlarını taşırlar.¹¹⁹ Oğuz boylarından gelenler tarih boyunca birçok devletler kurmuşlardır. Ancak bu devletlerden iki tanesi diğerlerine göre daha ön plânda da yer alırlar ki, bunların ilki Kayı boyundan gelenlerin kurduğu Osmanlı Devleti, ikincisi de Kınık boyundan gelenlerin kurduğu Selçuklu Devleti'dir. Her iki devlet de, ilerleyen zaman dilimi içerisinde gelişip genişleyerek birer imparatorluk haline gelmişler ve yaşadıkları dönemin dünya nizamında söz sahibi olmuşlardır.

Oğuzların devamlı surette göç etmek zorunda kalmalarının birinci sebebi, bütün Türk kabilelerinde olduğu gibi, hayvanlarına yeni otlaklar bulma mecburiyeti, diğer bir sebep ise boylar arasındaki iç çekişmeler ve siyasi sorunlardır.

¹¹⁷ Faruk Sümer, a.g.e., s. 57 vd.

¹¹⁸ İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 145; Faruk Sümer, a.g.e., s. 57 vd.

¹¹⁹ İ. Kafesoğlu, a.g.e., s. 146.

ALTINCI BÖLÜM

GÖÇ VE KÜLTÜR*

Çalışmamızın Giriş kısmında da ifade ettiğimiz gibi, göçler, kültür ve medeniyetlerin oluşumunda önemli bir paya sahiptirler. Bir başka ifadeyle, göçler olmasaydı, herhalde medeniyetlerden söz edilemezdi.

“Göç olgusu, toplumların sosyo-kültürel, ekonomik ve politik yapısı ile doğrudan ilişkili olan bir olaydır. Bu olgu çok boyutludur ve bu nedenle de antropologlardan sosyologlara, plânlamacılardan idarecilere, tarihçilerden coğrafyacılar ve hatta ekonomistlere kadar pek çok bilim adamının ilgi alanına girmektedir. Göçler, göç veren bölgeleri olduğu kadar göç alan bölgeleri de doğrudan etkilemektedir. Gerçekten, göçmen nüfus, göç ettiği ülkenin toplumsal yapısını, kültürünü, ekonomisini, siyasi yapısını ve daha buna benzer pek çok unsurunu kısa zamanda göçün hacmi ile doğru orantılı olarak etkilemektedir.”¹

Kabaca ifade etmek gerekirse göç, kişilerin ya da toplumların, hayatlarının geri kalan kısmının tamamını veya bir bölümünü geçirmek üzere, temelli ya da geçici bir süre için bir iskân

* Bu bölümde yer alan "Göç Kuramları"na ilişkin bilgiler, büyük ölçüde Savaş Çağlayan'ın Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE), Güz 2006, sayı 17, s. 67-91 arasında yayımlanan "Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi" başlıklı makalesinden alınmıştır.

¹ Mustafa Mutluer, Uluslararası Göçler ve Türkiye, Çantay Kitabevi, İstanbul 2003, s.9;T.Akkayan, Göç ve Değişim, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul 1979, s.20.

ünitesinden (köy, kasaba, kent vb.) bir başkasına yerleşmek amacıyla gerçekleştirdikleri yer değiştirme hadisesidir.²

Demek oluyor ki göç kavramı, farklı nedenlerle insanların ya da toplumların, oturdukları yeri, ya kesin olarak ya da geçici sürelerle terk etme olgusunu açıklamaktadır. Aslına bakılacak olursa, göç kavramı, çok boyutlu ve çok karmaşık bir yapı arz etmektedir. Her şeyden önce, insanları göçe iten nedenlerin çok farklı olduğunu belirtmek gerekir. Örneğin daha çok ekonomik nedenlerle ortaya çıkan ve insanların arzularına bağlı olarak gelişen göçler bulunmaktadır ki, bu çeşit göçler **“isteğe bağlı göç”** olarak tanımlanmaktadır. Bunun tam tersine, savaş, siyasal baskılar vb. gibi pek çok zorlayıcı faktörün yol açtığı göçlere de **“zoraki göçler”** denilmektedir.³

“Göçler zaman bakımından da belirgin bir farklılık göstermektedir. Çünkü insanlar bazen bulundukları ya da oturdukları bir yeri tekrar dönmek üzere tamamen terk ederek başka bir yere göç etmekte ya da oturduğu yeri terk etmesi belli sürelerle olmaktadır. Bu durumda geri dönmek üzere yapılan göç hadisesi **devamlı ya da kesin göç** olarak tanımlanmaktadır. Kesin göçlerin tam tersi olan ve insanların bulundukları yeri belirli sürelerle terk etme olayı ise **geçici göçtür**.”⁴

Göç olgusunun en karmaşık boyutu, bu hareketin mekânla olan ilişkisinde yatmaktadır. Gerçekten, göç ister kesin isterse geçici olsun, oturulan mekânın çok yakınına yapılabildiği gibi, binlerce kilometre uzaklıktaki alanlara da olabilmektedir. Bu durumda, kat edilen idari ve siyasi sınırlar göçlere başka başka anlamlar yükleyebilmektedir. Bu cümleden olmak üzere, bir ülkenin sınırlarının aşılması göçe uluslararası bir boyut kazandırırken, siyasi

² Mustafa Mutluer, a.g.e., s. 9.

³ Mustafa Mutluer, a.g.e., s. 10.

⁴ Mustafa Mutluer, a.g.e., s. 10.

sınırları aşmayan ve bir ülke sınırları içinde meydana gelen göç olayı ise **“iç göç”** olarak tanımlanabilmektedir.⁵

Bu ön bilgileri aktardıktan sonra, şimdi de göç kuramları ile göç ve göçmen ilişkisi hakkında yapılan çalışmalardan bazı kesitleri, okuyucularımızla paylaşmak istiyoruz. Ancak hemen belirtelim ki, genellikle sosyologların yapmış olduğu çalışmalardan aktaracağımız bu bilgiler, daha ziyade yakın zamanlara ait görüşlere ilişkindir. Fakat biz bu kuramları ve sosyologların sıraladığı göç nedenlerini Eskiçağda gerçekleştirilmiş olan göçlere uygulayacağız.

Göç kuramlarıyla ilgili temel bilgilerin önemli bir kısmı, **“Ravenstein’in Göç Kanunları”** ismiyle anılan çalışmasında yer almaktadır. Ravenstein bu çalışmasıyla, William Farr’ın göç hakkındaki düşüncelerinin yanlış olduğunu kanıtlama gayreti içerisine de girmiştir. Çünkü Farr, “göçün hiçbir kesin kanuna bağlı olmaksızın yürüdüğü” fikrini savunmaktadır. Ravenstein ise çalışmasında göç olgusunun mutlak surette birtakım kaidelere bağlı olduğu fikrini savunmaktadır. Ravenstein, çalışmasını, 1871 ve 1881 yıllarına ait İngiliz nüfus sayımı istatistiklerinin verileri üzerine kurmuş ve bu verilerden hareketle, **“7 Göç Kanunu”** belirlemiştir. Ravenstein’in çalışmasını değerli kılan nedenlerden biri de, bu çalışmanın daha sonra yazılacak olan göç kuramlarına ve modellerine öncülük etmesidir. Çünkü Ravenstein’in 1885’de yayınlanan bu çalışması, göçle ilgili olarak gerçekleştirilen ilk bilimsel çalışma olma özelliğini de taşımaktadır.⁶

Ravenstein’in bu çalışması derinlikten ve güçlü bir analizden yoksun görünse de, hem o dönemde hem de daha sonraki dönemlerde yapılan göç çalışmaları için öncülük rolü üstlenmiştir. “Çalışmanın kuramsal temeli endüstrileşme ve kentleşme olguları

⁵ Mustafa Mutluer a.g.e., s.11; Zeynep Aksoy, “Uluslararası Göç ve Kültürlerarası İletişim”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 5, Sayı 20, Kış 2012 , www.sosyalarastirmalar.com, Issn:1307-9581, s. 294.

⁶ Savaş Çağlayan, “Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi”, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE), Güz 2006, Sayı 17, s. 68-69.

üzerine kurulmuş ve 19. yüzyılın ikinci yarısındaki gelişmeler, çalışmanın temel dinamiğini oluşturmuştur. Endüstrileşmeyle birlikte gelişen iş imkânları ve endüstrileşmeye paralel olarak gelişen ulaşım ağları, insanları Avrupa'nın içlerine ve Kuzey Amerika'ya doğru yöneltmiştir. Böylece milyonlarca insan, evlerini, topraklarını ve yaşamlarını daha iyi bir hayat için bırakıp, başka yerlere göç etmişlerdir. Böyle bir dönemde çalışmasını yapmış olan Ravenstein, 1885 ve 1889 yıllarında yayımladığı **Göç Kanunları** (The Laws of Migration) başlıklı iki makalesinde belirlediği **“7 Göç Kanunu”**nu tartışmaya açmıştır.⁷ Bu göç kanunları şunlardır:

1. Göç ve mesafe
2. Göç ve basamakları
3. Yayılma ve emme süreci
4. Göç zincirleri
5. Doğrudan göç
6. Kır-kent yerleşimcileri farkı
7. Kadın-erkek farkı

“Ravenstein'e göre, göçmenlerin kat edeceği mesafe çok önemlidir. Eğer iş imkânları yakın bir merkezde ya da bölgede daha fazlaysa, insanlar kısa mesafeli göçleri tercih etmektedirler. Uzun mesafeli göçler ise çoğunlukla zorunlu hallerde tercih edilirler.

Bir grup insan barındığı yeri terk ederek başka bir yere göç ederse, onların boşluğu genellikle başka bir göçmen gurubu tarafından doldurulmaktadır.

Göç olgusunda yayılma ve emme süreci birbirini destekler konumdadır ve bu süreçler el ele yürümektedir. Yayılma ve emme sürecini benzer kılan temel nokta, ulaşılmak istenen amaçtır. Yani yayılma ve emme süreçlerinde bir amaç birlikteliği vardır. Ravenstein'e göre göç, kendi başına amaç olamaz, bireyler sadece göç etmek istedikleri için yer değiştirmezler. Göçmenler için amaç,

⁷ Savaş Çağlayan, a.g.m., s. 69.

kentte gelişen ekonomik ve ticari faaliyetin getirisinden pay almaktır. Kentin getirisinden pay alma isteği ya da daha iyi yaşama arzusu, yayılma sürecini desteklemektedir.

Ravenstein göçün zamanla zincirleme olarak geliştiğini ve göç alan yerleşim yerlerinin aynı zamanda göç de verdiğini belirtmiştir. Böylece her bir göç dalgası, tetikleyici etki göstererek, bir diğer göç dalgasını yaratmaktadır.

Uzun mesafeli göçlerde, göç eden kişiler büyük ticaret, endüstri merkezlerine yönelmekte ve basamaksız bir şekilde, doğrudan bu kentlere yerleşmeyi tercih etmektedirler.

Ravenstein'e göre kentte yerleşik olarak yaşayanlar, kırsal kesimde yerleşik olarak yaşayanlardan daha az göç etme eğilimindedirler."⁸

Göçlerle ilgili olarak gerçekleştirilen önemli çalışmalardan biri de 1966 yılında Everett Lee tarafından kaleme alınmıştır. Adı geçen bilim adamı, **"İtme-Çekme Kuramı"** nı ortaya atmıştır. Fakat daha sonraki yıllarda bu kurama çeşitli kişiler tarafından katkılar yapılmış ve kuram geliştirilmiştir. Bu katkı ve geliştirmelere rağmen, Lee'nin ortaya koyduğu ilk formülasyon tamamıyla korunmuş, başka bir anlatımla yapılan çeşitli katkılar kuramın özünde herhangi bir değişikliğe yol açmamıştır.⁹

Lee, 1966 yılında **Bir Göç Teorisi** (A Theory of Migration) adıyla yayınladığı makalesinde Ravenstein'in çalışmasına atıfta bulunarak bir tespit yapmaktadır. Lee, adı geçen makalesinde, Ravenstein'in çalışmasının üzerinden neredeyse 75 yıl geçtiğini (günümüzde ise bu çalışmanın üzerinden yaklaşık 125 yıl geçmiştir.), bu zaman zarfında binlerce göç çalışması yapıldığını ve bu çalışmaların çoğunun Ravenstein'e atıfta bulunduğunu belirtmiştir. Lee ayrıca bu çalışmaların neredeyse tamamının

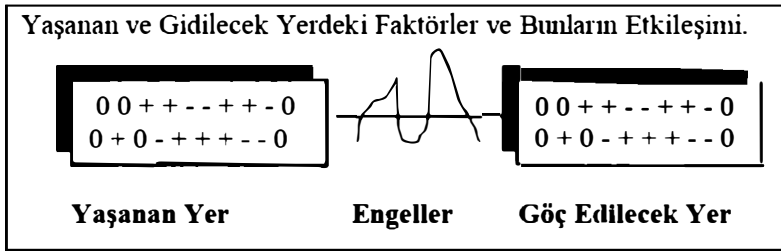
⁸ Savaş Çağlayan, a.g.m., s.69-71.

⁹ A.g.m., s. 72.

göçmenlerin demografik yapısına ilişkin bilgileri ortaya koymaktan öteye geçemediğini de bu makalesinde vurgulamak ihtiyacını hissetmiştir. Lee, yazdığı kuramda, göçmenden çok göçe odaklanmış, fakat göçmenin de göz ardı edinmemesi gerektiğine dikkat çekmiştir.¹⁰

Lee, söz konusu çalışmasında, ilk olarak göçlerin temel ortak özelliklerini ortaya koymaya çalışmış ve bu bağlamda göçe ait itici ve çekici faktörleri tespit etmiştir. Lee, çalışmasına temel oluşturacak dört temel faktör belirlemiştir. Bunlar; 1- Yaşanan yerle ilgili faktörler, 2- Gidilmesi düşünülen yerle ilgili faktörler, 3- İşe karışan engeller, 4- Bireysel faktörlerdir.¹¹

"Lee'nin kendi kuramına ait olarak belirlediği bu faktörler, itme-çekme kuramının temel işleyişini ve bileşenlerini oluşturmaktadır."¹²

Kaynak:(S. Çağlayan, "Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi", Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Güz 2006, Sayı 17, s. 73'den alınmıştır.)

"İtme ve çekme kuramına göre, hem yaşanan yerde hem de gidilecek yerde, itici ve çekici faktörler vardır. Hem itici hem de

¹⁰A.g.m., s.72.

¹¹A.g.m., s.72.

¹²Savaş Çağlayan, a.g.m., s.72.

çekici faktörlerin birliği bir bütünlük oluşturmaktadır. Savaş Çağlayan'ın "Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi" başlıklı makalesinin 73. sayfasından alınan tabloda da görüleceği üzere, göç için "0" lar nötr, "+"lar olumlu ve "-" ler de olumsuz faktörleri temsil etmektedir. Lee'nin kuramına göre, nötr değerler, herkes için aynı olan ve göçe olumlu ya da olumsuz herhangi bir katkısı olmayan faktörlere karşılık gelmektedir. Olumlu faktörler göçe yönelik çekmeyi temsil ederken, olumsuz faktörler ise itmeye karşılık gelmektedir. Bu birlikteliğin ortaya koymuş olduğu bütünlük, açıkça göstermektedir ki, yaşanan yerin de göç edilecek yerin de kendi içinde olumlu ve olumsuz faktörleri, yani itme ve çekme faktörleri vardır."¹³

Buradan hareketle, itmeye neden olan olumsuz faktörler ve çekmeye neden olan olumlu faktörler hayli fazladır. Üstelik bunlar birbirinden oldukça farklıdır. Ayrıca şunu da belirtmek lâzımdır ki, göç için avantajları ve dezavantajları belirleyen yaş, cinsiyet, eğitim, ırk vb. gibi demografik faktörlerin değerlendirilmesi, itme-çekme kuramı için çok önemlidir. Kişisel avantajların ve dezavantajların da göç olgusu açısından önemli olduğunu unutmamak gerekir. Örneğin çocuk sahibi bir aile için göç edilecek yerdeki eğitim imkânları önemliken, çocuksuz bir aile için göç edilecek yerdeki eğitim imkânlarının hiçbir ehemmiyeti yoktur.¹⁴

Kuramın temel çerçevesini oluşturan ve işlerliğini sağlayan önemli bir nokta da yaşanan yer ile göç edilecek yerdeki olumlu ve olumsuz faktörlerin birbirinden ayrı olarak değerlendirilmesi gerekliliğidir.

"Lee'nin kuramda vurguladığı bir diğer boyut ise göçün belirleyenleridir. Lee, göçün iki temel belirleyicisi olduğu kanaatindedir. Bunlardan ilki kişisel (mikro) faktörler, ikincisi ise kişisel olmayan (makro) faktörlerdir. Potansiyel göçmenler olarak

¹³ A.g.m., s.73.

¹⁴ A.g.m., s.73.

değerlendirilen yerleşikler, kendileri için yaşadıkları yerdeki olumlu ve olumsuz faktörlerin neler olduğunu, bu faktörlerin kendileri için ne anlama geldiğini çok iyi bilmekte ve itme-çekme faktörlerinin hesabını rahatlıkla yapabilmektedirler. Belli bir bölgede yerleşik olarak yaşayan potansiyel göçmenler, başka bir yere göç etmeyip, yaşadıkları yerde kaldıklarında ve bu kalmadan sonraki süreçte olumlu ve olumsuz faktörlerin, yaklaşık olarak neler olacağı konusunda genel anlamda bir fikre de sahip bulunmaktadır. Fakat göç edilecek yerdeki sosyal yapı ve var olan durum içerisindeki belirsizlikler, göçmenlerin kendileri için yarattıkları beklentiler ve hâlihazırda var olan riskler gibi kavramlar, potansiyel göçmenler için göç sürecinin belirleyenleridir. Bu kuramsal yaklaşım bağlamında, göçün kendisinin başlı başına bir belirsizlik ve bu belirsizliğin de kişileri göç sürecinden alıkoyan bir durum olduğu söylenebilir."¹⁵

"Lee'nin itme-çekme kuramı çerçevesinde, özellikle üzerinde durduğu bir nokta da, yaşanan yer ile göç edilecek hedef yer arasında bulunan engelleyici faktörlerdir. Gerçekten, göç analizini daha doğru yapabilmek açısından yaşanan yer ile göç edilecek yer arasındaki engelleri de göç analizinin içine katmak gerekir. Yukarıda da ifade edildiği üzere, Lee, kuramında engelleyici faktörleri makro ve mikro olmak üzere iki başlık altında toplamaktadır. Mikro faktörler; göçün beraberinde getireceği hukuksal ve sosyal belirsizlik, göç mesafesi, ulaşım için ödenecek bedel ve ulaşım imkânları gibi çeşitli etmenlerdir. Göçü engelleyen makro faktörler ise katı göç kanunları, ırk ya da ulusal kimliğe gönderme yapan göç sistemleri, göç için fiziksel uygunluk ve sağlıklik kontrolleri gibi göçmenlerin karşılayabileceği daha üst düzeydeki faktörlerdir."¹⁶

¹⁵ Sıvış Çağlayan, a.g.m., s.74.

¹⁶ A.g.m., s.74.

Lee'ye göre göç, anlaşılması zor ve karmaşık bir olgudur. Diğer bir anlatımla göç, artılarla eksilerin matematiksel hesabından çıkan bir sonuç değildir, fakat artılar ve eksilerle yapılan bu matematiksel hesap da, göçün temelinin ilk basamağını oluşturmaktadır.¹⁷

İtme-çekme faktörleriyle uğraşan ve göç üzerine düşünen bir diğer göç kuramcısı da William Petersen'dir. Petersen, her insanın aynı olduğu ve göçün de normal bir şey olduğu yaklaşımına karşı çıkarak, "eğer her insan aynı ise neden bazıları göç ediyor da bazıları etmiyor?" diye sormaktadır.¹⁸

Ekonominin genel durumunun göç için her zaman önemli bir faktör olduğunu kabul eden Petersen'e göre, ekonomide yaşanan dalgalanma üst, orta ve alt sınıfları farklı şekillerde etkilemekte ve kişilerin farklı tepkiler vermelerine neden olmaktadır. Bu hususu dikkate alan Petersen, bireysel ve sınıfsal farklılıkları da gözeterek 5 göç tipi oluşturmuştur.

"*İlkel (Primitive) Göçler:

Bu göçler doğal çevrenin yarattığı itme etkisiyle oluşan göçlerdir. Petersen göçebe toplulukların dönemlik göçlerini de bu göç tipi içerisinde tanımlamaktadır. Fakat Petersen'in ayrıntıyla ve asıl üzerinde durduğu konu, kuraklık ve kötü hava şartları gibi çevrenin yarattığı fiziksel zorluklardan kaynaklanan ve bu sebeple yaşanan göçlerdir.

***Zoraki (forced) ve yönlendirilen (impelled) göçler:**

Petersen ilk göç tipinde ayırt edici özellik olarak doğanın yarattığı baskıyı kullanırken; ikinci göç tipi olan zoraki göç ve üçüncü göç tipi olan yönlendirilen göçte, sosyal durumun yarattığı baskıyı ayırt edici bir özellik olarak kullanmaktadır. Bu ayırt edici özellik bağlamında potansiyel göçmenlerin, göç edip etmemeyi tercih edebilme güçlerini kendi ellerinde bulundurdıkları durum,

¹⁷ Savaş Çağlayan, a.g.m., s.74-75.

¹⁸ A.g.m., s.75.

Petersen tarafından yönlendirilen göç olarak adlandırılmaktadır. Daha açık ifade etmek gerekirse, sosyal bir baskıya rağmen bireyler ya da bir toplum göç etmede bir karar mekanizması kullanabiliyorlar ve bu karar mekanizmasının işletme gücünü ellerinde bulunduruyorlarsa, Petersen için bu “yönlendirilen göç” anlamına gelmektedir. Eğer potansiyel göçmenler, göç kararı üzerinde herhangi bir inisiyatifte bulunamıyorlarsa, bu bütünlük Petersen için “zoraki göç” e karşılık gelmektedir. Petersen, Nazilerin Yahudileri göçe zorlamak için geliştirdikleri anti-Semitik eylemleri, kanunları ve Yahudileri toplama kamplarına taşımak için geliştirdikleri politikaları, zoraki göçe örnek olarak vermiştir.

***Serbest (free) göç:**

Yukarıdaki göç tiplerinin serbest göçten farkı, temel bir belirleyenin varlığıdır. Oysaki serbest göç tipinde kişiler, topluluklar ve toplumlar üzerine uygulanan herhangi bir zorlayıcı durum ve itici bir güç yoktur. Petersen’in tiplendirdiği serbest göçte, göçmen, kesin ve kararlı bir şekilde kendi göç kararını vermekte ve buna göre hareket etmektedir. Bu göç tipi büyük kitlesel göçleri değil, bireysel tercihlerle ilerleyen kişisel göçleri tanımlamaktadır.

***Kitlesel (mass) göç:**

Petersen’e göre, dünyadaki göçün üçüncü basamağı olan bu göç tipi, teknolojik gelişmeye paralel olarak ilerleyen bir durumu ifade etmektedir. Petersen, dünyadaki ulaşım yollarının ve imkânlarının gelişmesiyle, göçün kitlesel bir duruma geldiğini ifade etmektedir. Bu göç tipinin en belirgin ve diğer göçlerden ayrılan özelliği, göçün kolektif bir olgu haline gelmesidir.¹⁹

Göç sosyolojisiyle ilgili olarak üzerinde durulacak bir diğer kuram da “**Kesişen Fırsatlar Kuramı**”dır. Bu kurama genel olarak bakıldığında, mikroya yönelik, göç konusunda bireylerin kararları ve bu kararlara iten sebepler üzerine yoğunlaşan ve sosyal

¹⁹ Savaş Çağlayan, a.g.m., s.75-77.

aktör olarak göçmeni ön plâna çıkaran bir kuram olduğu gözlenmektedir.

İlk kez 1940 yılında Stouffer tarafından bahsedilen bu kurama göre, göç olgusunda önemli olan noktalar; göç edilecek mesafe, göç edilecek yerdeki imkânlar ve bu imkânların miktarıdır. Fakat Stouffer, oluşturduğu kuramda, bu üç önemli faktörden mesafeyi analiz nesnesi olarak diğer faktörlerin önüne koymaktadır. Stouffer'e göre, göç çalışmalarında çekim etkisi üzerinde daha fazla durulmalıdır. İki farklı merkezdeki çekim etkileri, göç edilecek hedef yerle yerleşik bulunan yer arasındaki mesafenin kısa olması da, göçe yönelecek olan kişiyi göç için cesaretlendirmekte ve göçü olumlu anlamda etkilemektedir. Yani göç edilecek yerdeki iş imkânlarının çokluğu ve göç mesafesinin kısalığı, o çekim merkezine göç eden kişilerin sayısını arttıran faktörlerdir.²⁰

“Çok yaygın olarak kullanılan göç kuramlarından bir tanesi de **“Merkez Çevre Kuramı”**dır. Kurama göre dünya, merkez ve çevre olmak üzere ikiye ayrılmış ve bu ikili dünya birbirine ekonomik temelde bağımlı olarak var olabilmektedir. Modern ekonomiyle birlikte kapitalizmin de gelişmesine paralel bir durum olarak bağımlılık, ekonomik temelli kapitalist bağlara dönüşmüştür. Bu çerçevede net bir vurgu yapmak gerekirse, Merkez Çevre Kuramı'nın modern dünyadaki temel işleyişi, kapitalizm ve ulus-devlet temellidir.²¹

“Merkez Çevre Kuramı”na göre, çevre olarak adlandırılan ülkeler, merkez ülkeler için vazgeçilemeyecek ve merkez ülkelerin sürekli kapitalist gelişimi perspektifinde ihtiyaç duyulan bir konumdadırlar. Meydana çıkan bu ihtiyaç, aslında bağımlılık zincirini oluşturan iktidar mekanizmasının temel gereksinimidir. Kurulan bağımlılık sistemi içerisinde merkez ülkeler, ucuz iş gücü, hammadde ve üretilen mamûl malın pazarlanması için çevre

²⁰ A.g.m., s.77.

²¹ Savaş Çağlayan, a.g.m., s.78-79.

ülkelere ihtiyaç duymaktadırlar. Çevre ülkelerden gelen hammadde, yine çevre ülkelerden gelen ucuz iş gücüyle işlenerek maliyet düşürülmekte ve düşük maliyetli bu ürünler ülke içinde tüketilmekte ya da diğer ülke pazarlarına ihraç edilerek kapitalist sisteme bir geri dönüşüm sağlanmaktadır. Kuramın temel işleyişi çerçevesinde, merkez ülkeler var olan kapitalist birikimlerini geliştirmek ve mükemmelleştirmek için çevre ülkelere ihtiyaç duyarlar. Çevre ülkeler de, kapitalist gelişimlerini tamamlama ve ekonomik refahlarını yükseltmek için merkez ülkelerle bu tip bir ilişki sistemine dâhil olmaktadır. Net bir şekilde görüldüğü üzere, bağımlılık “tam gelişmişlik” ve “az gelişmişlik” kriterlerine göre olsa da sadece tek taraflı değildir. Çünkü kurama göre, gerek merkez olarak gerekse çevre olarak kabul edilen ülkelerin, çeşitli bağlamlarda ve yapılarda birbirlerine ihtiyaçları vardır.”²²

Bir diğer göç kuramı da, “**Göç Sistemleri Kuramı**” adıyla anılan kuramdır. “Göç Sistemleri Kuramı, uluslararası ilişkiler çerçevesinde ekonomik ve politik temelli olarak geliştirilmiş bir kuramsal çerçevedir. Bu kurama göre, iki ya da daha fazla ülke, karşılıklı olarak göçmen değişimiyle bir göç sistemi ve ilişkiler zinciri oluştururlar. Bu ilişki ve ilişkiler bütünü yakın iki ülke arasında gerçekleşebileceği gibi, birbirleriyle aralarında hayli mesafe bulunan ülkeler ve bölgeler arasında da kurulabilir. Meksika ve Amerika Birleşik Devletleri arasındaki göç ve göçmen ilişkisi, yakın bir coğrafya üzerinde; Batı Afrika ve Fransa arasındaki göç ve göçmen ilişkisi de uzak iki coğrafya arasında gerçekleşen olgular olup, Göç Sistemleri ilişkisine iyi birer örnek olabilirler.”²³

“Göç Sistemleri Kuramı”na göre, göç hareketi, göçü önceleyen bir ilişkiler temeline dayanmaktadır. Genel anlamda göç veren ve alan iki ülke arasında göç ilişkisinden önce bir ilişki mevcuttur. Bu ilişkinin temeli kolonyal döneme ve kolonyal ilişkilere, ticari ve mali

²² A g m , s.80

²³ A g m , s.82

ilişkilere, politik nüfuz ve kültürel bağlara dayanabilir. Amerika Birleşik Devletleri'nin Meksika ile olan göç ilişkisinin temeli, Amerikalı işverenlerinin ucuz işçiye olan ihtiyacına ve bu iki ülke arasındaki kültürel etkileşime bağlanabilir. Fakat buna karşın, Amerika Birleşik Devletleri'nin Kore ve Vietnam'la olan göç ve göçmen ilişkisinin temelinde Amerikan askeri işgali yatmaktadır. Bugüne kadar dünya üzerinde oluşan bu tip ilişkiye ait örnekleri çoğaltmak mümkündür. Hatta Göç Sistemleri Kuramı bağlamında Türkiye ile Almanya arasındaki ilişkiyi de bu tür göç sistemine örnek olarak verebiliriz.²⁴

Göç Kuramları hakkında aktardığımız bu bilgilerden sonra, daha önceki bölümlerde ele aldığımız ve Eski çağlarda cereyan ettiğini belirttiğimiz göç hareketlerinin, sosyologların ortaya koyduğu bu kuramlara uyup uymadığını ya da ne dereceye kadar uyduğunu gözden geçirebiliriz.

Ravenstein'e göre, uzun mesafeli göçler, çoğunlukla zorunlu hallerde tercih edilir. Ege Göçleri ya da Deniz Kavimleri Göçü adıyla anılan göç hareketi,²⁵ bu tip göçlerin en çarpıcı örneklerinden birini teşkil eder. Çünkü söz konusu göçlere iştirak eden kavimlerin önemli bir kısmı Ege ve Akdeniz adalarından yola çıkarak ta Mısır'a kadar uzanan büyük bir mesafeyi kat etmek zorunda kalmışlardır. Bu göçlerin yegâne sebebi, MÖ.13. yüzyılın

²⁴Savaş Çağlayan, a.g.m., s.82.

²⁵ Ege Göçleri hakkında bilgi edinmek için bkz: R.A.S. Macalister, *The Philistines*, Oxford University Press, London 1914, s.20-28; A. M. Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, T.T.K Yayını, Ankara 1971, s.87-92; R.D. Barnett, "The Sea Peoples", *CAH II /2*, chp. XXVIII, Cambridge 1975, s. 359-371; F.Kinal, *Eski Anadolu Tarihi*, TTK Yayını, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 125-126; E.Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Ekin Kitabevi Yayını, 12. Baskı, Bursa 2013, s.159-170; E.Memiş, *Filistinlilerin Kökeni ve Tarihi*, S.Ü.Eğitim Fakültesi Yayını, Konya 1996 s.39-52; E.Memiş, *Tarihi Coğrafyaya Giriş*, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Bursa 2012, s.23-27; J. G. Macqueen, *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, Çeviren: Esra Davutoğlu, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2001, s. 55-56; Birgit Brandau-Harmut Schickert, *Hititler: Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu*, Çeviren: Nazife Mertoğlu, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2003, s. 314-323; Stefano De Martino, *Hititler*, Çeviren: Eréndiz Özbayoğlu, Dost Kitabevi Yayını, Ankara 2003, s.74-75; Joseph Morris, *The Origins of The Sea Peoples*, Florida State University Classics, Florida 2006, s.1-54; E.Memiş-C.Bülbül, *Amurlular (Arapların En Eski Ataları)*, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayını, Elazığ 2012, s. 87-98.

sonlarından itibaren Anadolu başta olmak üzere, Ege ve Akdeniz adalarında yaşanan kıtlık hadisesidir.²⁶ Dolayısıyla göçe katılan kavimler, macera olsun diye değil, açlıktan ölmek ve hayatlarını devam ettirebilmek için göç etmek zorunda kalmışlardır.

Ravenstein'in da dediği gibi, "her bir göç dalgasının başka göçlere zemin hazırladığı" görüşü, şüphesiz yabana atılamaz. Nitekim Eskiçağda cereyan eden bazı göçlerin birbirleriyle doğrudan ilişkisi vardır. Örneğin Ege Göçlerinin yıkıcı etkisinden yararlanmak isteyen Aramiler,²⁷ MÖ.12. yüzyıl ortalarından itibaren Mezopotamya, Suriye, Filistin ve Güney Doğu Anadolu'yu hızla istilâ etmeye başlamışlardır. Asur kralları, Arami istilacılarını durdurabilmek için neredeyse iki asır çetin bir mücadele vermişlerdir.²⁸ Bu kavimlerin, adı geçen memleketleri ele geçirmeye kalkışmalarının en önemli sebebi, Ege Göçleri sonunda MÖ.2. Binyılın büyük devletleri olan Hitit, Mitanni ve III. Babil'in beklenmedik şekilde tarih sahnesinden çekilmeleri ve o bölgelerde Aramiler'e karşı duracak bir siyasi gücün kalmamasıdır. Dolayısıyla Ege Göçlerinin sebebiyet verdiği bu kaostan yararlanmak isteyen

²⁶ E.Memiş-C.Bülbül, Amurlular (Arapların En Eski Ataları), Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayını, Elazığ 2012 s.97.

²⁷ Aramiler hakkında bilgi edinmek için bkz: F. Kinal, Eski Anadolu Tarihi, TTK Yayını, 2. Baskı, Ankara 1987, s.232-236; E.Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, Ekin Kitabevi Yayını, 12.Baskı, Bursa 2013, s. 173-178; K.Köroğlu, Eski Mezopotamya Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s.144-150; Ş.Günaltay, Yakın Şark III (Suriye-Filistin) TTK Yayını, 2. Baskı, Ankara 1987, s.133-160; Paul E.Dion, "Aramean Tribes and Nations of First-Milenium Western Asia", Civilizations of the Ancient Near East, vol. I-II, 2nd edition, New York 2006, s.1281-1294; Frederick Mario Fales, "Aramaeans and Chaldeans", The Babylonian World, 2007, USA, s.288-298; Amelie Kuhrt, The Ancient Near East c. 3000-330 B.C., Vol. II, 1995, USA, s. 393-401; A. R. Millart, "Assyrians and Aramaeans", Iraq, vol. 45, No.1, Papers of 29 Rencontre Assyriologique Internationale, London, 5-9 July 1982 (Spring, 1983), s.101-108; W.F. Albright, "Syria, The Philistines and Phoenicia", CAH II/2, chp. XXXIII, Cambridge 1975, s.507-536 (Bu makalenin 529-536. sayfaları arasında Aramiler'in ortaya çıkışı ile ilgili çok önemli bilgiler verilmektedir); Marc Van De Mieroop, Antik Yakın Doğu'nun Tarihi (İ.Ö. 3000-323), s.239-240; I. J. Gelb, "The Early History of West Semitic Peoples", JCS 15, 1961, s. 27; Edward Lipinsky, The Arameans (Their Ancient History, Culture, Religion), Paris 2000.

²⁸ Asur krallarının Aramilere karşı verdikleri mücadele hakkında bilgi edinmek için bkz: E.Memiş, Eskiçağda Mezopotamya, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Bursa 2012, s. 216-221, 226-230, 236-237, 239-240; K.Köroğlu, Eski Mezopotamya Tarihi, İstanbul 2006, s.144-150; F.Kinal, Eski Anadolu Tarihi, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 233, 254, 266-267.

Aramiler, ikinci bir göç hareketinin fitilini ateşlemişlerdir. Yine bu cümleden olmak üzere, önce Troya Savaşlarına,²⁹ arkasından da Ege Göçleri'ne katılmak zorunda kalan Akalar'ın³⁰ Orta ve Güney Yunanistan'ı yeterince koruyamamaları yüzünden, Kuzey Yunanistan'da oturan Dorlar³¹ da güneye doğru sarkarak Aka şehirlerini tek tek ele geçirmişler ve bu ülkenin yeni efendileri olmuşlardır.

Görüldüğü üzere, Ege Göçleri aslında hem Dor Göçleri'ne hem de Arami Göçleri'ne zemin hazırlamıştır.

Ravenstein'e göre, kırsal kesimde yaşayanlar, kentlerde yerleşik olarak yaşayanlardan daha fazla göç etme eğilimine sahiptirler. Nitekim Mezopotamya'da son Sümer Devleti olarak bilinen III. Ur Sülalesi'nin (MÖ. 2060-1900) yıkılmasında başrolü oynayan faktör, Amurru (Martu) Göçleridir.³² Amurru kabileleri hayatlarını hayvancılıkla idame ettiren bedevilerdir. MÖ. 2. Binyıl

²⁹ Troya Savaşları hakkında bilgi edinmek için bkz: E.Memiş, *Eskiçağ Tarihinde Doğu-Batı Mücadelesi*, Çizgi Kitabevi Yayını 4. Baskı, Konya 2009, s.43-49; E.Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 12. Baskı, Bursa 2013, s.132-135; A. M. Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, TTK Yayını, Ankara 1971, s. 82-83; E.Memiş, *Troya ve Troyalılar*, (Troyalılar Türk müdür?), Altınpost Yayınları, Gözden Geçirilmiş 2.Baskı, Ankara 2012, s.113-130; Birgit Brandau, *Troia, Çeviren: Vedat Çorlu*, Arkadaş Kitabevi Yayını, Ankara 2002, s.269-287.

³⁰ Akalar hakkında bilgi edinmek için bkz: A. M. Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara 1971, s.59-92; E.Memiş, *Troya ve Troyalılar* (Troyalılar Türk müdür?), Altınpost Yayınları, Gözden Geçirilmiş 2.Baskı, Ankara 2012, s. 222-234; E.Memiş, "Aka Medeniyetinin Doğuşu, Gelişmesi ve Çöküşü", *E.Ü Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı X, İzmir 1995, s.41-54; E.Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 3.Baskı, Bursa 2012, s.222-234; William Taylour, *The Mycenaean*, London 1972; George E. Mylonas, *Mycenaean and the Mycenaean Age*, Princeton 1966.

³¹ Dorlar hakkında bilgi edinmek için bkz: A. M. Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara 1971, s. 93-97; R. M. Cook, "The Dorian Invasion", *Proceedings of the Cambridge Philological Society*/Volume 8 /January 1962, s.16-22; Ivor Gray Nixon, *The Rise of the Dorians*, New York, 1968.

³² Amurru Göçleri hakkında bilgi edinmek için bkz: E.Memiş-C.Bülbül, *Amurru (Arapların En Eski Ataları) Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayını*, Elazığ 2012, s.46-49; E.Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya*, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Bursa 2012, s.96-103; F.Kınalı, *Eski Mezopotamya Tarihi*, A.Ü.D.T.C.F. Yayını, Ankara 1983, s. 98-100; Alfred Haldar, *Who were the Amorites?*, Leiden 1971, s.1-93; Robert M.Whiting, "Amorite Tribes and Nations of Second-Millennium Western Asia", *Civilizations of the Ancient Near East*, Vol. I-II, 2nd edition, New York 2006, s.1231-1242; K.Köröğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, İstanbul 2006, s.96-98; Joan Oates, *Babil, Çeviren: Fatma Çizmeli*, Arkadaş Kitabevi Yayını, Ankara 2004, s.57-62; E.Memiş, *İsrail Nereye Koşuyor? (En Eski Çağlardan Günümüze İsrail-Filistin Mücadelesi)*, Ekin Kitabevi Yayını, Bursa 2006, s.26-30.

sonlarında baş gösteren kıtlık yüzünden Sümer kentlerine “işçi” ve “ücretli asker” olmak için göç eden Amumular, başta Ur kenti olmak üzere, birçok Sümer kentinde toplumsal dengeleri alt üst etmişlerdir. Gerçekten, onların gelmesiyle birlikte, şehirdeki üretim aynı kaldığı halde tüketim aşırı derecede artmış, bu da ister istemez arz-talep dengesini bozduğu için hayat pahalılığına neden olmuştur.³³ Ekonomisi çöken III. Ur Sülalesi de bir süre sonra siyaseten sona ermiştir.

1966 yılında Everett Lee tarafından ortaya atılan “İtme-Çekme Kuramı”nı da, Eskiçağda yaşanan bazı göçlere uyarlamak mümkündür. Nitekim Lee, “İtme ve çekme kuramına göre, hem yaşanan yerde hem de gidilecek yerde itici ve çekici faktörler vardır. Hem itici hem de çekici faktörlerin birliği bir bütünlük oluşturmaktadır” demektedir.³⁴ Bu kuramın belirgin özelliklerini yine hem Ege Göçlerinde hem de Amumu Göçlerinde gözlemleyebiliriz. Gerçekten gerek Egeli kavimleri gerekse Amumuları göçe zorlayan itici faktör, kendi topraklarında yaşadıkları kıtlık belâsıdır. Çekici faktör ise Egeli Kavimler için Mısır’ın bir bolluk memleketi olması, Amumu bedevileri için de Sümer kentlerinin zenginlik ve refahı idi. Ayrıca onlar Sümer kentlerinde iş bulmayı da ümit ediyorlardı. İsrailoğullarının Hz. Yusuf zamanında (muhtemelen MÖ. 16.yüzyıl başları) Kenan diyarından Mısır’a göç etmelerinde de itme-çekme faktörlerinin dikkate alındığı aşîkârdır. Kenan diyarında yaşanan kıtlık hadisesi³⁵ onları göç etmeye sevk ederken (itici faktör), Mısır’da bolluk ve bereket içerisinde huzurlu bir hayat sürebilme umudu (çekici faktör), onları göçe özendirmiştir.

³³ E. Memiş-C.Bülbül, a.g.e., s.44; F.Kınal Eski Mezopotamya Tarihi, Ankara 1983, s.99; E. Memiş, Eskiçağda Mezopotamya, Gözden Geçirilmiş 2.Baskı, Bursa 2012, s.101.

³⁴ Savaş Çağlayan, “Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi”, Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE), Güz 2006, Sayı 17, s.73.

³⁵ İzzet Çıvgın, Ortaçağ Tarihi, Maya Akademi Yayınları, Ankara 2008, s.25.

İtme-Çekme Kuramı üzerine çalışan bir diğer göç kuramcısı William Petersen, ekonominin genel durumunun göç için her zaman önemli bir faktör olduğunu ileri sürerek,³⁶ ekonomide yaşanan dalgalanmaların üst, orta ve alt sınıfları farklı şekillerde etkilediğini vurgulamaktadır. Doğrusunu söylemek gerekirse, bu çalışmamızda ele aldığımız göçlerin neredeyse tamamına yakını, ekonomik zorluklar yüzünden meydana gelmiştir.

William Petersen'e göre, 5 göç tipinden söz edilebilir. Bunların ilki ilkel göçlerdir. Bu göçler, genellikle doğal çevrenin yarattığı itme etkisiyle meydana gelirler. Fakat Petersen'in asıl üzerinde durduğu konu, kuraklık ve kötü hava şartları gibi çevrenin yarattığı fiziksel zorlukların tetiklediği göçlerdir ki, Eskiçağ'da bunun en iyi örneğini her halde Türklerin Orta Asya'dan dünyanın farklı bölgelerine yaptıkları göçler teşkil eder.³⁷

Petersen'e göre ikinci göç tipi "zoraki göç", üçüncü göç tipi ise "yönlendirilen göç"tür. Eğer potansiyel göçmenler, göç kararı üzerinde herhangi bir inisiyatifte bulunamıyorlarsa, bu bütünlük Petersen için "Zoraki göç" demektir. MÖ. 8. yüzyılın sonları ile 7. yüzyılın başlarında gerçekleşen İskit ve Kimmer göçleri,³⁸ Petersen'in "zoraki göç" olarak nitelendirdiği göç tipinin en güzel örneklerinden birini teşkil eder. Çünkü her iki Türk kavmi de Çin'in sıkıştırması üzerine doğudan batıya doğru hareketlenen bozkır kavimlerinin³⁹ baskısına dayanamayarak birbirlerini itmişler, İskitler Kimmerler'in oturduğu Güney Rusya topraklarını işgal ederken, yurtsuz kalan Kimmerler de Kafkaslar üzerinden Anadolu topraklarına girerek Orta Anadolu'daki Frig Devleti'nin⁴⁰ siyasi varlığına son verdikleri gibi, yaklaşık yüz yıl Anadolu halkına korku

³⁶ Savaş Çağlayan, a.g.m., s.75.

³⁷ Orta Asya'dan yapılan Türk Göçleri için çalışmamızın I.Bölümü'ne bakılmasında fayda vardır.

³⁸ İskit ve Kimmer Göçleri hakkında geniş bilgi edinmek için bkz:E.Memiş, İskitlerin Tarihi, Altınpost Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2012, s.37-43.

³⁹ Burada sözü edilen Bozkır kavimleri başta Hiung-nular olmak üzere, Massagetler ve Kimmerler'dir.

⁴⁰ E.Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 12.Baskı, Bursa 2013, s.190.

ve dehşet yaşatmışlardır. Ancak altını çizmemiz gereken husus şudur: Bu göç hareketinde ne İskitlerin ne de Kimmerlerin parmağı vardır. İkisi de doğudan gelen itici faktörlerin etkisiyle göçe zorlanmışlardır.

Petersen'in ortaya attığı üçüncü göç tipi olan "yönlendirilen göç"te, potansiyel göçmenler göç edip etmemeye kendileri karar verebilmektedirler. İsrailoğullarının Hz. Musa'nın önderliğinde Mısır'dan çıkarak Arz-ı Mev'ud'a götürülmeleri⁴¹, MÖ. 750-550 yılları arasına tarihlenen Büyük Hellen Kolonizasyon Hareketi⁴² ve İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in 622 yılında kendisine inanan bir avuç Müslümanla Mekke'den Medine'ye göç etmesi⁴³, "yönlendirilen göçler"e örnek teşkil edebilirler.

Hz. Yusuf zamanında Mısır'ın Goşen vilayetine yerleştirilen İsrailoğulları ilk dönemlerini huzurlu bir şekilde geçirmelerine rağmen, sonradan iş başına gelen firavunların zulmüne uğramışlar ve özellikle tarlaların işlenmesi, yeni şehirlerin inşası gibi işlerde köle gibi çalıştırılmışlardır. II. Ramses'in sarayında büyüyen ve son derece iyi bir eğitimden geçen Musa işlediği bir cinayet yüzünden Mısır'dan kaçarak Medyan memleketine sığınmış ve orada evlenip, çola çocuğa karışmıştır. Musa 80 yaşındayken, İsrailoğulları'nın tanrısı Yahova, Musa'yı, firavunun zulmü altında inleyen kavmini Mısır'dan çıkarması için görevlendirmiştir.⁴⁴ Musa, kardeşi Harun'la birlikte firavunun⁴⁵ sarayına gitmiş ve yaklaşık 7 yıl onunla pazarlık etmiştir. Egeli kavimlerin Mısır'ın başına açtığı gailelerden iyice bunalan firavun III. Ramses, başına daha başka dertler almamak adına Musa'ya, kavmini Mısır'dan çıkarması için kerhen de olsa izin vermiştir. Fakat sonradan verdiği kararın yanlış olduğu

⁴¹ E. Memiş, Kaynayan Kazan Ortadoğu, Çizgi Kitabevi Yayını, 2. Baskı, Konya 2006, s.86.

⁴² A.M.Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, Ankara 1971, s.155-171.

⁴³ Y.Bedirhan, Ortaçağ Tarihi, Çizgi Kitabevi Yayını, Konya 2004, s.18.

⁴⁴ E. Memiş, Kaynayan Kazan Ortadoğu, 2. Baskı, Konya 2006 s.85-86

⁴⁵ Bu firavun muhtemelen Ege Göçleri'nin ikinci aşamasında iktidarda bulunan III.Ramses (MÖ. 1198-1167) olmalıdır

kanaatine kapılıp İsrailoğullarını takip etmiş, ancak bu takip esnasında Musa'nın İsrailoğullarını Kızıldeniz'in karşı kıyısına geçirmesini önleyemediği gibi, kendisi de askerleri ile birlikte Kızıldeniz'in tuzlu sularında boğulup gitmiştir.⁴⁶ Bu göç hareketinde Musa, kavmini, göç edecekleri yerde⁴⁷ özgür olacakları ve daha mutlu yaşayacakları konusunda ikna etmiş, daha doğrusu İsrailoğullarını bu göçe yönlendirmiştir.

Büyük Hellen Kolonizasyon Hareketi'ne gelince⁴⁸; kıta karası Yunanistan topraklarının Yunanlılara dar gelmesi, bazı Yunan kentlerini Ege, Marmara, Akdeniz ve Karadeniz kıyılarında koloniler kurmaya sevk etmiştir. Özellikle orta ve alt tabakalara mensup Yunanlılar, daha ziyade kendi istekleriyle, ikinci yurt olarak kabul ettikleri bu kolonilere göç etmişler ve hayatlarının geri kalan kısmını buralarda yaşamışlardır. Üstelik onlar kolonize ettikleri bölgelerde Hellen kültürünü yaşatma ve yayma görevini de üstlenmişlerdir.

Yönlendirilen göçlerin bir başka örneği de, Hz Muhammed'in 622 yılında Mekke'den Medine'ye hicret etmesidir. 610 yılında peygamberlik vazifesiyle onurlandırılan Hz. Muhammed, 12 yıllık bir mücadelenin ardından Mekkelilerden umduğu desteği bulamayınca, hiç olmazsa kendisine inanan 200 kadar Müslümanı, Kureyşliler'in zulmünden korumak amacıyla sessizce Medine'ye göç ettirmiştir. Bu kafilenin Medine'ye intikalinden hemen sonra kendisi de yol arkadaşı Hz. Ebubekir ile birlikte yola çıkmış ve 24 Eylül 622 yılında Medine'ye vasil olmuşlardır.⁴⁹ Bu hadise bir ölçüde zorunlu şartlar yüzünden gerçekleşmiş gibi görünse de, aslında Müslümanların can güvenliğini sağlamak ve İslâm dinini daha

⁴⁶ E.Memiş, a.g.e., s.86, n.135.

⁴⁷ İsrailoğullarının göç etmeyi planladığı memleket, Arz-ı Mev'ud (Vadedilen ülke) da denilen Filistin topraklarıdır.

⁴⁸ Büyük Hellen Kolonizasyonu hakkında geniş bilgi edinmek için bkz: A. M. Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, Ankara 1971, s.155-171; E.Memiş, Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi, 3.Baskı, Bursa 2012, s.252-257.

⁴⁹ Y.Bedirhan, Ortaçağ Tarihi, Konya 2004, s.18.

huzurlu bir ortamda yaymak için yapılmış planlı bir harekettir.⁵⁰ Bu nedenle, Hicret hadisesini, “yönlendirilmiş bir göç hareketi” olarak kabul edebiliriz.

Petersen’in ileri sürdüğü dördüncü ve beşinci tip göçler ise daha ziyade modern dünyamızın şartlarıyla ilgili olduğu için, burada ele alınmayacaklardır.

Eskiçağda yaşanan göçlerin, günümüz bilim adamlarının ortaya atmış oldukları Göç Kuramları ile ne dereceye kadar örtüşebildiğini örnekler vermek suretiyle gözler sermeye çalıştık.

Şimdi, çalışmamızın başından beri ele aldığımız göçlerin, medeniyetlerin oluşumundaki ya da tam tersine mevcut medeniyetlerin yok edilişindeki rollerini ve paylarını, yine örnekler vermek suretiyle tartışmak istiyoruz.

a) Sümerlerin Mezopotamya ve Dünya Medeniyetine Kazandırdıkları:

MÖ. 3500'lere doğru Güney Mezopotamya topraklarına göçmen olarak gelen Sümerlerin katkılarını, **"beraberinde getirdikleri kültür unsurları"** ve **"Mezopotamya'ya geldikten sonra yaptıkları katkılar"** olmak üzere, iki başlık altında toplamak mümkündür.

Sümerler, göç ettikleri dönemde henüz köy kültürü seviyesinde yaşayan Mezopotamya topraklarına **"çömlekçi çarkı"**, **"silindir mühür"** ve **"yüksek mabet"** gibi yepyeni kültür unsurlarını getirmişlerdi.⁵¹ Fakat Sümerlerin Mezopotamya ve dünya medeniyetine yapacağı asıl hizmetler, bundan sonraki dönemlerde gerçekleşmiştir. Gerçekten, Sümerlerin göç ettiği esnada Güney Mezopotamya bölgesi bataklıklarda kaplı idi. Bu nedenle onlar,

⁵⁰ Y.Bedirhan, a.g.e., s.18.

⁵¹ F.Kınal, Eski Mezopotamya Tarihi, Ankara 1983, s. 37; E. Memiş, Eskiçağda Mezopotamya, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Bursa 2012, s. 21

öncelikli olarak Dicle ve Fırat nehirlerinin sebebiyet verdiği bataklıkları kanallar açmak suretiyle kurutmuşlar, ardından da bu topraklar üzerindeki mevcut köy kültürünü bir şehir kültürüne dönüştürmüşlerdir. Toprakları "imece" usulüyle işleyen ve yetişen ürünleri de aynı yöntemle toplayan Sümerler, **"emekte ve nimette müştereklik"** esasına dayanan bir rejimin temellerini de atmışlardır. Batılı tarihçilerin **"mabet sosyalizmi"** ya da **"teokratik sosyalizm"** adını verdikleri bu idare şekli, zaman içinde çivi yazısının keşfedilmesine de zemin hazırlamıştır. Sümerler, MÖ. 3200'lerde hece esasına dayanan yazıyı keşfetmek suretiyle, adlarını, dünya tarihinin ölümsüzleri listesinin en başına yazdırmayı da başarmışlardır. Sümerlerin icat ettiği bu yazıya **"çivi yazısı"** adını verenler, Batılı bilim adamlarıdır. Çünkü onlar, hece esasına dayanan bu yazıdaki işaretleri çiviye benzetmişlerdir. Ancak söz konusu yazıyı icat eden Sümerlerin, bu yazıya nasıl bir isim verdiklerini, ne yazık ki bilmiyoruz.⁵² Bildiğimiz tek şey, bu yazının dilinin Sümerce olması, Sümercenin de tıpkı Türkçe gibi, Ural-Altay dil grubuna girmesidir.⁵³

Doğrusunu söylemek gerekirse yazı, medeniyet tarihi açısından öylesine büyük bir buluştur ki, Sümerler sırf bu yüzden bile, haklı olarak dünya medeniyet tarihinde son derece önemli bir yer işgal ederler.⁵⁴ Çünkü yazı demek, tarih demektir. Tek bir cümle ile ifade etmek gerekirse; **"yazı demek, medeniyet demektir"**. Üstelik bu yazı Sümerler tarafından keşfedilse de, Eski Yakın Doğu'nun bütün kavimleri, yaklaşık üç bin yıl, kendi dillerini ifade etmek için, bu yazıyı kullanmıştır.⁵⁵

⁵² E.Memiş, a.g.e., s.23.

⁵³ Samuel Noah Kramer, Sümerler, Çeviren: Özcan Buze, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002, s.35; Fritz Hammel, Geschichte Babyloniens und Assyriens, Vol.I, Berlin 1885, s.252; E.Memiş, Eskiçağda Mezopotamya, Gözden Geçirilmiş 2.Baskı, Bursa 2012, s.27.

⁵⁴ E.Memiş, a.g.e., s.27.

⁵⁵ E.Memiş, a.g.e., s.190.

Yazıyı keşfederek tarihi devirlerin başlamasını mümkün kılan Sümerler, tarihteki ilk eğitim kurumlarını hizmete açmanın da gururunu taşımaktadırlar. Sümer okullarında okuma-yazmanın dışında teoloji, botanik, mineraloji, zooloji, coğrafya ve matematik derslerinin verildiği, günümüze kadar ulaşan tabletlerden anlaşılmaktadır.⁵⁶

Gelenek hukukunu yazıya geçirerek, ilk yazılı kanunları meydana getirenler de Sümerlerdir.⁵⁷ Din ve devlet işlerini birbirinden ayırarak, dünya tarihinde ilk kez “Laik devlet sistemi”nin temellerini de onlar atmışlardır.⁵⁸

Sümer kentlerini idare eden kralların mutlak monarklar olmadığını da ifade etmek zorundayız. Çünkü Sümerlerde “Yaşlılar Meclisi” ve “Asker Doğmuşlar Meclisi”⁵⁹ gibi meclislerin mevcudiyeti ve kralların önemli meseleleri bu meclislere götürmek zorunda olmaları, Sümer kentlerini idare eden liderlerin son derece demokratik bir yönetim sergilediklerinin göstergesi olarak kabul edilebilir. Demek oluyor ki, dünya tarihinde ilk meclislerin ortaya çıkması da Sümerlerin eseridir.

Sümerler ayrıca **sütun**, **kemer** ve **kubbe** gibi Batı dünyasına ancak binlerce yıl sonra girmiş olan mimari öğeleri, günümüzden 5000 yıl önce başarıyla kullanmışlardır. Başka bir deyişle, tarihte ilk kemer ve kubbe Sümerlerde görülür.⁶⁰

Sümerlerin dünya medeniyetine yaptıkları hizmet ve katkılarla ilgili olarak daha yüzlerce örnek verilebilir. Fakat vermiş olduğumuz

⁵⁶ E.Memiş, “Eski Önasya Medeniyetlerinde Eğitim ve Öğretim”, S.Ü.Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 2, Konya 1988, s.67; S.N.Kramer, History Begins at Sumer, New York 1959, s.37.

⁵⁷ E.Memiş, Eskiçağda Mezopotamya, Gözden Geçirilmiş 2.Baskı, Bursa 2012, s.167; E.Memiş, Eskiçağda Türkler, 3.Baskı, Konya 2009, s.136.

⁵⁸ E.Memiş, Eskiçağda Mezopotamya, s.164; E.Memiş, Eskiçağda Türkler, s.136.

⁵⁹ E.Memiş, Eskiçağda Mezopotamya, s.163; S.N.Kramer, Sümerler, Çeviren: Özcan Buze, İstanbul 2002, s.105.

⁶⁰ E.Memiş, Eskiçağda Mezopotamya, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Bursa 2012, s.198; E.Memiş, Eskiçağda Türkler, s.136; E.Memiş, Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi, Gözden Geçirilmiş 3.Baskı, Bursa 2012, s.68

örneklerin yeterli olduğuna inanıyoruz. Ve son olarak şunu vurgulamak istiyoruz: Modern dünyamızda yaşayan insanlar, aslında Sümerlere çok şey borçludurlar.

b) Sami Kavimlerin Mezopotamya Medeniyeti İçerisindeki Payları:

Sami kavimler denilince, bugünkü Arapların en eski ataları olarak kabul edilen Akkadlar,⁶¹ Amurrular⁶² ve Aramiler⁶³ akla gelmektedir. Yapılan bilimsel araştırmalar, Sami kavimlerin anayurdunun Arabistan yarımadası olduğunu ortaya çıkarmıştır.⁶⁴ Arabistan yarımadası, belli zaman aralıkları içerisinde, nüfus fazlasını, komşu ülkelere nakletmek zorunda kalmıştır.⁶⁵

Arapların en eski ataları olarak kabul edilen kavimlerin ilki Akkadlar'dır. Akkadlar, MÖ. 3 Binyıl başlarından itibaren

⁶¹ Akkadlar hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için bkz:F.Kinal, Eski Mezopotamya Tarihi, Ankara 1983, s.75-86; K.Köroğlu, Eski Mezopotamya Tarihi, İstanbul 2006, s.75-85; E.Memiş, Eskiçağda Mezopotamya, 2.Baskı, Bursa 2012, s.53-77, S.N.Kramer, Sümerler, Çeviren: Özcan Buze, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002, s.86-94; Marc Van De Mieroop, Antik Yakındoğu'nun Tarihi (İ.Ö.3000-323), Çeviren:Sinem Gül, Dost Kitabevi Yayını, Ankara 2006, s. 85-95; Joan Oates, Babil, Çeviren:Fatma Çizmeli, Ankara 2004, s.30-45.

⁶² Amurrular hakkında bilgi edinmek için bkz:E.Memiş-C.Bülbül, Amurrular (Arapların En Eski Ataları), Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayını, Elazığ 2012; F.Kinal, Eski Mezopotamya Tarihi, Ankara 1983, s.98-102; Giorgio Buccellati, The Amorites of the Ur III Period, Naples 1966; C.Bülbül, "Amurru Göçleri ve Amurrular'ın Eski Önasya Tarihindeki Roller", A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı 48, Ankara 2010, s.29-50; Albert T.Clay, The Empire of the Amorites, Yale University Press, New Haven 1919; Alfred Haldar, Who were the Amorites? Monographs on the Ancient Near East, No.1, Leiden 1971; Kathleen M.Kenyon, Amorites and Canaanites, The Oxford University Press, London 1966; Robert M.Whiting, "Amorite Tribes and Nations of Second Millenium Westem Asia", Civilizations of the Ancient Near East, Vol.I-II, 2nd edition, New York 2006, s.1231-1242; E.Memiş, Eskiçağda Mezopotamya, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Bursa 2012, s.92-103; E.Memiş, İsrail Nereye Koşuyor? (En Eski Çağlardan Günümüze İsrail-Filistin Mücadelesi), Ekin Kitabevi Yayını, Bursa 2006, s.25-34; K.Köroğlu, Eski Mezopotamya Tarihi, İstanbul 2006, s.96-97.

⁶³ Aramiler hakkında yazılan eserleri toplamak için 27 nolu alt nota bakınız

⁶⁴ Samilerin anayurdu meselesi hakkında bilgi edinmek için bkz: E.Memiş-C.Bülbül, Amurrular (Arapların En Eski Ataları), Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayını,Elazığ 2012, s.5-10; Albert T. Clay, The Empire of the Amorites, Yale University Press, New Haven 1919, s.27-28; Ş.Günaltay, Yakın Şark III (Suriye ve Filistin), TTK Yayını, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 34; E.Memiş, Eskiçağda Mezopotamya, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Bursa 2012, s.51-53.

⁶⁵ A. T. Clay, The Empire of the Amorites, New Haven 1919, s.28; E.Memiş-C.Bülbül, Amurrular, (Arapların En Eski Ataları), Elazığ 2012, s. 8.

Mezopotamya'daki Sümer sitelerine sızmaya başlamışlar, zamanla daha büyük kitleler halinde gelerek "ücretli asker" ya da "kiralık işçiler" olarak görev almaya başlamışlardır. Başlangıçta yüksek Sümer kültürünü benimseyen Akkadlar, MÖ. 2500'lerden itibaren siyasi arenada da etkinlik kurmaya başlamışlardır. Nihayet onlar MÖ. 2350'lerde **Sargon**'un önderliğinde kendi devletlerini kurmaya muvaffak olmuşlardır.⁶⁶ Sargon ve halefleri,⁶⁷ MÖ. 2350-2150 yılları arasına rastlayan iki asırlık süreçte, devletlerini bir imparatorluğa dönüştürmüşlerdir. Akkad İmparatorluğu, dünya tarihinin bilinen ilk sömürgeci imparatorluğudur.⁶⁸

Demek oluyor ki, Sami Akkadlar, Mezopotamya'da Sümerlerin yapamadığını yapmışlar ve bu topraklar üzerinde merkezi bir devlet kurmayı başarmışlardır.⁶⁹ Bu merkezi devlet sayesinde Sümer medeniyetinin komşu ülkelerde de filizlendirilmesi mümkün olmuştur. Ancak zaman içinde, Sami orijinli bu devletin Mezopotamya'daki eski Sümer geleneklerinden birçoğunu rafa kaldırdığına tanık oluyoruz. Her şeyden önce devletin resmi dili artık Akkadça olmuştur. Sümerce ise "**ilim dili**" ya da "**din dili**" olarak sadece bilginler ve rahipler tarafından kullanılmıştır. Sümer şehirlerini idare eden ve "**ensi**" denilen kent kralları, Akkadlar devrinde, Akkad kralının buyruğu altında hizmet veren valiler konumuna indirgenmişlerdir. Sümer kentlerinde yürürlükte olan ve "**Teokratik Sosyalizm**" adı verilen yönetim biçimi tamamen terk edilmiş, onun yerini şahsi mülkiyet esasına dayanan bir hukuk devleti almıştır.⁷⁰

⁶⁶ F.Kinal, Eski Mezopotamya Tarihi, Ankara 1983, s.76; K.Köroğlu, Eski Mezopotamya Tarihi, İstanbul 2006, s.76; E.Memiş, Eskiçağda Mezopotamya, Gözden Geçirilmiş 2.Baskı, Bursa 2012, s.55-57.

⁶⁷ Sargon'un haleflerinin icraatları için bkz: F.Kinal, a.g.e., s.78-81; E.Memiş, a.g.e., s. 60-77; K. Köroğlu, a.g.e., s.76-83.

⁶⁸ E. Memiş-C.Bülül, Amumular (Arapların En Eski Ataları), Elazığ 2012, s.39; F.Kinal, a.g.e., s.77

⁶⁹ F.Kinal, Eski Mezopotamya Tarihi, Ankara 1983, s.76; E.Memiş, Eskiçağda Mezopotamya, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Bursa 2012, s.57.

⁷⁰ E. Memiş, Eskiçağda Mezopotamya, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Bursa 2012, s.165; F.Kinal, Eski Mezopotamya Tarihi, Ankara 1983, s.81.

Akkad krallarının Sümer krallarından farklı olarak çok uzak ülkelere seferler düzenlemiş olmaları, kurdukları devletin bir imparatorluk olarak algılanmasına yol açmıştır. Aslına bakılacak olursa, Akkadlarla birlikte sınırları belirlenmiş "şehir devleti" modelinden, "bütün dünyayı" yönetmeye aday bir imparatorluk düşüncesine geçildiği veya bu düşüncenin temellerinin atıldığı söylenir.⁷¹ Altı çizilmesi gereken bir başka husus da Akkadlar'la birlikte Akkadça'nın resmi dil olarak kullanılmaya başlanmış olmasıdır. Hatta öyle ki, MÖ. 2 Binyılın büyük devletleri arasındaki resmi yazışmalar, Akkadça olarak kaleme alınmıştır.

Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere, Arabistan yarımadasından Mezopotamya topraklarına göç eden Sami Akkadlar, Sümer kültürünü büyük ölçüde benimsemekle birlikte, özellikle devlet teşkilatı ve yönetim anlayışı bakımından önemli yeniliklerin ve yeni anlayışların öncüsü olmuşlardır. Ömegin "daimi ordu"⁷² bulundurmak fikrini ortaya atan ve ilk uygulayanlar Akkadlar olmuştur.

MÖ. 3. Binyılın sonları ile 2. Binyılın başları arasına rastlayan dönemde Suriye ve Mezopotamya kentlerini dolduran Amurrular (Martular) ile MÖ. 12. yüzyılın ortalarından itibaren etkin bir rol oynamaya başlayan Aramiler ise Sümer ve Akkadların ortaya koyduğu güzel şeylerin aksine, Mezopotamya kentlerine herhangi bir olumlu katkıda bulunmadıkları gibi, mevcut kültür ve medeniyetin de gerilemesine yol açmışlardır. Ancak bütün bu olumsuzluklar içerisinde Eski Asur krallarından I. Şamşi-Adad ile Eski Babil kralı meşhur kanun koyucu Hammurabi'yi ayrı bir yere koymamız icap etmektedir. Bu kralların ikisi de, yaptıkları fetihlerin yanı sıra, kültür hamleleriyle de dikkat çekmektedirler.

⁷¹ K.Köroğlu, Eski Mezopotamya Tarihi, İstanbul 2006, s.85.

⁷² S. N. Kramer, Sümerler, Çeviren:Özcan Buze, Kabalci Yayınevi, İstanbul 2002, s.88; F.Kınal, a.g.e., s.81.

Bedevi bir hayat tarzı benimseyen Arami kabileleri ise Eski Mezopotamya kültürünü geriletmenin yanı sıra, zaman içinde Asurluları bile Aramileştirmişlerdir. Arami devletlerinin siyasi varlığına son veren Asur kralları, Aramileri Asurlulaştırmaya çalışırken Aramileştiklerini ne yazık ki çok geç fark etmişlerdir. Hatta öyle ki, Aramice, MÖ. 1. Binyıl Yakın Doğu kavimlerinin resmi dillerinden biri haline gelmiştir.

c) Hiksoslar'ın Mısır Medeniyetine Katkıları:

Asyenik kökenli Hiksoslar'ın Mısır deltasına sızarak kontrolü ele geçirmeleri, MÖ. ca. 1680'lere tekabül etmektedir. Mısır'ın XV. ve XVI. sülaleleri, Hiksos asıllı sülalelerdir. Hiksos egemenliği yaklaşık bir asır sürmüş ve MÖ. 1580'lere doğru onlar, Mısır'ın yerli sülaleleri tarafından ülkeden kovulmuşlardır.⁷³

Hiksoslar'ın Mısır'a getirdikleri yeniliklerin başında savaş araçları gelmektedir. Demir veya bronzdan yapılmış düz kılıç, eğri pala, kama, geniş ve uzun uçlu mızraklarla iki tekerlekli harp arabaları, Hiksoslar'ın Mısır'a getirdiği yenilikler arasında sayılabilir. Özellikle atlı harp arabaları, daha önceleri Mısır'da bilinmiyordu. Hiksoslar'ın hızlı ve korkunç istilas, işte bu harp arabalarıyla gerçekleştirilmiştir.⁷⁴

Ancak Hiksoslar'ın Eski Yakın Doğu'ya getirdikleri askeri yenilikler bunlarla sınırlı değildir. Onlar, yeni bir kale (müstahkem mevki) tipinin de mucitleri olarak karşımıza çıkarlar. Bunlar, için su dolu hendeklerle çevrili, toprak duvarlı çok büyük karargâhlardır.⁷⁵

⁷³ E.Memiş, Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Bursa 2012, s.82.

⁷⁴ E.Memiş, a.g.e., s.82.

⁷⁵ T.Save-Söderbergh, "The Hyksos Rule in Egypt", The Journal of Egyptian Archaeology, Vol.37, (Dec.1951), s.60

d) Mitanniler'in Eski Yakın Doğu Medeniyetine Katkıları:

MÖ. 16. yüzyıl ortalarında Eski Yakın Doğu dünyasına giriş yapan ve bugünkü GAP Bölgesi merkez olmak üzere güçlü bir devlet kuran Mitanniler de, başarılarını, tıpkı Mısır'ı istila eden Hiksoslar gibi, sahip oldukları harp arabalarına borçludurlar. Gerçekten, çift atla çekilen ve manevra kabiliyeti son derece yüksek olan bu harp arabaları sayesinde Hurriiler'in yaşadığı bölgeyi kısa zamanda kontrolleri altına almayı başaran Mitanniler'den bölge halkının yanı sıra komşu devletler de çok şey öğrenmişlerdir. Örneğin Hititler, at terbiyesinin inceliklerini öğrenmek maksadıyla Mitanni memleketinden at uzmanları getirtmişlerdir.⁷⁶ Gerçekten, Hattuşaş devlet arşivinde **Kikkuli** adında Mitannili bir at uzmanı tarafından kaleme alınmış bir eser ele geçmiştir. At yetiştirme hakkında son derece teknik bilgiler veren bu eserdeki at yetiştirme metotları, bugünkü modern İngiliz at terbiyesi metotlarına büyük benzerlikler göstermektedir.⁷⁷

e) Egeli Kavimlerin Kazandırdıkları ve Kaybettirdikleri:

Hatırlanacağı üzere, MÖ. 13. yüzyılın sonları ile 12. yüzyılın başlarında olmak üzere iki aşamada cereyan eden Ege Göçleri,⁷⁸ Eskiçağ tarihinin önemli dönüm noktalarından biri olarak kabul edilmektedir. Zira bu göçlerle birlikte Tunç Devri Kültürü'nün temsilcisi olan büyük devletler tarih sahnesinden çekilirken, onların yerini Demir Devri Kültürü'nün temsilcisi olan daha küçük çaptaki devletler almıştır.

Göçlere iştirak eden kavimlerin önemli bir kısmı Ege ve Akdeniz adalarının ya da Güney Anadolu kıyılarının sakinleri

⁷⁶ F.Kınal, Eski Anadolu Tarihi, TTK Yayını, 2.Baskı, Ankara 1987, s.144; E.Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, Ekin Kitabevi Yayını, 12. Baskı, Bursa 2013, s. 240.

⁷⁷ F.Kınal, a.g.e., s.145; E.Memiş, a.g.e., s.240; Eva Von Dassow, State and Society in the Late Bronze Age, CDL Press, Bethesda 2008, s.83.

⁷⁸ Ege Göçleri hakkında bilgi veren çalışmaları topluca görmek için 25 nolu alt nota bakınız.

olduğu için, onların coğrafi konumuna izafeten **“Deniz Kavimleri Göçü”** de denilen bu muhaceret hareketinin, hem olumlu hem olumsuz sonuçları olmuştur.

Her şeyden önce, MÖ. 2. Binyılın büyük devletleri olan Hitit, Mitanni ve III. Babil (Kaslar Sülalesi) krallıklarının bu göçler sonucunda yıkılmış olması, siyasi dengeleri alt üst etmiş; Anadolu, Suriye ve Güney Mezopotamya’da kültürel anlamda gerilemeler başlamıştır. Çünkü Ege Göçleri’ne iştirak eden kavimlerin çoğu henüz yazılı bir kültüre sahip olmadıkları gibi, yazılı kültürlerin sahibi olan kavimleri de devre dışı bıraktıkları için, bu durum, Eski Yakın Doğu dünyasında kültürel manada bir çöküşe yol açmıştır. Gerçekten, MÖ. 12. yüzyıldan 8. yüzyıla kadar uzanan dört asırlık zaman dilimi içerisinde, yazılı hiçbir esere rastlanmamıştır. Diğer bir ifadeyle, MÖ. 12.-8. yüzyıllar arasındaki dört yüz yıllık dönem, bizim için karanlıktır. Yazılı belgeler MÖ.8. yüzyıldan itibaren tekrardan ortaya çıkmaya başlar, ancak çivi yazısıyla yazma geleneği büyük ölçüde terkedilmiş, sadece Urartu memleketinde taşlar üzerine çivi yazısıyla yazma geleneği bir süre daha devam etmiştir. Buna karşılık Batı Anadolu’da kökünün Hellen alfabesine dayandığı iddia edilen bir Frig yazısı ortaya çıkmıştır.⁷⁹

Mimaride de bir gerileme söz konusudur. Hitit mimarisine özgü “iki duvar arasını küçük taş ve molozlarla doldurma” şeklindeki yapı tekniği tamamen terkedilmiş, onun yerini iri taşlarla yapılan ve görsel açıdan pek de hoş olmayan Frig mimari tarzı almıştır.

Ege göçleri ile gelen kavimler, Eski Yakın Doğu’nun karmaşık olan etnik yapısını daha da karmaşık hale getirmişlerdir.

⁷⁹ Doğrusunu söylemek gerekirse, Batılı araştırmacıların bu iddiasının ne dereceye kadar inandırıcı olduğu konusunda şüphelerimiz vardır. Çünkü bu yazının temeli Hellen alfabesine dayanmış olsaydı, şimdiye kadar çoktan okunmuş olması gerekirdi. Böylelikle biz de Friglerle ilgili bilgileri doğrudan doğruya Frig yazısıyla yazılmış belgelerden öğrenirdik. İşte bu yüzden ki, biz, Batılı akademisyenlerin Frig yazısının kökeni ile ilgili görüşlerine katılmıyoruz.

Bu olumsuz tesirlerin yanında, Egeli kavimlerin Eski Yakın Doğu medeniyetine olumlu katkıları da olmuştur. Her şeyden önce bu kavimler, tuncun yerine demir madenini kullanım alanına sokmuşlardır.⁸⁰ Böylelikle Eski Yakın Doğu kavimleri demiri daha yakından tanıma imkânına kavuşmuş ve bu madeni, başta silahların yapımı olmak üzere, pek çok alanda kullanma fırsatını elde etmişlerdir.

Ege Göçleri'nden sonra deniz ticaretinde ve gemicilikte de önemli gelişmeler olmuştur. Doğrusunu söylemek gerekirse, çoğu denizci olan Egeli kavimler, önceki dönemlerde de deniz ticareti yapıyorlardı. Ancak göçlerden sonra "milletlerarası deniz ticareti" daha da önemli hale gelecektir.⁸¹ Bu göçlerle birlikte, kürekli gemilerin yanı sıra **"yelkenli gemiler"**⁸² de denizlerde boy göstermeye başlayacaktır. Alışverişlerde üzeri damgalı altın ve gümüş halkaların kullanılmaya başlanması da, son derece önemli bir gelişmedir. **"Bronz ingotlar"**⁸³ yerine kullanılmaya başlanan altın ve gümüş halkalar, sikkenin (metal para) kullanım alanına girmesi yolunda atılan adımların ilk aşaması olarak kabul edilebilir.

f) Dor Göçlerinin Aka Medeniyetine verdiği zararlar:

Ege Göçleri'nin tetiklediği göçlerden biri de Dor Göçleri'dir.⁸⁴ Önce Troya Savaşlarına, arkasından da Ege Göçlerine katılmak zorunda kalan Akaların Yunanistan'daki yurtlarına dönmeleri gecikince, yüzyıllardır Orta ve Güney Yunanistan'a girmek için

⁸⁰E.Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 12. Baskı, Bursa 2013 s.167; E.Memiş, Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi, Gözden Geçirilmiş 3.Baskı,Bursa 2012, s.239.

⁸¹ E.Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 12. Baskı, Bursa 2013, s.168; E.Memiş-C.Bülbül, Amurrular (Arapların En Eski Ataları), Elazığ 2012, s. 96.

⁸² Yelkenli gemiler, Ege Göçleri'nin ikinci aşamasına katılan Pelestitlere (Filistinilere) aitti. Bu hususta bkz: R. D. Barnett, "The Sea Peoples", CAH II/2, chp.XXVIII, Cambridge 1975, s.373.

⁸³ Üzerine metal parçaların raptedildiği hayvan postlarına "ingot" adı verilir. Bu hususta bkz: E.Memiş-C.Bülbül, a.g.e., s.96, n.338.

⁸⁴ Dor Göçleri için bkz: A.M.Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, TTK Yayını, Ankara 1971, s.93-97; E.Memiş, Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi, Gözden Geçirilmiş 3.Baskı, Bursa 2012, s.240-242.

fırsat kollayan Dorlar, ikamet etmekte oldukları Kuzey Yunanistan'dan harekete geçerek savunmasız durumdaki Aka yerleşim merkezlerini istilâ etmişlerdir. Egeli kavimlerin büyük göçüne iştirak ettikleri halde umduklarını elde edemeyen Akalar, ülkelerine dönmüşlerse de, işgale uğrayan yurtlarını Dorların elinden kurtaramamışlardır. Akaların Dorlar karşısında tutunamamalarının önde gelen nedenlerinden biri, Dorların demir silahlara sahip olmalarıdır.

Demir kültürünün temsilcisi olan Dorlar, Tunç Devri kültürünün temsilcileri olan Akaları her yerde mağlup etmişler, Aka şehirlerini yakıp yıkmışlardır. Akaların bir kısmı Dor egemenliğini kabullenirken, çoğu Aka kabileleri Batı Anadolu kıyılarına göç etmek zorunda kalmışlardır.

Dorlar, kültür bakımından kendilerinden kat kat üstün olan Akaları egemenlikleri altına aldıkları yetmezmiş gibi, Dor lehçesini de onlara zorla empoze etmişlerdir. Dorların kültürel anlamda ülkeye getirdikleri hiçbir yenilik yoktur. Onların egemen oldukları süreçte, devlet kurumlarında da gözle görülebilir hiçbir değişikliğe rastlanmaz. Onlara atfedebileceğimiz mitoslar ya da kültürden de söz etmemiz mümkün değildir. Bütün bu olumsuzluktan çıkan sonuç şudur: Dorlar beraberlerinde ya kayda değer bir kültür getirmemişler, ya da onların kültürü, mağlup ettikleri Akaların kültürü karşısında eriyip kaybolmuştur.⁸⁵

g) İskit ve Kimmerlerin Anadolu Medeniyeti Üzerindeki Etkileri:

MÖ. 1. Binyılda meydana gelen göçler içerisinde İskit ve Kimmer göçlerine özel bir önem atfetmek gerekir. Zira Asya bozkırlarından harekete geçen bu iki Türk kavmi sadece Asya

⁸⁵ R.M.Cook, "The Dorion Invasion", Proceedings of the Cambridge Philological Society, Vol.8, January 1962, s.18.

tarihini değil, Avrasya tarihini de etkileyecek bir pozisyonun içerisinde yer almışlardır.

Kırım yarımadası merkez olmak üzere Güney Rusya bozkırlarında yaşayan Kimmerler,⁸⁶ İskitlerin⁸⁷ istilasına uğrayınca, MÖ. 8. yüzyıl sonlarında yurtlarını terk etmek zorunda kalmışlar ve Kafkaslar üzerinden Anadolu topraklarına girmişlerdir. Anadolu'da önce Urartularla karşılaşan Kimmerler, ufak çaplı birkaç çatışmanın ardından Orta Anadolu içlerine sirayet etmişler ve buradaki Frig Devleti'nin siyasi varlığına son vermişlerdir.⁸⁸ Hızlarını alamayan Kimmerler, batıya doğru yürüyüşlerini sürdürerek, İyonya'nın zengin şehirlerini de yağmalamışlardır.⁸⁹ Yaklaşık 100 yıl Anadolu kavimlerini baskı altında tutan ve deyim yerindeyse Anadolu'ya kan kusturan Kimmerler'i, Lidya kralı Alyattes MÖ. 609 yılında yenilgiye uğratmış ve Anadolu topraklarından kovmuştur.⁹⁰

Doğrusunu söylemek gerekirse, Kimmerlerin Anadolu medeniyetine olumlu manada hiçbir katkıları olmamıştır. Tam tersine onlar, Anadolu'daki mevcut kültürlere de zarar vermişlerdir.

Kimmerleri takip ederek Kafkaslar üzerinden Doğu Anadolu topraklarına giren ve Herodotos'un anlattığına göre 28 yıl Doğu Anadolu'da hüküm sürdükten sonra Kimmerler'in boşalttığı Güney Rusya topraklarına dönen İskitler, burada büyük bir devlet kurmuşlardır. "İskit İmparatorluğu" olarak adlandırılan bu devlet, MS. 2. yüzyılda Gotlar tarafından yıkılincaya kadar siyasi varlığını

⁸⁶ Kimmerler hakkında bilgi edinmek için bkz: M.Taner Tarhan, "Eskiçağda Kimmerler Problemi", VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1979, cilt 1, s.335-369.

⁸⁷ İskitler hakkında bilgi edinmek için bkz: E.Memiş, İskitlerin Tarihi, Altınpost Yayınları, 3.Baskı, Ankara 2012; İlhami Durmuş, İskitler (Sakalar), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1993; E.Memiş, Eskiçağda Türkler, 3.Baskı, Konya 2009, s.75-83

⁸⁸ E.Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 12.Baskı, Bursa 2013, s.190; E.Memiş, Eskiçağda Türkler, 3.Baskı, Konya 2009, s.73

⁸⁹ E.Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, 12.Baskı, Bursa 2013, s.190.

⁹⁰ E.Memiş, a.g.e., s.190; Nezahat Boydur, Kültepe (Kaneş) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar, Doçentlik Tezi, İ.Ü.E.F. Yayını, İstanbul 1970, s.74; Bilge Umar, Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi, Cilt 1, İzmir 1982, s.191.

sürdürmüş ve Eski Yakın Doğu tarihinde de önemli roller oynamıştır.

İskitlerin dünya medeniyetine önemli katkıları olmuştur. Her şeyden önce atı, savaş meydanlarında bir harp silahı olarak kullananlar onlardır. At koşum takımlarını ilk kullananlar ve komşu kavimlere tanıtanlar da onlar olmuştur. Onlar, savaşlardaki başarılarını ve diğer kavimlere üstünlüklerini büyük ölçüde ata binmekte gösterdikleri ustalığa borçlu idiler. Diğer taraftan, binicinin dengesini sağlamaya yardımcı olan üzengi de ilk defa onlar tarafından kullanılmıştır.⁹¹ Bütün bunlar bir yana, Orta Asya Türk sanatının özünü oluşturan “hayvan üslubu” da İskitlerde çok kullanılmış ve bu sanat tarzı onlar tarafından geliştirilmiştir. İskitler, hayvanları yalın halde değil, genellikle birbirleriyle mücadele ederken tasvir etmişlerdir.⁹² Bu bakımdan, İskit sanatı ile Hun sanatı arasında tam bir benzerlik bulunmaktadır. Daha doğrusu Hun sanatı, İskit sanatının bir devamıdır.⁹³

h) Etrüskler’in İtalya’ya Kazandırdıkları:

Hatırlanacağı üzere Etrüskler, Anadolu’lu Troyalılar (Turşalar) ile Asya kökenli İskitlerin (Sakalar) İtalya’da karışıp kaynaşmaları neticesinde ortaya çıkmış olan yeni bir Türk topluluğudur.⁹⁴ Tursakalar da denilen Etrüskler, kendi adlarına izafeten **Etruria** denilen bölgeye gelip yerleşmişlerdir. Onların MÖ. 10 ve 8. yüzyıllarda olmak üzere iki göç dalgası halinde İtalya’ya geldikleri kabul edilmektedir.⁹⁵

Etrüsklerin doğrudan doğruya Etruria ya da Toskana denilen bölgeye gelip yerleşmelerinde belki de buraların maden ve özellikle de bakır madeni bakımından zenginliği rol oynamış olsa gerektir.

⁹¹ E. Memiş, İskitlerin Tarihi, 3.Baskı, Ankara 2012, s.56.

⁹² E. Memiş, a.g.e; s. 80.

⁹³ G. Koca, Türk Kültürünün Temelleri -1, Damla Neşriyat, İstanbul 1990, s.36.

⁹⁴ E. Memiş, Eskiçağda Türkler, 3.Baskı, Konya 2009, s.73

⁹⁵ E. Memiş, Eskiçağda Türkler, 3. Baskı, Konya 2009, s.73.

Etrüskler, o zamana kadar köy kültürünü yaşamakta olan İtalya'ya, Anadolu ve Ege kıyılarının şehir kültürünü getirmişlerdir.⁹⁶ Ayrıca onlar buranın yerli kavimlerini egemenlikleri altına alarak, siyasi anlamda da otoritelerini tesis etmişlerdir.

Etrüskler İtalya'ya sadece şehir hayatını getirmekle kalmamışlar, ziraatı ve madenciligi de geliştirmişlerdir. İtalya'da bağcılığı ve zeytinciliği bunların ilerlettiği söylenmektedir. Deniz ticaretini de kısa zamanda geliştiren Etrüskler, uzun süre Akdeniz ticaretini ellerinde tutmuşlardır.⁹⁷

Etrüskler Roma'nın büyümesinden önce yarımadada hem siyasi manada hem de kültürel manada öncülük ederek, Romalılara hoşcalık ettiler. Roma devlet teşkilatı, Etrüsk devlet teşkilatının kopyalanmış ve biraz daha geliştirilmiş biçiminden başka bir şey değildir.

MÖ. 509 yılında Roma'da krallık rejimi yıkılıp Cumhuriyet dönemi başlayınca kadar iş başında kalan krallar, Etrüsk krallarıdır. Yaklaşık 250 yıl Roma'nın kaderine hükmeden Etrüskler, MÖ. 509 yılından itibaren siyaset arenasından çekilseler de, etnik olarak mevcudiyetlerini yüzyıllar boyunca sürdürmüşlerdir. Özellikle Roma medeniyeti üzerindeki Etrüsk gölgesi hiçbir zaman ortadan kalkmamıştır.⁹⁸ Hatta 15. yüzyılda Avrupa'da başlayan Rönesans hareketinin önderliğini Floransa kenti üstlenmiştir ki, Floransa,⁹⁹ bir Etrüsk şehridir. Eskiçağda Roma'ya önderlik eden Etrüskler, Yeniçağ başlarında da bu defa sadece İtalya'ya değil, tüm Avrupa'ya önderlik etmişler, Avrupa'yı Ortaçağ karanlığından çekip çıkarmışlardır.

⁹⁶ E.Memiş, a.g.e., s. 74; E.Memiş, Troya ve Troyalılar (Troyalılar Türk müdür?), Altınpost Yayınları, Gözden Geçirilmiş 2.Baskı, Ankara 2012, s.136.

⁹⁷ Halil Demircioğlu, Roma Tarihi, 1.Cilt, TTK Yayını, Ankara 1953, s.25.

⁹⁸ E.Memiş, Eskiçağda Türkler, 3.Baskı, Konya 2009, s.75; E.Memiş, "Etrüsk Kavminin Oluşumunda Troyalaların ve İskitlerin (Sakalar) Rolü", Tarihten Bir Kesit: Etrüskler, 2-4 Haziran 2007, Bodrum. Sempozyum Bildirileri, TTK Yayını, Ankara 2008, s.112

⁹⁹ 2007 yılı dünyanın en güzel on şehri sıralamasında Floransa 1.sırada gösterilmiştir. Avrupa'nın en güzel şehirleri sıralamasında da Floransa yine 1. sırada yer almaktadır.

i) Galatlar'ın bıraktığı isimler ve insanlık dersi:

Galatlar, Galler ya da **Keltler** gibi değişik isimlerle anılan kavim, aşırı nüfus artışı başta olmak üzere, iklim şartlarının zorlaması, toprak yetersizliği ve ağır dış baskılar gibi nedenlerle göç etmek zorunda kalmışlardır.

Galatların en önemli özelliği, yerleştikleri yerlere kendi isimlerini vermeleridir. Örneğin Portekiz (Portugal), “**Galler’in Limanı**” anlamına gelmektedir.¹⁰⁰ Anadolu topraklarındaki Gelibolu (Galliopoli), “**Galler’in şehri**” demektir.¹⁰¹ Türkiye’nin mega kenti İstanbul’daki Galata semti ve Galata Kulesi de isimlerini Galatlar’dan almışlardır.¹⁰²

Galatlar ölüme değer veren kahraman insanlardı. Eskiçağ insanları arasında, ölümün, özellikle de vatan uğruna ölmenin mutlu bir olay olduğuna inanan iki kavimden biri Türkler, diğeri de Galatlar’dır.

Galatların gözünde kadınların son derece saygın bir yeri vardır. Galatlar savaşta bile düşman kadınlarına asla dokunmamış, onlara kötülük etmemişlerdir.

Bütün bu özelliklerden anlaşılacağı üzere, Roma’da ve Yunanistan’da büyük yıkımlara neden olsalar da, savaşçı ve tarım sever bir kavim olan Galatlar, “vatan uğrunda mücadele etme” ve “kadınlara saygılı davranma” konularında tüm dünyaya insanlık dersi vermişlerdir.

j) Germen Kavimlerinin Romalılaşması:

Bilindiği üzere, 4. yüzyılın son çeyreğinden 5. yüzyılın son çeyreğine kadar uzanan Kavimler Göçü, Büyük Roma

¹⁰⁰ Fernand Lequenne, Galatlar, Çeviren: Suzan Albek, TTK yayını, Ankara 1979, s.3.

¹⁰¹ Fernand Lequenne, a.g.e., s.15.

¹⁰² A.g.e., s.35.

İmparatorluğunu temelinden sarsmış, önce bu imparatorluğun Doğu ve Batı Roma olmak üzere ikiye ayrılmasına (395), ardından da batı kanadının beklenmedik şekilde çökmesine (476) yol açmıştır.¹⁰³

Batı Roma'nın çöküşü, Roma egemenliği altında yaşayan barbar Avrupa kavimlerinin özgür kalmalarına neden olmuş, bu kavimler Batı Avrupa'da karışıp kaynaşarak yeni Avrupa kavimlerinin oluşmasına zemin hazırlamışlardır. Bu açıdan değerlendirildiğinde bugünkü Avrupa'nın etnik temelleri Kavimler Göçü sonunda atılmıştır, denilebilir.¹⁰⁴

Başlangıçta devletleşme açısından hayli sıkıntılı evrelerden geçen söz konusu kavimler, ilerleyen zaman dilimi içerisinde gerek devlet teşkilatı gerekse dini açıdan Roma'nın mirasına sahip çıkmışlardır. Gerçekten onlar Hristiyanlığa gönülden bağlanırken, Roma gelenek ve göreneklerini de büyük ölçüde sahiplenmişlerdir. Dolayısıyla bir zamanlar Dorlar nasıl yenilgiye uğrattıkları Akalar'ın medeniyeti karşısında diz çökmek zorunda kaldırsa, Avrupa'nın barbar kavimleri de yenilgiye uğrattıkları Roma karşısında kültürel bakımdan aynı ezikliği hissetmişlerdir.

Demek oluyor ki, Kavimler Göçü örneğinde olduğu gibi, zaman zaman galipler de, mağlubiyete uğrattıkları kavimlerin karşısında kültürel bağlamda diz çökebilirler. Aslına bakılacak olursa, bunda yadırganacak hiçbir şey yoktur. Önemli olan, göç edenlerin ya da göçmenleri kabul edenlerin veya etmek zorunda kalanların birbirlerinden olumlu anlamda etkilenmeleri ve birbirlerine pozitif şeyler verebilmeleridir. Nitekim göçler sonunda göç edenlerle göç edilen ülkenin sakinleri arasında etnik karışımın yanı sıra, gelenek, görenek ve dini inanışlar konusunda da karşılıklı etkilenmeler olmuştur. Fakat daha da önemlisi, göç edenlerle o

¹⁰³ E.Memiş, *Eskiçağda Türkler*, 3.Baskı, Konya 2009, s.94.

¹⁰⁴ E.Memiş ,a.g.e., s.95.

ülkenin yerli sakinleri arasında dil bağlamında da karşılıklı kelime ve kavram alışverişleri meydana gelmiştir.¹⁰⁵

¹⁰⁵ Örneğin Mezopotamya tarihinde Sümerlerin üzerine gelen Akkadlar pek çok Sümerce kelimeyi kendi dillerine aldıkları gibi, Sümerler de Akkad dilinden yüzlerce kelimeyi alıp kullanmışlardır.

SONUÇ

Çalışmamızın başında da ifade ettiğimiz gibi, tarihin en eski devirlerinden günümüze gelinceye kadar dünya coğrafyası yüzlerce göç hareketine sahne olmuştur. Ancak günümüzde her daim göçler yaşanırken, çalışmamızın konusunu teşkil eden Eskiçağdaki göç hareketleri, belirli zaman aralıkları içerisinde cereyan etmiş görünmektedir. Örneğin Sümer Göçlerini belli bir süre sonra Akkad Göçleri, Akkad Göçlerini de Amurru Göçleri takip etmiştir. Dolayısıyla bu kavimlerin üçü de Mezopotamya medeniyetinin oluşumuna şu veya bu şekilde katkıda bulunmuşlardır. Bir başka anlatımla, Mezopotamya medeniyeti sadece Sümerlere ait değildir. Tam tersine bu medeniyet, Sümerler'le birlikte, sonradan onların üzerine gelen Sami kavimlerin ortak malıdır. Ayrıca, Sümerler'den önce bu topraklar üzerinde oturan otoktan halkın, Mezopotamya medeniyeti içerisindeki payını da hesaba katmamız gerekir.

Anadolu medeniyetinin oluşumunda da Hattiler, Luviler, Huriler ve Hititler gibi yerli kavimlerin yanı sıra, Anadolu'ya göçmen olarak gelen Frigler'in, Egeli kavimlerin, İskit ve Kimmerler'in ve hatta Galatlar'ın payı ve emeği vardır.

Akalar, Anadolu kültürünü, göç ettikleri Yunanistan'a taşıırken, Hiksoslar ve Mitanniler, Eski Yakın Doğu dünyasına çift atla çekilen hafif harp arabalarını armağan etmişlerdir.

Egeli Kavimler, MÖ. 2. Binyılın büyük imparatorluklarını yerle bir ederken, gittikleri yerlere demir kültürünü götürmek suretiyle, hiç değilse bu konuda, Eski Yakın Doğu medeniyetine katkıda bulunmuşlardır.

Eskiçağın ilk süvarileri olan İskitler, başta komşuları olmak üzere, temasa geldikleri bütün kavimlere **“at terbiyesi”**ni ve **“atı bir savaşı aracı olarak kullanma”** tekniklerini öğretmişlerdir.

Kavimler Göçü'ne iştirak eden Avrupa'nın barbar kavimleri ise Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Avrupa'da karışıp kaynaşarak bugünkü Avrupa'nın etnik temellerini atmışlardır.

Ele almış olduğumuz göçlerin sebeplerini kendi arasında sınıflandıracak olursak, şöyle bir tablo oluşturabiliriz:

a) KİTLİK YÜZÜNDEN YAPILAN GÖÇLER:

Kıtlık nedeniyle yapılan göçlerin en çarpıcı örneğini herhalde Ege Göçleri oluşturur. İsrailoğulları'nın Hiksoslar zamanında Kenan diyarından Mısır'a göç etmelerinin temel nedeni de yine kıtlık hadisesine dayanmaktadır. Etrüskler'in İtalya'ya göç etmelerinde de Lidya bölgesinde yaşanan kıtlık felaketinin en önemli faktör olduğunu Herodotos tüm ayrıntıları ile nakletmektedir.

b) BAŞTA KURAKLIK OLMAK ÜZERE, İKLİMSEL DEĞİŞİKLİKLER YÜZÜNDEN YAPILAN GÖÇLER:

Bu göçlere verebileceğimiz en iyi örnek, zamanını tam olarak tespit edemediğimiz Orta Asya'dan yapılan Türk Göçleri'dir.

c) OTLAK YERLERİNİN YETERSİZLİĞİ YÜZÜNDEN YAPILAN GÖÇLER:

MÖ. 8. yüzyılın sonlarında vuku bulan İskit ve Kimmer Göçleri ile MS. 10. yüzyılda gerçekleşen Oğuz Göçleri, otlak yerlerinin yetersizliği yüzünden yapılan göçlerin en iyi bilinenleri arasında yer alırlar.

d) MEVCUT ARAZİNİN YETERSİZLİĞİ YÜZÜNDEN NÜFUS FAZLASINI DIŞARIYA AKTARMA ŞEKLİNDE GERÇEKLEŞEN GÖÇLER:

Arabistan yarımadasından çıkan Akkadların, Amurruların ve Aramilerin gerçekleştirdikleri göçler ile Yunanlıların MÖ. 750-550 yılları arasında gerçekleştirdikleri Büyük Kolonizasyon Hareketi ve nihayet Galat Göçleri, nüfus fazlasının dışarıya aktarılması amacıyla yapılan göçler sınıfına girerler.

e) ÜLKENİN YABANCI KAVİMLER TARAFINDAN İŞGAL EDİLMESİ SONRASI YAPILAN GÖÇLER:

Bu tip göçlerin en çarpıcı iki örneği Aka Göçleri ile Kimmer Göçleri'dir. Gerçekten, Yunanistan'da oturan Akalar, ülkelerinin Dorlar tarafından istilâ edilmesi üzerine kabileler halinde Batı Anadolu kıyılarına göç etmek zorunda kalmışlardır. Oturdıkları Güney Rusya topraklarının komşuları İskitler tarafından işgal edilmesi yüzünden yurtlarını kaybeden Kimmerler de Kafkasları aşarak Anadolu'ya göç etmekten başka çare bulamamışlardır.

f) DİNİ SEBEPLER YÜZÜNDEN YAPILAN GÖÇLER:

Bu tip göçlere verebileceğimiz en iyi örnek, Hz. Muhammed'in 622 yılında İslam dinini daha iyi şartlarda yayabilmek amacıyla Mekke'den Medine'ye göç etmesi hadisesidir. İslam tarihinde bu olaya **"Hicret"** adı verilmekte ve 622 yılı, Hicri takvimin başlangıcı olarak kabul edilmektedir.

Ele aldığımız göçlerin gerçek nedenlerini bu şekilde gözler önüne serdikten sonra, şimdi de söz konusu göçlerin olumlu ve olumsuz tesirleri üzerine kısa bir değerlendirme yapalım.

Doğrusunu söylemek gerekirse, Eskiçağda meydana gelen göçlerin bir kısmı yeni medeniyetlerin oluşmasına zemin hazırlarken, bir kısmı da mevcut medeniyetleri ya zarara uğratmış ya da tamamen yok etmiştir. Bazı kavimler ise göç ettikleri ülkenin medeniyetini özümseyerek bambaşka bir hüviyete bürünmüşlerdir. Şimdi bu göçleri, olumlu ve olumsuz tesirlerini dikkate alarak, bir tablo halinde sunmaya çalışalım:

1- Yeni Medeniyetlerin Oluşmasına Zemin Hazırlayan Göçler:

Başta Sümer Göçleri olmak üzere, Aka Göçleri, Etrüsk Göçleri ve İskit Göçleri yeni medeniyetlerin doğmasına zemin hazırlayan göçler kategorisine dâhil edilebilirler. Gerçekten, Orta Asya'dan Mezopotamya'ya göçmen olarak gelen Sümerler henüz köy kültürünü yaşamakta olan Mezopotamya'ya şehir kültürünü getirmekle

kalmamışlar, başta yazının keşfi olmak üzere, daha pek çok yeniliğin altına da imza atmışlardır.

Esasında ağırlıklı olarak Batı Anadolu kavimlerinden oluşan ve Yunanistan'a göç eden Akalar da, Anadolu kültürünü Yunanistan'a taşımışlardır.

Biri MÖ. 10. yüzyılda diğeri de MÖ. 8. yüzyılda olmak üzere, Batı Anadolu'dan İtalya'ya iki aşamalı bir göç gerçekleştiren Etrüskler de bu ülkeye Anadolu'nun şehir kültürünü götürmüşler, madenciligi ve ziraatı geliştirmişler, uzun bir süre Akdeniz ticaretini ellerinde tutmuşlardır. Roma, devlet teşkilatı ile ilgili tüm bilgilerini Etrüsklerden öğrenmiştir. Kimmerler'i, yaşadıkları Kırım Yarımadası ve civarındaki anayurtlarından kovarak onların yerine yerleşen İskitler de yaklaşık 1000 yıl ayakta kalmayı başaran güçlü bir imparatorluğun temellerini atmışlardır. Avrasya kavimleri at ve at terbiyesi ile ilgili bütün incelikleri İskitlerden öğrenmişlerdir

Görülüyor ki, Sümerler, Akalar (Mikenler), Etrüskler ve İskitler, göç ettikleri yerlere yeniden hayat vermişler, oralarda yepyeni medeniyetlerin doğmasında başrol oynamışlardır.

2- Mevcut Medeniyetlere Zarar Veren ya da Yok Eden Göçler:

Bazı göç hareketleri yeni medeniyetlerin doğmasına katkıda bulunurken, bazı göçler ne yazık ki mevcut medeniyetleri yok etmiş, üstelik yerine de hiçbir şey koymamıştır. MÖ. 13. yüzyılın sonları ile 12. yüzyılın başlarında olmak üzere iki aşamalı bir seyir takip eden Ege Göçleri, MÖ. 2. Binyılın büyük medeniyetlerinin sahibi olan Hititleri, Mitannileri ve Kasları (III. Babil) siyasi arenadan silerken, bu kavimlerin kültürel değerlerini de büyük ölçüde yok etmişlerdir. Yunanistan'ı istilâ eden Dorlar da Aka kültürüne ait her şeyi neredeyse ortadan kaldırmışlardır. İskitlerin önünden kaçarak Kafkasları aşip Anadolu topraklarına giren ve bu ülkeyi yaklaşık bir asır kontrolleri altında tutan Kimmerler de Anadolu'nun güçlü devletlerinden biri olan Frig Krallığı'nı yıkmakla kalmamışlar, Batı Anadolu'daki

zengin İyon kentlerini de yakıp yıkmışlar, yağmalamışlardır. Anadolu kültürüne büyük zararlar veren Kimmerler ne yazık ki, bu ülkenin kültürüne olumlu manada hiçbir katkıda da bulunmamışlardır.

Batı Hun (Avrupa Hun) Türklerinin baskıları sonucunda büyük bir hışımla Roma topraklarına saldıran barbar Avrupa kavimleri de Roma medeniyetine büyük zararlar vermişlerdir. Onlar ancak, Roma'yı yıktıktan sonra bu medeniyetin büyüklüğünü fark edebilmişleridir.

3- Göç Ettikleri Ülkenin Medeniyetini Özümseyen Kavimler:

Eskiçağ tarihinde boy gösteren bazı kavimler ise göçmen olarak yerleştikleri ülkelerin yüksek kültürünü görüp tanıdıktan sonra bu kültürleri olduğu gibi benimsemişler, hatta zaman zaman bu kültürleri başka coğrafyalara yayma görevini de üstlenmişlerdir. Nitekim Mezopotamya'da Sümerlerin üzerine göçmen olarak gelen Akkadlar ve Amurrular uzun süre Sümer medeniyetinin tesirinde kalmışlar ve bu medeniyeti özümsemişlerdir. Ancak Sümer orijinli devletlerin zayıflamasından sonra, yukarıda isimleri zikredilen Sami kavimler, kendi öz kültürlerini yavaş yavaş açığa çıkarma gereğini hissetmişlerdir. Aramiler de Asurlulara karşı mücadele ederken, Asur kültürünü özümseme yoluna gitmişlerdir. Fakat onlar Asur kültürünü özümserken, kendi kültürlerini de Asur toplumuna yavaş yavaş sırtına etmeyi ihmal etmemişlerdir.

Bütün bu bilgiler ışığında son olarak şunları söyleyebiliriz:

*Göçler, etnik yapıyı değiştirmiştir.

*Göçler sonunda, yaşanan coğrafyadaki diller arasında kelime ve kavram geçişleri olmuştur.

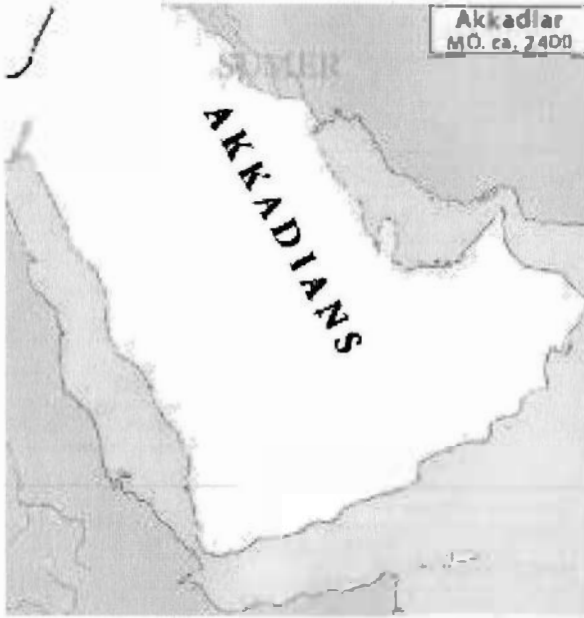
*Dini bağlamda karşılıklı etkilenmeler meydana gelmiştir.

*Göçmen olarak gelen kavim, askeri ve kültürel yönden daha baskınsa, kısa sürede, yerli kavimler üzerinde etkinliğini ve gücünü hissettirmeye başlamıştır.

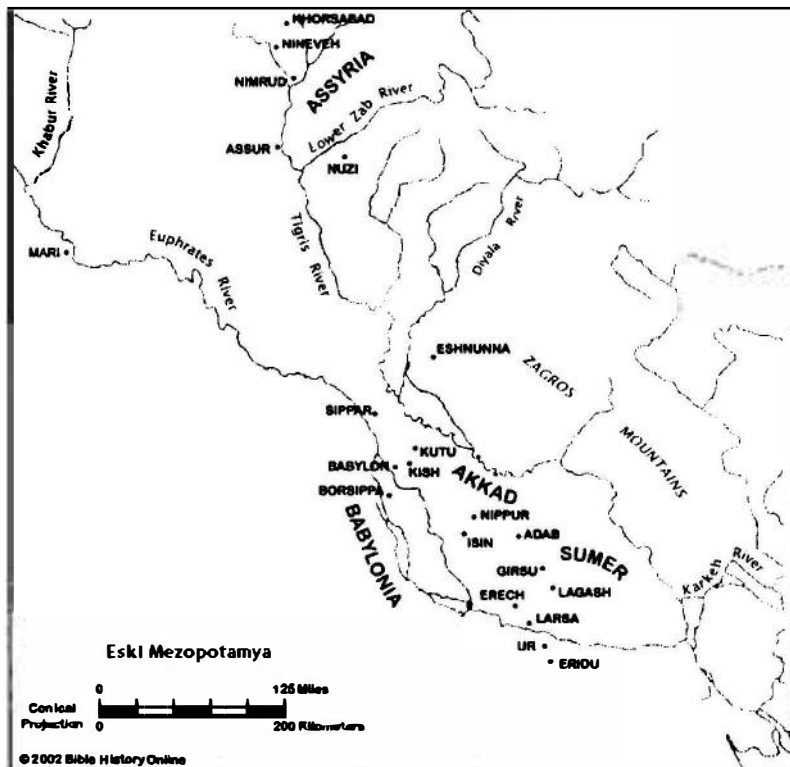
*Göçmen olarak gelen kavim, kültürel anlamda, üstüne geldiği kavimden daha geriyse, zaman içinde, egemenliği altına aldığı ve baskı altında tuttuğu kavmin, kültürel egemenliğine boyun eğmek zorunda kalmıştır.

*Kültürel bağlamda karşılıklı etkileşimler olmuştur.

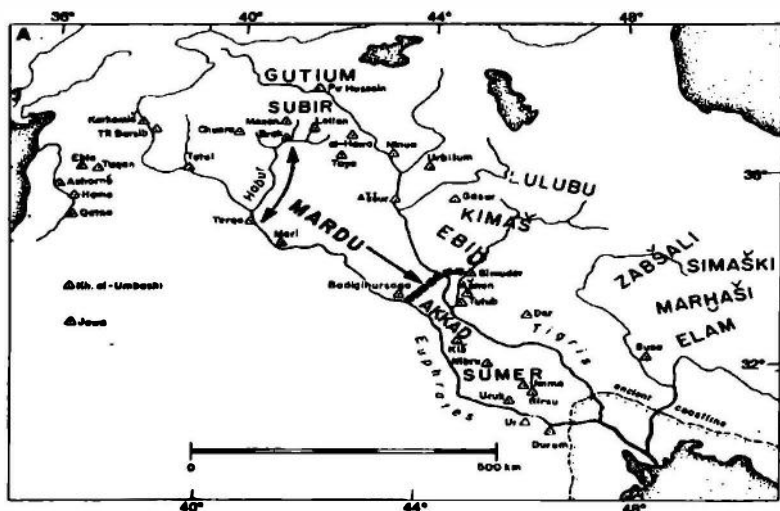
EKLER (HARİTALAR)

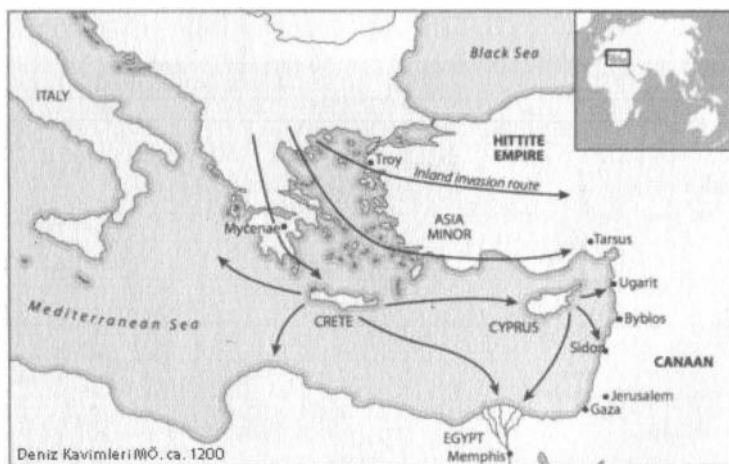
Harita 1: Akkadlar
(www.wikimedia.org, 04 08 2014)

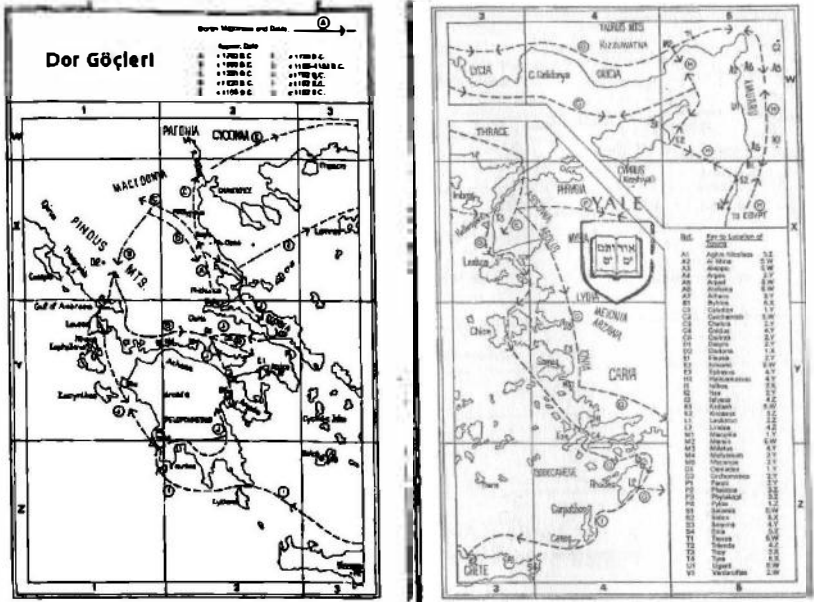
Harita 2: Eski Mezopotamya
(www.bible-history.com, 04.08.2014)

Harita 3: Amurru (Martu) Göçü
(<http://becuo.com/transhumance-map>, 04.08.2014)

Harita 4: Deniz Kavimleri Göçü
(<http://med.a.bloomsbury.com/rep/files/maps-by-chapter.pdf>, 04.08.2014)

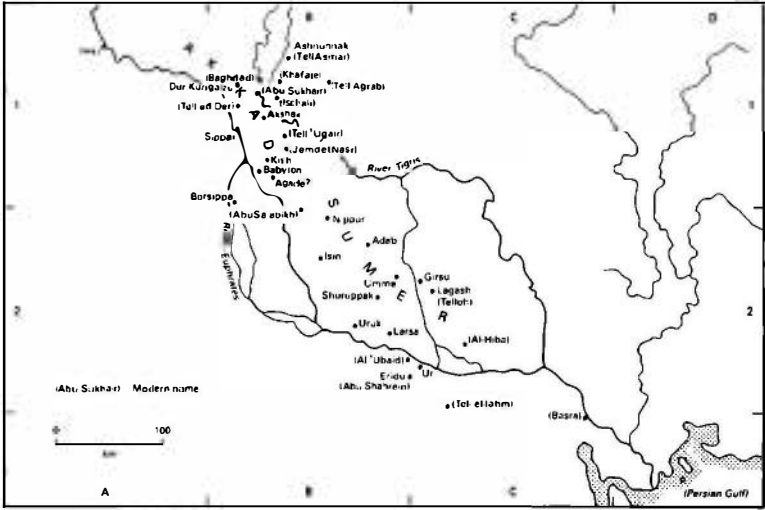
Harita 5: Dor Göçleri
(Ivor Gray Nixon, *The Rise of The Dorians*, New York 1968, s. 172-73)

Harita 6: Frig Göçleri
(<http://www.semboleg.com/category/anadolu-uygarliklari/>, 04.08.2014)

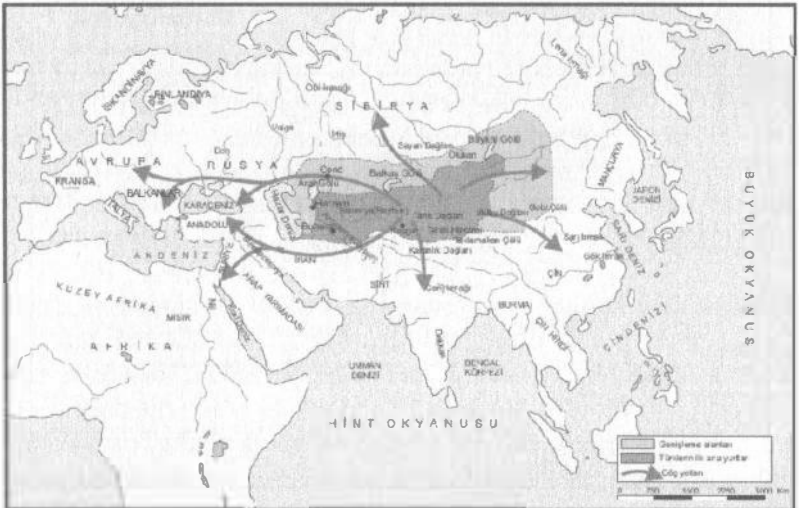

Harita 8: Mitanniler
 (Jack M. Sasson, *Civilizations of The Ancient Near East*,
 Vol I-II, 2nd. Edition, New York 2006, s.1245)

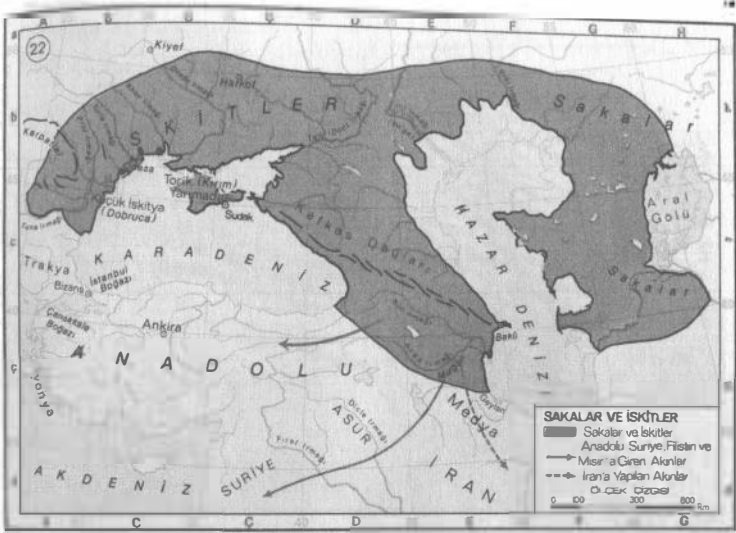
Harita 9: Sümerler ve Akkadlar

(<http://cw.routledge.com/textbooks/0415236614/resources/maps/map2.jpg>, 04.08.2014)

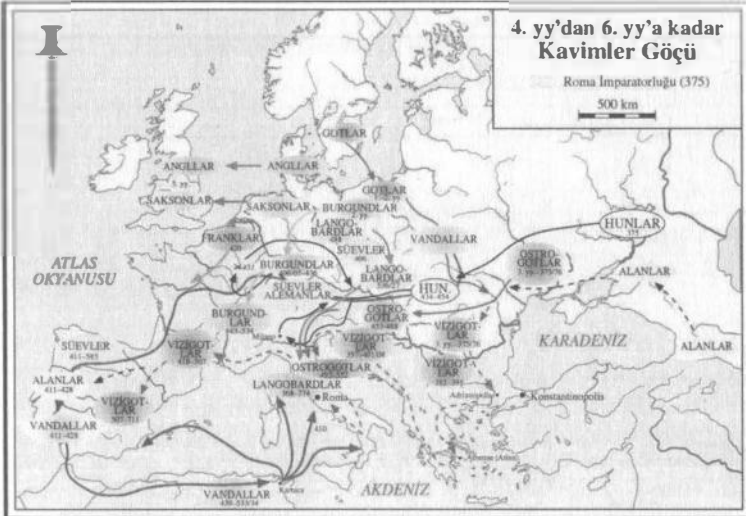

Harita 10: Orta Asya'dan Yapılan Türk Göçleri

(<http://www.zarihportal.org/ilk-turk-devletleri-haritalari>, 04.08.2014)

Harita 11: Sakalar ve İskitler
Hüseyin Dağtekin, Genel Tarih Atlası, İstanbul 2000, s.19)

Harita 12: Kavimler Göçü
(<http://gizlilikimler.tr.gg/Kavimler-G.oe.%E7ue..-k1-The-Migration-of-Nations-k2-.htm>, 04.08.2014)

KAYNAKÇA

- Afetinan, A., Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti, TTK Yayını, 2. Baskı, Ankara 1987.
- Agajanov, S.G., "The States of the Oghuz, the Kimek and the Kipchak", History of Civilizations of Central Asia, Vol. IV, Part 1, s. 61-74.
- Aksoy, Zeynep., "Uluslararası Göç ve Kültürlerarası İletişim", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 5, Sayı 20, Kış 2012, s. 292-303.
- Akşit, Oktay., Likya Tarihi, İ.Ü.E.F. Yayını, İstanbul 1967.
- Akurgal, Ekrem., Phrygische Kunst, Ankara 1955.
- Akurgal, Ekrem., Anadolu Kültür Tarihi, Tübitak Yayını, 9. Baskı, Ankara 2000.
- Albright, W.F., "Syria, The Philistines and Phoenicia", CAH II/2, chp.XXXIII, Cambridge 1975, s. 507-536.
- Albright, W.F., "The Amarna Letters from Palestine", CAH II/2, chp.XX, Cambridge 1975, s.98-117.
- Allen, T.W., The Homeric Catalogue of Ships, Oxford 1921.
- Alp, Sedat., "Eski Önyasa'da Siyasal İlişkilerden Bölümler", Anma Kitabı, A.Ü.D.T.C.F. Yayını, Ankara 1974, s.425-436.
- Alp, Sedat., Hitit Çağında Anadolu, Tübitak Yayınları, İstanbul 2001.
- Alp, Sedat., Hitit Güneşi, Tübitak Yayınları, İstanbul 2001.
- Alpman, Adil., "Hurriler", A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı 25, Ankara 1981-1982, s.283-313.
- Arnold, Bill T., Who were the Babylonians?, Leiden 2005.
- Astour, Michael C., "New Evidence on the Last Days of Ugarit", AJA 69/3, 1965, s.253-258.
- Atlan, Sabahat., Roma Tarihinin Ana Hatları, İ.Ü.E.F. Yayını, İstanbul 1970.
- Ayda, Adile., Türklerin İlk Ataları, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1987.
- Ayda, Adile., Etrüskler (Tursakalar) Türk İdiler, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1992.

- Balkan, Kemal., Mektup: Mama Kralı Anum-Hirbi'nin Kaniş Kralı Warşama'ya Gönderdiği Mektup, TTK Yayını, Ankara 1957.
- Barnett, R.D., "The Sea Peoples", CAH II/2, chp. XXVIII, Cambridge 1975, s. 359-371.
- Barnett, R.D., "Phrygia and the Peoples of Anatolia in the Iron Age", CAH II/2, chp. XXX, Cambridge 1975, s. 417-442.
- Barton, George A., A Sketch of Semitic Origins, London 1902.
- Barton, George A., "The Place of Amorites in the Civilization of Western Asia", Journal of American Oriental Society, Vol.45 (1925), s.1-38.
- Barton, George A., The Royal Inscriptions of Sumer and Akkad, Yale University Press, New Haven 1929.
- Baydur, Nezahat., Kültepe (Kaneş) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar, İ.Ü.E.F. Yayını, İstanbul 1970.
- Bayless, William N., "The Visigothic Invasion of Italy in 401", The Classical Journal, Vol.72, No.1 (Oct.-Nov., 1976), s.72-77.
- Bayless, William N., "The Treaty with the Huns of 443", The American Journal of Philology, Vol.97, No.2 (Summer, 1976), s.176-179.
- Bayram Sadi., "Kaynaklara Göre Güney-Doğu Anadolu'da Proto Türk İzleri", Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı 62, İstanbul 1989, s. 9-118.
- Beckman, Gary., Hittite Diplomatic Texts, 2nd edition, Atlanta 1999.
- Bedirhan, Yaşar., Ortaçağ Tarihi, Çizgi Kitabevi Yayını, Konya 2004.
- Bertin, G., "On the Origin and Primitive Home of the Semites", The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, Vol.11 (1882), s.423-437.
- Bierbrier, Morris L., Historical Dictionary of Ancient Egypt, 2nd edition, 2008 USA.
- Bittel, Kurt., Kleinasiatiscche Studien, İstanbul 1942.
- Bittel, Kurt., Hattusha: The Capital of the Hittites, New York 1970.
- Blegen, Carl., The Mycenaean Age. The Trojan War, the Dorian Invasion and Other Problems (Lectures in memory of L.T. Semple), 1962.
- Blegen, Carl., Troy and Trojans, London 1963.
- Bonfante, G., "Who were the Philistines?", AJA 50, 1946, s.251-262.
- Booth, Charlotte., The Hyksos Period in Egypt, Shire Publications Ltd, Malta 2005.
- Borgolte, Michael., "Avrupa'dan Hikâyeler ve Troya", Düş ve Gerçek: TROIA, Homer Kitabevi, İstanbul 2001, s.190-203.
- Rosert, H., Altkreta, Berlin 1937.

- Bottero ,Jean., Eski Yakındoğu. Çeviren: A. Kâhiloğulları-P. Güzelyürek-L. Aslan Özcan, Dost Kitabevi Yayını, Ankara 2005.
- Bouzek, J., "Late Bronze Age Greece and the Balkans: A Review of the Present Picture", The Annual of the British School at Athens, Vol.89 (1994). s.217-234.
- Breasted, J.H., A History of Egypt, London 1948.
- Bridgman, Tim., "Who were the Cimmerians?", Hermathena, No.164 (Summer 1998), s. 31-64.
- Brandau, Birgit., Troia. Çeviren: Vedat Çorlu, Arkadaş Kitabevi Yayını, Ankara 2002.
- Brandau, Birgit-Schickert Hartmut., Hititler: Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu. Çeviren: Nazife Mertoğlu, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2003.
- Breasted, J.H., "The Origins of Civilization" The Scientific Monthly, Vol.10, no.2 (Feb, 1920), s.182-209.
- Bryce, Trevor., Letters of the Great Kings of the Ancient Near East (The Royal Correspondance of the Late Bronze Age), London and New York, 2003.
- Bryce, Trevor., The Kingdom of the Hittites, The Oxford University Press, 2005, USA.
- Buccellati, Giorgia., The Amorites of the Ur III Period, Naples 1966.
- Bussagli, Mario., "Pages of Euro-Asian History: ATTILA and THE HUNS" East and West, Vol.4, no.3 (October 1953), s.191-197.
- Bülbül, Cemil., "Amurru Göçleri ve Amurrular'ın Eski Önasya Tarihindeki Rollerini" A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı 48, Ankara 2010, s.29-50.
- Bülbül, Cemil., Eski Yakındoğu Tarihinde Alalah, Altınpost Yayıncılık, Ankara 2012.
- Bülbül, Pınar., En Eski Çağlardan Persler Dönemine Kadar Afyonkarahisar ve Çevresi, Basılmamış Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2010.
- Caskey, John L., "Greece and the Aegean Islands in the Middle Bronze Age", CAH II/1, chp.IV-a, Cambridge 1975, s.117-140.
- Casson, Lionel., "The Thracians", The Metropolitan Museum of Art Bulletin, New Series, Vol.35, no.1 (Summer, 1997), s.2-6.

- Ceram, C.W., Tanrıların Vatanı Anadolu. Çeviren: E. Nermi Erendor, Remzi Kitabevi Yayını, 2. Baskı, İstanbul 1984.
- Ceram, C.W., Tanrılar, Mezarlar ve Bilginler (Arkeolojinin Romanı). Çeviren: Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi Yayını, İstanbul 1986.
- Ceylan, Alpaslan, Doğu Anadolu Araştırmaları (Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır (1998-2008), Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum 2008.
- Chapman, John-Hamerow, Helena., Migrations and Invasions in Archaeological Explanation, BAR International Series 664, The Basingstoke Press, Oxford 1997.
- Clay, Albert T., The Empire of the Amorites, Yale University Press, New Haven 1919.
- Clover, Frank M., "Geiseric and Attila", Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte, Bd.22, H.1 (1st Qtr., 1973), s.104-117.
- Contenau, G., La Civilisation des Hittites et des Hurrites du Mitanni, Paris 1949.
- Cook, J.M., "The Dorian Invasion", Proceedings of the Cambridge Philological Society, Vol.8, January 1962, s. 16-22.
- Cook, J.M., The Greeks in Ionia and the East (Ancient Peoples and Places, Vol.31), London 1962.
- Çağlayan, Savaş., "Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi", Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE), Güz 2006, sayı 17, s.67-91.
- Çapar, Ömer., "Ahhiyava Sorunu" A.Ü.D.T.C.F Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı 25, Ankara 1982, s.387-413.
- Çapar, Ömer., "Homeros Destanlarında Anadolu Kavimleri", IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, I. Cilt, Ankara 1986, s.333-348.
- Çeçen, Salih., "Kutsal Kitaplar ve Çivi Yazılı Belgeler Işığında Cudi", I. Uluslararası Mardin Sempozyumu Bildirileri, İstanbul 2006, s.123-127.
- Çığ, Muazzez İlmiye., Ortadoğu Uygarlık Mirası, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002.
- Çıvgın, İzzet., Ortaçağ Tarihi, Maya Akademi Yayınları, Ankara 2008.
- Demircioğlu, Halil., Roma Tarihi, I Cilt, TTK Yayını, Ankara 1953.
- Dinçol, Ali M., Eski Anadolu Dillerine Giriş, İ.Ü.E.F. Yayını İstanbul 1970.
- Dinçol, Ali M., 'Hititler' Arkeo Atlas Dergisi, Sayı 3, İstanbul 2004, s.22-61.
- Dion, Paul E., "Aramaeans Tribes and Nations of First-Millennium Western Asia", Civilization of the Ancient Near East, Vol. I-II, 2nd edition, New York 2006, s.1281-1294.

- Drews, Robert., "Myths of Midas and Phrygian Migration from Europe", Klio, 75, 1993, s.9-26.
- Durmuş, İlhami., İskitler (Sakalar), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1993.
- Edzard, D.O., "Mesopotamian Nomads in the Third Millenium B.C", 30th International Congress of Human Sciences in Asia and North Africa, Published by El Colegio de Mexico, 1981, s.37-45.
- Engberd, Robert M., The Hyksos Reconsidered, The Univesity of Chicago Press, Chicago- Illinois 1939.
- Erhat, Azra., Mitoloji Sözlüğü, Remzi Kitabevi Yayını, İstanbul 1972.
- Erhat, Azra., Homeros (Gül İle Söyleşi), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999.
- Erzen, Afif., Eskiçağ Tarihi Hakkında 4 Konferans, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1984.
- Erzen, Afif., Doğu Anadolu ve Urartular, TTK Yayını, 2.Baskı, Ankara 1986.
- Fales, Frederick Mario., "Aramaeans and Chaldeans", The Babylonian World, 2007 USA, s.288-298.
- Faukner, O.R., "Egypt: From the inception of the nineteenth dynasty to the death of Ramesses III", CAH II/2, chp. XXIII, Cambridge 1975, s.232-247.
- Freeman, Charles., Mısır, Yunan ve Roma (Antik Akdeniz Uygarlıkları). Çeviren: Suat Kemal Angı, Dost Kitabevi Yayını, Ankara 2003.
- French, Warren G., "Visigoths and Byzantines", College Composition and Communication, Vol.10, no.2 (May, 1959), s. 72-77.
- Furumark, A., The Mycenaean Pottery, Analysis and Classsification, Stockholm 1941.
- Furumark, A., The Chronology of Mycenean Pottery, Stockholm 1941.
- Garelli, P., Les Assyriens en Cappadoce, Paris 1963.
- Garstang, John., Prehistoric Mersin, Oxford 1952.
- Garstang, John- Gurney, O.R., The Geography of Hittite Empire, London 1959.
- Gelb, I.J., "The Early History of the West Semitic Peoples", JCS 15, 1961, s. 27-47.
- Gelb, I.J., Old Akkadian Writing and Grammar, 2nd edition revised and enlarged, Chicago 1961.
- Goetze, A., Madduwattas, MVAeG XXXII, 1928, s.1-158.

- Goetze, A., Kizzuwatna and the Problem of Hittite Geography, Yale Oriental Series 22, New Haven 1940.
- Goetze, A., Kulturgeschichte des Alten Orients : Kleinasien, 2. Baskı, München 1957.
- Goffart, Walter., "Rome, Constantinople and the Barbarians", The American Historical Review, Vol.86, no.2 (April, 1981), s.275-306.
- Gordon, C.N., The World of the Old Testament, New York 1958.
- Gressman, H., Altorientalische Texte zum Alten Testament, Berlin 1926.
- Gurney, O.R., The Hittites, Penguin Books, London 1952.
- Gurney, O.R., Hititler. Çeviren: Pınar Arpaçay, Dost Kitabevi Yayını, Ankara 2001.
- Günaltay, M. Şemseddin., Yakın Şark (Elam ve Mezopotamya), TTK Yayını, 2. Baskı, Ankara 1987.
- Günaltay, M. Şemseddin., Yakın Şark II (Anadolu), TTK Yayını, 2. Baskı, Ankara 1987.
- Günaltay, M. Şemseddin., Yakın Şark III (Filistin ve Suriye), TTK Yayını, 2. Baskı, Ankara 1987.
- Günbattı, Cahit., "Kültepe'de Akkadlı Sargon'a Ait Bir Tablet" Archivum Anatolicum, Sayı 3, Ankara 1997, s.131-155.
- Güterbock, H.G., "The deeds of Suppiluliuma", JCS X/2, 1956, s.41-130.
- Halдар, Alfred., Who were the Amorites? Monographs on the Ancient Near East, No.1, Leiden 1971.
- Hall, H.R. The Ancient History of the Near East, London 1927.
- Halsall, G., Barbarian Migrations and the Roman West (376-568), Cambridge University Press, Cambridge 2007.
- Hamblin, William J., Warfare in the Ancient Near East to 1600 B.C., New York 2006.
- Hamidullah, M., İslam Peygamberi, İstanbul 1972.
- Heather, Peter., "The Huns and the End of the Roman Empire in Western Europe", The English Historical Review, vol.110, No.435 (Feb., 1995), s. 4-41.
- Herodotos, Herodot Tarihi. Çeviren: Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2002.
- Heurtley, W.A., "A Prehistoric Site in Western Macedonia and the Dorian Invasion", The Annual of the British School at Athens, Vol.28 (1926/1927), s. 158-194.

- Heykel, M. Hüseyin., Hz. Muhammed Mustafa. Çeviren: Ömer Rıza Doğrul, İstanbul 1948.
- Hirsch, Hans., "Die Inschriften der Könige von Agade", AfO 20, 1963, s. 1-82.
- Hitti, P.K., Lebanon in History From the Earliest Times to the Present, London 1957.
- Hitti, P.K., Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi, Cilt I, Çeviren: S. Tuğ, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1989.
- Hogart, D.G., "Lydia and Ionia", CAH III, chp. XXI, Cambridge 1970, s.501-526.
- Hommel, Fritz., Geschichte Babyloniens und Assyriens, Vol.I, Berlin 1885.
- Homer, Odysseia. Çeviren: Azra Erhat- A. Kadir, Sander Yayınları, İstanbul 1970.
- Homer, İlyada. Çeviren: Azra Erhat-A. Kadir, Sander Yayınları, İstanbul 1975.
- Huxley, G.L., Achaeans and Hittites, Oxford 1960.
- Huxley, G.L., The Early Ionians, Oxford 1966.
- İplikçioğlu, Bülent., Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul 1994.
- İplikçioğlu, Bülent., Eski Batı Tarihi I, TTK Yayını, Ankara 1997.
- Jacobsen, Thorkild., The Sumerian King List, University of Chicago Press, Chicago 1939.
- Jones, W.R., "The Image of the Barbarian in Medieval Europe", Comparative Studies in Society and History, Vol.13, No.4, (Oct., 1971), s. 376-407.
- Joukowsky, Martha Sharp., Early Turkey Anatolian Archaeology from Prehistory through the Lydian Period, USA 1996.
- Kafesoğlu, İbrahim., Türk Milli Kültürü, Boğaziçi Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 1989.
- Karağuz, Güngör, Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri, Çizgi Kitabevi Yayını, Konya 2002.
- Kaya, M. Ali., Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir 2000.
- Kelly, C., Attila the Hun: Barbarian Terror and the Fall of the Roman Empire, London 2008.

- Kenyon, Kathleen M., Amorites and Canaanites, The Oxford University Press, London 1966.
- Kınal, Füzuran., Arzava Memleketlerinin Mevkii ve Tarihi, A.Ü.D.T.C.F. Yayını, Ankara 1953.
- Kınal Füzuran., "Hitit Devletleri için Kuzey Suriye'nin Önemi", Atatürk Konferansları IV, 1970'den ayrı basım, TTK Basımevi, Ankara 1973, s.1-13.
- Kınal, Füzuran., "Yamhad Krallığı", A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt VIII-XII, Ankara 1974, s.14-23.
- Kınal, Füzuran., "Ugarit Krallarının Tarihi", A.Ü.T.D.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi, VIII-XII, 1970-1974, s.14-23.
- Kınal, Füzuran., "Eski Anadolu Tarihinde Bazı Değişmeler", Anma Kitabı, A.Ü.D.T.C.F. Yayını, Ankara 1974, s.401-424.
- Kınal, Füzuran., Eski Mezopotamya Tarihi, A.Ü.D.T.C.F. Yayını, Ankara 1983.
- Kınal, Füzuran., Eski Anadolu Tarihi, TTK Yayını, 2. Baskı, Ankara 1987.
- Kitab-ı Mukaddes (Eski ve Yeni Ahit), Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul 2001.
- Klengel, Horst., Kral Hammurabi ve Babil Günlüğü. Çeviren: Nesrin Oral, Telos Yayıncılık, İstanbul 2001.
- Koca, Salim., Türk Kültürünün Temelleri-1, Damla Neşriyat, İstanbul 1990.
- Köroğlu, Kemalettin., Eski Mezopotamya Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.
- Kramer, Samuel Noah., History begins at Summer, New York 1959.
- Kramer, Samuel Noah., Tarih Sumer'de Başlar. Çeviren: Muazzez İlmiye Çığ, TTK Yayını, Ankara 1990.
- Kramer, Samuel Noah., Sümerler. Çeviren: Özcan Buze, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002.
- Köksoy, Mümin., Yerbilimlerinin Katkısıyla Nuh Tufanı ve Sümerlerin Kökeni, Berikan Yayınevi, Ankara 2013.
- Kuhrt, Amelie., The Ancient Near East c.3000-330 B.C., Vol. II, 1995, USA.
- Kupper, J.R., Les nomades en Mesopotamie au temps des rois de Mari, Paris 1957.
- Landsberger, Benno., "Önasya Kadim Tarihinin Esas Meseleleri", II. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri, İstanbul 20-25 Eylül 1937, TTK Yayınları, Kenan Matbaası, İstanbul 1943, s.98-114.
- Landsberger, Benno., Sam'al, TTK Yayını, Ankara 1948.

- Lequenne, Fernand., Galatlar. Çeviren: Suzan Albek, TTK Yayını, Ankara 1979.
- Leick , Gwendolyn., Historical Dictionary of Mezopotamia, Oxford 2003.
- Lewis, B., Tarihte Araplar. Çeviren: Hakkı Dursun Yıldız, İ.Ü.E.F. Basımevi, İstanbul 1979.
- Lewy, J., "Amurritica", Hebrew Union Collage Annual 32, 1961, s.31-74.
- Linder, Rudi Paul., "Nomadism, Horses and Huns" Past and Present, No.92 (Aug., 1981), s. 3-19.
- Linder, Rudi Paul., "What was a Nomadic Tribe?", Comparative Studies in Society and History, Vol. 24, No. 4 (Oct. 1982), s.689-711.
- Lipinski, Edward., The Aramaeans (Their Ancient History, Culture, Religion), Utggeveru Peeters and Department Oosterse Studies, Leuven-Paris –Sterling, Virginia 2000.
- Lloyd, Seton., Türkiye'nin Tarihi (Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları). Çeviren: Ender Varinlioğlu, Tübitak Yayını, 2.Baskı, Ankara 1997.
- Lönnqvist, Minna A., "Were Nomadic Amorites on the Move? Migration, Invasion and Graduel Infiltration As Mechanisms for Cultural Transitions", Proceedings of the 4 th International Congress of the Archaeology of the Ancient Near East, 29 March-3 April 2004, Freie Universität Berlin, Vol. 2, Harrassowitz Verlag-Wiesbaden 2008, s.195-215.
- Luckenbill, Daniel David., "Akkadian Origins", The American Journal of Semitic Languages and Literatures , Vol. 40, No. 1 (Oct., 1923), s.1-13.
- Luckenbill, Daniel David., Ancient Records of Assyria and Babylonia, Vol. I-II, New York. 1968.
- Macalister, R.A.S., The Philistines, Their History and Civitization, Oxford University Press, London 1914.
- Macqueen, J.G., Hititler ve Hitit Çağında Anadolu. Çeviren: Esra Davutoğlu, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2001.
- Mallowan, M.E. I, Early Mesopotamia and Iran, London 1965.
- Mansel, Arif Müfid., Eski Doğu ve Ege Tarihinin Ana Hatları, İ.Ü.E.F. Yayını, İstanbul 1945.
- Mansel, Arif Müfid, Ege ve Yunan Tarihi, TTK Yayını, Ankara 1971.
- Martino, Stefano De., Hititler. Çeviren: Erendiz Özbayoğlu, Dost Kitabevi Yayını, Ankara 2006.

- Melchert, H.Craig., Luviler (Anadolu'nun Gizemli Halkı), Türkçesi: Barış Baysal-Çiğdem Çıdamlı, Kalkedon Yayınları, 2.Baskı, İstanbul 2011.
- Mellaart, James., "Hacılar-Burdur Excavations", 1957, TAD VIII/1, 1958, s.17-18.
- Mellaart, James., "Excavations at Hacılar, 1959", An.St., C.10, 1960, s.83-104.
- Mellaart, James., "Excavations at Hacılar fourth preliminary report", An.St., C.11, 1961, s.39-75.
- Mellink, Machteld J., "Mita, Mushki and Phrygians", Anadolu Araştırmaları II, İ.Ü.E.F. Yayını, İstanbul 1965, s. 317-325.
- Memiş, Ekrem., Troya Savaşlarının Kronolojisi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara 1980.
- Memiş, Ekrem., "Filistin Kime Aittir", Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 1, Ankara 1985, s.223-238.
- Memiş, Ekrem., "Anadolu'nun Eski Şark ve Eski Garp Dünyaları Arasındaki Yeri", S.A.M. Selçuk Dergisi, Sayı 1, Konya 1986, s. 59-64.
- Memiş, Ekrem., "Yazının Tarihi", Kelime Dergisi, Sayı 1, Konya 1986, s. 35-41.
- Memiş, Ekrem., "Eskiçağın Birinci Dünya Savaşı İle Yakınçağın Birinci Dünya Savaşında Boğazlar'ın Oynadığı Rol ve Türkiye", Askeri Tarih Bülteni, Sayı 22, Şubat 1987, s. 91-96.
- Memiş, Ekrem., "Filistler'de Demircilik Sanatı", Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 1, Konya 1987, s.123-127.
- Memiş, Ekrem., "Hitit Siyası Tarihinde Taht Mücadeleleri", Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 1, Konya 1987, s.113-117.
- Memiş, Ekrem., "MÖ. 3. Binyılda Anadolu'da Türkler", Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı 53, İstanbul 1988, s.35-46.
- Memiş, Ekrem., "Eskiçağ Türkiye'sinde Ordunun Önemi", Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 2, Konya 1988, s. 55-56.
- Memiş, Ekrem., "Bakır Madeninin Eski Anadolu Medeniyetinin Gelişmesindeki Rolü ve Önemi", X. Türk Tarih Kongresinden Ayrı Basım, Ankara 1990, s. 79-86.
- Memiş, Ekrem., "MÖ. 2. Binyılda Hitit-Gaşka Münasebetleri", II. Uluslararası Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, Samsun 1990, s.103-110.
- Memiş, Ekrem-Köstüklü, Nuri., Tarih Boyunca Ortadoğu-Anadolu İlişkileri, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 1992.

- Memiş, Ekrem., "MÖ. 2. Binyıl Anadolu Tarihinde Lukkalar", XI. Türk Tarih Kongresi'nden Ayrı Basım, TTK Yayını, Ankara 1994, s. 269-275.
- Memiş, Ekrem., "Hitit Devletlerinin Batı Anadolu Politikası", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 3, Konya 1994, s. 367-375.
- Memiş, Ekrem., "Aka Medeniyetinin Doğuşu, Gelişmesi ve Çöküşü", E.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi, Sayı X, E.Ü.E.F. Yayını, İzmir 1995, s.41-54.
- Memiş, Ekrem., Ortadoğu Sorunları ve Türkiye, Mimoza Yayınları, Konya 1995.
- Memiş, Ekrem., Filistinlileri Kökeni ve Tarihi, Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayını, Konya 1996.
- Memiş, Ekrem., "Eskiçağ Anadolu'sunda Türk Varlığı", Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (Sosyal Bilgiler), Sayı 7, Konya 1996, s. 1-7.
- Memiş, Ekrem., "Asur Devletlerinin Anadolu Politikası", XII. Türk Tarih Kongre'sinden Ayrı Basım, TTK Yayını, Ankara 1999, s. 65-73.
- Memiş, Ekrem., "Akkadlar Çağından Asur İmparatorluğu'nun Yıkılışına Kadar Mardin ve Çevresi", I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri, İstanbul 2006, s. 117-124.
- Memiş, Ekrem., İsrail Nereye Koşuyor? (En Eski Çağlardan Günümüze İsrail-Filistin Mücadelesi), Ekin Kitabevi Yayını, Bursa 2006.
- Memiş, Ekrem., Kaynayan Kazan Ortadoğu, Çizgi Kitabevi Yayını, 2. Baskı, Konya 2006.
- Memiş, Ekrem., ""Kadeş Barış Antlaşması" İsminin Doğruluğu Üzerine Farklı Bir Yaklaşım", Mısır-Hitit Ebedi Barış Antlaşması ve Eski Önasya'da Barış Sempozyumu, Erciyes Üniversitesi Kapadokya Araştırmaları Merkezi Yayını, Nevşehir 2007, s. 15-27.
- Memiş, Ekrem., Tarih Metodolojisi, Çizgi Kitabevi Yayını, 5. Baskı, Konya 2008.
- Memiş, Ekrem., Tarih Metodolojisi, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 6. Baskı, Bursa 2014.
- Memiş, Ekrem., "Etrüsk Kavminin Oluşumunda Troyalıların ve İskitlerin (Sakaların) Rolü", Tarihten Bir Kesit: Etrüskler, 2-4 Haziran 2007, Bodrum, Uluslararası Sempozyum Bildirileri, TTK Yayını, Ankara 2008, s.107-112.
- Memiş, Ekrem., Eskiçağ Tarihinde Doğu-Batı Mücadelesi, Çizgi Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 4. Baskı, Konya 2009.

- Memiş, Ekrem., Eskiçağ Türkiye Tarihi, Ekin Kitabevi Yayını, 11.Baskı, Bursa 2011.
- Memiş, Ekrem., Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Bursa 2012.
- Memiş, Ekrem., Troya ve Troyalılar (Troyalılar Türk müdür?), Altınpost Yayınları, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara 2012.
- Memiş, Ekrem-Bülbül, Cemil., Amurrular (Arapların En Eski Ataları), Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayını, Elazığ 2012.
- Memiş, Ekrem., Tarihi Coğrafyaya Giriş, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 2. Baskı, Bursa 2012.
- Memiş, Ekrem., İskitlerin Tarihi, Altınpost Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2012.
- Memiş, Ekrem., Eskiçağda Mezopotamya, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Bursa 2012.
- Memiş, Ekrem., Eskiçağ Türkiye Tarihi, Ekin Kitabevi Yayını, Gözden Geçirilmiş 12. Baskı, Bursa 2013.
- Mieroop, Marc Van De., Antik Yakındoğu'nun Tarihi (İ.Ö. 3000-323). Çeviren: Sinem Gül, Dost Kitabevi Yayını, Ankara 2006.
- Millart, A.R., "Assyrians and Aramaeans", Iraq, Vol. 45, No. 1, Papers of 29 Rencontre Assyriologique International, London, 5-9 July 1982 (Spring, 1983), s. 101-108.
- Minns, E.H., "The Scythians and northern nomads", CAH III, chp. IX, Cambridge 1970, s.177-189.
- Moran, William L., The Amarna Letters, London 1992.
- Morris, Joseph., The Origins of the Sea Peoples, Florida State University Classics, Florida 2006, s. 1-54.
- Moscatti, Sabatino., The Semites in Ancient History, Cardiff University of Wales Press, Cardiff 1959.
- Moscatti, Sabatino., Fenikeliler (Çeviren: Sinem Gül), Dost Kitabevi Yayını, Ankara 2004.
- Muscarella, Oscar White., "The Iron Background to the Formation of the Phrygian State", Bulletin of the American Schools of Oriental Research, No: 299/300, The Archaeology of Empire in Ancient Anatolia (Aug.-Nov., 1995), s.91-101.
- Mutluer, Mustafa., Uluslararası Göçler ve Türkiye, Çantay Kitabevi, İstanbul 2003.
- Mylonas, George E., Mycenae and the Mycenaean Age, Princeton 1966.

- Naumann, Rudolf., Eski Anadolu Mimarlığı. Çeviren: Beral Madra, TTK Yayını, Ankara 1975.
- Nemeth, Gyula., Attila ve Hunları. Çeviren: Şerif Başstav, A.Ü.D.T.C.F. Yayınları, Ankara 1982.
- Neufeld, E., The Hittite Laws, London 1951.
- Nissen, Hans J., Ana Hatlarıyla Mezopotamya. Çeviren: Z.Zühre İlkelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2004.
- Nixon, Ivor Gray., The Rise of the Dorians, New York 1968.
- Oates, John., Babil. Çeviren: Fatma Çizmeli, Arkadaş Kitabevi Yayını, Ankara 2004.
- Olmstead, A.T., History of Palestine and Syria, London 1931.
- Olmstead, A.T., History of Assyria, Chicago 1964.
- Olmstead, A.T., "Near-East Problems in the Second Pre-Christian Millenium", The Journal of Egyptian Archaeology, Vol. 8, No:3/4 (Oct., 1922), s. 223-232.
- Oppenheim, A.L., "Texts from Hammurabi to the Downfall of Assyrian Empire", ANET, Princeton 1955, s. 269-301.
- Ögel, Bahaeddin., İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, TTK Yayını, 2. Baskı, Ankara 1984.
- Özgüç, Tahsin., "Yümüktepe Kazıları", Belleten, Cilt 11, Ankara 1947, s.168-169; 359-360.
- Özgüç, Tahsin., "Gözlükule Kazıları", Belleten, Cilt 11, Ankara 1947, s.364-367.
- Özgüç, Tahsin., Öntarihte Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri, TTK Yayını, Ankara 1948.
- Page, Denys., History and the Homeric Iliad, Los Angeles 1959.
- Park, Robert E., "Human Migration and the Marginal Man", American Journal of Sociology, Vol.33, No: 6, (May, 1928), s. 881-893.
- Paton, Lewis., Early History of Syria and Palestine, Biblobazaar 2008.
- Postgate, J.N., "Nomads and Sedentaries in the Middle Assyrian Sources", 30th International Congress of Human Sciences in Asia and North Africa, published by El Colegio de Mexico, 1981, s. 47-56.
- Pritchard, James B., Ancient Near East Texts relating to the Old Testament, Princeton 1955.
- Renfrew, Colin., Archaeology and Language: The Puzzle of Indo-European Origins, London 1987.
- Rice, Tamara Talbot., The Scythians, London 1958.

- Robertson, Noel., "The Dorian Migration and Corinthian Ritual", *Classical Philology*, Vol. 75, No. 1 (Jan., 1980), s. 1-22.
- Roller, Lynn E., "The Legend of Midas", *Classical Antiquity*, Vol. 2, 1983, s. 299-313.
- Roller, Lynn E., "Midas and the Gordian Knot", *Classical Antiquity*, Vol. 3, No. 2 (Oct., 1984), s. 256-271.
- Rostovtzeff, M., Rome. Translated from the Russian by J.D. Duff, Oxford University Press, London 1977.
- Rousseau, Philip., "Visigothic Migration and Settlement, 376-418: Some Excluded Hypotheses", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 41, H.3 (1992), s. 345-361.
- Rowton, Michael B., "Autonomy and Nomadism in Western Asia", *Orientalia* 42, Chicago 1973, s. 247-258.
- Rowton, Michael B., "Economic and Political Factors in Ancient Nomadism" 30th International Congress of Human Sciences in Asia and North Africa, published by El Colegio de Mexico, 1981, s. 25-36.
- Said, Edward., *Filistin'in Sorunu (Çeviren: Alev Alatlı)*, İstanbul 1985.
- Salzman, Philip C., "Political Organization among Nomadic Peoples", *Proceedings of the American Philosophical Society*, Vol. 111, No. 2, (Apr. 14, 1967), s. 115-131.
- Save, T.-Söderbergh., "The Hysos Rule in Egypt", *The Journal of Egyptian Archaeology*, Vol. 37 (Dec., 1951), s.53-71.
- Sayce, A.H., "Midas of Phrygia", *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, No.1, 1931, s.135-138.
- Sayce, A.H.-Litt, D., "The Kingdom of Van (Urartu)", *CAH III*, chp. VIII, Cambridge 1970, s.169-183.
- Schmökel, Harmut., *Das Land Sumer*, Stuttgart 1956.
- Schuler, Von., *Die Kaşkâer (Ein Beitrag zur Ethnographie des Alten Kleinasien)*, Berlin 1965.
- Seters, John Van., *The Hyksos (A New Investigation)*, Yale University Press, New Hawen and London 1966.
- Sevin, Veli, "Frigler", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, İstanbul 1982, s. 245-275.
- Sevin, Veli., *Anadolu Arkeolojisi, Der Yayınları, Genişletilmiş 2. Baskı*, İstanbul 1999.
- Smith, Sidney., *Alalakh and Chronology*, London 1940.
- Smith, Sidney., *The Statue of Idrimi*, London 1949.

- Sommer, F., Die Ahhijava Urkunden I, 1932.
- Sommer, F., Hethiter und Hethitisch, Stuttgart 1947.
- Speiser, E.A., "Ethnic Movementts in the Near East in the Second Millenium B.C., The Hurrians and Their Connections with the Habiru and the Hyksos", The Annual of the American Schools of Oriental Research, Vol. 13 (1931-1932), s. 13-54.
- Speiser, Werner., Vorderasiatische Kunst, Berlin 1952.
- Stieglitz, Robert R., "The City of Amurru", JNES, Vol. 50, The University of Chicago Press, Chicago 1991, s. 45-49.
- Strabon., Coğrafya (Kitap XII, XIII, XIV). Çeviren: Prof. Dr.Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1987.
- Stubbings, F.H., "The Recession of Mycenaean Civilization", CAH II, chp. XXVII, Cambridge 1965.
- Stubbings, F.H., "The Rise of Mycenaean Civilization" CAH II, chp. XIV, Cambridge 1975.
- Stubbings, F.H., "The Expansion of Mycenaean Civilization", CAH II/2, chp. XXla, Cambridge 1975.
- Tarhan, M.Taner., "Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler", Araştırma Sonuçları Toplantısı I, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1984, s. 109-120.
- Taylour, William., The Mycenaean, London 1972.
- Tarhan, M.Taner., "Eskiçağda Kimmerler Problemi", VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1979, Cilt 1, s.335-369.
- Tekin, Oğuz., Eski Yunan Tarihi, Cep Üniversitesi İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1998.
- Thompson, E.A., A History of Attila and the Huns, Oxford University Press, Oxford 1948.
- Togan, Zeki Velidî., Umumi Türk Tarihine Giriş, Enderun Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul 1981.
- Tosun, Mebrure-Yalvaç, Kadriye., Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi Saduqa Fermanı, TTK Yayını, Ankara 1975.
- Tuna, Osman Nedim., Sümer ve Türk Dillerinin Tarihi İlgisi ve Türk Dilinin Yaşı Meselesi, TDK Yayını, Ankara 2011.
- Turan, Osman., "Türkler ve İslamiyet", A.Ü.D.T.C.F. Dergisi, IV/4, Ankara 1946, s.457-485.
- Turan, Osman., Selçuklular ve İslamiyet, Boğaziçi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1993.

- Türkkan, Reha, Oğuz., İlk Tarih Sırlarında Türk İzleri, İstanbul 2012.
- Umar, Bilge., Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi, Cilt 1, İzmir 1982.
- Umar, Bilge., İlkçağda Türkiye Halkı, İnkılap Kitabevi Yayını, İstanbul 1999.
- Ungnad, Arthur., "Datenlisten", RLA 2, 1938, s. 131-195.
- Vernadsky, George-Karpovich, Michael., Ancient Russia, New Haven 1943.
- Ward-Perkins, B., The Fall of Rome and the End of Civilization, Oxford University Press, Oxford 2005.
- Whiting, Robert M., "Amorite Tribes and Nations of Second-Millennium Western Asia", Civilizations of the Ancient Near East, Vol. I-II, 2nd edition, New York 2006, s. 1231-1242.
- Wieseman, D.J., The Alalakh Tablets, London 1953.
- Winckler, Hugo., Geschichte Babyloniens und Assyriens I-II, Leipzig 1892.
- Wolfram, H., History of the Goths, University of California Press, Berkeley 1988.
- Wood, Michael., In Search of the Trojan War, University of California Press, California 1998.
- Woolley, S. Leonard., "North Syria as a Cultural Link in the Ancient World", The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, Vol. 72, No. 1/2 (1942), s. 9-18.
- Woolley, S. Leonard., A Forgotten Kingdom, London 1953.
- Yakar, Jak., Anadolu'nun Etnoarkeolojisi. Çeviren: Selen Hırçın Riegel, Homer Kitabevi Yayını, 1. Baskı, İstanbul 2007.
- Yazıcı, Nuri., Türk Tarihinin Eski Çağları, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007.
- Yıldırım, Recep., Eskiçağda Anadolu, İzmir 1996.
- Yıldırım, Recep., Uygarlık Tarihine Giriş, 2. Baskı, Asil Yayın Dağıtım, Ankara 2004.
- Yiğit, Turgut., Asur Ticaret Kolonileri ve Eski Hitit Çağında Anadolu, Ankara 2000.
- Ziskind, Jonathan R., "The Sumerian Problem", The History Teacher, Vol. 5, No. 2 (Jan., 1972), s. 34-41.

DİZİN

A

Abdullah.....	240
Abdülmuttalip.....	240
Ablahanda.....	49
Adolf Hitler	150
Adrastus	172
Aeneas	197
Aetius	228, 232, 233
Afanesyovo Kültürü	9
Afganistan.....	45, 254
Afrigiler	255
Afrika.....	20, 269
Afyonkarahisar.....	164, 166, 173
Ahhaya	209
Ahhiyava Devleti	65, 67, 68, 90
Ahhiyavalılar.....	53, 61, 62, 67
Aineias.....	197
Aka Göçleri....	53, 72, 161, 299, 300
Aka Kültürü	58
Akabe.....	246
Akalar. 53, 54, 55, 56, 57, 59, 60, 61,	
66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 122,	
140, 160, 161, 162, 165, 194,	
195, 206, 207, 210, 272, 289,	
296, 297, 299, 300, 301	
Akdeniz. 4, 14, 26, 32, 35, 38, 53, 59,	
60, 61, 67, 68, 69, 70, 71, 107,	
112, 120, 134, 155, 161, 166,	
167, 197, 202, 206, 207, 210,	
271, 277, 287, 293, 300	
Akdeniz Bölgesi	32
Akhaioşlar	54
Akkad Devleti ...	22, 23, 24, 38, 40, 86
Akkad İmparatorluğu ..	26, 27, 39, 251,
	283

Akkadlar....	14, 17, 18, 21, 22, 23, 24,
	25, 29, 30, 31, 37, 41, 86, 107,
	281, 282, 283, 284, 296, 302
Alalakh.....	93, 104, 106, 109, 110
Alanlar	237
Alarik	227
Alaşıya....	62, 123, 124, 125, 127, 128,
	138
Alaşıya Krallığı.....	125, 128
Alışar	34, 143
Alşe Krallığı	116
Alyattes	183, 184, 291
Amanoslar	25
Amanum.....	47
Amarna	109, 125, 128, 129
Amama Çağı	125, 128, 129
Amar-Sin	41
Amazonlar	165
Amelikalar	137
Amid	156
Ammurapi.....	123, 124
Amrafel	51, 144, 240
Amurru 19, 37, 38, 39, 40, 42, 45, 46,	
	48, 49, 50, 51, 52, 65, 113, 123,
	127, 128, 143, 154, 240, 273,
	274, 282, 297
Amurru (Martu) Göçleri.37, 42, 273	
Amurru Göçleri 19, 273, 274, 282, 297	
Amurru Krallığı.....	39, 51, 52
Amurru Ülkesi	38, 128
Amurrular ..	18, 21, 27, 37, 38, 39, 41,
	42, 43, 44, 46, 49, 51, 52, 92,
	106, 120, 126, 135, 166, 195,
	271, 273, 282, 283, 284, 288, 302
Anadolu.....	1, 2, 5, 14, 19, 25, 26, 28,
	30, 32, 33, 34, 35, 36, 39, 40, 51,
	53, 54, 55, 56, 58, 59, 61, 63, 64,
	65, 66, 67, 68, 69, 71, 72, 73, 74,
	75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83,

- 84, 85, 86, 88, 89, 90, 98, 99,
100, 101, 102, 103, 104, 105,
106, 107, 109, 110, 112, 114,
115, 119, 120, 121, 127, 131,
132, 133, 134, 143, 153, 154,
161, 164, 166, 167, 168, 169,
170, 171, 172, 173, 174, 178,
179, 180, 181, 183, 184, 185,
186, 194, 195, 196, 197, 198,
199, 201, 205, 207, 208, 210,
211, 212, 216, 217, 218, 225,
257, 270, 271, 272, 275, 286,
287, 290, 291, 293, 294, 297,
299, 300, 301
- Ana-İttuşu 15
- Anav 9, 10
- Anav Kültürü 9, 10
- Andronovo Kültürü 9
- Anitta 85, 86, 87
- Anitta Tableti 85
- Ankara 3, 9, 11, 13, 15, 17, 18, 19,
20, 22, 23, 25, 26, 27, 29, 30, 32,
34, 35, 36, 40, 41, 43, 47, 49, 51,
52, 53, 54, 55, 56, 58, 60, 61, 63,
64, 65, 66, 67, 73, 74, 75, 76, 77,
78, 79, 84, 85, 88, 89, 90, 93, 99,
100, 101, 103, 104, 107, 108,
109, 110, 114, 115, 117, 119,
120, 121, 122, 127, 131, 140,
148, 154, 160, 161, 163, 164,
169, 170, 171, 172, 173, 176,
177, 178, 179, 181, 182, 183,
184, 185, 186, 187, 189, 190,
192, 193, 194, 195, 196, 197,
198, 199, 200, 201, 202, 203,
205, 207, 212, 213, 217, 222,
223, 224, 226, 227, 234, 237,
239, 241, 243, 246, 249, 252,
253, 255, 256, 270, 271, 272,
273, 274, 275, 276, 277, 279,
281, 282, 283, 286, 289, 290,
292, 293, 294
- Antakya 226
- Antalya 35
- Antarauva 67
- Anum-Hirbi 85
- Apakhnan 95
- Apofis 95
- Apollon 218
- Arabistan... 17, 18, 19, 20, 21, 23, 31,
45, 46, 142, 152, 282, 284, 299
- Aral Gölü 222, 236, 237, 254
- Aram 151
- Aramca 151, 152, 156, 158, 159, 174
- Arami Göçleri... 19, 52, 151, 153, 154,
273
- Aramiler 19, 151, 152, 153, 154, 155,
156, 158, 159, 271, 282, 284, 302
- Araplar 18, 20, 27, 37, 41, 44, 92,
120, 126, 135, 166, 242, 244, 245
- Arappa 107
- Ardis 183, 184
- Argolis 55, 58
- Argos 58, 140, 161
- Ariantos 192
- Arkadius 226
- Amus Irmağı 201
- Arz-ı Mev'ud .. 20, 135, 146, 147, 276,
277
- Asarhaddon 179
- Asi 107, 138, 155
- Askalon 142
- Assis 95
- Asur 15, 19, 25, 28, 30, 31, 43, 45,
46, 50, 52, 65, 68, 76, 77, 82, 84,
85, 86, 90, 92, 93, 107, 110, 111,
112, 116, 118, 119, 148, 153,
154, 156, 157, 158, 159, 168,

169, 171, 176, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 185, 272, 284, 285, 302	
Asur Devleti.....	30, 69, 153, 155, 178
Asur Ticaret Kolonileri Çağı.	25, 76, 77, 84, 85, 86
Asurbanipal.....	180, 181, 182, 183
Asurlular ..	14, 47, 106, 116, 158, 159
Asya Hunları.....	221
Asyalılar.....	93
Asyenik.....	96, 285
Aşağı Mısır.....	98
Aşağı Nubya.....	91
Aşata.....	104
Aşdot.....	142
Aşer.....	144
Aşkabad.....	9
Aşkenazlar.....	176
Atanarik.....	224
Atlas Okyanusu.....	202
Attarişşiyaş.....	62, 71
Attika.....	55, 160, 162
Attila ...	222, 224, 226, 227, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236
Avan.....	25
Avaris.....	95
Avlar.....	136
Avrupa 2, 3, 5, 32, 33, 36, 54, 74, 77, 78, 79, 108, 133, 150, 162, 189, 205, 206, 211, 221, 222, 224, 229, 236, 238, 239, 261, 294, 295, 296, 298, 301	
Avrupa Hunları.....	221, 222
Aybars.....	228, 229
Azerbaycan.....	80, 226

B

Babil ...	14, 15, 18, 19, 30, 42, 43, 46, 49, 50, 51, 65, 70, 73, 87, 90, 92,
-----------	--

98, 103, 107, 111, 117, 131, 141, 142, 143, 148, 153, 163, 197, 240, 272, 273, 281, 284, 287, 301	
Babililer.....	14
Babilonya.....	92, 112, 155
Bahira.....	240
Balamir.....	222, 223, 226
Balkan Yarımadası.....	120
Balkanlar.....	32, 33, 34, 79, 166, 186, 212, 225, 230, 231
Barratama.....	104, 106, 109
Basar.....	40
Basık.....	225
Basra.....	25, 26, 44, 241
Basra Körfezi.....	25, 44
Baştamalar.....	225
Batı Anadolu.....	33, 54, 56, 64, 66, 67, 68, 70, 71, 72, 131, 132, 160, 163, 170, 172, 174, 181, 183, 197, 198, 199, 216, 288, 290, 299, 300, 301
Batı Roma.....	3, 206, 225, 226, 228, 229, 231, 232, 235, 236, 238, 239, 295, 298
Batı Türkistan.....	9
Bedir.....	248
Belen.....	218
Benyamin.....	48, 144, 147, 148
Benyamin Oğulları.....	48
Biblos.....	91, 138
Biyaşşili.....	63, 117
Bleda.....	229
Bnon.....	95
Bodrum.....	61, 122, 162, 193, 195, 197, 203, 205, 211, 293
Boğazköy.....	28, 65, 73, 75, 85, 89, 108, 109, 118
Boiler.....	212
Boiotia.....	55, 58

Brennos	216
Brigler	120, 172
Britanya	4, 212
Budin	187
Büyük Harris Papirüsü	130, 141
Büyük İskender	4, 5, 185, 212

C

Cebel Bişri	40
Cebraill	241, 242

Ç

Çanakkale	69, 70, 75, 197
Çanakkale Boğazı	69, 75
Çiğiller	255
Çin	176, 177, 192, 275
Çivi Yazısı	123
Çoban Krallar	91, 96
Çukurova	104, 105, 129, 180, 182, 226

D

Damaskus	155, 156
Dan	144
Danunalar	128, 129, 130, 141, 196
Darius	185, 186, 187, 188, 189
Davut	147, 148
Delfoi	209, 217
Delta	93, 95, 96
Dengizik	235
Deniz Kavimleri	70, 119, 121, 122, 126, 131, 134, 140, 141, 146, 152, 153, 166, 195, 270, 287
Deniz-eli	45
Deshashah	97
Dicle	18, 45, 49, 107, 155, 279
Dinyeper	222, 224
Diynılı	45
Diynırbukır	154, 156

Doğu Akdeniz	60, 68, 153, 158
Doğu Anadolu	28, 39, 75, 80, 100, 105, 111, 171, 174, 178, 184, 198, 251, 272, 291
Doğu Gotları (Ostrogotlar)	222, 223
Doğu Roma	3, 225, 226
Don	188, 222, 225
Dor Göçleri	72, 159, 160, 163, 205, 273, 289
Dorlar	71, 160, 161, 162, 164, 197, 207, 273, 289, 290, 296, 299, 301
Dudu	27

E

Ebla	38
Ebu Talip	240, 245
Efesos	59
Eflatun	208, 210
Ege Denizi	63
Ege Göçleri	36, 52, 70, 72, 90, 118, 119, 120, 121, 123, 126, 127, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 140, 141, 147, 151, 153, 154, 159, 163, 166, 167, 168, 171, 195, 196, 197, 198, 205, 270, 271, 273, 274, 277, 287, 288, 289, 298, 301
Ekron	142
Ekweşler	122, 140, 163, 195
Elam	25, 31, 42, 43, 44, 51, 155
Elamlar	39
Elulu	27
Er Sülaeler Devri	22, 23, 29, 30, 42
Er Sülaeler II Devri	15
Eretria	208
Eridu	12
Erken Hellas	33
Erken Tunç Çağı	36
Ermanarik	223

Erzurum	225
Esav	144
Eski Ahit	155
Eski Babil Sülalesi	50
Eski Hitit Devleti	25, 66, 87
Eski Yakın Doğu	91, 125, 133, 152, 251, 252, 280, 285, 286, 287, 288, 291, 297, 298
Eskiçağ ...	1, 3, 4, 5, 9, 11, 19, 22, 27, 29, 30, 33, 35, 36, 39, 51, 57, 59, 60, 62, 66, 67, 68, 69, 71, 73, 74, 81, 82, 83, 84, 86, 87, 88, 90, 98, 100, 103, 105, 108, 113, 114, 115, 118, 119, 121, 122, 123, 126, 127, 128, 129, 130, 135, 145, 148, 149, 153, 154, 160, 161, 162, 163, 166, 168, 172, 173, 176, 178, 180, 183, 184, 185, 190, 194, 195, 196, 199, 206, 207, 219, 220, 238, 251, 270, 271, 272, 275, 277, 281, 285, 286, 287, 288, 289, 291, 294, 302
Eskişehir	173
Etruria	201, 203, 212, 292
Etrusklar	194
Etrüsk Göçleri	193, 300
Etrüskler	122, 128, 193, 195, 197, 199, 200, 201, 203, 204, 205, 210, 212, 214, 292, 293, 298, 300, 301
Et-Taberi	253
Evs	246, 248

F

Faselis	162
Fenike	2, 123, 210
Fenikece	129, 152
Feodalite	239

Fırat	18, 19, 21, 23, 33, 37, 38, 40, 45, 49, 92, 107, 111, 112, 116, 117, 120, 126, 154, 157, 166, 195, 225, 271, 273, 279, 282
Filist	137, 140
Filistin .	17, 18, 19, 20, 41, 45, 48, 90, 95, 98, 106, 112, 120, 123, 129, 130, 131, 134, 136, 139, 140, 141, 142, 143, 146, 147, 148, 150, 151, 271, 272, 273, 277, 282
Filistler	128, 129, 134, 135, 136, 137, 139, 140, 141, 142, 143, 147, 151, 153
Floransa	200, 205, 227, 294
Fokaia	209
Frank	228, 233, 234, 236, 237
Franklar	237, 238, 239
Fransa ...	13, 212, 217, 238, 239, 269
Frig76,	131, 132, 164, 165, 169, 170, 172, 173, 174, 175, 180, 199, 275, 288, 291, 301
Frig Devleti ..	173, 174, 180, 199, 275, 291
Frig Göçleri	164
Frigler .	120, 132, 133, 164, 166, 167, 168, 170, 172, 173, 174, 199, 297
Frigya	164, 165, 172

G

Gad	144
Galat Göçleri	211, 299
Galata	218, 294
Galatlar	211, 213, 216, 217, 218, 219, 220, 294, 295, 297
Galatya	211, 212, 216, 226
Galatya Krallığı	212, 216
Galiçya	223
Galler ..	211, 212, 213, 214, 215, 216, 218, 219, 294

Galler Felâketi	213, 214
Galliopoli	218, 294
Galya.. 211, 212, 215, 217, 227, 232,	233
Gasip Krallar Devri.....	87, 103
Gaşkalar	68, 88, 90, 121, 171
Gat	142
Gaza	136, 142
Gaziantep	154
Geç Helladik	60
Geç Hitit Beylikleri	36, 168
Gelibolu	218, 294
Geloni	187
Gepidler	223
Gerar	129, 142
Germenler	206, 238
Getaeler	186
Gezer	129, 142
Gilgamiş	31
Giges	181, 183
Girit	54, 57, 60, 67, 98, 139, 141,
	161, 208, 210
Gomerler	176
Gordias	172
Gordion	170, 173, 180
Goşen	145, 276
Gotlar	190, 233, 237, 291
Göktürkler	252
Gudlar	28, 251
Guggu	181
Gutiler	27, 39, 40, 251
Guzana	156
Güney Mezopotamya 1, 21, 24, 26, 48,	278, 279, 287
Güney Rusya. 79, 184, 185, 186, 190,	199, 275, 290, 291, 299
Güneybatı Anadolu	32, 35, 208
Güneydoğu Anadolu... 20, 79, 99, 105,	152, 159, 175

H

Habeşistan	244
Habirular	48, 143
Hadrianus	149
Halep	49, 51, 104, 109, 155
Halikarnasos	162, 211
Halkis	208
Hamat	155, 156
Hammurabi 15, 46, 50, 51, 92, 123,	143, 240, 284
Hana	45
Hanalılar	48
Hanigalbat	107, 118
Hannibal	215
Hantili	87, 103, 104
Harappa	10, 11
Harapşili	103
Harriyati	61
Haşimoğulları	244
Hatay	109
Hatti.... 26, 28, 64, 78, 82, 83, 86, 89,	104, 105, 106, 111, 112, 114,
	116, 117, 118, 125, 127
Hatti Ülkesi	83, 89, 104, 105
Hattice	81
Hattiler	82, 83, 297
Hattuş	85
Hattuşuş	28, 86, 87, 286
Hazar Denizi	79, 80, 98, 222, 236,
	237, 254
Hazrec	246, 248
Heka Khasut	95
Hekabe	165
Hekataios	211
Hektor	70
Hellas	33
Hellenler	194, 202, 204, 211
Helotlar	161
Hendek	248

Herodotos	60, 168, 170, 172, 173, 176, 177, 178, 180, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 191, 192, 198, 199, 211, 291, 298
Heta	82
Hicret	239, 247, 249, 278, 299
Hiksos Göçleri	90
Hiksoslar... ..	91, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 119, 145, 285, 286, 297, 298
Hilakku.....	179
Hindistan.....	4, 5, 10, 11, 20, 78
Hint-Avrupa.....	32, 33, 35, 36, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 100, 108, 133, 172, 174
Hippokrates	176
Hitit Göçleri	72
Hitit Krallığı.....	102, 112
Hititler	35, 50, 51, 59, 63, 68, 69, 72, 73, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 86, 89, 90, 102, 105, 112, 114, 115, 119, 121, 125, 133, 168, 170, 171, 270, 286, 297
Hitler.....	75, 188
Hiung-nular	177, 275
Homerost... ..	53, 54, 58, 61, 66, 67, 69, 70, 140, 160, 165, 166, 167, 168, 169, 171, 172, 177, 194
Honorio.....	232
Hristiyan.....	2, 234, 235
Hubuşna	179
Hunimund	223
Hunlar	177, 223, 224, 225, 228, 230, 235, 237
Hurri Memleketi	108
Hurricce.....	81, 100, 101, 108, 123
Hurriiler.. ..	82, 87, 93, 97, 99, 100, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 110, 117, 286, 297
Hurri-Mitanni Devleti.....	108, 109, 119

Huvaruvası	39
Huzzia.....	87
Hız. Ali	243, 249
Hız. Ebu Bekir.....	243, 249
Hız. Hatice.....	243, 245
Hız. İbrahim	51, 143, 144, 240
Hız. Muhammed	239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 276, 277, 299
Hız. Musa	20, 122, 135, 276
Hız. Osman	243, 244, 249

I

I. Amuvanda	62, 88
I. Hattuşili	25, 36, 87, 102
I. Murşili	103
II. Abdülhamit.....	150
II. Amuvanda	89
II. Murşili.....	62, 63, 64, 89
II. Ramses.....	89, 90, 121, 122, 145, 146, 276
II. Tuthalya	61, 62, 66, 71, 88
III. Amuvanda	66, 67, 90
III. Ur Sülalesi	40, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 73, 101, 102, 154, 273
III. Ramses	277
III. Tutmosis.....	111
İtur-Aşdu	92
IV. Tuthalya	65, 66, 68, 90, 123, 166

i

İber Yarımadası	20
İbi-Sin	41, 43, 44, 45, 48
İbn Fadlan	255
İbn ül-Esir	253
İbrani Devleti.....	148
İbranice	152
İbraniler.....	20, 48, 143, 145

- İdanthysos 188
 İdil (Volga)..... 222
 İdiko..... 235
 İdrimi 104, 106, 109
 İlakabkabu 49
 İlek 235
 İlirya..... 32
 İliryalılar 120, 159
 İlyada 66, 69, 70, 140, 165, 168, 172,
 194
 İmdigud..... 200
 İncil 2, 241
 İndogermenler 54
 İnsburlar..... 212
 İolkus 58
 İrnek 235, 236
 İshak 83, 144
 İsin 41, 43, 44, 49, 50
 İsin-Larsa Devri 49, 50
 İskitler. 176, 177, 178, 179, 184, 185,
 187, 188, 189, 190, 191, 192,
 193, 195, 199, 203, 205, 275,
 290, 291, 292, 298, 299, 301
 İskitya 185, 186, 187, 189
 İsmail..... 83, 144, 240
 İspanya4, 5, 212, 217, 224, 232, 237,
 238, 239
 İsrail ... 18, 20, 41, 48, 122, 123, 130,
 131, 135, 136, 140, 141, 142,
 144, 145, 146, 147, 148, 150,
 151, 273, 282
 İsrail Krallığı 148
 İsrail Steli 122
 İsrailoğulları20, 52, 82, 135, 136, 143,
 145, 147, 148, 149, 151, 276, 298
 İssakar..... 144
 İstanbul Boğazı..... 186
 İstmos..... 208
 İşbierra 41, 43, 44, 48, 49
 İşme-Dagan 92
 İşputahşu 105
 İtalya... 5, 32, 34, 193, 194, 197, 198,
 199, 200, 201, 202, 204, 205,
 210, 212, 215, 216, 225, 227,
 234, 238, 239, 292, 293, 294,
 298, 300
 İyonlar 162
 İyonya .. 160, 162, 180, 183, 209, 291
- J**
- Justinianus 3
- K**
- Kadeş 65, 89, 111, 113, 121
 Kafkaslar5, 75, 76, 79, 178, 184, 198,
 225, 275, 290, 291
 Kaftor..... 136, 137, 139
 Kaftoriler..... 136, 139
 Kaniş 80, 85, 86
 Kaniş Krallığı 85
 Kapadokya 89, 172, 226
 Karadeniz.. 68, 69, 70, 77, 78, 79, 88,
 121, 171, 186, 190, 206, 207,
 210, 222, 236, 237, 256, 277
 Karasuk Kültürü 9
 Karatepe 129
 Karaton 228
 Karduniaş 65
 Karkamış.49, 63, 104, 115, 117, 127,
 128, 155
 Karkamışlı Kubaba 132
 Karlar 33, 55
 Karnak 122, 129, 138, 195, 254
 Kamak Kitabesi..... 129, 195
 Kartacalılar 210
 Karum 84
 Karya..... 61, 183

Kaslar	14, 70, 92, 112, 131, 141, 153, 197, 287
Kavimler Göçü	3, 221, 224, 226, 237, 238, 295, 296, 298
Kaw	97
Kayseri	154, 169, 173, 226, 291
Keftiu	137, 138, 139
Keltika	211
Keltler	211, 212, 216, 218, 219, 294
Kenanlılar	106
Keretiler	137, 139, 141
Kerkük	45, 107, 109
Kıbrıs	68, 123, 125, 127, 138, 162, 210
Kırım Yarımadası	301
Kızılırmak	76, 117, 133, 168
Kikonlar	70
Kilamuwa	170
Kimmerler	174, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 198, 275, 290, 291, 297, 299, 301
Kış	12, 23, 24, 26
Kizzuvatna Krallığı	104, 105
Knidos	162
Knossos	60, 140
Kode	127, 128
Konya	2, 3, 9, 10, 14, 29, 33, 48, 65, 69, 71, 87, 103, 118, 119, 121, 129, 130, 131, 138, 142, 143, 144, 148, 149, 163, 166, 173, 176, 177, 179, 185, 187, 188, 190, 191, 193, 194, 195, 200, 201, 205, 222, 224, 233, 238, 239, 240, 243, 249, 252, 270, 272, 276, 278, 280, 290, 291, 292, 293, 295
Konya-Çatalhöyük	33
Korint	209
Kos	162

Kroisos	184
Ksenofon	176
Kuadlar	225
Kursik	225
Kuşşara	85, 86, 87
Kuzey Afrika	20, 237, 238, 239
Kuzey Anadolu	68, 133
Kuzey Arabistan	18
Kuzey Irak	99
Kuzey Mezopotamya	101, 105, 106, 152, 155, 159
Kuzey Suriye	30, 39, 45, 51, 52, 64, 66, 87, 88, 89, 99, 100, 101, 102, 104, 105, 106, 112, 114, 152, 154
Küçükasya	60, 132
Kültepe	25, 56, 58, 76, 80, 85, 143, 169, 173, 291
Kütahya	173

L

Labarna	170
Lagaş	12, 43
Lakiş	142
Larsa	45, 46, 49, 92
Lâtince	29
Latinler	204
Lazpaş	64
Lelegler	33, 55
Levi	144, 145
Lidya	172, 174, 181, 183, 184, 197, 198, 208, 291, 298
Lidya Krallığı	183, 208
Likya	70, 121, 122, 162
Lipit-Iştar	15
Lokris	209
Ludu	181
Lugalbanda	31
Lugalzagesi	24
Luka	2

Lukkalar.....	121, 122, 195
Luvi Göçleri.....	31
Luvice.....	32, 33, 81
Luviler.....	32, 33, 34, 35, 36, 82, 297

M

Mabet Sosyalizmi.....	14
Macaristan	223, 225, 233
Macarlar.....	235
Madailer.....	176
Madduvattaş.....	61, 71
Maittani.....	107
Makedonya	5, 168, 172, 173, 185, 215, 216
Makkabiler.....	149
Mama	85
Mandrokles	186
Manetho.....	90, 93, 94, 95, 96
Manisa.....	173
Maniştusu	26
Manna	179
Mari.....	45, 46, 48, 50, 51, 87, 91, 92, 106, 157
Mari Krallığı.....	51
Mariyanni	108
Markomanlar	225
Markos.....	2
Marmara	70, 206, 247, 277
Marmaris.....	61
Martu Duvarı	41
Martular	18, 37, 38, 41, 44, 45, 46, 47, 284
Maru lamina	48
Massagetler.....	177, 275
Maşhulıuvaş	63
Matta	2
Mattiwaza.....	118
Mauriacum	233
Maveraünnehir.....	253, 254

Medine	239, 246, 247, 248, 249, 276, 277, 299
Medinet-Habu Zafer Kitabesi .	127, 141, 196
Medler.....	176
Medyan	145, 146, 276
Megara	209
Mekke 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 276, 277, 299	
Meliddu	169
Melitene	225
Memfis	94
Memeptah ...	121, 122, 129, 133, 146, 163, 166, 167, 195
Mersin-Yümüktepe	34, 35
Mesehler	170
Mesena	207
Meşkablar	170
Mezopotamya ..	1, 2, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 50, 51, 73, 84, 92, 101, 107, 113, 143, 148, 149, 152, 154, 155, 157, 158, 175, 178, 181, 182, 183, 185, 200, 203, 251, 252, 271, 272, 273, 274, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 296, 297, 300, 302
Mısır .	1, 5, 20, 51, 52, 60, 64, 65, 70, 82, 88, 89, 90, 91, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 106, 107, 108, 111, 113, 114, 119, 121, 122, 123, 126, 128, 129, 130, 133, 134, 135, 136, 137, 139, 141, 142, 144, 145, 146, 147, 151, 153, 163, 166, 167, 181, 182, 183,

185, 186, 195, 196, 197, 271, 274, 276, 285, 286, 298	
Midas.....	169, 170, 172, 174, 180
Miken Kültürü	57
Mikenler	54, 140, 301
Milano	234
Milavanda	63, 64
Miletos	59, 63, 70, 180, 209
Mina	246
Minos Krallığı.....	60, 71
Minyas	56
Mira	63
Mitanni 70, 88, 90, 99, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 131, 141, 153, 163, 197, 272, 286, 287	
Mitanni Devleti. 88, 89, 104, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 118	
Mitanni Göçleri.....	99, 119
Mitanni Krallığı.....	99, 115, 116, 117
Mitanni Ülkesi	107, 108
Mitanniler	100, 107, 108, 110, 113, 119, 286, 297
Muğla	61, 183, 258, 260, 263, 274
Mukiş	110
Muncuk	229, 231
Musa	145, 146, 147, 276
Muşeler.....	170
Muşkiiler	168, 169, 170, 171, 172
Muşkili Mita	169
Münbit Hilâl Bölgesi.....	77
Müskebi	59
Mygdon	165
Mykenai	56, 57, 58, 59, 62, 68, 70, 140, 162
Mysia	170
Mysialılar	170

N

Naftali	144
Naharına	107
Naplanum.....	49
Napolyon.....	188
Naram-Sin26, 27, 28, 30, 39, 86, 101, 251	
Nasibina	156
Naşşili	80
Nebati Göçü	21
Neferhotep	93
Neşa	80, 87 Nii 109
Nimrut	179
Ninive	181, 182, 183
Nippur	12, 43
Nuzi	106, 107, 109

O

Oğuz28, 39, 193, 200, 201, 206, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 299	
Oğuz Türkleri	39, 251
Oğuz Yabgu Devleti.....	255, 256
Oğuzlar ..	28, 251, 253, 254, 255, 256
Oikist	209
Oktar.....	228, 229
Orchomenos	56, 58
Orontos	107, 113, 155
Orta Anadolu ...	25, 26, 56, 75, 77, 78, 79, 81, 131, 169, 171, 174, 179, 180, 212, 226, 275, 291
Orta Asya	5, 7, 8, 9, 10, 11, 17, 28, 193, 199, 200, 236, 257, 275, 292, 298, 300
Orta Avrupa	54, 71, 120, 236
Orta Helladik.....	54
Orta İtalya.....	212
Orta Kikladik	54

Orta Minos	54
Orta Yunanistan	53, 209
Ortaçağ.....	4, 29, 205, 223, 238, 239, 240, 241, 243, 246, 249, 250, 274, 276, 278, 294
Ortadoğu....	13, 14, 15, 135, 142, 143, 149, 151, 166, 276
Osmanlı	72, 150, 257
Otreus	165

Ö

Önasya	1, 28, 39, 89, 90, 99, 106, 108, 195, 208, 251, 280, 282
--------------	---

P

Pagan	123, 124
Paionlar	70
Pakistan	10, 11
Pallia	104
Pamfilya	162
Pampa	26, 28, 86
Pannonia	225
Papa I. Leo	234
Pavia	227, 234
Peçenekler	255
Pelasglar	33, 55, 140
Pelestler	128, 129, 141, 147, 153, 196
Peletiler	137, 139
Peloponez	53, 55, 57, 58, 60, 68, 160, 161, 162, 164, 209
Pers Devleti	185, 210
Pers İmparatorluğu	152
Peruva	87
Pesinus	132
Pillia	104
Pithana	87
Piyamaradu	65
Portekiz	218, 294
Portugal	218, 294

Presümerienler	11, 21
Priamos	70, 164
Propontis	70
Protofratılar	11, 21
Psammetik	182, 183
Purasati	130
Purasatiler	130, 141
Puruşanda	25, 86
Pylos	58, 162

Q

Que	179, 182
-----------	----------

R

Radagais	227
Rasenna	194
Rekhmara	139
Resulayn	107
Reşadiye	162
Rim-Sin	46, 92
Rimuş	26
Rodos	60, 68, 162
Roma ..	3, 4, 132, 149, 193, 198, 201, 202, 203, 204, 205, 212, 213, 214, 215, 216, 220, 221, 224, 225, 226, 228, 230, 231, 232, 233, 234, 236, 237, 238, 293, 295, 300, 301
Roma İmparatorluğu	3, 4, 221, 224, 225, 232, 233, 234, 237, 238, 295
Romalılar ..	5, 149, 170, 194, 211, 212
Romulus	200, 202, 203
Romus	200, 202
Rua	228, 229
Ruben	144
Rukkular	122, 195

S

Sadyattes	183, 184
-----------------	----------

Sais.....	182, 183
Sakalar.....	122, 178, 185, 193, 195, 197, 199, 203, 205, 290, 292, 293
Sakarya.....	165
Salitis.....	94, 95
Samariye.....	148
Sami... ..	17, 18, 21, 22, 23, 24, 29, 31, 37, 46, 50, 51, 82, 139, 143, 151, 152, 153, 154, 281, 283, 284, 297, 302
Samiler.....	18, 20, 21, 22, 23, 24, 46
Sangarios.....	164
Sargon....	24, 25, 26, 27, 30, 86, 148, 157, 169, 178, 282, 283
Sarmat.....	187, 227
Sarmatlar.....	185, 190, 225
Sasani İmparatorluğu.....	225, 235
Saul.....	147
Sebekhotep.....	93
Sedment.....	97
Selçuklular.....	200, 249, 257
Senonlar.....	212
Sezar.....	4, 170, 215
Sır-Derya.....	254
Sicilya.....	32, 35, 60, 210
Sikyon.....	161
Simima.....	180
Simon Barkobha.....	149
Sivrihisar.....	132
Skopasis.....	188
Slavca.....	174, 222
Slavlar.....	175, 237
Soloi.....	162
Sparta.....	58, 161
Stilikho.....	227
Strabon.....	168, 176, 182
Suan.....	177
Sudan.....	91, 145

Suriye ...	5, 17, 19, 20, 45, 46, 88, 90, 91, 93, 95, 97, 100, 105, 107, 110, 111, 112, 113, 114, 116, 128, 148, 149, 152, 155, 157, 159, 175, 185, 226, 240, 271, 272, 282, 284, 287
Süleyman.....	148, 254
Sümerce....	13, 15, 29, 37, 38, 74, 81, 100, 280, 283, 296
Sümerler I, ..	11, 12, 13, 14, 15, 18, 21, 23, 29, 37, 40, 44, 46, 200, 279, 280, 281, 284, 296, 297, 300, 301

Ş

Şam.....	142, 155, 156, 241
Şamsi-Adad.....	46, 49, 50, 92
Şarkışarri.....	27, 39, 40
Şarkışşati.....	24
Şarri-Kuşuh.....	117
Şattiwaza.....	117, 118
Şattuara.....	118
Şauşşatar.....	110, 111, 112, 113, 116
Şekeleşler ...	122, 128, 129, 130, 134, 141, 195, 196
Şerdanalar... ..	122, 128, 129, 134, 141, 195, 196
Şimeon.....	144
Şudurul.....	27
Şulgi.....	41, 42, 102
Şuruppak.....	12, 38
Şu-Sin.....	41, 42

T

Tagar ve Taştık Kültürü.....	9
Taif.....	245, 246
Talas.....	253
Tamniya.....	85
Tanca.....	202
Tarsus-Gözlükule.....	34, 35

- Taxakis 188
- Tel Halaf 156
- Telepinuş 87, 88, 103, 105, 110
- Teokratik Sosyalizm 14, 29, 283
- Teselya 55
- Teuşpa 179
- Tevrat 20, 48, 50, 51, 52, 82, 83, 122,
135, 137, 139, 143, 144, 149,
155, 156, 170, 176, 241
- Thebes 58
- Thukidides 176
- Tiber Irmağı 201
- Timaos 94
- Titus Livius 216
- Toroslar 25
- Toskana 201, 292
- Trak Göçleri 168, 173
- Traklar 70, 120
- Trakya .. 75, 159, 173, 186, 216, 224,
225, 230
- Transilvanya 222, 225
- Transkafkasya 100
- Troad 70
- Troya .. 32, 33, 53, 55, 56, 58, 59, 60,
61, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 71, 72,
122, 163, 164, 165, 166, 168,
172, 173, 193, 194, 196, 197,
198, 199, 201, 202, 205, 272,
289, 293
- Troya Savaşları 66, 163, 164, 165,
166, 168, 172, 173, 194, 195,
198, 205, 272, 289
- Troyalılar... 32, 53, 55, 56, 58, 60, 61,
64, 65, 66, 67, 69, 70, 122, 163,
164, 168, 172, 193, 194, 195,
196, 197, 198, 199, 201, 202,
203, 205, 272, 292, 293
- Troyes 233
- Tugdamme 181, 182
- Tuhkanti-Tuthalya 88, 114
- Tunip 111
- Turanlılar 202
- Turhanlar 202
- Tursakalar ... 193, 199, 200, 202, 203,
292
- Turşalar 122, 128, 129, 141, 195,
196, 197, 292
- Tuscalar 194
- Tuşratta 108, 115, 116, 117
- Türkçe 13, 14, 28, 83, 85, 88, 100,
103, 114, 280
- Türkiye .. 1, 19, 33, 34, 35, 36, 39, 51,
62, 66, 67, 68, 73, 74, 75, 78, 80,
81, 82, 83, 84, 87, 88, 90, 100,
103, 105, 107, 108, 113, 114,
115, 118, 119, 121, 122, 123,
126, 127, 129, 130, 135, 143,
153, 154, 156, 166, 168, 172,
173, 174, 178, 180, 183, 184,
195, 196, 199, 218, 258, 270,
271, 272, 275, 286, 288, 291, 294
- Türkler 3, 7, 8, 9, 10, 28, 29, 176,
177, 185, 187, 188, 190, 191,
193, 194, 200, 201, 205, 219,
222, 223, 224, 227, 233, 237,
238, 249, 280, 281, 290, 291,
292, 293, 294, 295
- Türkmenler 253, 255, 256, 257
- Tyrhenler 194, 202
- Tyros 226
- Tyrsenler 194
- U**
- Ugarit 65, 91, 106, 114, 118, 119,
123, 124, 125, 126, 133, 134,
141, 166, 167, 195
- Uhhazitiş 63
- Uhud 248

Uldız	226, 228
Umma	12, 43
Ur 12, 15, 18, 23, 24, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 49, 51, 101, 240, 273, 282	
Urartu .. 131, 168, 174, 178, 185, 287	
Urartu Devleti	168, 178
Urhi-Teşup	65
Ur-Nammu	15, 40, 101
Uruk	12, 21, 24, 47, 251
Urukagina	15
Ur-Zababa	24
Uygur Kağanlığı	253

V

Vabartum	84
Vandallar	223, 232, 237, 238, 239
Varaka bin Nevfel	241
Vaşşukani	107, 109, 116
Vavaşlar	127, 129, 141, 196
Vergilius	197
Vespasianus	149
Viluşa	64
Viluşa Krallığı	64
Vithimer	223

W

Wahşaniya	85
Warahşa	25
Warşama	85
Waşaşatta	118

Y

Yafa	142
Yahowa	135, 144, 149
Yahuda	144, 148, 150
Yahudiler	149, 150, 246, 248
Yakup	144
Yamhad	49, 51, 93
Yamhad Krallığı	51

Yemen	241
Yeni Hitit Devleti	88
Yeni Sümer Devleti	40, 44, 73, 154
Yerusalem (Kudüs)	148
Yorgantepe	109
Yuda	137, 148
Yuhanna	2
Yukarı Mezopotamya	77, 92, 155, 158
Yukarı Mısır	94, 98
Yunan Orta Çağı	162, 206
Yunanistan .. 2, 33, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 69, 71, 132, 140, 160, 161, 166, 167, 186, 190, 194, 203, 205, 207, 208, 212, 215, 216, 217, 220, 272, 277, 289, 295, 297, 299, 300, 301	
Yusuf	59, 144, 145, 274, 276

Z

Zakarlar	141, 142
Zakkala	130
Zakkalalar	129, 134
Zalpa	85
Zebulun	144
Zeyd	243
Zidanza	87, 104, 105
Ziglag	137, 142
Zimri-Lim	46, 92
Zippaşa	61

Geçmişten günümüze uzanan zaman dilimi içerisinde dünya coğrafyası çok sayıda göç hareketine sahne olmuştur. Dünyanın farklı bölgeleri arasında gerçekleşen bu göç hareketlerinin belirli zaman aralıkları içerisinde vuku bulması oldukça dikkat çekicidir. Özellikle Eskiçağda meydana gelen göçlerin aşağı yukarı 300 ile 400 yıllık zaman aralıkları içerisinde cereyan etmesi, belki bir rastlantı olabilir. Fakat yine de bu rastlantıyı sorgulamak lazımdır.

Bir insan ya da bir toplum, yaşadığı yeri niçin terk eder? İnsanların, alıştıkları bir yeri, şartlar zorlamadığı sürece bırakıp gittikleri görülmemiştir. Demek oluyor ki, aslında her göç hareketinin görünen ya da görünmeyen birtakım nedenleri vardır. Açlık, kıtlık, sel felaketi, deprem, toprak yetmezliği, otlak yerlerinin yetersizliği, işsizlik, iç çekişmeler ve dış baskılar başta olmak üzere, çeşitli nedenlerle meydana gelen göçler, birçok yıkımlara yol açmakla birlikte, yepyeni medeniyetlerin doğmasına da zemin hazırlamışlardır.

Aslına bakılacak olursa, İnsanoğlunun Adem ile Havva'nın cennetten kovulmasıyla başlayan göç serüveni, günümüzde de bütün hızıyla devam etmektedir. Ancak günümüzün ulaşım şartları insanların bir yerden başka bir yere göç etmesi hadisesinde fazla bir zaman kaybına yol açmazken, günümüzden binlerce yıl önce insanların ya da toplumların bir yerden başka bir yere göç etmesi aylarca, hatta yıllarca sürebiliyordu. Biz de zaten bu çalışmamızda imkânların kısıtlı, ulaşım şartlarının zor olduğu o eski devirlerin göçlerini ele aldık.

EKİN Basım Yayın Dağıtım

Şehreküstü Mah. Cumhuriyet Cad.
Durak Sk. No: 2 Osmangazi / BURSA
Tel.: (0224) 220 16 72 - 223 04 37
Fax: (0224) 223 41 12
e-mail: info@ekinyayinevi.com

Bu kitabın bandrol seri numarası
THG-CHS 829548-830747
arasındadır.

www.ekinyayinevi.com

ISBN: 978-605-327-065-2

9 786053 270652